

EESTI
KIRJANDUSE
AJALUGU

III

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-22131

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

EESTI KIRJANDUSE
AJALUGU
III

Toimetanud E. SÕGEL

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud õpikuna
keskkooli XI klassile.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS ESIMESEL AASTAL PÄRAST NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMIST JA SUURE ISAMAASÕJA PERIOODIL (1940—1945)

Eesti nõukogude kirjandus esimesel aastal pärast nõukogude võimu taaskehtestamist (1940—1941)

21. juunil 1940. a. kukutas eesti töötav rahvas kodanliku diktaatori ja asendas selle rahvavalitsusega. 21. juulil otsustas demokraatlikel alustel valitud uus Riigivolikogu kuulutada Eesti nõukogude vabariigiks. 6. augustil võeti Eesti vastu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Nõukogude võimu taaskehtestamine ja Eesti astumine NSV Liitu tähistas üleminekut kapitalistlikult süsteemilt sotsialistlikule. Maa ja maapõuevarad, metsad, tehased ja vabrikud, raudteed ja pangad kuulutati üldrahvalikuks omandiks. Kaotati eraomandile rajatud ühiskondlikud suhted — töötava inimese ekspluateerimine kapitalisti ja hallparuni poolt. Põhjalikud muutused toimusid ka rahvusliku kultuuri arengus.

Eesti nõukogude kirjanduse tekkimise eeldustest. Pöördelistele sündmustele eesti rahva elus kaasnesid murrangulise tähtsusega muutused ka eesti kirjanduses. See oli nõukogude kirjanduse tekkimise ajajärk Eestis, kus uus rajas endale teed võitluses kodanliku kirjanduse veel tugevate mõjude vastu. Uue, nõukogude kirjanduse loomise tingimata vajalikuks eelduseks oli progressiivse kultuuripärandi loov omandamine, õppimine mineviku sõnameistritelt ja nende saavutuste edasiarendamine. Eesti nõukogude kirjanduse kujunemist mõjustasid eesti rahvaluule, rahvuseepose «Kalevipoeg», kriitilise realismi suurmeisterite ja proletaarsete kirjanike loomingu demokraatlikud ja revolutsioonilised traditsioonid. Minevik kirjanduselt päris eesti nõukogude kirjandus ka arenenud kirjakeele. Samal ajal toetub eesti nõukogude kirjandus vene klassikalisele kirjandusele, mis on mõjutanud eesti demokraatliku kultuuri arenemist rahvalikkuse ja realismi suunas juba XIX sajandist alates, ning samuti Lääne-Euroopa kirjanduse parimatele saavutustele.

Eesti nõukogude kirjanduse tähtsaimaks allikaks on meie rahva elu ja töö sotsialistlikus ühiskonnas. Peegeldades seda tõepäraselt ja haaravalt, mõjutab kirjandus nõukogude inimeste mõtteid ja

tundeid ning aitab sellega omakorda kaasa elu ümberkujundamisele.

Nõukogude Eesti kirjanduselust sotsialistliku ülesehitustöö esimesel aastal. Kirjanduslike jõudude koondamiseks moodustati Eesti NSV valitsuse otsusega Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu Organiseeriv Toimkond, kes hakkas välja töötama EN Kirjanike Liidu põhikirja.

See oli esimene samm eesti kirjanike liitmisel üleliidulisse nõukogude kirjanike loominguks organisatsiooni, mis oma eesmärkide ja põhimõtete poolest oluliselt erineb kirjanike koondistest kodanlikes maades. Enne nõukogude võimu taaskestamist eksisteerinud Eesti Kirjanikkude Liit hõlmas erinevate eesmärkide ja kunstiliste-töekspidamistega kirjanikke; liidu töö sõltus tihti peale kodanliku vabariigi «toetussummadest», mille abil võimud püüdsid kirjanikke rakendada kodanlik-natsionalistliku ideoloogia levitamisele. Nõukogude Kirjanike Liit, kuhu kuuluvad erinevatest rahvustest, mitmesuguse kunstnikupalge ja stiiliga kirjanikud, on ühtne oma püüdes kaasa aidata kommunistliku ühiskonna ehitamisele ja juhindub ühisest loominguks printsiibist — sotsialistliku realismi meetodist. 1940/1941. aastal pandi Eesti NSV Kirjanike Liidule alus uute ideoloogiliste ja organisatsiooniliste põhimõtete selgitamise ja arutamise teel kirjanikkonna hulgas. Mitmed kirjanikud said võimaluse loominguks komanderinguteks teistesse liiduvabariikidesse.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist muutus olukord ka raamatute väljaandmise alal, mis seni oli olnud eraettevõtjate käes. Organiseeriti riiklik kirjastus. Lisaks ajakirjale «Looming» hakkas ilmuma kirjanduse-kunsti-kultuuriajakiri «Viisnurk», ajakiri «Eesti keel ja kirjandus» ning loominguks liitude häälkandja «Sirp ja Vasar».

Kirjanikud, kelle loominguks ka kodanliku diktatuuri aastail kajastas rahva elu ja püüdlusi, asusid aktiivsemalt kui kunagi varem osa võtma ühiskondlik-poliitilisest ja kirjanduslikust elust.

Rida kirjanikke täitis vastutusrikkaid riiklikke ülesandeid. Kirjanik-kommunist Johannes Lauristin-Madarik, kelle varasemad teosed olid loodud revolutsioonilise võitluse ja vangla tingimustes, töötas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehena. Kirjanduslikku tööd katkestamata täitis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe ülesandeid Johannes Vares-Barbarus. August Jakobson oli EN Kirjanike Liidu organiseerimistööde juhiks, töötas ajalehe «Kommunist» toimetuses ja seejärel Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetajana. 1941. a. jaanuarikuus valis eesti töötav rahvas J. Lauristini, J. Varese ja A. Jakobsoni oma saadikuteks Nõukogude Liidu Ülemnõukogusse. Innukalt rakendusid Eesti NSV ühiskondlikku ellu, sotsialistliku kultuuri ehitamisele Juhan Sütiste, Jaan Kärner, Aadu Hint, Paul Keerdo, Johannes Semper, Mart Raud, Oskar Luts, Paul Rummo, Evald Tammlaan, Aleksander Antson, August Alle, Hugo Angervaks, Rudolf Sirge ja paljud teised kirjanikud.

Eesti nõukogude kirjandust rajati süveneva klassivõitluse olukorras. Kirjanike ülesandeks oli revolutsioonilist tegelikkust tundma õppida ja elu uuendamisele kaasa aidata nii kunstilise sõnaga kui ka ühiskondliku tegevusega. Võitluses uue eest avaldus selgesti kahe leeri olemasolu ka kirjanike keskel. Ideoloogilises võitluses sunniti kirjanduselu juhtivatelt positsioonidelt järk-järgult taanduma töötava rahva püüdlustele vaenulikud kirjanikud. Kommu-

nistliku partei juhtimisel arendati võitlust kirjanduse parteilisuse leninliku printsiibi eest, sotsialistliku realismi põhimõtete eest. «Viisnurga» esimeses numbris pöördus J. Lauristin-Madarik demokraatlike kirjanike poole EKP Keskkomitee nimel, kutsudes kirjanikke ühinema uue maailma ehitajatega:

«Kunsti, kirjanduse ning meie kultuuritegelaste ülesanne on nüüd vaid tõde teenida.» kirjutas J. Lauristin-Madarik, «tõde tuua heledasse valgusse, tõde kanda ilusana, puhtana kõige laiematesse rahvahulkadesse, kõiki nakatada austama tõde, et kõiki õpetada põlgama inimese kurnamist teise poolt, et kõiki juhtida ilu, aususe ja inimarmastava valguslätte juurde, et kõiki viia võitlusse parima ühiskonna — sotsialismi — teostamise eest.»

Eesti kirjanduse arenemist nõukogulikul teel soodustas kirjanike aktiivne huvi sotsialismimaa kultuuri ja marksistliku esteetika vastu. Kirjanduslikud ajakirjad ja kogu ajakirjandus avaldasid ulatuslikult materjali vennasvabariikide kirjanduse, kunsti, teaduse ja majanduselu kohta. Rohkearvuliselt ilmus tõlkeid silmapaistvate nõukogude kirjanike loomingust. Anti välja Gorki, Solohhovi, Makarenko, Sergejev-Tsenki, Novikov-Priboi, Nikolai Ostrovski jt. teoseid. Tõlgiti paljude autorite töid, kellest Eesti lugejaskonnal varem puudus ettekujutus — sealhulgas nende rahvaste kirjandusest, kes alles pärast Oktoobrirevolutsiooni olid astunud oma rahvusliku kultuuri arendamise teele. Esmakordselt ilmus eesti keeles tatari, mordva ja tšuvaši autorite töid. Järsult kasvas tõlgete hulk ka nõukogude rahvaste klassikalise kirjandusest. Ergas huvi sotsialistlike rahvaste kultuuriloomingu vastu ja esimesed muljed vahetuist kokkupuuteist sotsialismimaa eluga olid Nõukogude Eesti kirjanike maailmavaate ja loomingulise meetodi kujunemisel oluliseks teguriks.

Sotsialistliku realismi meetodi omandamiseks tuli paljudel eesti kirjanikel vabaneda natsionalistlikest eksivaadetest, formalismi ja naturalismi iganditest loomingus. See toimus aeganõudvas õppimise ja otsingute protsessis. Seetõttu ei suutnud uus kirjandus Eesti NSV-s oma esimese aasta jooksul veel kuigi ulatuslikult täita oma peamist ülesannet — kujutada uue elu ehitajaid ja sotsialistlikke ümberkorraldusi eesti rahva elus. Ometi on eesti kirjanduses pärast 1940. aasta revolutsioonilisi sündmusi ilmne sügav murrang. See avaldus kirjanduse elurõõmsas, optimistlikus põhitoonis ja uues temaatikas. Kirjanikkude tähelepanu tulipunkti tõusis nüüd eesti töötava rahva revolutsiooniline võitlustee ja nõukogude võimu kehtestamine. Tehakse esimesi katseid kujutada inimeste sotsialistliku teadlikkuse kasvu, uusi ühiskondlikke suhteid. Tähtsa koha eesti kirjanduses võidab kommunistliku partei juhtiva osa näitamine ja nõukogude rahvaste sõpruse kajastamine.

Valitsevaks žanriks vaatlusalusel perioodil kujunes luule. Proosažanris oli esiplaanil lühivorm. Esimesi katseid tehti ka eesti nõukogude näitekirjanduse loomiseks.

Nõukogude võimu taaskehtestamise kajastumine 1940.—1941. a. eesti kirjanduses. Revolutsioonilist murrangut eesti rahva elus kajastab kõige ulatuslikumalt poeesia.

Kogu südamest tervitas oma maa peremeheks muutunud tööliklassi, «homse päeva vägevat, võitmatut armeed» Jaan Kärner:

Ja ma tunnen: rõõm on jälle riigis,
mida nimetame oma kodumaaks.
Nüüd me võimsad võimsaimate liigis —
kus on jõud, mis meid veel alistada saaks?

(«Miitingul»)

Jaan Kärneri kodanliku perioodi loomingu demokraatlik suunitlus, tema teravalt antifašistlik hoiak ja hukkamõist imperialistlikule sõjale olid valmistanud ette tema kiiret arenemist nõukogude luuletajaks. 1940. a. sügisel avaldas J. Kärner oma senise luule valikkogu «Võistluslaule» ja 1941. a. kogu «Valitud luuletused». 1940.—1941. a. loodud luuletused kujutavad endast uue etapi algust J. Kärneri loomingu. Kadunud on hiljutine resignatsioon ja nukker alatoon, luuletaja on haaratud uue elu ehitamise paatosest. Seoses töörahva võiduga kuulutab poet ühtlasi uue kirjanduse sündi:

Mis juubeldavat uljust, kirkust, indu suurt
töönimesis kõikjal jälle näed ja kuuled!
Kui voogav vihm, mis kastab põllul viljajuurt,
uus värske hoovus täidab laulikugi luulet.

(«Tervitus»)

Kirjaniku areng ideelise sügavuse ja laiahaardelisuse suunas väljendub luuletuses *Liitumine*. See on üks mõjukamaid luuletusi, mis on pühendatud Eesti astumisele Nõukogude Liitu. Jõuliselt kõlab selles nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse idee, mis on ääretult avardunud, üle kasvanud koduarmastuse endistest kitsastest piiridest:

Jõud võitmatu, mis võimsat Liitu kannab,
on tema ühtsus, terasene, karm, —
on rahva armastus, mis viimse annab,
kui nõuab kodumaa, ja ind ning tarm,
mis aina uusi saavutusi ihkab
ja vaenlast purustavas vihas vihkab.

Kui mõtled: Vaikse ookeani rannul
ja Läänemerel kõlab sama viis,
et pole inimesel kubjast kannul,
et seljataha jäänud nälg ja kriis,
siis sinu vannet ükski võim ei murra:
maa selle hüveks elada ja surra.

(«Liitumine»)

Eesti töötava rahva võimuletuleku päevadest löi häid, kaasakiskuvaid luuletusi J u h a n S ü t i s t e. J. Sütiste kodanluseaegse loomingu paremiku oli innustanud armastus töötava inimese

vastu, austus tema töö vastu ja valu rõhujate ülekohtu all kannatava rahva pärast. Juba enne 1940. a. revolutsioonisündmuse ennustasid kirjaniku ootusärevad värssid eelseisvat otsustavat lahingut:

Ent kuulakem — üle suikuva lelu
kisendab õiglust, leiba ning elu
virgunud masside ründ.
Kuulakem — nendega kaasa on puhkend
võitluselauliku sõnadesünd.
Julgelt ning uhkelt
vennalik hüüatus südamest tärkab:
— Ärka, inimene, ärkal

(«Käepigistus Johannes Barbarusele»,
jaan. 1940)

Paremini kui ükski teine suutis J. Sütiste edasi anda eesti töö-
lisklassi revolutsioonilist rünnuhoogu pöördelistel juunipäevadel
lühipoemiga *Maakera pöördub itta* (sept. 1940). Luuletaja hooga-
sates värssides valitseb usk ellu, rahva jõusse, teda haaranud vaba-
nemis- ja loomingurõõm. Poemi peategelaseks on kollektiivne
kangelane — töötav rahvas. Poet on suutnud jäädvustada revol-
utsiooniliste sündmuste dramaatilist pinget ja laia haaret, näidata
vaenulike jõudude konflikti, uue triumfi vana üle ja helget tuleviku-
perspektiivi.

Poemis «Maakera pöördub itta» tõuseb esile J. Sütiste luule
omapära: üleva paatose, revolutsioonilise romantika põimumine
lõikava satiiriga. Värsid, milles Sütiste terava pilkega kujutab hil-
jutiste võimumeeste paanikat ja peata väikekodanlasi, on oma
laadilt lähedased Majakovski ja Bloki satiirilisele luulele.

Uue ajastu saabumist jäädvustasid ka Johannes Vares-
Barbaruse luuletused («Uus laul» jt.). J. Barbaruse loomingu
paremik kodanlikul ajal oli demokraatlike, antifašistlike ideede
teenistuses. Kodanliku diktatuuri viimastel aastatel väljendub
tema loomingus üha selgemini arusaamine tööliklassi ajaloolisest
ülesandest rõhutud rahvahulkade vabastajana. Luuletuses «Pürgi-
mus» kuulutas poet uute sangarite sündi, kes vääravad rõhujate
võimu. Barbaruse tolle aja värsside keerukas vorm ja pingutatud
sõnastus muutsid ta luule raskesti mõistetavaks. Ka Johannes
Barbaruse varasemad nõukogudeaegsed luuletused ei ole veel
vabad retoorikast, kuid nendes ilmneb kirjaniku püüd selguse ja
rahvalikkuse poole.

Parimad J. Barbaruse luuletused 1940/1941. aastast on pühen-
datud kirjanike loominguilisele vabanemisele ja uuestisünnile töö-
rahva riigis («Uutel radadel», «Ümberhinnang», «Värsisepad»).
Barbarus astub korduvalt välja kodanliku minevikupärandi «värsi-
pitsi», «stiilnikerduste», sisutu «kassikulla» vastu luules. J. Bar-
barus rõhutab, et ajal, «kui ei ole ühtki tõket/enam südamel ja
meeltel» on kirjaniku kohus laulda tänapäeva tegudest ja tööst:

Avardagem kunstimaitset!
Sõna nüüd peab kandma kilpi:
kõik, mis uus, see nõuab kaitset...

(«Ümberhinnang»)

Barbaruse värsid kõnelevad kirjanduse kõrgest ühiskondlikust misioonist, kirjaniku kasvanud vastutustundest oma rahva ees, kellega teda seovad ühised eesmärgid —

... kui meil siht, mis kõigil teistel:
et me sõna muutuks loovaks,
et kõik näeksid, kes on meister,
kelle teosest elu hoovaks!...

(«Värsisepad»)

Eesti töötava rahva revolutsioonilise võitlustee ja kodanliku Eesti klassivastuolude kujutamine. Nii luuletajad kui ka proosakirjanikud püüdsid kujutada oma rahva minevikuvõitlusi, töötavate hulkade vabastusliikumist. Eesti tööliklassi avangardile — kommunistliku partei ustavatele poegadele pühendas ühe oma südamlikumatest luuletustest J. Barbarus («Seltsimeestele»). Oma päraseks poeetiliseks mälestusmärgiks kodanlikes vanglais vaeveldud kommunistidele olid Leena Parkeri luuletused, mille trüki avaldamine sai võimalikuks alles nõukogude võimu ajal. Kirjutatud vanglakongis, on need karmid värsid lihtsate inimeste kangelasmeele väljenduseks («Sügis vanglas» 1929, «Sajab» 1931, «Vabrik ja vangla» 1933, «Kiri sõbratarile» 1936 jt.). Leena Parkeri luulet hingestavad võitlusjanu ja eluarmastus, viha rõhujate vastu ja uhke veendumus tööliklassi lähenevas võidus:

See viha südames kui nähriv valu,
uut juurde süstib vangla iga päev.
Ei timukatelt närust armu palu.
Las tuleb töölistribunali päev!

(«Kiri sõbratarile»)

Proosas peegeldus eesti töötava rahva revolutsiooniline võitlustee kõige otsesemalt memuaarides, kus tähelepanu pälvivad eeskätt J. Lauristin-Madariku ja P. Keerdo vanglamälestused kodanliku terrori ajajärgust.

Kõige ulatuslikumaks proosateoseks Eesti tööliikumise ajaloost oli J. Madariku romaan «Vabariik». Teos, mille kirjutamist autor alustas 1936. a. vanglas, jäi lõpetamata kirjaniku hukkamise tõttu Isamaasõjas. 1940. a. avaldas ta romaanist katkendeid. 1941. aastal ilmus teose esimene osa.

«Vabariik» oli esimesi kunstiküpseid proosateoseid, milles eesti rahva minevikku on valgustatud sotsialistliku realismi positsioonidelt.

Enamikus novellidest ja jutustustest kujutatakse sündmusi ja klassivastuolusid kodanlikus Eestis. Tähtis koht on neis jutustus-

tes töötava rahva jõudude kasvu ja kodanlik-natsionalistliku «rahvustervikluse» ideoloogia pankroti näitamisel, kodanluse poliitilise ja vaimse jõuetuse paljastamisel. Neid olukordi käsitleb 1940. a. August Jakobson jutustustes ««Roomlased» ehk Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus astub üle läve».

Erni Krusteni novell «Noore aedniku päevik» jutustab sellest, kuidas ühiskondliku ebaõigluse tunnetamine surmas inimeses töörõõmu ja töökoha kaotamise oht mürgitas noorte inimeste isikliku õnne.

Aadu Hindi sulest ilmus lühijutt «Eriarvamine», milles autor tõi lugeja ette töölislaste troostitu viletsuse ja raskused hariduse omandamisel kodanlikus Eestis. Rea satiiriliste portreede abil häbimärgistas kirjanik kodanlike seltskonnatuusade silmakirjalikku «heategevust» ja «isamaalikke» ilukõnesid.

Satiirihoope jagasid kodanlikule diktatuurile ka luuletajad August Alle ja Aleksander Antson. Teravaimad nende varem kirjutatud poliitilistest epigrammidest ilmusid alles nõukogude korra ajal. Võimult tõugatud kodanluse esindajate vastu on suunatud ka mitme teise poedi satiirilised värsid.

Inimeste sotsialistliku teadlikkuse kasvu kujutamine. Eesti rahva elus asetleidnud sotsialistlike ümberkorralduste ja inimeste sotsialistliku teadlikkuse kasvu realistliku kujutamise alal tegi noor Nõukogude Eesti kirjandus alles esimesi samme. Proosakirjanduses ilmus üksikuid novelle, mis käsitlesid uue elu algust külas, külakehvikute ühinemist nõukogude võimuga. Mart Raua jutustuses «Vennad» kirjeldatakse kahe venna erinevat eluteed — äri alal jõukaks saanud vanema venna seljapööramist kehvale kodule ja töötavale rahvale ning noorema venna, ausa külaproletaarlaste rasket elu. Kirjanik näitab, kuidas eraomandile rajatud ühiskondlikud suhted viisid vaenulikesse leeridesse ka ühe perekonna liikmeid. Hästi on autor suutnud noorema venna kujus edasi anda liitsa töömehe põhimõtete puhtust ja kindlameelsust uue, nõukoguliku elu aluste kaitsel.

August Jakobson käsitles sel perioodil loodud novellides sotsialistlikku tööd ja inimeste ümberkasvamist. Trükis ilmusid need sõjajärgseil aastail («Kasvutung», «Tuusik»). Kapitalismi igandite vastu inimeste teadvuses astus välja Aira Kaal luuletustega «Virisejale sõbrale», «Idealistile», «Individualist».

Mart Raud kujutas luuletuses «Oktoober» «uue õiguse jäotust» külakehvikutele, luuletuses «Uus kevad» — ärkavat kevadist loodust uudismaal müriseva traktoriga kui uue elu poeetilist võrdkuju.

Uue käsitluse sai eesti luules töö teema. Luuletajad laulavad nüüd vabast tööst kui sotsialistliku ühiskonna tõusu alusest, elu ja inimest ümberkujundavast jõust (M. Raua «Mai mars», M. Nurme «Käed», R. Parve «Tehases», A. Sanga «Laul uuest inimesest», A. Kaalu «Naine agulist»). Jaan Kärner oma hoogsates töölaulus («Töölaul», «Kodumaale») ülistas nõukogude rahvaste sõprust.

Rahvaste sõpruse idee ja kommunistliku partei juhtiva osa kajastamine kirjanduses. Rahvaste sõprus, mis eesti kirjanduses eriti suure kõlajõu saavutas Suure Isamaasõja perioodil, tõusis juba 1940/1941. a. eesti nõukogude luules tähtsale kohale.

Juhan Sütiste lõi pikemas luuletuses *Gruusiale* pilte kauge vennasvabariigi heroilisest ajaloost, tema vabadustarmastavast ja andekast rahvast. Sütiste värsid väljendavad õnnetunnet selle üle, et ka noor Eesti NSV on nüüdsest peale rahuarmastavate rahvaste leeris, mille ühtsust sümboliseerib punalipuline Moskva:

Ku'dvillakute maa — nüüd pikka rahu sõõmu
sa mõõdad. Sinu ees Kazbeki särav tipp.
Su vaimu juhhib töö ja uhket elurõõmu
viib uljalt edasi maa keskel punav lipp.

Kommunistliku partei poolt läbikäidud kangelaslikule teele pühendas Jaan Kärner luuletuse *Partei ajalugu*.

Uut tõi selle teema käsitluse Nõukogudemaal loomingulist tegevust alustanud kirjanik Felix Kotta. Tema 1940. a. avaldatud luuletuses *Seltsimees Kirov* kasvab üldrahvaliku leina motiiv ühe armastatuma parteitegelase kaotuse puhul kommunistliku partei ja töörahva monoliitsuse ning nõukogude rahvaste vendluse poeetiliseks deklaratsiooniks:

Uržumis, Tomskis, Tallinnas ja Moskvas
sind, rinnus valu, mälestab partei.
Kuid pasunate leinast võitlus kostab
kui sinu elu, seltsimees Sergei.

Su võimas linn kui õhetava laava
su juurde saadab miljonise voo,
et seltsis kanda sinu surmahaava
ja anda vaenlasele tuhatkordne hoop.

*

Nõukogude võimu kehtestamisel oli suur tähtsus eesti kirjanduse ajaloos. Nõukogude kord lõi alused üleminekuks kriitiliselt realismilt sotsialistlikule realismile. Taasloodud Nõukogude Eestis said võimaluse oma rahva enamuse juurde pääsemiseks nende eesti kirjanike tööd, mis olid loodud sotsialistliku realismi meetodil juba varem — kas vabal Nõukogudemaal või kodanliku Eesti vangla tingimustes. Proosakirjanduses ilmus esimesi õnnestunud katseid nõukogude inimeste ja sotsialistlike ümberkorralduste kujutamise alal. Erksalt peegeldas nõukogulikku kaasaega luule. Sotsialistlike ideaalide eest võitlev, loovale tööle mobiliseeriv poeesia muutus valitsevaks. 1940.—1941. a. kirjanduselu saavutused olid aluseks eesti nõukogude kirjanduse edasisele hoogsale arenemisele Suure Isamaasõja perioodil.

Eesti nõukogude kirjandus Suure Isamaasõja perioodil (1941—1945)

Fašistlik agressioon 1941. a. suvel katkestas rahuliku loova töö sotsialistliku majanduse ja kultuuri rajamisel Eestis. Nõukogude valitsuse ja Kommunistliku Partei üleskutsele vastas kogu nõukogude rahvas kõigi jõudude kiire mobiliseerimisega sotsialistliku kodumaa kaitseks. Üldrahvaliku võitlusega liitusid kõik need Nõukogude Eesti kirjanikud, kellele oli kallid oma rahva tulevik.

Võidu-usku sisendavate kõnede ja kirjutustega esines J. Lauristin-Madarik, kes sõja puhkemisel määrati Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee liikmeks. Kirjanik-revolutsionäär, kes kõgu oma elu oli pühendanud rahva teenimisele, langes Tallinna kaitsmisel. Sõja algupäevil ilmus kirjutusi kodumaa kaitsjate lahinguvaprusest ja eesti ning vene rahva ajaloolisest võitlusliidust Enn Kippeli sulest, kes hukkus Leningradis blokaaditalvel. Hävituspataljonide ja töölispolkude ridades võtsid kaitselahingutest Nõukogude Eesti pinnal osa J. Sütiste, M. Raud, P. Rummo, kajastades oma lahinguluules ja rindekõrrespondentsis esimesi raskeid kokkupõrkeid fašistlike vägedega. Kirglike patriootiliste artiklite ja sõnavõttudega astusid välja kõik rahvale ustavad kirjanikud. 23. augustil 1941. a. pöördus Aadu Hint ajalehe «Kommunist» kaudu avaliku kirjaga NSV Liidu Kirjanike Liidu sekretäri A. Fadejevi poole, kinnitades, et eesti kirjanikud süvendavad nõukogude rahvaste sõprust kui võidu tähtsaimat tagatist. Kõrvuti eestlastega võtsid Tallinna kangelaslikust kaitsmisest teiste hulgas osa ka vene kirjanikud Vsevolod Višnevski ja Leonid Sobolev, kelle rinde-olukirjeldusi avaldati eesti ajakirjanduses.

Uue, enneolematu jõuga kõlas luuletajate poeetilistest võitlussekkutsetest, fašismivastastest läkitustest ja värssidest nõukogude patriotismi idee. J. Kärneri, M. Raua, J. Barbaruse, J. Semperi jt. publitsistlik lüürika meenutas eesti rahvale tema põlisvaenlaste — saksa vallutajate rõhumist, äratas viha fašismi vastu. See luule hoiatas surmaohu eest, mis ähvardas eesti töötava rahva poolt alles hiljuti kättevõidetud õigust vabale loovale tööle. Neist värssidest kõlas usk kommunistlike ideede ja Kommunistliku Partei kõikevõitvasse jõusse. «Ei ükski võim meid suuda murda, / kui tegutseb Partei,» kirjutas J. Barbarus Isamaasõja esimestel päevadel (luuletus «Partei»).

Nõukogude Eesti ajutise okupeerimise tõttu fašistlike vägede poolt langes rida eesrindlikke kirjanikke fašistliku terrori ohvriks. Koonduslaagris hukkus andekas draamakirjanik-publitsist Evald Tammlaan. Gestapo vanglas kaotas tervise Aleksander Antson. Samasugune ränk saatus tabas eesti tööliklassi ajalooliste võitude parimat laulikut — Juhan Sütistet. Okupeeritud Eestis sai trüki-sõna kasutajaks reaktiooniline kirjanike rühmake (A. Kivikas, K. A. Hindrey jt.), kelle astumine avaliku reetmise teele oli nende varasema rahvavaenuliku kirjandusliku tegevuse loogiliseks jätkuks.

Eesti kirjanike tegevusest Suure Isamaasõja aastatel Nõukogude tagalas. Eesti nõukogude kirjandust arendasid Isamaasõja aastail edasi kirjanikud, kes võitlesid Nõukogude armees või olid evakueerunud Nõukogude Liidu tagalasse. Raskele sõjaolukorrale vaatamata võeti Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse poolt tarvitusele kõik abinõud noore liiduvabariigi kirjandusliku kaadri säilitamiseks ja koondamiseks. Vajalike töötingimuste loomiseks kunsti ja kirjanduse alal organiseeriti Eesti NSV riiklikud kunstiansamblid Jaroslavlis, korraldati eestikeelse ajakirjanduse ja raadio regulaarne tegevus. Eesti kirjanikke juhtivaks keskuseks oli EN Kirjanike Liidu Organiseeriv Toimkond (esimees A. Jakobson), mis töötas alates 1941. a. oktoobrist NSV Liidu Kirjanike Liidu osakonna juures Tšeljabinskis, hiljem Moskvas.

Vahetu osavõtt nõukogude vennasvabariikide elust ja tööst, elav kokkupuude sotsialismimaa inimestega, kaasaelamine Suure Isamaasõja ajaloolistele heitlustele oli neil aastail eesti kirjanike sügava ideelise ja loomingulise ümberkujunemise aluseks. Isamaasõja periood viis eesti kirjanikke vahetusse kontakti ka paljude vennasvabariikide kirjanduseluga. NSV Liidu Kirjanike Liidu Tšeljabinski osakonna juures töötasid eesti kirjanikud koos vene, tatari ja baškiiri rahvusest ametivendadega. Moskvas arendati tihedat koostööd läti ja leedu kirjanikega, mille tulemuseks oli rida ühisüritusi, nagu Baltimaade rahvaste kirjandusõhtud 1942. ja 1943. aastal.

Tähtsat osa sõjaaegse eesti nõukogude kirjanduse arengus etendas õppimine Vene NFSV kirjanike organisatsioonilistest ja loomingulistest kogemustest. Eesti kirjanduse ideelis-kunstilise taseme tõusule aitas kaasa sügavam tutvumine vene klassikalise ja nõukogude kirjanduse teostega ning sotsialistliku realismi aktuaalsete probleemidega. Seda soodustas neil aastail nii vene keele oskuse ulatuslikum omandamine eesti kirjanike poolt kui ka vahetu osavõtt Moskva kirjandusorganisatsiooni tööst. Sellest andsid tunnistust eesti kirjanike esinemised ja eesti kirjanduskriitika, kus üha rohkem valgustati üleliidulise kirjanduselu päevaküsimusi. Isamaasõja perioodil tõlgiti eesti keelde M. Solohovi, N. Tihhonovi, A. Tolstoi, I. Ehrenburgi, L. Sobolevi, B. Gorbatovi, V. Kaverini, V. Koževnikovi, V. Inberi, W. Wasilewska jt. nõukogude kirjanike töid.

1942. aastal loodi EN Kirjanike Liidu Organiseeriv Büroo eesotsas J. Barbaruse ja A. Jakobsoniga. Orgbüroo asus ette valmistama eesti nõukogude kirjanike I konverentsi, mis leidis aset Moskvas 1943. a. oktoobris. Konverents tegi kokkuvõtteid eesti nõukogude kirjanduse olukorrast ja ülesannetest, kinnitas Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu põhikirja ja valis ENK Liidu juhataise (Barbarus, Jakobson, Kärner, Semper, Urgart). Vastuvõtmine NSV Liidu Nõukogude Kirjanike Liidu liikmeks tähistas eesti nõukogude kirjanike organisatsiooni esimese ettevalmistava faasi lõpuleviimist. Konverentsi tulemuseks oli eesti nõukogude kirjanike veelgi tihedam liitumine üleliidulise kirjanike perega.

Eesti nõukogude kirjanduse lugejaskonna Isamaasõja perioodil moodustasid Nõukogude armee eesti rahvuslike väekoondiste võitlejad, vennasvabariikidesse evakueerunud eestlased ja osalt ka okupeeritud Eesti elanikud. Venekeelsete tõlgete kaudu jõudsid eesti

kirjanike teosed neil aastail esmakordselt ulatuslikumalt teiste nõukogude rahvaste lugemislauale.

Peale tagala- ja rindeajalehtede avaldasid eesti nõukogude kirjanikud oma töid eestikeelsetes koguteostes «Võit jääb meile», «Võitluse radadel», «Sinu eest, isamaa» ja eesti kirjanduse perioodilises almanahhis «Sõjasarv» (I—VI). Moskvas ja Leningradis trükiti Isamaasõja ajal eri raamatuina rida eesti kirjanike luuletus- ja novellikogusid, näidendeid ja brošüüre. Osa neis avaldatud töödest ilmus venekeelses tõlkes kirjanduslikes ajakirjades ja koguteostes «Nõukogude Baltimaade eest» ning «Eestlaste maal».

Isamaasõja aastad märgivad eesti nõukogude kirjanike loomingu-aktiivsuse ja viljakuse silmapaistvat tõusu. Selles tunnistavad Jaan Kärneri sõjaaegsed luuletuskogud «Kodumaa käsk» ja «Viha, ainult viha», Johannes Barbaruse «Relvastatud värvid» ja «Rindeteedel», Mart Raua «Sõjasõna» ja «Uued sillad», August Jakobsoni novellikogud «Tules ja veres» ning «Hiiglaste tee». Isamaasõja perioodil või sõjajärgsetel kuudel avaldasid värsikogusid veel J. Semper («Ei vaikida saa»), E. Hiir («Võidule»), D. Vaarandi («Põleva laotuse all»), R. Parve («Sõduri südamest»), A. Kaal («Ma ei anna relva käest»), M. Nurme («Sünnimuld»), A. Alle («Epigramme»). Novelliraamatutega esinesid A. Hint («Metshaned») ja P. Keerdo («Tasuja»). P. Rummo sulest ilmus näidend «Pruun katk».

Suur Isamaasõda asetas kogu nõukogude kirjanduse ette tähtsaima ülesandena kõigi nõukogude rahvaste ideelise mobiliseerimise sotsialistliku kodumaa kaitseks. Ka eesti nõukogude kirjanduses sai patriotismi-idee kõikide kirjanike loomingu ühendajaks.

Nõukogude inimeste kangelaslik võitlus, nende kasvamine ja karastumine Suure Isamaasõja katsumustes kujunes selle ajajärgu eesti nõukogude kirjanduse keskseks teemaks.

Kõige eredamalt ja mitmekülgsemalt kajastas kaasaega luule. Eesti nõukogude luules peegeldusid Isamaasõja kõik tähtsamad etapid ja võitlusloigud. Isamaasõja rinnetel ja vennasvabariikides loomingu-aktiivsust tõõd jätkanud eesti poeedid õppisid järjest suurema sihikindlusega käsitsemata luulerehva mitmesuguseid liike: lüürilist ja satiirilist lühiluuletust, poemi ja ballaadi, laulu ja libretot.

Sügava arusaamisega luuletaja osast ühiskonnas kirjutas J. Kärner luuletuses «Veendumus»:

Me elu kuulub rahvale, ja rahva valus
me oma valu kaob kui tuules uduriib.
Kuid rahva vabaduses on me õnne alus,
ja armastus ta vastu võitluse meid viib.

Luuletuse lõppvärsid otsekuu kordavad Maksim Gorki sõjapäevil kuulsaks saanud lauset — «Kui vaenlane ei alistu, ta hävitatakse»:

Ei relvile me muu kui relvadega vasta.
On sama lihtne nagu hingamine see:
kui vaenlane ei taha elada meil lasta,
siis tuleb, lihtsalt, hävitada vaenlane.

Esimesel sõjapäeval loodud luuletuses «Aeg on saabunud» kut-
sus J. Barbarus luuletajaid minema koos rahvaga võitlusse fašist-
like teutoonide vastu, uue maailma eest:

...nüüd on rauda vaja salmiks,
võitluse- ja võiduiha,
vaprust, julgust, vastupanu!

Mobiliseerivaid värse, poeetilisi üleskutseid avaldas M. Raud:

Relvile, rahvas! Relvile, lippude alla!
Ohvrid ei kohuta. Võidame. Surma eest surm!
Eneste verega tõrjume orjusehalla,
kuni on vabad me linnad, vaba viimne kui nurm.

Isamaasõja ulatuslike rinnete võitluspinget andsid edasi paljude
luuletajate teosed. Seda tajume M. Raua luuletustes «Külmad
ahjud», «Ukraina kevad», «Sõjamaa», «Viimne maja», «Ema laul»,
milles kajastus Nõukogude armee rünnakuhoog ja rahva mehine
optimism, kes tõi sõjatules kõrbeks muudetud tandritele taas elu.

Võidukindlat ja murdumatut rahvast-kangelast jäädvustas Jaan
Kärner oma luuletustes ja poeemides. Nõukogude inimeste ülevast
kodumaa-armastusest, vaprust ja surmapõlgusest jutustab luule-
tus *Sangarlus*. Surematu on rahvas, kes kangelaslikult kaitses sõja-
tules lõomavat Stalingradi ja piiramisrõngas laastatud Leningradi.

On päikese iga sel rahval
ja päikese hiilgus ta aul,

kirjutas luuletaja.

Kodumaa kaitsja kuju tõuseb Isamaasõja-aegses eesti poeesias
lugeja ette nii lüürikas, autori mõtete ja elamuste kaudu, kui ka
eepilise luule kangelaste näol. Lühieepikas löi nõukogude võitle-
jate eredaid kujusid M. Raud. Luuletus «Kiri» jutustab rindevõitle-
jast, kellele sõnum armastatud inimeselt lisas sisemist jõudu kange-
lasteks. Rahvasujate mehiseid kujusid leiame ka M. Raua parti-
sanilauludest. Kevadise looduse pehmed toonid luuletuses *Partisa-
nid II* moodustavad terava kontrasti partisanisalga karmile
lahinguolukorrale. Luuletus rõhutab nõukogude inimeste teras-
kindlat valmisolekut viia raske võitlus lõpuni:

Jääb murdmatuks kindluseks iga mees
meie surmakartmatus peres —
me viimne liin on me eneste sees,
meie eneste elus ja veres.

Nõukogude armee võitlejate ja partisanide kujusid andis
M. Raud ka ballaadivormis. Ballaad *Orest Aul* vestab lihtsast
rannamehest seersant Aulist, kelle mehisis ei avaldu mitte üksnes
vaenlase tuleliini läbimurdmisel, vaid ka siis, kui ta hospitalis
sõjainvaliidina oma tulevikule mõtleb:

Siis ta jälle lükkab oma paadi vete kanda...
mõtleb mees ja silmad nagu soojeneksid naerule.
Jalg ei kannu. Kepi najal tuleb minna randa.
Aga käed on alles — terved mõlemale aerule.

Rahva tõrkosa ja uhke vaimu kehastajaks on hallipäine Rein Tarvas, kelle hukkamise eest tasuvad saksa vallutajatele teised talupojad (ballaad «Rein Tarvas»). Ballaadis «Partisan Tammemets» kujutab kirjanik vaenlasest sissepiiratud partisanirühma pääsmist partisani ennastohverdava tegutsemise läbi, kes kattis seltsimeeste taganemist, hävitades viimse granaadi abil koos enesega jõugu fašiste. Neis luuletustes ja ballaadides avanevad nõukogude võitleja üllad omadused dramaatiliste lahinguolukordade, kangelasteo momendil.

Eepilises luules oli ka katseid kujutada kangelase karakteri arenemist eelneva elutee kaudu, näidata ta tegutsemise sügavamaid ajendeid. Sedalaadi katsetuste hulka Isamaasõja perioodil kuulub Juhan Smuuli esimene poem «Pootsman».

Poemi peategelaseks on meremees, kes kodanliku diktatuuri aastail koges töötaoleku kibedust. Juunipäevad tõid pootsmani ellu igatsetud töö ja tõe. Ning alanud sõjapalangus näeme poemi kangelast juba Tallinna barrikaadidel, linna viimsete kaitsjate hulgas. Peatükis «Sõdur» on ilmekalt edasi antud Uraalis võitluseks valmistuvate eesti väeosade tegutsemispinget: «Päeval nii vähe, nii vähe jääb enda jaoks mõtted. /Tunned, et o'led vaid osake Võiduarmeest.» Oma kangelase välise portree joonistas luuletaja värssides, mis jutustavad sõjameeste ammuse kärsitu soovi teostumisest — rindeleminekust:

Autoprožektor eest heledalt valgustab rivi,
pootsmani nägu näen hetke — tumm, soonine, karm.
Raudne, kui oleks see meisliga räiutud kivvi,
sõidurinägu, kust peegeldub julgus ja tarm.

Vähem õnnestunult on noore luuletaja poemis kujutatud otsest sõjategevust. Kohati on aga ka siin peategelase iseloomustuseks leitud häid, sooje ridu, mis teevad ta inimlikult lähedaseks. Näeme pootsmanit lahingutevahelisel vaikselt minutil rõõmsat, naljakat «madrusejuttu» vestmas — «Samuti habetund, lahjunud, määrdund kui teised/ mehine, nagu neid miljoneid vorminud front».

Sõja-argipäeva kujutamise alal tõusid esile algajad luuletajad Paul Rummo ja Ralf Parve, kelle sõjaaegsed värssid ilmusid kogudena pärast Isamaasõja lõppu.

Paul Rummo luuletuskogus «Võitlev kodumaa» on lihtsaid, südamlikke luuletusi tagasihoidliku võitleja rännakuist ja mõtetest. P. Rummole kuulub ka esimene rindevõitlusi kujutav poem eesti nõukogude kirjanduses — «Maa verre kastus. (Lehti ühe võitleja päevikust)». Pearõhk poemis on kandunud Eesti NSV kaitselahingute üksikute episoodide kirjeldusele, mistõttu teos ei peegelda lüürilise kangelase karakteri kujunemist suure sõja murrangulisel ajal. Ent autoril õnnestus luua üsna mõjuvaid konkreetseid lahingupilte.

R. Parve luuletused rinde-elust — «Õhtu kaevikus», «Emale», «Miinipildurite laul» jt. (kogus «Sõduri südamest») olid veel kunstiliselt vähenõudlikud, ent parimates neist on tunda karmi sõja hingust ja võiduveendumust.

Eesti nõukogude proosakirjanduses kujutas üldrahvalikku sõda neil aastail kõige ulatuslikumalt August Jakobson. Oma novellides valgustab ta sõja ja okupatsiooni drastilisi sündmusi

Nõukogude Eestis, näidates vaenlase moraalset palet kogu selle julmuses ja ebainimlikkuses. Jakobson näitab, kuidas karm tegelikkus ise kasvatas võitlejaid. Raske, pealesunnitud sõja tingimustes muutusid rahuarmastavad nõukogude inimesed aktiivseteks sõjameesteks nii rindel kui ka vaenlase tagalas. Novell *Üks juulipäev* jutustab hävituspataljoni võitlejate sattumisest fašistide dessandi kätte. Jutustus on ehitatud teravale kontrastile. Noormees, kes just sel päeval oli tahtnud kõnelda armastatud tütarlapselle oma tundeist, peab nägema neiu ja seltsimeeste tapmist sissetungijate poolt. Okupantide poolt pilkeks alles jäetud elu töötab ta pühendada võitlusele vallutajate vastu. Veelgi jõulise-malt kujutas Jakobson elluastuva nooruki unistuste traagilist kokkupõrget sõja julma tegelikkusega jutustuses *Esimene armastus*. Luureüksuse noor võitleja kiindub kogu südamega tütarlapsesse, kellega teda kokku viisid ülesanded vaenlase tagalas. Vapra tüdruku, kommunistliku noore hukkamine tabab noormeest talumatult valusa löögina. Kannatused vormivad Kristjan Lukust teraskindla võitleja. Tema vägilasekuju tõuseb lugeja ette rahva võitlustahte ja hingejõu kehastusena. Novellis *Väike kangelane* innustab julge poisi tegutsemist partisanirühmale andmete hankimisel kirglik soov olla oma hukkunud isa — partisiini vääriline. Piinamisedki ei suuda noort patriooti reetmisele sundida. Fašistide metsikusi kujutas Jakobson ka novellis *Hiiglase tee* (hilisema pealkirjaga «Tuleviku nimel»), mis jutustab haavatuid ja lapsi evakueerivate laevade pommitamisest. Traagiline ja inimlikult kaunilt joonistatud on võitluses invaliidiks jäänud mehe kuju, kes ise hukkudes loovutab oma koha päästeaadis lastele.

Reas jutustustes näitas Jakobson, kuidas Suure Isamaasõja puhastustules ajasid ennast seismiselt sirgu inimesed, kes eelne-nud elus olid teinud tõsiseid eksisamme. Nii võidab *Lunastuses* lahinguvapruse läbi endiste võitluskaaslaste usalduse tagasi inime-ne, kellel revolutsioonilises võitluses polnud jätkunud jõudu lõpuni vastu pidada.

Sündmuste eest rettu pugenud keskmik-talupoja seismist ümbersündi näeme novellis *Ärkamine*.

Jutustuse algul püüab Ants Kasemaa veenda iseennast ja oma koduseid selles, et «praegusel ajal jääb seisma ainult see, kes oskab hea olla... üksipäinis enda eest» ning keeldub seetõttu oma talus põlgupaika andmast taganevatele nõukogude aktivistidele. Ent asjata katsub Ants Kasemaa jääda kõrvalseisjaks, meheks «mitte kummaliki kaldalt». Fašistide ja nende käsikute verine arveteõidendamine kehvikute-uusmaasaajate ja teiste nõukogude inimestega ärat-b tema ausas töömehe-südames raevu ja häbi. Kasemaa saab aru, et toimuvas suures võitluses passiivseks pealtvaatajaks jääda on ausal inimesel võimatu. Võia oma rahva ja südametunnistuse eest lunastab ta julge tegutsemisega — fašistide poolt hukkamisele määratud nõukogude inimeste vabastamisega.

Okupatsiooniolusid kujutavais lühijuttudes viib sündmuste käik tegelased enamasti ühinemisele partisaniliikumisega (P. Keerdo «Sovhoosi öövaht», «Tasuja», «Lastetapp», «Jaagu talu peremees».

M. Raua «Isa» jt.). Jutustuste tegelastes tekitavad üleelatud terro-riaktid järsu sisemise murrangu, avavad nende silmad passiivse kannatamise ohtlikkuse suhtes. Erinevaid teid pidi tulevad nad veendumusele aktiivse vastupanu paratamatuses. Kunstiliselt teos- tustel on need jutustused oluliste puudujääkidega.

Jutustuses *Vennad* visandab Aadu Hint kehvast kaluriperest võrsunud vendade erineva käekäigu kodanlikus Eestis.

Üks neist jõuab äritsemisega haljale oksale, ent enne nõukogude võimu kehtestamist siirdub ärevate aegade kartusel koos balti-sakslastega Saksa- maale. Teisest vennast, ausast kalurist, sai rannaküla nõukoguliku ümberkujun- damise aastal uue korra aktivist. Sõja puhkemisel astub ta kõhklemata hävi- tuspataljoni ridadesse. Sattunud haavatuna vallutatud territooriumile, jägab ta leiba kahe saatusekaaslasega — Nõukogude Eesti kaitsmisest osavõtnud vene ja usbeki rahvusest nõukogude võitlejaga. Nendega koos seisab ta silm-silma vastu okupantide välikohtuga, kus ühena kohtunikest istub tema Saksamaalt naasnud vend. Jutustuse ideeline tuum avaneb ülekuulamise stseenis.

«See punane seletab, et metsmees ja venelane on ta «vennad»,» ütles von Lingen kaasistujaile. «Palju sul neid «vendi» on?»

Vangide käed olid seotud selja taha. Jaan tundis läbi riiete oma küünar- nukiga Aladini laiui kõhnu ribisid. Ta toetus tihedamini vastu seltsimeest, ajas ennast uuesti sirgu ja ütles tasa:

«Mitusada miljonit.»

Nõukogude sõdurite, rindevõitlejate kangelaslikkusest kirjutas E d u a r d M ä n n i k. Tema jutustusi iseloomustab suhteliselt hea olustikutundmine, rindemiljöö konkreetse kujutamise oskus. E. Männik ei anna oma kangelaste igakülget karakteristikat, nende omadused avanevad vahetult tegutsemises, võitluses. Mõne- des novellides ei olegi peategelast, kangelaseks on neis kogu kol- lektiiv.

Nii on kirjanik novellis «Kuues pealetung» pearõhu asetanud ühe roodu kui monoliitse võitlusühiku kujutamisele. Autor annab terve rea meeldejäävaid võit- lejakujusid — siin on noor roodukomandör, endine metallitehase valaja leit- nant Kaivas, tema vapper ja külmavereline vend, kuulipildur Peeter Kaivas, punaväelane Niklus, kes suure tahtepingutusega ületab hirmutunde esimestes lahingutes ja kangelasena sureb, pisut lihtsameelne Sorksepp, kes rindeteedelt korjab mutreid ja metallriistu, sest «pärast sõda tuleb kõike jälle tarvis», elu- rõõmus postivedaja Mikk, punaväelane Matt, kes haavatuna keeldub rindelõi- gust lahkumast, ja paljud teised. Siin on palju erinevaid inimesi, keda ühine kodumaa-armastus, ühine viha fašismi vastu liidab seltsimehelikuks võitlus- kollektiiviks.

Vahetult teenis vaenlase ideelist purustamist *satiirirelv*. Oma- pärase teosena väärib esiletõstmist Johannes Barbaruse satiiriline poem «Peata ratsanik», milles on loodud fašisti groteskne kuju kogu ta saagiahnuses ja nürimeelsuses. See on lugu hitlerlasest, kelle «füürer» on «vabastanud» südametunnistusest ja vajadusest mõelda. Riisudes ja tappes kihutab gestapo «kasvandik» Kaukaa- siasse imesõrmust otsima, mille abil rahuldada maailmavallutuse- iha:

Meid ootaks õnn, suur kuulsus, au ja rikkus,
me võidaksime sõja, saaksime maailma
kui lõngakera aaria-aste saagiks,
et iga laiuskraad ja meridiaani pikkus

saaks tunda meie järelvalvet — silma, ekvaatorit me svastika et haagiks, ja oleksid siis kõik maailmarahvad kui vähid, mida püüdnud saksa kahvad.

Kuubanlase mõõga all kaotab maailmavallutaja pea, mida tal elus ei olnud kunagi vaja, ent stepis traavib veel kaua peata kummitus, kelles elab edasi võimu- ja saagihimu.

Löövaid satiirilisi lühiluuletusi ning epigramme hitlerliku Saksamaa ja okupeeritud Eesti «riigitegelaste» kohta kirjutasid A. Alle, A. Kaal jt. Tabavalt naeruvääristas okupantide katseid kujutada end «päästjatenä» J. Semper luuletuses «Pidu katku ajal», näidates eesti rahva vastupanu fašistliku propaganda taotlustele, «et läheks su süda kui laut ja ait / ükskordki päästjale lahti».

Arvukates luuletustes, mis olid pühendatud okupeeritud Eestile, väljendus valu saksa okupantide ikke all vaevleva rahva pärast, igatsus omaste järele, mälestused õnnelikust loovast tööst enne fašistlikku kallaletungi.

Populaarseks sai läkituse vormis lüüriline lühiluuletus lähedastele inimestele okupeeritud Eestis — julgustavad, võidu-usku sisendavad värsid (R. Parve «Emale», «Koduseile», J. Semper «Poja laul», «Murumunale» jt.) või kirja vormis teisel pool rinnet viibivalt omakseilt nõukogude võitlejale (J. Barbarus «Kiri okupeeritud Eestist», J. Semper «Ema laul»). Sagedased on luuletajate pöördumised kogu rahva poole poeetiliste lendlehtedega, üleskutsetega aktiivsele vastupanule (M. Raud «Eestile», J. Barbarus «Nüüd ärka, Eesti!», «Läkitus»).

Kättemaksule laste eest, kelle fašistlikud okupandid olid ilma jätnud õnnest ja helgetest noorusaastatest, kutsusid J. Kärneri luuletused «Kodulinnale mõeldes», «Kaskede lehtides», «Tütarlaps vangipõlves», J. Semperi «Sirgukesele», J. Smuuli esikvärsid «Noorimale õele» jt.

Kunstiliselt silmapaistvateks olid mõtted ja mälestused sünnimaast. Need ei olnud passiivselt meelisklevad värsid, vaid aktiivse unistuse ja tegutsemistahtega kaasahaarav võitlusluule. Poeetiliste detailide, pildirikkuse ja üldistava jõu poolest on üheks väljapaistvamaks luuletuseks J. Kärneri *Meie jõud*. Kodukoha maastiku ilu, ootavad omaksed, eesti rahva minevik, mitme revolutsioonilise põlvkonna unistused ja püüdlused, mida kroonis eesti töötava rahva võit 1940. a. — kõigest sellest ammutasid patriootilist jõudu inimesed, kes võitlesid Nõukogude Eesti vabastamise eest.

Võitlevale patriootilisele sisule vastavate poeetiliste kujundite ja sõnavara otsingud ei läinud aga alati ideelise selguse suunas. Okupeeritud sünnimaale poeetilisi võrdkujusid luues kaldusid mõned luuletajad ähmasesse sümboolikasse, mis viis valede idealiste üldistusteni. Sisu ja vormi mittevastavus on ilmne näiteks J. Semperi luuletuses «Okasroosikesest», milles isamaad võrreldakse muinasjutukuju — Okasroosikesega, kes lamab surilinas «vastiku nõia» valve all, suul surmapitsat, ja ootab oma vabastajaid. Vääralt valitud poeetilised kujundid viisid paratamatult elutõe moonutamisele — kodumaa kujutamisele passiivse märtrina.

Ajaloolise võitluse temaatika Suure Isamaasõja ülesannete teenistuses. Isamaasõja pingeliste heitluste ajal täitus 600 aastat eesti talurahva ühest suuremast väljaastumisest saksa mõisnike vastu — Jüriöö ülestõusust 1343. a. Selle ajaloolise daatumi tähistamiseks löid eesti nõukogude kirjanikud, kunstnikud ja heliloojad sügavalt patriootilisi teoseid. Jüriöö teemal kirjutasid luuletusi, poeme, ballaade, kantaate ja jutustusi paljud Nõukogude tagalas töötnud eesti kirjanikud. Jüriöö talurahva-ülestõusu aineil kirjutas Paul Rummo libreto esimesele Nõukogude Eesti ooperile (E. Kapi «Tasuleegid»).

Jüriöö ülestõusu aastapäevaks ilmus Moskvas 1943. aastal eesti kirjanduse almanahhi «Sõjasarv» esimene number. Koguteose ideeliseks teljeks oli mineviku vabaduspüüete kujutamine selliselt, et neist kõlaks võitluskutse kaasajale. Läänud sajandite orjusevastase võitluse seost tänapäevaga väljendasid eesti luuletajad Jüriöö juubelinumbris ka värssidega Isamaasõja lahingutest, Stalingradist, sõjakevadest Ukrainas. Eesti talurahva-ülestõusude aineil kirjutatud luuletused kujutasid endast ühtlasi lüürilis-publitsistlikke üleskutsesid ammutada eesti rahva minevikuvõitlustest vihkamist tema ajalooliste vaenlaste — saksa vallutajate vastu ja olla väerikaiks võitlejais nõukogude rahvaste õiglases vabastussõjas (M. Raua kantaat «Jüriöö tuled» ja luuletus «Tulikiri», J. Kärneri «Põide kättemaks», A. Kaalu «Sajandist sajandisse» («Jüriöö!») ja «Jüriööine», E. Hiire «Ülestõusu tuled», R. Parve «Tänased tasujad» jt.). Mõned luuletajad käsitlesid ajaloolist temaatikat eepilises vormis — Debora Vaarandi ballaadis «Lugu Vessest», mis jutustab lüürilises toonis Saaremaa talupoegade vastuhakust orduvõimule Saare vanema Vesse juhtimisel, J. Kärner «Kaarnamäe ballaadis» — dramaatilises loos pärisorja kättemaksust julmale parunile.

J. Kärneri poem *Jüriöö tuled* ja J. Barbaruse *Jüriöö* on kantud püüdest rakendada ajaloolise võitluse teema nõukogude rahva fašismivastase võitluse teenistusse. Hinnatav on neis poemides ka eesti ja vene rahva põliste sõbralike suhete ja sõjalise liidu näitamine. Mõlema poemi süžee aluseks on ajalookroonikate jutustus Põhja-Eesti talupoegade ulatuslikust vastuhakust, mis algas märgutuledega mõisate põletamiseks jüriöö, talurahva vägede sõjateekonnast Tallinna alla ja linnuse piiramisest, eestlaste maleva saadikute reetlikust tapmisest Paide ordumeistri lossis ja otsustavast lahingust, mis lõppes talupoegade vägede purustamisega ja ülestõusu verise mahasurumisega. Need ühesugusele süžeele ehitatud poemid on kunstilise kujutamise vahenditelt erinevad.

J. Kärneri poem «Jüriöö tuled» on kirjutatud värsskroonika laadis. Ajalooline ainek on siin ühendatud legendaarse kanglasega Eduard Bornhöhe jutustusest «Tasuja». Talurahva ülestõusu juhi Tasuja kuju korduv taasloomine Isamaasõja-aegses eesti luules ja proosas väljendas eesti nõukogude kirjanduse elavat seost eesti kirjandusklassika võitlustraditsioonidega. Ajaloolisest tõest

juhindudes arendas Kärner Tasuja kirjanduslikku kuju edasi. Tasuja nõuandel saadab eestlaste malev saadikud Pihkvasse venelastelt abi kutsuma võitluseks orduvägede vastu; poemi lõpul hüüab surmavalt haavatud Tasuja eestlaste taganevatele vägedele:

«Me rahvas iial elu paremat ei saa,
kui saksa iket oma turjalt ta ei heida.
Sest minge ida poole, kus on Venemaa,
sealt katsuge me vabaduse sõpru leida.»

Eesti ja vene rahva ajaloolise sõpruse ideed väljendab ka Barbaruse poem «Jüriöö», kus piiramisest väljamurdnud eestlaste väeriismed suunduvad Pihkva poole:

... seadkem samm, kust tõuseb agu,
toogem Eestile sealt priiust!

Selle idee väljendamises toetus Barbarus eesti demokraatliku kirjanduse traditsioonidele — eeskätt «Kalevipojale». Poemis on kasutatud ka «Kalevipoja» ja eesti rahvaluule kujundus- ja stiilivõtteid — eepilisi lahingupilte ja olustikukirjeldusi, rahvaluule iseloomulikke rütme, metafoore, alliteratsiooni. Nagu eeposes, nii on ka poemis eri peatükkides antud lüürilised looduspildid seotud kangelaste meeleolu ja ootustega. Eeposlik on tegelaste individualiseerimine üksikute püsivate epiteetide abil — «mehine ja mõtlik Muru», «meelekindel Meelesk», «kaval Mõigu» jms., nende iseloomustamine peamiselt nende tegutsemise kaudu keset lahingumõllu, dramaatilisi sündmusi.

Poemi epiloog kõneleb eesti rahva ajaloo pöördelistest momentidest — järgnenud ülestõusudest, 1905. a. sündmustest, Oktoobri-revolutsioonist, sidudes nii orjastatud rahva ülestõusu teema vahetult võitlussekutsega nõukogude võimu eest Suures Isamaasõjas.

Proosa alal väärivad märkimist A. Hindi ajaloolised jutustused saarlaste vastuhakust saksa piiskopivõimule («Pöidet piiramas», «Kintsu-Simmu», «Metshaned»), mis on kirjutatud romantilises laadis. Tänu haaravale sündmustikule, eredalt joonistatud kangelastele ja vaenlase- ning reeturitüüpidele on need teosed muutunud populaarseks noorsookirjanduseks.

Rahvaste sõprus — Isamaasõja-aegse eesti nõukogude kirjanduse tähtsamaid teemasid. Nõukogude rahvaste lahingusõprusest fašismivastases sõjas kirjutas õnnestunud luuletusi M. Raud. Luuletuses «Eesti tervitus», mis on pühendatud Balti mere ja Lenigradi rinde kangelastele, pöördus luuletaja soojade sõnadega vene rahva poole, meenutades ta «ustavat ning vabastavat vendlust» nii rahuajal kui ka Suures Isamaasõjas, milles vene rahval oli juhtiv osa.

Eesti ja vene rahva sõprusest löid teoseid omakorda ka vene luuletajad. Selliseid on A. Tarassenkovi luuletus «Sõjapäevikust. (Tallinna värvid)», kus südamlikud pildid Tallinna muinasjutulistest tornidest, mereäärsetest parkidest, tuviparvedest ja lilledest on kontrastiks, mis eredamalt toob esile Balti mere laevastiku madruste kangelaslikkuse allika — rahvaste vennluse, internationalismi idee.

Siirast imetlusest ja austusest vene rahva sõjalise vapruse, tema revolutsiooniliste traditsioonide vastu kõnelesid eesti luuletajate teosed, mis on pühendatud kangelaslinnadele Moskvale, Leningradile, Stalingradile. Neis teostes väljendasid eesti nõukogude kirjanikud oma armastust vene klassikalise kultuuripärandi vastu, ülistades Puškini surematut kuju, lauldes Moskva kunstitemplitest, kus «on ammu kuulsalt särand / maailma loova vaimu parim pärand, / tõe, ilu otsimiste igavene tee» (M. Raud, «Õhtused saalid»). Venemaa looduse ilust luuletasid J. Kärner ja D. Vaarandi.

Nõukogude Ukraina, «suure laulude ja rikkuste Ukraina» kui südi võitleja poole Isamaasõja tandreil pöördus poeetilise tervitusega M. Raud («Ukraina kevad», «Ukrainale»). Murdumatust ukraina rahvast, «hallist uhkelakalisest» Dneprist ja valgetornilisest Kiievist kirjutas D. Vaarandi («Dnepr»).

Sügava lürismiga laulis D. Vaarandi luuletuses *Kodulinn* rahvaste ühtekuuluvustundest, mis kasvas ühises võitluses ja valusates katsumustes:

Siis vast mõistad tuhandete tuski,
minskilasi, kiievlasi päevalillemailt,
nende õhtu kurbust, kelle kodu kuskil
oli Musta mere kaldakohinais.

Miilab igavesti sinu pilgus
Tallinn, tulesambaiks taeva paisatud.
Ja ses saksa hunni hurdahäälsed ilgud,
Oleviste kohal tiirlev raisakull.

Siis vast tunnend nagu oma pihus
Leningradi laste külmavõetud käsi.
Väljad ühishaudu tuikavad su ihus,
ja su süda vihkamast ei väsi.

See on sama viha, igatsus ja valu,
millega end püsti tõukas Stalingrad.
See on jõud, mis surmaõudu talub,
miljonite jõud, mis kodulinnad vabastab.

Kauge vennasrahva tööst ja loodusest jutustavad D. Vaarandi luuletused «Tallinna langemise päeval», «Alma-Ata tähed», «Kõrve jaamas», «Mõtted kodumaast», «Kasahstani noorus», «Kiri kaugelt» (tsükkel «Lõunamaa tähed»). Maaliliste olustikukujutuste kõrval on neis häid stroofe vennasvabariigi inimestest. Elavana ja lähedasena tajub lugeja väikest kasahhi tüdrukut roosilises kleidis, kelle tulevikust luuletaja hellusega mõtleb.

Olgu jutt kui lapitud ja kirju võõras keeles —
ah, kuis isukad ja lahti sõprusele meeled!

Istu minu kaenla alla, väike Alar-lõil!
Jutusta, kust raudne ratsu sind mu juurde tõi?

(«Kõrve jaamas»)

Huvitavaid värse Kesk-Aasia ainetel leidub M. Nurme luuletuste tsükliis «Mägestikukülas». Luuletus «Usbeklanna» jutustab emaröömust kui sügavalt inimlikust tundest, mille kaudu üksteist sõnatult mõistavad erinevatest rahvustest naised.

Eri rahvustest inimeste sõbralikku koostööd, ühiseid pingutusi rinde heaks kujutas ka A. Hint oma lühipalas «Täiskäik edasi!». Autor annab soojades humoristlikes toonides portreid Araali mere laevameeskonnast, mille koosseisus on neli venelast, kaks korealast, kolm kasahhi ja neli eestlast.

Sotsialismimaa elu kujutamine. Luuletused kangelaslinnadest. Kokkupuuted nõukogude rahvaste töö, kultuuri ja olustikuga olid eesti kirjanikele uute eluliste ja loominguiliste kogemuste allikaks. Oma teostes jäädvustasid nad nõukogude inimeste töösangarlust, rinde ja tagala ühtsust.

Isamaasõja aastatel hakkas meie luule vabanema abstraktsusest ja retoorikast ning jõudma sotsialismi ehitava inimese elava, realistliku kujutamiseni.

Üheks kaunimaks lüüriliseks luuletuseks nõukogude tagala patriootide elust oli D. Vaarandi *Kasahstani noorus* (tsüklist «Lõunamaa tähed»). Luuletusest hõõgub armastust vennasvabariigi looduse ja rahva vastu, suure südamesoojusega on joonistatud kasahhi nooruki Agmani kuju, kes vapralt asendab rindele läinud yenda puuvillaväljadel. Lihtsas, värvikas sõnastuses annab luuletus poetilise üldistuse tagasihoidlikest nõukogude inimestest, kelle valmisolek kodumaad kaitsta väljendus ennastsalgavas töös:

Nõnda Agman uinub
selges Kasahstani öös,
meeles sõdur-veli Buharbai.

Ta ei teagi,
kuidas temast endast
päeval stepis laias
kärmes, kärmes töös
sõdalane sai.

Sotsialistliku suurtööstuse ehitajate saavutusi poetiseeris Jaan Kärner luuletustes «Tšeljabinskile», «Kauges linnas», «Suur Oktoober», «Leningrad—Uural—Moskva».

Luuletus *Tšeljabinskile* loob lüürilise pildi stepis kõrguvas linnast-vägilasest, noore tööstuslinna kontrastidest, mis «kõnelevad kirklikust ning hoogsast ülestungist». Kõige karmimal sõjasuvel kirjutas luuletaja nõukogude rahva homse päeva perspektiivist:

Ma armastan Tšeljabinski, ta vabrikute nõge,
ta uute tänavate sirgust, laiust tolmavat,
ta sildade all rahus keerlevat Miassi jõge,
ta ümber viljavälju, üle taevast avarat
kesk selgeid juunipäevi, napilt õitsevaid ning kuumi, —
siin tulevikus tõusuks, kasvamiseks jätkub ruumi.

Suurte tööde poeesiast laulis J. Kärner pikemas luuletuses *Leningrad—Uural—Moskva*, mille pidulikus rütmis ja eepilises

haardes väljendus uhkus sotsialistliku kodumaa loovate jõudude mõõtmatuse üle. Luuletus jutustab, kuidas kirjaniku ees sõja-aja rännuteedel avanesid uue maailma avarused: see oli teekond blokaadirõngas nälgivast ja võitlevast Leningradist palavikuliselt töötava ja ehitava Tšeljabinskini:

Siis Uural kevadises haljuses ja õites:
mis võimsat värsket elutahet andis see,
kui läbi ürgse kauni lopsakuse sõites
viis aina uude üllatusse looklev tee!
Neid rikkusi, mis siin maapõues, alles magab!
Jah, Uural see ju on, mis võitu taob ja tagab.

Edasi pöördub luuletaja Moskva — vaimse energia ja võidukindluse lätte poole.

Moskvale pühendasid luuletusi peaaegu kõik eesti kirjanikud. Moskva poeetiline kuhu kasväs Isamaasõja-aegses eesti nõukogude luules otsekui sotsialismimaa kaunite ideaalide sünteesiks.

Eesti nõukogude poesia saavutuseks sel teemal on Mart Raua luuletuste tsükkel *Hiiglase süda*. Neist värssidest terendab tehaste ja kaunite kunstide Moskva, laste ja rindevõitlejate linn, mille võidukates saluutides on «rahva ühtne viha, ühtne armastus, / töös ja võitluses mis võiduks karastus» («Tuliside»). Luuletajal on õnnestunud panna lugejat tajuma lihtsate nõukogude inimeste kangelaslikkust karmis sõja-argipäevas. Paari suurepärase realistliku detailiga loob poet nooruki-moskvalase ilmeka kuhu:

Nii ealt kui kasvult paras karjapoju,
ta osavalt kui orav padrikust
poeb läbi rahvamurrust, ruttab koju —
töösangar väike tankivabrikust.

Norm ületatud — nõnda lööme vaenlast...
ta mõtleb trammist kinni kahmates.
Täismehe tükk tal sooja leiba kaenlas,
täismehe vaade silmis tahmastes.

(«Töölt»)

Moskva-tsükklisse kuulub üks silmapaistvamaid lühiluuletusi M. Raua loomingus ja üldse eesti nõukogude kirjanduses — *Surematuse*. Suurejoonelise lihtsusega on loodud poeetiline monument Leninile, surematule nagu tema rahvas:

Suur sõna
LENIN
igaveses rahu
on mausoleumi graniiditahus.
Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
jääb elama ta nimi rahva rinda.
Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.

(«Töölt»)

Sõja-aastate jooksul tegi eesti nõukogude kirjandus läbi kiire arengu, muutus kunstiküpsemaks, sisult rikkamaks. Häid näiteid eesti luuletajate kunstimeisterlikkuse kasvust pakuvad arvukad Leningradile pühendatud luuletused, mis on loodud Eesti NSV vabastuslahingute ajal, enne kirjanike tagasipöördumist sünnimaale. Esiletõstmist väärivad J. Barbaruse luuletused «Leningrad — 1944» ja «Leningrad kevadõites» ning D. Vaarandi luuletuste tsükkel «Leningrad kolmandal kevadel».

J. Barbaruse Leningradi-värsid kuuluvad autori loomingu paremikku. Kirjanik on suutnud siin vabaneda tema luulele varem iseloomulikust raamatulikust sõnavarast ja kunstlikest kujunditest. Teema monumentaalsusest tingitud tagasihoidliku tõsidusega kõneleb luuletaja kangelaslinnast:

On sinus haavatute sisemine uhkus
ja kangelase rahu kindel — karm.

(«Leningrad — 1944»)

Väljendusrikkalt on kirjutatud luuletus «Leningrad kevadõites», milles looduspildid, erksa pilguga nähtud detailid toovad esile Leningradi ilu ja ülevuse. Sõjahaavadest jutustava luuletuse elujaatav idee on edasi antud mitte retoorilise hüüdlausega, nagu seda esines Barbaruse varasemates värssides, vaid kogu luuletuse põhitoonis:

Su vetel, kumerdud kus sildade on kaared,
erk unistus käib ringi valgeil öödel,
me hinges terendavad peatse õnne saared,
peas mõtted käivad — ehituse töödel.

Veelgi tugevamini valitseb usk homsesse, loova töö rõõm D. Vaarandi luuletuste tsükli *Leningrad kolmandal kevadel*.

Need värsid kõnelevad noore luuletaja astumisest küpsete sõnameistrite ritta. Teemalt erinevaid luuletusi ühendab eepohhi ilu ja kangelaslikkuse sügav sisemine tunnetus. Suurt patriootilist ideed väljendab autor oma isikupärasel viisil, mis kasvab orgaaniliselt välja luuletaja intiimsete elamuste ja mõtete ahelikust. Terviklikult on antud lüürilise kangelase meeoleu areng, hingelise pinge kasvamine rännul mööda inimeühja Nevskit, kus iga kivi kõneleb inimlikust valust ja inimlikust heroismist («Tulek»). Isikliku rõõmu ja mure lahutamatus rahva saatusest, koduarmastuse seos võitlusega üldinimliku õnne eest — see on teemaks luuletuses «Sina oled siin», milles autor pöördub kaasmaalase — Leningradi kaitsja poole.

Luuletuse kangelase kujus, kes on «nagu miljon teisi — sõdur tundmatu», avaneb sõnatu, mehise kodumaa-armastuse vapustav jõud:

Ja ma tean, miks vastust mulle anda
armastuse kohta sa ei võinud tollel ööl.
Pole sõna nõnda suurt, mis seda suudaks kanda.
Vaid see kõik su elu on, su võitlus ja su töö.

Näidata vaid tahaksin sull' Leningradi õites.
Kõnelda ta tiivulistest kevadpäevadest,
sellest, kuidas kodumaale ära sõites
siia kõigil maha jääb kui osa südamest.

Luuletuses «Moskva—Tartu» iseloomustas J. Kärner Isamaa- sõja-aastaid kui enda vaimse mehustumise, maailmavaatelse välja- kujunemise aega. Need olid ideelise karastumise aastad mitte ainult luuletuse autorile, vaid kõigile eesti nõukogude kirjanikele. Üha jõulisemalt kõlas nende teostes patriootiline uhkustunne Nõukogude Liidu, suure sotsialistliku kodumaa üle. Kõige sisu- tihedamaks luuletuseks sel teemal oli Jaan Kärneri *Suur Oktoober*, mis on apoteeos Oktoobrirevolutsiooni saavutustele — sotsialismi rajamisele ja rahvaste vendlusele:

Prometheuslik vaim, mis inimkonna hüveks
on tule taevast toond, et võita vaimuõõd,
Oktoobris kehastund on võimsaks riigiks-tüveks,
mis kaitseb kõigi vaba loominguist tööd,
kus iga haru, oksa — rahvast suurt ja väikest. —
seob sama õigus maitsta vabaduse päikest.

Nõukogude Eesti vabastamisele pühendasid teoseid paljud luu- letajad ja prosaistid, kes saabusid tagasi sünnimaale pärast fašis- tide minemakihutamist. Nendega ühinesid okupatsioonisurvest vabanenud kirjanikud.

Vabastuslahingute luule kutsus okupeeritud alade elanikkonda välja astuma okupantide vastu ning kajastas armee-võitja tõkes- tamatut rünnakuhoogu ja rahva rõõmsat ootuseärevust. Sünni- maale tagasituleku rõõm seguneb neis värsseid viha ja kurbu- sega fašistide poolt laastatud linnade ning hukkunud seltsimeeste pärast. Ent ka kõige valusamas leinas jääb kõlama kirglik tahe elada ja ehitada (J. Kärneri «Kojutulek», J. Semperi «Vabastatud Tartule», «Vabastatud Narvale», R. Parve «Emajõe-linnale», M. Raua «Narva», «Koduteel», J. Barbaruse «Jälle kodupinnal», «Lauluisa külastamas», «Vabastatud Võrus», D. Vaarandi «Tal- linna lävi», «Vana Tallinn», M. Nurme «Kojutulek»).

Fašistlikust orjusest vabanenud eesti rahva kirka rõõmu väl- jendajaks olid Juhana Sütiste luuletused «Esimene tere», «Tulen siis...», «Te tulite». Need on südamepõhjast öeldud tervi- tusesõnad armeele-vabastajale ja seltsimeestele:

Te tulite. Te karmis võitlusluules
keeb valuviha, julgus, endausk.
Mis annan vastu? Verihaav veel huules,
mis sinna salvas vaikimisetusk.
Mu võitlusvärss läks lendu meretuules,
kui tummalt algas trellidega pusk.

Nüüd lähme koos. Nüüd enam me ei väsi,
nüüd kodumaa on meie jõud ja võim —

töö, võitlus, metsad, meri, mullapinnas,
koos saagu lauluks sõnas kui ka rinnas.

●
(«Te tulite»)

Taasalanud ülesehitustööst laulsid kõik eesti nõukogude luuletajad. Loova töö paatosest on kantud J. Kärneri luuletused «Vabastatud Eestile» ja «Eesti jääb vabaks», M. Raua «Külvaja» ja hoogne «Töölaul»:

Ei varemeil vajata leina,
vaid jõudu ja armastust tööks,
mis kivid ja palgid tocks seinas,
laed kataks ja katused lööks.

Sellest kõnelevad P. Rummo luuletused «Randlaste laul», «Noorusjõud», «Jõudu tööle» ja R. Parve värsid Tallinna taastamis-pühapäevaku puhul («Tänane päev»).

Ajal, kui Eesti NSV-s algas sõjahaavade parandamine, sotsialistliku majanduse ja kultuuri taastamine, jätkas Nõukogude armee võidukat lahinguteekonda fašismijõudude purustamiseks.

Nõukogude Liidu vabastuslikust missioonist, Isamaasõja viimase etapi võitlustest kõnelesid J. Kärneri, R. Parve, J. Barbaruse jt. luuletused.

Fašistlikust vanglast vabanenud A. Antsoni satiirilised värsid, mis valikkogus ilmusid pärast autori surma («Epigrammid», 1946), häbimärgistasid aplaid «maailmavallutajaid» ja hoiatasid uue sõja plaanitsejate eest.

Kirglikult võitlevaid värsse fašismi vastu, igasuguse agressiooni vastu kirjutas J. Sütiste («Oktoober», «Nääriööl», «Taline torm»). Luuletuses *Tervitus teile, võidukad väed!* on raevukas süüdistus fašistlikele vandaalidele, kes enese taha jätsid võllaid ja varemeid, massihaudu ja elusate tuleriitu. Pärast seda kõike ei saa ükski ausameelne luuletaja jääda võitlusest kõrvale, ei saa «laulda süütult lumehelbest ega tähtede vööst». Luuletuse põhiidee on väljendatud kirjaniku innukas pöördumises Nõukogude armee — revolutsioonilise tõe ja demokraatijõudude lipukandja poole:

... tervitus teile, võidukad väed,
tervitus tõe ja rünnaku hoole!

Paremini kui keegi teine eesti luuletajaist mõistis ja väljendas Sütiste tõe, et ilma fašismi täieliku, lõpliku purustamiseta ei saa rahvastel olla inimväärset elu. Ning Sütiste luule kutsub ründama ja vihkama — inimeste tuleviku nimel.

Koos kõikide Nõukogudemaa rahvastega ja ausate inimestega kogu maailmas tervitasid võitu fašistliku agressori üle Nõukogude Eesti kirjanikud. Ei leidunud ainsatki poeti, kelle värsid poleks kajastanud võidupüha juubeldust, rahvahulkade rõõmu saabunud ülesehitava töö päevadest ja nõukogude inimeste valmisolekut kaitsta kättevõidetud rahu.

Eesti nõukogude kirjanduse saavutused Suure Isamaasõja perioodil. Isamaasõja periood oli eesti nõukogude kirjanduse arengus murrangulise tähtsusega. Sõjajärgsele ülesehitustöö ajajärgule võis eesti kirjandus vastu minna eelnevatel aastatel omandatud

rikkalike kogemustega, nii ideeliselt kui ka meisterlikkuse poolest kasvanud kirjanikekaadriga.

Rida luuletajaid, kelle kirjanduslik tegevus algas kodanlikus Eestis, jõudis Isamaasõja aastail oma loominguliste võimete kõrgperioodi. Selliste hulka kuulub Jaan Kärner (1891—1958) kogudega «Kodumaa käsk» (1943) ja «Viha, ainult viha» (1944). Neis on ta uue ühiskonna ehitamisest ja kaitsmisest haaratud võitluslaulik, kes rikastas eesti nõukogude poeesiat lõovete fašismivastaste luuletustega, kommunistlike ideede kirgliku kuulutamisega. Kärneri sõja-aastate loomingus on publitsistlik luule ühendatud kodumaa looduse ja rahva saatuse sügavalt lüürilise käsitlusega. Nii mõnedki J. Kärneri värsid on sõnastuselt kohmakad, kuid neis on siira elamuse, südamepõhjust öeldud mõtte jõudu.

J. Kärneril on tunnustusväärseid saavutusi ka Gribojedovi, Puškini, Lermontovi, Krõlovi ja Majakovski teoste tõlkijana. 1946. aastal anti J. Kärnerile Eesti NSV teenelise kirjaniku auhinne. Raske haigus katkestas kirjaniku loomingulise tegevuse. Oma võitleva, parteilise luuleloominguga kuulub J. Kärner eesti nõukogude kirjanduse rajajate hulka.

Johannes Barbaruse (1890—1946) loomingut kahjustas varem irdumine rahvakeelest, keerukas ja kunstlik sõnastus, mis kahandas ta luuletuste mõjujõudu. Ka Barbaruse Isamaasõja-aegses luules esineb kunstilist viimistlematust, ent oma parimas osas näitab Barbaruse sõjaaegne looming kirjaniku ülesaamist formalistlikust minevikupärandist, liikumist kujundusliku selguse ja täpsuse poole. Barbaruse luule on laadilt intellektuaalne, probleemirikas, laia amplituudiga — siin on antiikses värsimöödu poetilisi deklaratsioone ja dünaamilisi võitluslaule, ajaloolisi poeme ja ballaade, satiiri ja looduslüüriku. Tema kogudes «Relvastatud värsid» (1943) ja «Rindeteedel» (1944) avaldatud luuletused käsitlevad luuletaja positsiooni üldrahvalikus sõjas, eesti rahva mineviku- ja olevikuvõitlusi, proletaarse internatsionalismi ja humanismi ideid.

1945. a. anti J. Barbarusele Eesti NSV teenelise kirjaniku nimetus. Samal aastal autasustati teda Lenini ordeniga. Tema esimese sõjajärgse aasta loomingus on rahuaegse töö kõrval endiselt tähtsal kohal Isamaasõja ainek, millest kõnelevad katkendid posthuumselt avaldatud ulatuslikust poemist «Sangarite sünd».

Isamaasõda tõi põhjaliku muutuse ka Mart Raua (sünd. 1903) loomingusse. Tema sõjaperioodi luuletusi hõlmavad kogud «Sõjasõna» (1943) ja «Uued sillad» (1945) kõnelevad kirjaniku maailmavaatelisest väljakujunemisest ja tema võimete hoogsast kasvust. M. Raua nende aastate luule on tervenisti nõukogude rahva võitluse teenistuses. Esileulatuvad on tema partisanivõitlust ja sõjatandrit kujutavad eepilised luuletused, rindejoonistused, Moskva-tsükli luuletused. Neis paistab ta silma sõna oskusliku valitsemisega, tõustes eesti nõukogude luuletajate esiritta. M. Raud oli ka heatasemeliste proosateoste autoriks.

Hinnatavat lisa Isamaasõja aastate eesti lüürikasse tõi Johannes Semper (sünd. 1892) luuletuskoguga «Ei vaikida saa» (1943). J. Semperi sõjaaegne isamaaluule oli täiesti uueks leheküljeks ja kuulub parimate saavutuste hulka tema värsiloomingus.

Isamaasõja perioodil kerkis esile terve rida varem vähemtuntud luuletajaid, nagu Minni Nurme, Aira Kaal, Paul Rummo. Suurte annetega lüürikuna hakkas silma paistma Debora Vaarandi («Põleva laotuse all», 1945). Samal ajal alustas kirjanikuteed ka rida algajaid — Ralf Parve, Ilmar Sikemäe jt.

Värske, isikupärase ja suure andega poeedina tuli eesti nõukogude luulesse Johan Smuul (sünd. 1922).

Eesti nõukogude proosakirjanduse silmapaistvaimaks osaks sel ajajärgul olid August Jakobsoni (sünd. 1904) novellikogud «Tules ja veres» (1942) ja «Hiiglaste tee» (1944).

A. Jakobsoni sõjaaegsed novellid olid sammuks edasi kirjaniku loomingulises arenemises. Jakobsoni varasematele teostele tuli kahjuks naturalism — olulise ja ebaolulise fotografeeriv kujutamine, Isamaasõja ajal kirjutatud novellides ilmnes kirjaniku kasvanud oskus valida idee edasiandmiseks tüüpilisi olukordi, iseloomustada inimesi nende tegutsemises, teravates konfliktides.

Proosa alal andsid väärtuslikku ka Aadu Hint (sünd. 1910) ja Eduard Männik (sünd. 1906).

Eesti nõukogude kirjanduse arengujoont Suure Isamaasõja perioodil iseloomustab ühiskondliku temaatika varemolematu avarandumine. Oma loomingulistest otsingutes taotlesid eesti kirjanikud rahvalikkust nii sisus kui ka vormis. Nad rakendasid elava rahvakeele sõnavara, kasutasid folkloori poeetilist arsenalit, tegid püsivaid pingutusi kunstimeisterlikkuse tõstmiseks. Sellel teel tuli ületada tõsiseid raskusi ja vastuolusid. See toimus võitluses hiljutisest minevikust kaasatoodud individualistlike meeleolude ja formalistliku kunstikäsituse vastu.

Eesti nõukogude kirjanduse tähtsaimate saavutuste hulka kuulub nõukogude inimeste võitluse ja töö tõepärane realistlik kujutamine, elavate võitlejakujude loomine. Eesti kirjandus kujunes Suure Isamaasõja aastail parteiliseks kirjanduseks, nõukogude inimeste innustajaks ja kasvatajaks.

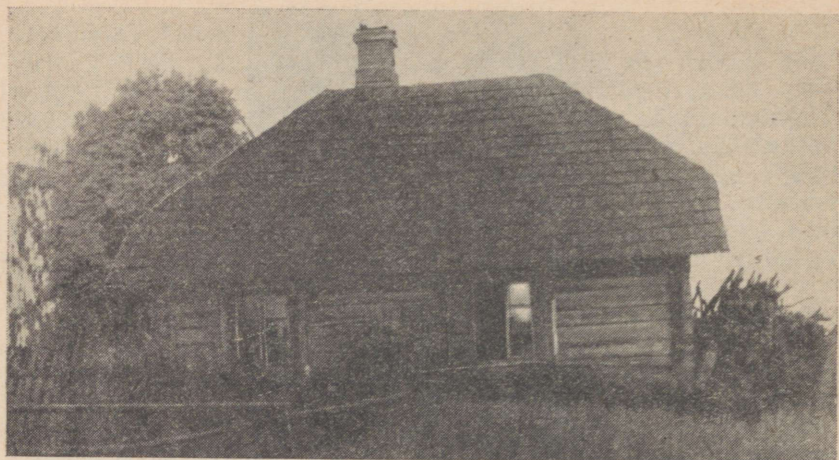

JUHAN SÜTISTE

(1899—1945)

ELULUGU

Lapsepõli ja kooliaastad. Eesti luule üks kõige väljapaistvamaid esindajaid Juhan Sütiste (endise nimega kuni 1936. a. Johannes Schütz) põlvneb maaproletariaadist. Tema isa Mihkel teenis elatist puusepana ja põllutöölisena, rännates tööd otsides ühest kohast teise. Sajandivahetusel peatus Mihkel Schützi perekond venna pool Tartumaal Tähtvere vallas Kure metsavahitalus, kus paar päeva enne uue sajandi algust, nimelt 28. (16.) detsembril 1899. a. sündiski vanemate neljanda lapsena tulevane luuletaja. Sütiste vanematel tuli tihti vahetada elukohta, nii et luuletaja ise võis hiljem öelda — «jüripäeval saunaga vahetus saun». Sajandi esimese kümnendi lõpul siirdus Schützi perekond elama Tartu linna. Varakult tuli tulevasel kirjanikul hakata endale leiba teenima. Suviti pidi ta maal karjas käima, mistõttu ta võis õppima minna ainult Tartu ülejõe linnaosas asetsenud nn. karjalastekooli, kus õppetöö sügisel algas hiljem ja lõppes kevadel varem. Kooli ajal püüdis ta raha teenida ajalehtede müümisega. Oma esikogu avaluuletuses meenutabki Sütiste oma noorpõlve kitsast elurada järgmiselt:

J. Sütiste sünnikoht Tähtveres.

Ajalehed kaenlas, a'gas leiva järel maraton.
Ema sageli nuttis. Isa hulkus ja jõi.
Mu elav leksikon
oli tänavpoiste isekeskis sõim,
Ning vaesusest süttind perekondade tüli
ja tänavasuma — oli mu kunstide kool.

(«Avang»)

Pärast 3-aastase algkooli lõpetamist läks Sütiste juba 13-aastaselt kellaspepa juurde õpipoisiks. Tööst vaba aja kulutas Sütiste raamatutele, püüdes iseõppimisega täiendada oma poolelijäänud haridust. Hiljem poemikatkendis «Tartu ja Tallinn» on luuletaja kujukate värssidega laulnud sellest, kuidas möödusid ta «eluõppe kirjud aastad»:

Sain koha keldri. Kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve õõ,
mil polnud turjal leivasundi.
Ma tihti ärkvel koitu uut
ju nägin tõusvat üle linna,
kui viimne hetk mul oli minna,
kus ootas pink, pintsett ja luup.
Sel ajastul bensiin ja õli
mu käed halliks rasvatas
ning kellaratta täpne kõlin
proleedi vaimu kasvatas.

Kellassepasellina töötas Sütiste 1919. aastani, õppides töö kõrval Tartu Kutsehariduse Seltsi õhtustel joonistamiskursustel, kus peale joonistamise ja joonestamise õpetati ka üldhariduslikke

aineid. 1919. a. jätkas Sütiste õppimist Tartu õhtugümnaasiumis, teenides elatist kellassepatöö, maalimise ja muuga. Tundes suurt huvi vene kirjanduse vastu, pühendas Sütiste palju tähelepanu vene keele õppimisele. Eri taotlusega sai ta õiguse valida gümnaasiumis esimeseks võõrkeeleks vene keele, kuna muidu oli selleks kas saksa või inglise keel. Varsti võis Sütiste juba originaalis lugeda vene klassikalist kirjandust ning ta lemmikautoriks kujunes A. S. Puškin.

Samal ajal hakkas ta ka ise katsetama luulepõllul: õhtugümnaasiumis andis ta paari kaasõpilasega välja käsikirjalist pilkeajakirja «Vihur» ja avaldas luuletusi šapirograafil paljundatud kirjanduslikus ajakirjas «Rada». Laiema avalikkuse ette astus Sütiste esimest korda 1921. a., kui ta sulest pääsesid trükki ajakirjas «Murrang» luuletused «Verisel ajal» ja «Punane mälestus».

Üliõpilasaastad. 1922. a. sügisel astus Sütiste Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda vabakuulajaks, pärast küpsustunnistuse saamist võeti ta järgmise aasta algul vastu täieõiguslikuks üliõpilaseks. Ülikoolis õppis Sütiste peamiselt kirjandust ja rahvaluulet, kuid oli ka ligi aasta majandusteaduse osakonnas. Sütiste omandas ülikoolis küll mitmesuguseid teadmisi, õppides siin kuni 1931. aastani (kaasa arvatud), kuid ülikoolikursus jäi tal pooleli. Selle põhjuseks olid ühelt poolt majanduslikud raskused, mis sundisid luuletajat korduvalt õpinguid katkestama, nagu ta oma ülikoolipõlve hiljem meenutab poemikatkendis «Tartu ja Tallinn»:

See kõrgeis sambais esikülg
ka mulle algul näis kui Meka,
liturgiaks sai iga eksam,
siis kehvus järsku ütles — küll!

Teiselt poolt osutus vabamõttelisele luuletajale vähe vastuvõtavaks kodanliku diktatuuri aastail Tartu ülikoolis valitsenud kopitanud õhkkond ja kuiv akadeemiline õppeviis. «Siin kõik on akadeemiline, / kuid muu ei tohi tõsta häält,» kirjutas ta toleaeegse Tartu ülikooli kohta teoses «Tartu ja Tallinn», ja luuletuses «Vastus» võis ta oma õpingute kohta teha järgmise kokkuvõtte:

Kord toona ahvatles mind teadussära
kui kaugelt helkiv muinasjutumaa.
Ent raamatute vahelt lahti koorus
mu ette hoopis kõletand maailm.
Ja mul ei jätkund juurdlemise voorust,
sää! mida nõuab iga kiud ja kild.

Peale selle nõudis üha rohkem aega ja energiat Sütiste järjest suurenev kirjanduslik tegevus.

Eriti tähtis on Sütiste ülikooli-ajastu selle poolest, et siin puutus luuletaja kokku marksistliku õpetusega. Nimelt oli eesrindlike üliõpilaste poolt Tartu ülikoolis 1922. a. sügisel organiseeritud Sotsiaal-filosoofiline Üliõpilaste Selts, mida hiljem on nimetatud ka Proletaarseks Üliõpilaste Seltsiks. Seltsi tegevus toimus

J. Sütiste oda heitmas (pilt Roomas toimunud võistlustelt 1927. a.).

kommunistide juhtimisel. Siin uuriti marksistlikku kirjandust ja loeti Nõukogude Liidu perioodikat («Pravda», «Ekonomitšeskaja Žizn» jt.). Varsti pärast ülikooli astumist leidis ühe oma endise koolivenna abil Proletaarse Üliõpilaste Seltsiga kontakti ka Sütiste ja võttis selle tegevusest osa kuni organisatsiooni sulgemiseni politsei poolt 1924. a. Sel ajal luges Sütiste nõukogude ilukirjandust ja kirjanduslikke ajakirju («Krasnaja Nov») ning tegi nii esimesi samme tutvumisel sotsialistliku realismi kirjandusega.

Sütiste üliõpilasaastate harrastustest on tähtsal kohal sportimine, millega ta oli innukalt algust teinud juba õhtugümnaasiumi õpilasena. Ta mängis jalgpalli ja harjutas mitmesugustel kergejõustikualadel, spetsialiseerudes eriti odaviskele, kus ta tuli mitmel korral Eesti meistriks (1928. a. tagajärjega 59 m) ning saavutas ülemaailmsel üliõpilaste olümpiaadil 1927. a. Roomas esikoha.

Kirjanikuaastad kodanlikus Eestis. Juba ülikooliaastatel oli Sütiste võrsunud tunnustatud luuletajaks. Pärast ülikooliõpingute katkestamist elab ta vabakutselise kirjanikuna Tartus, huvitudes eriti teatrist. Ta võttis osa Tartus korraldatud näitekunstikursustest ja mängis kaasa kohaliku teatri lavastustes. 1934.—1937. aastani oli ta õppejõuks Tartu Draamateatri Seltsi Teatrikunsti Studios, kus lektoritel tuli töötada tasuta ja ka muidu rasketes tingimustes (kütmata ruumid jne.). Kuid tõeliste teatrientusiastidena ei kartnud J. Sütiste, J. Semper, arst V. Hion ja teised teatrikooli tegelased raskusi ja töötasid ennastsalgavalt uute näitlejate kas-

vatamisel. Sütiste oli intonatsiooni, lavapraktika ja kaasaja teatriküsimumste lektoriks, võideldes järjekindlalt loomulikkuse ja tõepärasuse eest lavakunstis ning nõudes realistliku loomingumetodi rakendamist. Oma praktikast väljakasvanud tõekspidamistele leidis Sütiste teoreetilist tuge Nõukogude Liidus välja antud teatrija kirjandusteaduse-alastest teostest ja perioodilistest väljaannetest («Teatr», «Sovetskoje Iskusstvo» ja «Literaturnaja Gazeta»).

1938. a. asus Sütiste Tallinna Draamateatri kirjandusala juhataja (tolleaegse nimetusega — dramaturgi) kohale. Sellel töökojal ei piirdunud ta ainult oma otseste kohustuste täitmisega, vaid võttis endale tihti ka kunstilise juhi ülesandeid, võideldes eluvõõra teatraalsuse ja loomingulise loiduse vastu.

Sütiste tegutses viljaka teatrikriitikuna ja proovis oma jõudu ka draamakirjanikuna, luues vabaõhuetenduseks mõeldud värssdraama «Jumalate mäss» (1933) ja näidendi «Esimene pääsuke» (1937).

Kirjanikuaastad Nõukogude Eestis. J. Sütiste oli üks esimesi, kes astus pärast 1940. a. juunipööret aktiivsena Nõukogude Eesti kirjanike ridadesse ja lõi tuliseid värssse eesti töötava rahva revolutsioonilisest võidust. Kirjandusliku loomingu kõrval jätkas ta täie innuga ka oma teatrilast tegevust, olles esimesel nõukogude aastal Tallinna Ühendatud Draama- ja Töölisteatri kirjandusala juhatajaks ja lühemat aega ka direktori asetäitjaks.

Kui kõigi nõukogude inimeste rahuliku töö katkestas fašistliku Saksamaa reetlik kallaletung Nõukogudemaale 1941. a. suvel, toetas Sütiste võitlust sissetungijate vastu kunstirelvaga, kirjutades mobiliseeriva luuletuse «Kahurvälased» ja organiseerides rindekontserdibrigaade.

Kui aga rinne lähenes Eesti NSV pealinnale, võttis Sütiste Tallinna töölispolgu ridades osa Tallinna kaitsmisest. Rindel haigestus ta ning jäi haiglasse paigutatuna Nõukogude tagalasse evakueerimata. Pärast Tallinna langemist okupantide kätte heideti ta otse haiglast fašistlikku vanglasse, kus tal tuli vaevelda ligi aasta.

Pärast Eesti NSV vabastamist Nõukogude armee poolt oli Sütiste üks esimesi okupantide ikke all vaevelnud kirjanikest, kes täie innuga asus oma loominguliste kavatsuste teostamisele. Ta valmistas trükiks ette okupatsiooni-aastatel loodud luuletused koguna «Umbsed päevad», avaldas ajakirjanduses rea uusi luuletusi ja töötas pingeliselt mitme näidendi kirjutamisel. Kuid aega oma uute kirjanduslike plaanide realiseerimiseks oli jäänud talle vähem, kui keegi oleks võinud arvata: fašistliku vangla ebainimlikes tingimustes üleelatud kannatused olid-murdnud tema terve.

J. Sütiste suri 10. veebruaril 1945. a. ja maeti Tallinna Metsakalmistule.

J. SÜTISTE LUULETAJAPALGE KUJUNEMINE NING VENE JA NÕUKOGUDE KIRJANDUSE OSA SELLES.

J. Sütiste luuletajapalge kujunemine toimus Oktoobrirevolutsiooni-järgsetel aastatel, kui pärast kodusõda hakkas Eestis kehtima kodanlik diktatuur. Juba esimesil sõjajärgseil aastail süvenes kodanlik terror: töölisliikumise mahasurumiseks hakati lavastama järjest suurema arvuliste kaebealuste hulgaga poliitilisi protsesse, kus töölisklassi paremad esindajad suleti pikkadeks aastateks vanglasse; 1922. a. hukati väljapaistev revolutsionäär V. Kingissepp; sellele järgnes J. Kreuksi, J. Tombi, H. Heidemanni ja teiste revolutsionääride mõrvamine; verre uputati eesti töörahva kangelaslik ülestõus 1. det. 1924. a. Pärast ülestõusu mahasurumist asus kodanlus oma põhiseaduses lubatud kodanikuõiguste veelgi suuremale likvideerimisele, kehtestades sõjaseaduse, rüüstates töölisorganisatsioone.

Need ajanähtused ei saanud tähele panemata jääda ka noorele Sütistele, sest tihti puudutasid need teda üsna lähedalt: nii heideti vanglasse ka mitmeid proletariaadi võitlusega seotud Sütiste sõpru ja koolivendi.

1925. a. koos Erni Hiire ja Mihkel Jürnaga väljaantud kogutestest «Sang» ja «Bumerang» protesteerib Sütiste kodanliku terrori vastu. Pärast 1924. a. 1. detsembri ülestõusu verist mahasurumist kirjutatud luuletuses «Jalutuskäik» esitab noor luuletaja otse üleskutse:

Süüdakem tõrvikud! Loobugem tööst,
otsigem vendade laipu õöst,
kääsk mida matta meil keelab.

Sütiste selleaegsed luuletused on veel vormilt nõrgad, keelelt konarlikud ja raskepärased, mistõttu neis avaldatud revolutsioonilisedki mõtted ei suuda mõjule pääseda. Tihti peale on Sütiste protest veel ebamäärane ja vähekonkreetne, on tunda ainult luuletaja rahutust ja rahulolematust.

Tunduvaid edusamme teeb Sütiste oma luules 20-ndate aastate teisel poolel, nii et ta oma esikkogus «Rahutus» suudab esineda juba tugeva, oma ilmega poedina. Luuletuskogus «Rahutus» liigub Sütiste oma dünaamilistes, prosaismiderikkais vabavärssides keset elu. Astudes välja «Noor-Eesti» ja «Siuru» jälgedes liikuva eluvõõra ja rahvakauge kirjandussuuna vastu, tõstis J. Sütiste koos A. Jakobsoni, E. Hiire ja teiste noorte kirjanikega esile eluläheduse loosungi. Sütiste nõudis kirjanikelt head elu tundmaõppimist ja realistlikku kujutamist, tuues eeskujuks nõukogude kirjanikke, kes oma teoste jaoks materjali kogumiseks lähevad kolhoosidesse, vabrikutesse, metsatööstusse ja mujale.

30-ndate aastate algul võttis Sütiste aktiivselt osa elulähedust propageerivast kirjanduslikust rühmitusest, mis andis lühikest aega välja ajalehte *Kirjanduslik Orbiit* ja koguteose «Põhjakaar». Kuid see nn. orbiitlaste rühmitus lagunes varsti, sest sinna kuu-

Maja Tartus (Herne tän.), kus Sütiste elas pärast Tartusse kolimist üle kümne aasta.

lus ka reaktiooniliste vaadetega kirjanikke ja kriitikuid (A. Kivikas, A. Oras, H. Raudsepp jt.), kes püüdsid eluläheduse nõuet rakendada kodanliku korra ülistamise teenistusse ja juhtisid kogu nn. elulähedusliikumist kroonukirjanduse rappa.

Eriti suurenes kodanluse surve progressiivsele kirjandusele Eestis pärast 1934. aasta fašistlikku riigipööret. Nii ajakirjanduses kui ka ilukirjanduses muutus vabameelsete mõtete avaldamine üpris raskeks ja kitsaks. Peale muude survevahendite kehtestati 1935. a. algul siseministri poolt sundmäärus, mis võimaldas politseil konfiskeerida iga trükitoote, kus kas või kaudseltki avaldati rahulolematust fašistliku diktatuuri või selle ninameeste suhtes. Üha hoogsamalt töötas kodanlik propagandamasin, püüdes ühel poolt lõotsuda lõkkele kodanlik-natsionalistlikke kirgi, teiselt poolt laimata Nõukogude Liitu, kelle rahvusvaheline autoriteet järjest kasvas. Üha raskem oli hoida õiget kurssi selles valede ja laimu sogases jões.

Peale ideelise võitluse tuli progressiivsetel luuletajatel kogu aeg võidelda majanduslike raskustega. Kodanlikus Eestis langes luuletuskogude tiraaž 150 eksemplarini, sellestki imeväikesest arvust jäid tihti pooled pikkadeks aastateks raamatukaupluste riiulitele kolletama. Asi läks isegi niikaugele, et luuletuskogusid ei olnud võimalik enam avaldada, sest neid autoreid oli vähe, kes võisid oma värsiraamatule trükkimiskulude kattek juurde maksta. Nii kirjutati «Päevalehe» lisan 1932. a.: «Luuletuskogusid

ei kirjastata isegi sel juhul, kui autor oma teose eest sentigi honorari ei nõua.» Ses suhtes ei liialdanud ka Sütiste, kui ta 1933. a. kirjutas: «Mul enesel isiklikult läks eile eriti hästi: sain Eesti Kirjanikkude Liidule kirjastamiseks ära anda värsikogu. Honorar pole suur just, ent võimaldab siiski laheda äraelamise — see on nimelt 5 (loe: viis) krooni, teiste sõnadega viissada eesti senti. Kui avaneb võimalus seda honorari kätte saada korraga, ostan jõuluks endale uue kaelasideme.»

Seda asjaolu kasutas eesti kodanlik valitsus kirjanike tõmbamiseks oma leeri. Rakendades kirjanikele toetuse maksmist nn. kultuurkapitalist ja premeerimisesüsteemi, kus auhindu jagati mitte teoste kunstiväärtuse järgi, vaid kodanliku võimu ülistamise eest, püüdis kodanlus vabakutselisi kirjanikke muuta endast täielikult sõltuvaiks. Kui kirjanik oma teostes väljendas progressiivseid ideid, siis jäeti ta ilma elatuseks vajalikust toetusest või kärbiti see minimaalseks.

Selliste asjaolude tõttu ei jätkunud ka Sütistel alati vajalikku kindlust ja sirgjoonelisust ning 30-ndate aastate keskel kirjutas ta mõned teosed, kus maksis lõivu kodanlikule natsionalismile.

Kuid 1930-ndate aastate lõpul sai Sütiste oma loomingus ja vaadetes jagu üksikuist vääratustest ja hakkas lähenema uuele loomingumeetodile — sotsialistlikule realismile. Selles suhtes etendas otsustavat osa nõukogude kirjanike ja kirjandusteadlaste teosed, mida Sütiste neil aastail järjest rohkem luges. Nõukogude kirjandust oli kodanlikus Eestis raske saada, sest kodanlikud võimud püüdsid igati takistada selle pääsemist üle piiri. Kuid nagu teistelgi eesti progressiivse intelligentsi esindajatel, õnnestus ka Sütistel hankida nõukogude kirjandust NSV Liidu saatkonna ja mõnede progressiivsete kirjastuste kaudu.

Samuti süvenes Sütiste vene klassikalisse luulesse. Sütiste poemide «Tuhas ja tules», «Viljad ja veed», «Tartu ja Tallinn» jt. stiili nõtkus, käsitluse vaimukus ja tabav ironia võlgnevad mitmeti tänu Puškini luule suurepärasele lehekülgedele. Puškini 100. surma-aastapäevaks kirjutas Sütiste «Jevgeni Onegini» autori loomingu motiividele ülesehitatud luuletuse «Puškinit lugedes». Selles käsitles Sütiste Puškinit kui geniaalset kunstnikku, kelle looming on aidanud kaasa vana korra likvideerimiseks:

Nii murdus see, mis oli vale,
mil kõdunenud tuum ja kest.
Ja tõusis uus maailma pale
sääli üles vana rusudest.

Puškini luule sisendas talle optimismi ja usku kirjandusliku sõna jõusse ning ta tuli üldistavale järeldusele poeesia olemuse kohta, et «helge võitlustahe — see ongi luule igavik».

Tutvunud vene sümbolistide-dekadentide luulega, veendus Sütiste nende nii filosoofilises kui ka kunstilises pankrotis ja nägi, et ainult sotsialistliku realismi põhimõtteid omaks võttes võib

vältida loominguliste otsingute ummikusse jooksmist ja luua võitlevat ning progressiivset, rahvale vajalikku luulet. Seetõttu pole juhuslik, et ta 1940. a. künnisel loodud üleskutselisele luuletusele «Käepigistus Johannes Barbarusele» valis motoks, milles väljendus ka Sütiste enda selleaegne poeetiline kredo, nõukogude luuletaja Nikolai Assejevi värsid:

Luule — see on revolutsioon,
aga mitte kunstpalmide valmistamine.

Nõukogude luulest paelusid Sütistet Aleksander Bloki ja Sergei Jessenini värsid ning eriti Majakovski, keda Sütiste oma teostes korduvalt esile tõstab. Poemikatkendis «Tartu ja Tallinn» leiab Sütiste, et Suure Oktoobrirevolutsiooni murranguliste sündmuste kujutamiseks on liiga abitud senise poeesia vahendid ja selleks on tarvis uusi värve, — värve, mida tõi luulesse Majakovski:

Kuid tolle hiigeltule haardeks
on jambid liiga saamatud,
seepärast ajaraamatust
võib näha, kuidas nelja kaarde
lõi üles leek ja võitlus järsk,
kuis rahva hing ja pale muutus —
ning seda sõnastada suutnud
on ainult Majakovski värs.

Head ja mitmekülgset vene kirjanduse tundmist näitas Sütiste oma 1940. a. kevadel avaldatud artiklis «Meie uusromantika pärapoesia», kus ta andis hävitava kriitika eesti 30-ndate aastate dekadentlikule luulele. Tuginedes nõukogude kirjandusteadlaste uuematele uurimustele vene sümbolistide kohta, avas Sütiste eesti dekadentide nii teoreetiliste aluste kui ka praktilise tegevuse reaktsioonilise olemuse.

Omندانud nii juba kodanliku diktatuuri lõpuaastatel eesrindlikud vaated ning toetudes oma senise loomingu väärtuslikumaile saavutustele, võis Sütiste pärast 1940. a. juunipööret muutuda kiiresti äktiivseks nõukogude kirjanikuks.

OLEVAADE J. SÜTISTE LOOMINGUST KODANLIKU DIKTATUURI AASTAIL.

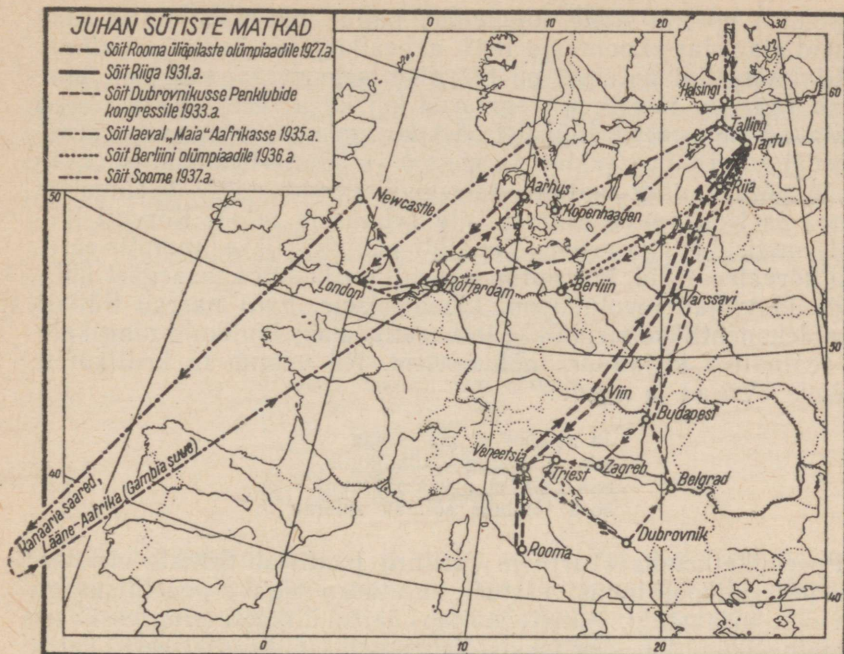
1928. a. ilmus Juhan Sütiste luuletuste esikkogu *Rahutus*. See pealkiri iseloomustab hästi teost: kogu värsiraamatus on tunda tõepoolest luuletaja rahutust, otsinguid ja rahulolematust tegelikkusega. Kuid ühtlasi näitavad need värsid, et noor poet on juba leidnud oma koha töötava rahva poolel. Proletariaadi poolele pole teda suunanud üksi ümbritseva tegelikkuse karjuvad vastuolud, vaid ka luuletaja enda proletaarne päritolu. Sellepärast kujutab Sütiste siira kaasaelamisega enesekindlaid proletaarlaste mai-

demonstratsioonil, kui «tõekspidamiste eest / nad lähevad kõiki-dest kartmatult mööda» («1. V 1927»); heidab vaenukinda nii kur-rajate maailmale kui seda kaitsvale jumalale, kutsudes proletaar-lasi lahti ütlemale religioonist, sest «tunneme kõik sellest legendist punut nuuti» («Jõuluöö»); paljastab kisendavaid vastuolusid kodanlike valitsejate sõnade ja tegude vahel, osutades, kuidas demokraatlikuks reklaamitud «vabariigi» neljandal valitsusaastal tapeti äraandlikult Viktor Kingissepp («Leib, rist, inimene»).

«Rahutuse» luuletused on kirjutatud suuremalt jaolt deklamatioonilises vabavärsis, mis suulises ettekandes jätab mõjuvama mulje kui raamatust lugedes. Kunstimeisterlikkuses on Sütiste teinud märgatavaid edusamme, kuigi ka siin esineb veel tihti sõnalist liigliha, kohmakaid kujundeid ja raskepärast keelt, samuti ebarahvapäraseid, nn. keeleuuenduslikke vorme (näit. n-seesütlev, tet-lõpp, ai-tegijanimi).

Luuletaja küpsust tähistavad Sütiste järgnevad luuletuskogud *Peipsist mereni* (1930), *Maha rahu!* (1932) ja *Kaks leeri* (1933). Neis raamatuis esineb Sütiste omapärase palgega poeedina, kelle peamiseks teemaks on kujunenud töö ja töötava rahva elu. Tööd ja töötajaid kujutades ei esine aga Sütiste mingi passiivse vaatlejana, vaid tõelise võitluslaulikuna, kes teravalt paljastab kapitalistliku korra vastuolusid ja ennustab sellise ühiskonna langemist. Nendes kogudes on Sütiste andnud parima osa oma kodanliku diktatuuri aastail loodud lühematest luuletustest, millest paljud kuuluvad eesti luule raudvara hulka. Sütiste on siin sõnastusli- kustki küljest saavutanud suure lakoonilisuse ja lõovuse, deklamatsiooniliste vabavärside kõrval kasutab ta tihti ka lihtsat jambilist ja trohheilist värsiehitust. (Näit. 5-jalane jamb: «kord ollen luu|lemür|gi hin|ge joond», 4- ja 3-jalane trohheus: «Sääl ta | rahva | keskel | rüsi|b — / väike | pois|i|klutt».)

Järgnevaid luuletuskogusid *Südasuvi* (1934), *Päikese ootel* (1935), *Sadamad ja saared* (1936) ja *Ringkäik* (1937) iseloomustab aga võitleva laadi taandumine ning tööluule asemel loodus- lüürika ja matkapiltide domineerimine. Kuigi neis kogudes ilmunud luuletused on enamasti meisterlikult sõnastatud, sest luule- taja vormikultuur on edasi arenenud, jätvavad need värsid Sütiste varasemate võitlevate luuletustega võrreldes rahuldamatuse tunde lugejasse, kes ootas Sütistelt kui võitluslaulikult enam, kui seda olid rahulikud pildid kodumaa ja võõraste randade loodusest. Seda tunnetab valuliselt ka autor ise, avaldades mitmel korral rahulolematust oma selle aja värssidega. Sellise võitleva hoiaku taandumise juured peitusid muutunud ühiskondlik-poliitilises olu- korras pärast fašistlikku riigipööret 12. märtsil 1934. a., kui koos demokraatia viimaste jäänuste likvideerimisega piltlikult öeldes ka kirjanikule suruti rusikas suule. Poemis «Lääs ja ida», seistes Nõukogude Liiduga piiriks oleva Peipsi järve kaldal, osutab Sütiste ise, et ta nüüd ei saa laulda avalikult töörahva sotsialist-

likust riigist, vaid peab piirduma tagasihoidlike vihjetega selle kohta, et

... juba ammu
 mu nõrkuseks on sinne järv,
 ta avarus ning taeva värv,
 ta virvenduse vaiksed sammud,
 ta kajakate liuglev sõud,
 ta üliuhked tormilöögid,
 mis kahe ilma vahevöödil
 siin kohisevad võimsal jõul.

Poet lisab sellele seletuse:

Kord sellest kõigest laulsin julgelt,
 nüüd sõnatumalt jatkan teed
 ja vaatlen, kuidas mähib tulle
 koit idas minu lemmikvee.

Uut tõusu Sütiste loomingus tähistavad juunipöörde-eelsed uue revolutsioonilise tõusu aastad. Sütiste kirjutas ja avaldas ajakirjas «Varamu» tsükli poeme *Meri ja mets* (1937—1938), *Tuhas ja tules* (1938), *Lääs ja ida* (1939) ja *Viljad ja veed* (1940), kus ta näitas märksa kaugemale arenenud arusaamist ühiskondlikest vastuoludest ja nende lahendamise teedest. Samal ajal töötas ta

ka pikema poemi *Kahe sõja vahel* kallal, mille valminud osad ilmusid ajakirjas «Looming» 1941. a. pealkirja all *Tartu ja Tallinn*.

Ülalmärgitud poemid on lüürilise iseloomuga, sest neil puuduvad peaaegu täiesti nii tegelased kui ka süžeed. Need teosed kujutavad õieti poeedi lüürilist päevikut, mis kajastab autori suveveetmisi kalurikülas («Meri ja mets») ja Lõuna-Eesti talus («Viljad ja veed») ning matku põlevkivikaevandustesse («Tuhas ja tules») ja Nõukogude Liidu piirile («Lääs ja ida»). Kõrvuti lüüriliste mõtisklustega esineb siin tihti publitsistlikke iroonilis-satirilisi kõrvalepõikeid, kus autor teravalt paljastab kaasaegset ühiskonda ja vihjab revolutsiooni lähenemisele. Eriti naerab Sütiste välja dekadentlikke kirjanikke ja kodanluse õuelaulikuid ning kaitseb realistliku kirjanduse põhimõtteid. Nii vastab ta kriitikutele poemis «Viljad ja veed»:

Ja uskuge, et ma ei saa
siin olla sünge laiba-laulik,
mis sest, et arvustaja aulik
kord tõmbiks söimab suleraa...

Poemikatkendis «Tartu ja Tallinn» joonistab Sütiste meisterlikke pilte ülikoolilinnast Tartust, kujutades sügava poeetilisusega oma õppimisaastaid. Sütiste näitab Tartu ülikooli progressiivset osa minevikus, kui siin tekkis Venemaalt jälitamise eest Tartu õppima siirdunud eesrindlike inimeste tõttu üks võitlevate ideede taimelavast:

Siin töötas, keda sääl ei talund
must sandarm ega vägivald,
ja see, kes iia'gi ei palund,
vaid võitles võimu põlu all.

Sellele vastandab Sütiste Tartu ülikooli allakäiku kodanliku diktatuuri ajal:

Me pärisime ülikooli,
kui ära väsis sünge Marss —
ja kohe mõnel õppetoolil
sai filosoofiks loomaarst.

Mu siseootust otse solvab,
kui näen, et mandub noorusleek,
all kuivab jõgi, ü'al tolmas
professor, Toom ja biblioteek.

Sütiste osutab, et kodanlikus ülikoolis saavad õppida eeskätt need, «kel isa pung / ning taltsas pää on kaasa tuua», iseloomustades selleaegset ülikooli kodanlusele kuuleka kaadri kasvatajana.

Tihedas seoses nendes poemides väljendatud ideestikuga on ka Sütiste viimane kodanlikul ajal ilmunud luuletuskogu *Valgus ja varjud* (1939), kus luuletaja mõistab hukka Teise maailmasõja lahtipäästmise fašistliku Saksamaa poolt.

Tööraha elu ja töö teema Sütiste luules.

Pärinedes ise proletaarsest keskkonnast, on Sütistele alati südamelähedane töötav inimene, tema töö ja võitlus, mis ongi kujunenud keskseks teemaks Sütiste luules. Sütistele on iseloomulik, et ta suudab tunnetada töö sügavat poeesiat ja oskab seda lihtsas, rahvapärases sõnastuses värssidesse kätkeada. Tüüpiliseks näiteks on siin luuletus «Hommi sepikojas», kus luuletaja joonistab realistliku ja meeldejääva pildi sepikojast ja seppade tööst:

Tõmbab varnast suured pihid,
lakkab koldel tuulevihin, —
alasil käib sädemete lõosk.
Haamer haamri järgi kõrgelt
laseb alla kaare viikja,
kolmas vasar takti kilkab,
nätsub raud ja naksab selg,
palgeid mööda higi nõrgub.
Nii saab töös ja tules vastne telg.

Septöö on iseendast must ja raske, aga selles nagu igas teiseski loovas töös peitub oma poeesia, oma töörõõm, millest hõõguvad ka Sütiste sõnastuselt lihtsad värsid. Sütiste värsimõõt on siin kõige tavalisem (4-jalane trohheus), riimidki pole alati puhtad ega kõlavad, poeetilised kujundid on niivõrd kõnekeelele lähedased, et neid on raske märgata (näit. metafoor «vasar takti kilkab»), kuid just selles lihtsas, ent siiski valitud, täpses sõnastuses peitubki Sütiste luulekeele jõud.

Analoogiliselt «Hommi sepikojas» maalib Sütiste pikemas luuletuses «Läbi töötavate tänavate» terve rea kujukaid pilte töötavatest inimestest, olgu see siis ristijalu istuv rätsep, räästa alla roninud lapitud taldadega maaler, mustaks määratud tänavasfaltterijad, kõrgel katusel taguv plekksepp või tiisikushaige vanaraamatumüüja, kelle «jalge ees kuid kopitavad kunagised tõed». Nii selles kui teistes taolistes luuletustes suudab Sütiste mõne värsiga, mõne kujuka detailiga tuua lugeja silme ette väga mitmesuguste inimeste kujusid.

Üksikute töötajate elu kujutamise ja nende portreerimise kõrval jõuab Sütiste reas luuletustes töötajate näitamiseni kollektiivina. Silmapaistvaks luuletuseks sel alal on «Kindlustajad», kus on loodud värske tõsieluline pilt Emajõe kaldale aprillihommikul valli ehitavaist töölistest. Valli ehitatakse kevadise suurvee vastu, et kaitsta üleujutuse eest neid, kes rahu «veel magavad / ja neavad lühikest ööd». Töötades kasvab kaldakindlustajates protestotsiaalse ebaõigluse vastu ja luuletuse napisõnalisel sümboolses lõpus püstitatakse küsimus, et töölised «vast homme ju vajavad / enesekaitse valli» ülestõusu puhul.

Tööteemast kasvab välja revolutsioonilise võitluse idee ka luuletuses «Vaevamägede mailt», kus luuletaja joonistab pildi oma

isast, kes on «põlat proleet» «Vaevamägede mailt» ja kelle «kümnes töötavas sõrmes / oli tema külv ning lõikus». Tüüpilise elunähtuse kujutamise tõttu on luuletus omandanud suure üldistava jõu ja selles esitatud põline töömees kasvab kõigi proletaarlaste võrdkujuks, pakkudes hea näite Sütiste tüpiseerimisoskusest. Kuna «kogu töömehe elu on vilets ja vale, / kui jahtub heitluse hoog ning laguneb jõud», siis ei saa tööliklassi veteran jätta toetamata nooremate võitlust:

Ent nüüdki kevadpäike sulatab
tema tarduva vere veel valla
ja esimesel mail
jalg alati ulatub
tööväe lippude alla,
kus sammub uus noorus Vaevamägede mailt.

Kuigi klassiühiskonnas valitseva ranga ekspluateerimise tõttu on proletaarlaste elu raske ja vaearikas, ei tekita Sütiste luuletused ummikutunnet, vaid ta värsid mõjuvad ikka optimistlikult, sest luuletaja tunnetab ja õhutab töörahvas peituvaid jõude, kellele «homse ootus annab erksust, / vasar lihastesse jõudu...» («Hommik sepikojas»). Kuid oma optimismist hoolimata ei lasku Sütiste tööluule kunagi ekspluataatorite heaks tööle õhutamiseni, milleni mõnikord jõudsid välja mõned Sütiste kaasaegsed «töölaulikud», keda Sütiste hiljem naeruvääristas oma poemis «Viljad ja veed».

Töömeeste kõrval paeluvad Sütiste tähelepanu kõige enam mitmesugused sotsiaalse ülekohtu ohvrid, elu vaeslapsed, maailma varjupoole elanikud, nagu uste taga almust paluv sülelapsega naine («Koputus») või vanglast tulnud, tööpuuduse tõttu lõplikult hukkumisele määratud hulkur («Pätt»). Need suure tundesoojusega joonistatud inimesed muutuvad Sütiste luuletustes üldiseks süüdistusaktiks neid selliseks kujundanud ühiskondliku korra vastu.

Eriti südamlikke luuletusi on Sütiste loonud tööinimeste lastest, kellel juba õrnas eas tuleb kokku põrgata ränkade eluraskustega. Nii jutustab Sütiste luuletuses «Must vanker» keldrikorteris hääbuvast vigase jalaga tütarlapsest, kelle järele tuleb varsti must surnuvanker, ja luuletuses «Rüeblik» eluröömsast, ajalehtede müütamisega leiba teenida aitavast töölispoisikesest, kes järelevalveta hukkub mõttetult tänaval. Sütiste näitab selliste masendavate piltidega noorte väljapääsmatut olukorda ja perspektiivitut tulevikku kodanliku ühiskonna tingimustes.

Eriti suure sisendusjõu on Sütiste saavutanud lastele adresseeritud «Õ h t l a u l u g a». Sütiste kasutab oma hällilaulu lastele ühiskonnas esineva kahe leeri näitamiseks, avades noorte silmad teravate sotsiaalsete vastuolude mõistmiseks.

Ohisabi näljasuppi
homme jälle toon,
pooleks teeme leivajupi,
kinnituseks sool.

Pea meeles: sadas vihma,
kaebas tuultejooks,
vaesus võttis püksirihma —
isa kuuri poos.

Pea meeles värvit silmi,
kuldseid hambaid suus —
need me vaenlased on i'msi,
südamed neil puust.

Kuid hoolimata kujutatud eluraskustest kõlab «Õhtulaul» siiski optimistlikult — ema on veendunud, et poeg suureks sirgudes kasvab julgeks ja leiab oma tee. Sõnastuselt on luuletus haruldaselt lihtne, poeet on saavutanud siin suure lastepärasuse.

Looduski Sütiste luules pole tihti iseseisvaks kujutusobjektiks, vaid on tihedasti seotud inimesega. Seetõttu on Sütiste loodulüürikale iseloomulikud tundeküllased pildid töötava inimese elust avaramal või ahtamal looduse taustal. Sellised on näiteks tema luuletused «Äestades», «Tuulik», «Sõit», «Tares». Sütiste tunnetab sügavalt inimese seost loodusega, mõistes, et loodus on inimese tegevusväljaks, tema töökojaks. Nii joonistab Sütiste luuletuses «Sõit» ilmeka pildi reesõidust härmatanud metsa raietööle, kui «õues vilklevad veel hommikused tähed». Luuletuses «Tares» on väheste sõnadega loodud kujutus suitsusest rehetarest, kus pereema küpsetab leiba:

Ta kolde sompu tõmbab sõed ja tuha
ning kapsalehed labidale säeb.

Veekausis kirjuservalises uhab
ta puhtaks sinisoonelised käed.

Tükk tüki järgi taigna pätseks voolib
ja hellitades otsi paitab pihk.

Luuletaja on suutnud seda kirjeldada nii kujukalt ja elavalt, et lugeja ette ei kerki üksi nõgised rehetare parred ja haljastele kapsalehtedele voolitud valkjad leivapätsid, vaid ta justkui tunneb ka tares silmi veele kiskuvat vingusegust suitsu ja haistab kuuma leiva meeldivat lõhna.

Poem «Tuhas ja tules» (1938).

J. Sütiste poolt juunipöörde-eelsetel aastatel loodud poemidest on kõige väljapaistvam «Tuhas ja tules», kus luuletaja on töö ja tööliste kujutamisel saavutanud kõige paremaid tulemusi: Sütistele omane ideeline teravus ja eluline konkreetsus on siin ühinenud väljapaistva kunstimeisterlikkusega.

Poemi aine ja süžee. Poemi «Tuhas ja tules» põhiaineks on eesti põlevkivitöölise elu ja töö, millega Sütiste tutvus Kiviõli ja Kohtla-Järve kaevandusi külastades. Kuigi Sütiste turistliku ise-

loomuga lühiajaline matk põlevkivimaale ei võimaldanud lähemat tutvumist töölistega ja üksikasjalist tungimist põlevkivi töötlemise tehnoloogiasse, sai ta siiski küllalt ilmeka üldpildi kodanliku Eesti kaevurite elust.

Peale selle on poemis kasutatud *kõrvalmottiividenä* luuletaja nooreea mälestusi (kohtumine isaga kõrtsis 1911. a., töötamine kellaspepa juures ja lahkumine sealt kodusõja ajal 1919. a. ning noorusarmastus) ja eruditsioonilist materjali kunsti ajaloost (muinas-Kreeka skulptor Pheidias ja antiikaja tundmatu autori skulptuur «Milo Veenus», renessansiaja itaalia kunstnik Michelangelo, XIX saj. prantsuse skulptor Rodin), kirjandusloost (antiikaja rooma kirjanik P. Vergilius Maro, renessansiaja itaalia poet Dante) ning kaasaja kirjandusest («Noor-Eesti» ja «Arbujad»).

«Tuhas ja tules» on oma iseloomult lüüriline poem. Peale esimeses isikus esineva lüürilise kangelase, kelle tundeid ja mõtteid teoses väljendatakse, pole siin tegelasi ja ka süžee on äärmiselt lihtne. Teose esimeses peatükis kujutatakse minä-kangelase sõitu rongis kaevurite linna, teises peatükis laskub ta kaevandusse ja tutvub põlevkivi kaevandamise tööprotsessidega (põlevkivi koristamine, süüteaukude puurimine ja lõhkamine), kolmandas peatükis tutvub ta põlevkivi ümbertöötamisega utmisahjudes ja õlivabrikus ning heidab pilgu kaevurite asulale.

Poemi teema ja ideestik. Poemi «Tuhas ja tules» teemaks on kapitalistliku ühiskonna paljastamine, täpsemalt: kapitalistliku ühiskonna tööliste viletsa elu ja selle põhjuse — ranga ekspluaatierimise — paljastamine.

Seda põhiteemat hakkab autor arendama juba teose esimestes stroofides. Algul näitab luuletaja, et töölised on mornid ning rõõmutud, tihti ka viletsa tervisega. Selline on näiteks pilt sõidust kaevanduslinna:

... ja vaatlen vaikselt rongirahvast,
kes loidub, tukub, haigutab
ning läbi une maigutab
kui havi ka'amehe kahvas.
Mu kõrval näitsik kõhn kui raag
end bambusroona hoiab sirgu,
üks tüse nina ajab pirdu
ja kolmandal on kurgus saag.

Siin ei ütle luuletaja veel välja, mis on selle põhjuseks, et töölised on loidud, et mõni neist on «kõhn kui raag» ja teist vaevab krooniline köha («kurgus saag»).

Samuti kui rongis, nii näeb autor ka kaevandusse laskudes ainult morne nägusid:

Siin viivuks puhkab meestesalk
ning morni põske toetab käsi,
pilk, pimedusest hall ja väsinud,
meid mõõdab kõõrdi kulmu alt.

Edasi hakkab aga luuletaja ka järk-järgult avama algul kujutatud sünge pildi põhjusi. Ta näitab, et kaevanduse töötingimused on sellised, mis ei lase tekkida rõõmu inimese palgetele. Rasked kaevandamistööd on nõrgalt mehhaniseeritud, siin töötatakse peamiselt veel kirkaga ja puudub ajakohane transport («Teel hoburakend / on lõõtsutades seisma jäänd...»). Samuti on kaevanduses ebatervislikud töötamistingimused:

Sa tunned, kuidas seinust ihhu
külml, liikumatu rõskus poeb,
see valgub näole, kleepub pihku
ning peatub viimaks seljakoes.

Luuletaja näitab ka, kuidas töölised on sunnitud viletsa elatusmiinimumi väljateenimiseks järjest rohkem pingutama, neil pole aega ei lõhkamistel tekkivate mürgiste gaaside ja suitsu lahtumist oodata («— Nii, valmis, lausub lõhkemeister / ning paksu suitsupilve kaob») ega ka puhata:

Ma vaatan, kuidas järsku töös
üks käsi paberossi kohmab
ja teine järjest rahnu rahmab,
et piigukski ei katkeks lõök.

Aga kõigest sellest tapvast rühmamisest hoolimata «barakes liigutab end vaesus / ja kustund unistusi loob».

Vastandina kodanlusele, kes põlevkivibasseini reklaamis kullamaana, näitab Sütiste, et see oli omamoodi sunnitööpaik, kuhu mindi tööle viimse puuduse sunnil:

Töökäsi siia kokku kannab
nii mitmest kaarest elumurd
ja paljudele viimseks rannaks
jääb viinaklaas ja allmaaurg.

— — — — —
Siin peatub see, kel läinud kõik,
ja see, kel leiba nõuab pere,
ning see, kel vaesus juba veres...

Maalinud sellise kodanlusele ebameeldiva, masendava pildi põlevkivimaailt, teeb Sütiste poemi lõpul kokkuvõtteid ja esitab idee, et *tööst kodanlikus ühiskonnas ei saa rikkaks minna töötelijad, vaid ainult viimaste töövilja omastajad — kapitalistid:*

Sa astud mitmes mõtlemises
töökasarmute halle maid
ning avameeli tõtlemises
tõeliseks koondub teine aim.
See vägevus, mis üles kerkleb
säält tulest, inimjõust ja maast,
siin uue näo ja värvi saab,
kui sinus veel on mõõtvaid erke.

Ning olgem siirad; selles paes
must mure pragudesse juurdub,
nii nagu iga ränka suurust
ja uhkust pureb oma vaev.
Sest nii see on, et ühe rikkaks
teeb keeruline põlev ku'd,
kuid enneaegselt raugaikka
viib teised labidas ja muld.

Kuid Sütiste poem ei piirdu selle, kriitilisele realismile iseloomuliku idee esitamisega. Ta ei jutlusta olemasoleva viletsa olukorraga leppimist, vaid esitab idee, et *ühiskond areneb edasi ja liigub parema tuleviku poole*:

Nüüd avardunud meheteele
meid juhib elu viiemeelne
ja homse paremuse usk.
Sest kõik, mis lainetab ja kiigub
või seljatab ära kaob —
see siiski kaugemale liigub
kui vagungi siin terasvaol.

Luuletaja osutab ka, et parem tulevik ei saabu iseenesest, vaid selle eest peab võitlema — ses suhtes on tähendusrikas poemi algusosas esitatud kätemotiiv, mida võiks nimetada ka hümniks töötavatele kätele:

Nüüd innustavad ammust aega
mind hoopis teised käed ja peod,
neid ei saa mõõta iluvaega —
neil kaasas käivad maised teod.
Neid vormind kaevanduste kangid,
treipingid, vikatite löed
ning praksatavad ääsisõed,
kõrgahjud, vasarad ja tangid.

Sellistele kätele asetabki poeet maailma ümberkujundamise lootuse, tuues välja idee, et *töölised võivad oma olukorda parandada ainult revolutsioonilise võitlusega*, nagu seda proletariaat on teinud kogu oma ajaloo vältel:

Käed sellised, kui saabus käänd,
lõid barrikaadesse Pariisi
ning gil'otiini alla viisid
türanni lõdiseva pää.
Need tõusid üles pinnalt soiselt
kord Peetrilinna tänavail
ja nende ohverdaval hoidel
Madrid ei ava väravaid.

Poemis esinevaist kõrvalteemadest on tähtsaim Sütiste võitlus realistliku kunsti eest. Vastandina «Noor-Eesti» ja «Siuru» estetistlikule marmorvalgete käte luulele visandab Sütiste poemi «Tuhas ja tules» lehekülgedel töömeeste realistlikke portreid ja laulab hüdni töötavatele kätele. Sütiste vihjab irooniliselt, et mui-

dugi sellised tööinimeste pahklikud kämblad ei kuulu siurulaste peene «kunsti rivvi, / mis nautleb ainult suud ja vööd», ja ainult realistid, kellede esindajana Sütiste toob kuulsa prantsuse kujuri Rodini, võivad neid kunstis jäädvustada. Veelgi teravam irooniaga suhtub Sütiste kodanliku perioodi lõpujärgus kirjandusse astunud poetidesse, nn. arbutatesse, keda pilkeliselt kutsuti «närbutateks». Naeruvääristades igasuguste Lääne dekadentlike voolukeste jäljendamist arbutate poolt ja üht luuletuskogu pealkirja «Tolm ja tuli», kirjutab Sütiste:

Nüüd tolmlevad kõik teed ja tuuled
ning laenukunstis kumatus
tahm ongi vaimu jumaus,
sest meie närbutate luulest,
mil kestaks kiirgav kassikuld,
lööb ninna lausa kuiva tolmu...

Poemi kompositsioonist ja kunstilistest iseärasustest. Poem «Tuhas ja tules» on lüürilise iseloomuga teos ja võrdlemisi vaba kompositsiooniga; tal puuduvad sündmustik ja tegelased, mis eepilist laadi teostes on üksikuid motiive rangemalt siduvateks telgedeks. «Tuhas ja tules» areneb vaba *lüürilise vestlusena*, mis võimaldab tihti peateemalt siirduda kõrvalküsimumuste ja -motiivide käsitlemisele. Kõrvalmotiivide rohkusega paistab silma eriti teose I. peatükk, kus süzeeline alus — sõit kaevanduslinna — on väikese ulatusega. Kuid oma näilisest ühelt küsimuselt teisele libisemise kergusest hoolimata on kõrvalteemad ja -motiivid enamasti alustatud peateemale ning valgustavad selle üht või teist külge. Näiteks sõidupildis esinev noorusea mälestuse motiiv kõrtsis istuvast isast on õieti sellele järgneva revolutsioonilise võitluse idee sissejuhatuseks: kõrtsis rasket elu unustada püüdev vana töömees lööb vihaga vastu letti «hõbedase keisri-näo» (s. o. tsaari kujutisega hõberubla) kui kurnamiskorra sümboli ja ta paiskaks heameelega põrmu ka kogu selle korra enda. Autobiograafiline motiiv kellasepa tööst aitab mõista mina-kangelase lähedust proletaarlastele ja tema huvi tehnika vastu. Kirjanduse ja kunsti valdkonda kuuluvad motiivid on küll oma iseloomult publitsistlikud kõrvalpõiked, kuid toetavad ja teravdavad poemi autori realistlikke kunstivaateid, olles kätemotiivi abil õnnestunud seostatud ka peateemaga.

Poemi kompositsiooniliseks puudujäägiks on mõnevõrra ebamäärane ja lahtine lõpp. Teose ideeline kulminatsioon revolutsioonilise võitluse idee näol ei ole kogu poemi materjalil baseeruvana teose lõpus, vaid esimeses peatükis, kippudes uppuma teiste, vähemtähtsate motiivide hulka, ega pääse täie jõuga kõlama.

Selle puudujäägi põhjusi tuleb otsida poemi kirjutamise ajast. Teos on kirjutatud Eestis valitsenud fašistliku diktatuuri aastail, kui kirjanikud ei saanud progressiivseid mõtteid täiel häälel välja öelda, sest terava kriitikaga teost poleks kuskil avaldatud. See-

tõttu kasutati rohkem vihjeid, mõistuütlemisi, ridade vahelt mõistaandmist. Sellest on tingitud ka poemi «Tuhas ja tules», nagu Sütiste teistegi 30-ndate aastate lõpul kirjutatud poemide vesteline ja hüplev laad, mis võimaldab teha enam vihjeid ja kriitilisi ääremärkusi kodanliku korra aadressil. (Et Sütiste oskas ka rangema kompositsiooniga poeme luua, selle näiteks on ta 1933. a. avaldatud «Haamer».) Sellise olukorra tõttu on ka idee revolutsioonilisest võitlusest poemis «Tuhas ja tules» avaldatud mõneti maskeeritult, öeldud välja otsekui kogemata töötavate käte motiivi edasiarendamisega.

Poemi stiilist ja poeetilist kujundusvõtteist. Poem «Tuhas ja tules» on kirjutatud nõtkes, puškinlikult sädelevas, vaimukas ja kergesti voolavas laadis. Kirjeldav element on tihedalt läbi põimitud lüüriliste mõtiskluste ja poleemiliste kõrvalepõigetega. Suurem osa teosest on kirjutatud rahulikus, asjalikus sõnastuses, kusjuures poet ei satu kiretusse objektivismi, vaid avaldab alati selgesti oma sümpaatiid ja antipaatiid. Korduvalt kohtame poemis ka satiirilist käsitluslaadi, peamiselt ironiat, mille kasutamises Sütiste on saavutanud suure meisterlikkuse. Ironilist suhtumist kasutab Sütiste peamiselt poleemikas oma vastastega kunstiküsimustes (arbujaate-närbujaate ja teiste vastu sihitud poleemilised kõrvalepõiked), kuid ei puudu ka eneseironia (näiteks noorusromantilisest armumisest kõneldes: «Ning terve maailm kaelastikku / me ümber ründas igavikku» jne.).

Poem «Tuhas ja tules» on silmapaistvalt meisterlik teos. Poemi kirjeldavale ja vestvale laadile sobiv hästi pikk, 16-realine rist- ja süliriimidega stroof, mis võimaldab üksikasjalist kujutamist ja pikemat mõttearendust ning peateemadest kõrvalepõikamist. Lühike, neljajalane jambiline värss ei lase aga pikkadelgi lausetel muutuda lohisevaks, vaid annab poemile küllalt nõtkete rütmi. Poemi sõnastus on lihtne ja tihe, sealjuures aga väga valitud ja kujukas, poeetilisi figuure tarvitatakse mõõdukalt ja paindlikult. On välditud selliseid, mis võiksid stiili muuta raskepäraseks (inversioon). Poeetilised figuurid pole kunstlikud, vaid kasvavad välja teose sisust ning üllatavad oma piltlikkuse ja uudsusega. Sütiste võrdlused on rahvapärased ja ilmekad («Õhk on nii ränk, et kärbes püsti / ei jaksa tõusta mehe käelt», «töö sumiseb kui allmaa kosk»), olles tihti seostatud metafooridega («Treppe kisub keerulisi ringe / kui vaeviline taevatee», «Siis elevaator jälle alla / meid keerutab kui korgivinn»). Laialdaselt kasutab Sütiste poemis sünekdohhi. Sellisele võttele on rajatud näiteks kogu nn. hümn töötavatele kätele. Kujukad ja meelde jäävad on Sütiste metafoorid («pae tüükalised hambad / lööb lõgisema viimne laeng», «barakes liigutab end vaesus / ja kustund unistusi loob») ja metonüümiad («artelli kuuekordsed käed», «ühe rikkaks / teeb keeruline põlev kuld»).

Kapitalistliku ühiskonna paljastamise teema Sütiste luules.

Sütiste näeb teravalt ühiskonna jagunemist kaheks vaenulikuks leeriks — ekspluateerijaiks ja ekspluateeritavaiks. See tunetus läbib punase niidina tema paljusid luuletusi.

Üheks Sütiste kõige õnnestunumaks ja klassivahesid kujukalt avavaks luuletuseks on kahtlemata 1931. a. kirjutatud «Riigilipu all». Selles luuletuses on antud jõuline üldistus kodanliku ühiskonnakorra teravatest vastuoludest ja selle korra hukkumisest. Luuletus algab napisõnalise ilmakirjeldusega:

Oli lämmatavalt kuum.
Ei olnud pilvi ega tuuli.
Äikest ähvardas sonnune ruum.

Kuid seoses luuletuse üldise mõttega omandavad need värsid hoopis laiema tähenduse: sõna «lämmatav» ei käi üksi ilma kohta, vaid annab hinnangu kogu olukorrale, mis on väljakannatamatu. Kuid «lämmatavalt kuum» ilm ei saa igavesti püsida, see peab tingimata esile kutsuma äikest, mis lahendaks pingelise olukorra. Andnud olukorra üldiseloostuse, näitab Sütiste kahe vaenuliku leeri olemasolu rippuva vatsa ja rasvunud kaelaga kõrtsimehe ning väikse ja kõhna maalri näol, avades ühtlasi nende vahekorra: maaler on värvunud kõrtsmiku maja, kuid pole oma viletsat tasu ikka veel kätte saanud:

— Tulin palga järgi...
Sõömata lapsed... Kodus haige on naine.
Ise kukkusin redelilt,
parem külg on põrund.

Kuid ühtlasi osutab poet, et maalri vaevalises elus pole süüdi üksi kõrtsmik, vaid kogu kodanlik riigikord, sest kõrtsmiku «pää kohal seisis valvel me riigilipp». Et rahvale on kodanlikku korda sümboliseeriv lipp võõras ja pealesunnitud, seda kriipsutab luuletaja alla sõnaga «kästi»:

Riigilipudki —
milledega maju ehtida kästi —
longus päi põõninguilt rippusid.

Edasi näitab luuletaja seda parasiitlikku ladvikut, kelle teenistuses on kõrtsmikud «öö läbi kalland viina ja jagand vähki» ning kelle priiskamiste pärast peavad tööinimesed nälgima:

Korruga kihutas häält
autode rida:
sõitis silinderdet riigipäa;
sõitis diplomaate läänest ja idast,
sõitis pappe ja kindraleid —
istus kõrvuti rist ja mõök.

Sõitis lilletet daame,
käed kaenlani kinnastet,
silmsil peoveinide hõõg,
näod õrnad ning kaamed.

Nad on «äsja kirikus õnnistet jumalast» ja peale taevaste jõudude kaitseb neid nende käsutuses olev maapealne sõjavägi — lakooniliselt nagu varemgi osutab luuletaja sellele vaid ühe värsiga: «Üleval õhuväe eskadrill tiirles». Luuletuse lõpplahendus — pikne lööb Eesti kõrgeimasse torni, Oleviste kiriku torni — on sümboolne, ennustades, et revolutsiooniäike purustab varsti kodanliku korra. Sellist ennustuslikku sümboolset lõppu oli oma jutustuses «Külmale maale» kasutanud juba Eduard Vilde, kuid Sütistele on käesoleval juhul otsest tõuget pakkunud tõsielu fakt — 27. juulil 1931. a. läi pikne tõe-poolest Oleviste torni. Ka diplomaatide ja teiste võimukandjate defilee kujutamisel on olnud aluseks reaalne sündmus — 1931. a. suvel toimus riigivanema K. Pätsi ja välisriikide diplomaatide ringsõit mööda Eestit, mis samal 27. juulil läbis Sütiste kodulinna Tartut, nii et luuletajal piisas vaid tõsielu faktide valikust, et luua suure üldistava jõuga tüüpiline pilt kodanlikust Eestist.

Korduvalt kajastab Sütiste oma luules kodanlikust Eestis valitsenud terrorit. Luuletuses «M a t u s» kujutab luuletaja ühe kodanliku terrori ohvri matuseid. Luuletuse kirjutamise konkreetseks ajendiks oli kommunist Aleksei Potini tapmine, keda tulistati politseinike poolt Tartus revolutsiooniliste lendlehtede levitamisel 1931. a. 1. mai eel ja kes raskesti haavatuna piinati surnuks kaitsepõlitseis. Matusepildi kujutamise näitab Sütiste, et tapetud revolutsionäär polnud üksi. Truud seltsimehed kandsid ta oma kätel hauda ja jätkavad tema võitlust:

Nägin matust,
punast matust.
Polnud pastorit, ei kellakõla,
polnud surnuvankri musta katust —
seltsimeeste kuuest õlast
kirstu kanda küllalt jatkus.

Võitlusmeeleolu hõõgub kogu luuletuse atmosfäärist, matuse pealtvaatajategi hulgas on teravalt tunda kahe vaenuliku leeri olemasolu:

- Kuulsin sõnu,
julmi sõnu
oma võikalt naabrilt selja tagant:
— Vaat kus koera kantaks' õlul!
Ässitaja, linna ääres
südaõiti lehti jagas...

Sütiste avaldab selgelt oma seisukohta juba sellega, et ta neid sõnu nimetab julmadeks ja nende ütlejat võikaks; protesteerides lausitud sõnade vastu ning tundes end solidaarsena mõrvatud võitlejaga, avaldab ta langenule austust:

Nagu vööras,
päris vööras
oim maha võtnud mütsi
selle põrmu, selle ema pärast.

Trohheiliste stroofide alguses ja ka mujal rakendatud sõnakordus-
tega on poet loonud luuletuses erilise aeglustatud rütmi, mis lei-
namarsi rütmi ja muserongi aeglustatud sammu meenutades
suudab hästi vastava meeolelu loomisele kaasa aidata.

Luuletuse «Ristlained» on Sütiste pühendanud maapakku
aetud või sõjakohtu poolt pikkadeks aastateks vanglasse heide-
tud koolivendadele ja ülikoolikaaslastele, kelle ainsaks süüks oli
see, et nad võitlesid parema elu eest:

Mu sõbrad, vanglamüüre taga —
te kannatate ainult selle eest,
et tunnistate: ilmakord on vale,
et elul kaunim olema peab pale...

Luuletuse lõpul ennustab autor, et kodanluse vägivallale tuleb
varem või hiljem lõpp ja vanad sõbrad võivad jälle kokku saada.
Veel selgemini kõlab saabuva revolutsiooni ennustus luuletuses
«Elujulgeile»:

Kord saabub tund, mil veretavas tules
silm idas vastse päeva tõusu näeb.
Seks olgu valmis ikka rind ja käed —
uut julgust kandma oma rahva mures,
kui raskus varjutab ta ooteväe.

OLEVADE J. SÜTISTE NÕUKOGUDE-AEGSEST LOOMINGUST.

Pöördelise tähtsusega teoseks mitte ainult Sütiste loomingu-
s, vaid kogu eesti luules oli 1940. a. suvel kirjutatud värss-montaaž
Maakera pöördub itta. Peale selle avaldas Sütiste 1940.—1941.
aastal luuletuse «Gruusiale», lõi kunstilis-dokumentaalfilmile
«Eesti» laulutekstid «Nooruse laul» ja «Ema laul», kirjutas lastele
värssraamatu «Kalamehed» ning tõlkis nõukogude luulet. Kavatses-
tud Eesti NSV kunstidekaadiks kirjutas ta ooperilibreto *Pühajärv*,
mis kujutab talurahva ülestõusu Pühajärvel 1841. a. Ooperile
«Pühajärv» hakati muusikat looma 1941. a., kuid see jäi pooleli
fašistide reetliku kallaletungi tõttu meie maale. Uuesti hakkas
«Pühajärve» pärast sõda viisistama helilooja Gustav Ernesaks,
kelle muusikaga ooper lavastatigi esmakordselt 1946. a.

Fašistliku okupatsiooni ajal loodud värssid ja pärast Eesti
vabastamist kirjutatud luuletus «Te tulite» ilmusid 1945. a. post-
huumselt luuletuskoguna «Umbsed päevad». Pärast Eesti NSV
vabastamist kirjutas Sütiste veel rea luuletusi («Esimene tere»,
«Tulen siis», «Oktoober», «Nääriööl», «Taline torm», «Tervitus
teile, võidukad väed!»), mis ilmusid ajakirjanduses.

Stseen ooperi «Pühajärv» lavastusest «Estonia» teatris (1946).

Luuletamise kõrval asus Sütiste uuesti innukalt tööle ka näitekirjanikuna. Oma viimastel elukuudel kirjutas ta ajaloolise näidendi «Ristikoerad», mis esmakordselt ilmus 1946. a. ajakirjas «Looming» ja teistkordselt pealkirja all *Lembitu* 1950. a. eri raamatuna. Näidendi aineks oli kirjanik valinud dramaatilise lõigu eesti rahva varasemast ajaloost, kujutades muistse vabadusvõitluse lõppjärku — 1217. a. Madisepäeva lahingut, mille kaotus sai mitmeti saatuslikuks kogu eestlaste järgnevale ajaloole. Näidendi peategelaseks ongi Sütiste valinud saksa penirüütlite vastu peetava võitluse mõjukaima juhi — Põhja-Sakala vanema Lembitu, keda autor on suutnud kujutada usutavalt ja meeldejäädvalt. Peale otseste vaenlaste — saksa röövllutajate — on kirjanik hästi paljastanud ka Rooma paavsti esindajate — munkade — vaenlasepalet.

Selle kõrval valmisid Sütistel esimeses redaktsioonis ka kaks ühiste tegelastega näidendit «Laviin liigub» ja «Laviin puruneb», milles ta kajastas Suure Isamaasõja ajajärku.

Sütiste luuletusi on rohkesti tõlgitud vene keelde. Peale mitmel pool venekeelses perioodikas ja antoloogiates ilmunud luuletuste on välja antud Sütiste venekeelsed luulevalimikud. Samuti on rida Sütiste luuletusi tõlgitud leedu jt. vennasrahvaste keeltesse.

Nõukogude Eestis on välja antud Juhan Sütiste «Teosed» kahes köites. Esimene köide (1955) sisaldab luuletusi, teine (1956) — poeme, publitsistikat ja dramaturgiat.

Tööraha võimuletuleku ja rahvaste sõpruse teema.

«Maakera pöördub itta». Oma kaasaelamist juunipöörde revolutsioonilistele sündmustele ja aktiivset osavõttu neist väljendas Sütiste poeemis «Maakera pöördub itta», mis ilmus 1940. a. septembris ajakirjas «Viisnurk», kuid on kirjutatud varem, juunisündmuste vahetute muljete all. Luuletaja osutab sellele poemiski:

Veel möödunud päevast meeled on pingul —
pilt pildi kõrvale kasvab ning tõtleb.

Poemi avaridades annab Sütiste üldjoonelise iseloomustuse kodanliku Eesti kohta. Luuletaja osutab, et pärast interventsiooni ja kodusõda oli Eesti ära lõigatud Oktoobrirevolutsiooni saavutustest, olles «murdunud üksikuks saareks», ning seetõttu «neljast maailmakaarest / lõõtsus meid tuul». Nüüd on aga sellel lõpp ning «paljud ärkavad täna — uue maailмага süles».

Selle järel visandab Sütiste pildi Tallinnast revolutsioonipäeva hommikul. Sütiste on varemgi kujukates värssides jäädvustanud pilte Eesti pealinnast, näiteks pikemas luuletuses «Vana Tallinn»:

Umbtänavate, harrast rahu
tund-tunnilt möödab tornikell...

Pind järjest murdub, tõuseb, vajub —
nii kuidas vormind igavik.
Viib rahva manu riigiaust
ja!g Lühike ja teine Pikk.

Kuid vastandina sellisele staatilisele, igavest rahu jutlustavale pildile on poeemis «Maakera pöördub itta» antud Tallinna pilt hoopis erinev — dünaamiline, rahutu, ärev, kuigi linnasektor võib olla isegi täpselt sama:

Mööda Lühikest Jalga
käis rahvast vastu ja peri —
rühkis ehmund minister, paterdas papp.
Samal ajal
ümber põlise mäe
vana võitluslaul lähemale kajas:
— Nüüd üles, keda needus rõhub!...

Kujutades järgnevalt eesti töötava rahva väljaastumist 21. juunil 1940, on luuletaja valinud poemi põhisündmustikuks rahvahulkade demonstratsiooni Kadrioru lossi ees, kus tollal asus kodanlik riigipea — president. Poeemi kangelaseks on töötav rahvas, kellest luuletaja annab värvikaid ja haaravaid pilte:

Nüüd hõögub väljak. Hõögub eluhooga
ning tihenevad marssijate read.
On sirgund turjad, püsti tõusnud pead
ja käed, mis pingutusist tõmbund looka.

Siin tuules võitluslipu punast lendu
kaeb uhkusega iga selgund silm.
Siitsamast paigast algab vastne ilm —
tööväe ülestõus ja terasnõrke vendlus.

Sütiste kriipsutab alla, et väljaastumisest võtsid osa kõik töötava rahva kihid, et töölisklassi toetas töötav talurahvas, millela revolutsiooni võit poleks mõeldav:

...siin sadama sinine pluus,
sääb põldur, kes elanud maata,
ja otse su ees
kuivetand kangur telgede tagant
innukalt plakateid jagab.
Siin metallist. Sääb parkal ja labidamees.

Jõuliselt kajastub poemis töötava rahva revolutsiooniline otsustavus. Sütiste poolt kujutatud töörahva hulgad on teadlikud oma väljaastumise eesmärkidest ja otsustanud mitte jääda peatuma poolele teele:

Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
me nõuame õiglaste õigust.
Siin on meie tahe, siin on meie käed —
need täna ei tagane võidust.

Töörahva sellise revolutsioonilise otsustavuse väljendamine poemis on tugevnenud palju sellega, et vastav luuletuse osa (2. peatüki algus) on luuletaja poolt antud revolutsioonilise marsilauluna. Lugesid neid energilise rütmiga ridu, kangastub meie silmade ette pilt rühikalt marssivatest tööiskolonnidest, kelle sammu ei suuda väärata miski. Kuid rahva revolutsioonilist otsustavust on poemis näidatud veel teisiti. Seda kujutavad rahvahulgast kostvad raevukad ja teravad repliigid, nagu:

— Kus vendade voor! Kus ungari täkkude tall!
— Meie ei liputa saba.

Eriti kajastub see poliitvangide vabastamise stseenis, mis on luuletaja poolt sõnastatud äärmiselt lihtsalt. Hüljates peaaegu kõiki poeetilisi figuure, kasutab Sütiste siin lihtsat rahva kõnekeelt, millega ta ongi saavutanud suure soojuse ja südamlikkuse:

— Pikk oli aeg, isakene?
— Viisteist aastat, poju.
Oleme Ingeri vened.
Nüüd saame koju.
— Ja sina, emake, kaua olid teel?
— Seitse. Leival ja veel.

Poem lõpeb autori ringkäiguga suveõises linnas pärast revolutsiooni võitu. Luuletaja püüab teha esimesi kokkuvõtteid erutavaist päevastest sündmustest ja tunnetada toimunu täit tähendust:

Mühatavad vanad müürid. —
ärka unistusest, lüürik,
saabund suurim ajakäänd.

Teose lõppridades esitabki poeet lapidaarses sõnastuses kokkuvõtte sellest tunnetusest:

Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.

Viimases reas on ju õieti küll väljendatud ainult tuntud astronoomilist tõika, kuid käesoleva luuletuse kontekstis on sellel eriline, sümboolne tähendus. Idas asetseb esimene võitnud sotsialistliku revolutsiooni maa, käesoleval momendil on revolutsioon võitnud ka Eestis. Poeet tunnetab seaduspärasust, et kogu «maakera pöördub itta», s. o. muutub kord terveni sotsialistlikuks.

Tööraha võimuletuleku teema kõrval on esimesi samme astutud ka rahvaste sõpruse teema avamisel. Poeemi lõpposas näitab Sütiste eesti töörahva liitlastena Kroonlinna «oktooberlasi» — vene madruseid 1940. a. esimesena Tallinna saabunud Nõukogude Liidu sõjalaevalt «Oktjabrskaja Revoljutsija».

Sütiste poeem mõjub lugejasse oma värskuse, hoogsuse ja siirusega, selles tunneme igal sammul luuletaja rõõmsalt erutatud südant, mis jaatab ja toetab kõike toimunut. Luuletaja ise on nimetanud teose värss-montaažiks, tahtes sellega nähtavasti alla kriipsutada siin esitatud muljete ja piltide vahenditust ja värskust, mida autoril pole veel olnud mahti korrapärasemaks poeemiks arendada. Tõepoolest, teose koostisosad on vormilt vägagi erinevad ja mitmekesised: siin kohtame lühikesi lihtsaid linnakirjeldusi, hoogsarütmilist marsilaulu (2. peatüki algus), proosale läheneva kõnekeele intonatsioonidega ridu (vangide vabastamise stseen), leekivaid üleskutseid («Seltsimehed, murtud on püünis, / poolele tee meie enam seisma ei jää!»). Lüüriliste ridade kõrval kohtame majakovskilikult teravate kujunditega iroonilis-sarkastilisi pisteid, nagu:

Kuup-süllaline tõusikueit
sügab nohisedes reit
ning ka'llistab kaenlas värrastund mopsi.
Talle see kõik on vaid mäng,
rumal ja popslik,
mis peatselt möödub.
— Ei, lugupeetud iludus + koerahänd,
olete lõplikult löödud.

Kui luuletaja seisukohavõtt tõusikueitede suhtes on terav ja järsk, siis kukutatud kodanlik valitsus kui seesugune ei ole enam hirmuäratav ega hädaohtlik ja seepärast võib poeet kodanliku diktaatori kui ajaloo prügikasti kuuluva ja sinna peatselt pühitava tegelase kohta lihtsalt konstateerivalt öelda:

Kuid inimene vaatab alla
nagu kahe tee harul
ega tea, kuhu minna.
Sest tema ei mõista, tema ei saa enam aru...

Nagu demonstratsioonil viibiv rahvaski, on poeet temast ilmselt üle. Kui aga vankuvat korda püütakse veel püsti hoida tuletõrjepritside rakendamisega, siis on see juba lihtsalt naljakas:

Aga ennäe —
kaks vesipritsi
nagu viimase väe,
nagu hirmutama lambaid või kitsi,
välja käsutand võimurid tunased.
Ja pritsidki värvilt on punased.

Viimases värsis on luuletaja õnnestunud leitud tõsielulise detailiga edasi andnud ajaloo enese ironia ja võib ainult veel lisada humoorikalt asjaliku soovitus:

— See on puhas, puhas vesi,
Ülemiste Vana kaitseb,
et ei rikneks selle maitse.
Sõitke, paagid, sõitke ära tasakesi.

Kui on aga vaja kõvendada värssi kõlajõudu ja saavutada suurt löövust, oskab autor leida suurepäraseid võtteid. Nii on poeet vangide vabastamise stseenis rahva õiglast nõudmist toetama rakendanud isegi looduse:

— Vangid vabaks!
hüüavad rõdule tuhanded suud.
— Vabaks,
kordab paene kallas.
— Vabaks,
kordavad põlised pargipuud.

Nii näeme, et Sütiste poolt poemis kasutatud vormiliste võtete mitmekesisus ja eripalgelisus on tingitud teose sisust, mille valamine teistsugusesse, ühtlasemasse ja rahulikumasse vormi oleks kaotanud palju teose praegusest mõjuvusest. Just sellisel kujul ongi teos kõige paremini suutnud edasi anda revolutsiooni erutavat hingust. Seetõttu iseloomustab teose nimetamine värss-montaažiks rohkem autori tagasihoidlikkust kui teose enda žanri, sest üksikute erilaadsete piltide «montaaž» pole sugugi juhuslik, vaid on teostatud hea kompositsioonitundega. Teatavat väljaarendamist, n. ö. montaažlikkust esineb ainult teose lõpul, kus autori poolt visandatud linnakirjeldus on jäänud välja töötamata; luuletaja annab siin vaid üksikuid pidepunkte, mida lugeja oma mõttekujutusega peab täiendama ja seostama:

Sume juuniöö. Rannavärava mägi.
Tornide väljak. Pärnad ja kased.
Astuvad Kroonlinna oktooberlased.

Poeem «Maakera pöördub itta» näitab Sütiste täielikku väljajõudmist uuele kunstilisele meetodile — sotsialistlikule realismile, mille võrseid leidis juba tema varasemas loomingus (näit. poemis «Tuhas ja tules»). Kui aga poemis «Tuhas ja tules» esitab luuletaja küll revolutsiooni idee, kuid ei suuda veel otseselt näidata selle konkreetset teostamist, siis poemis «Maakera pöördub itta» näitab Sütiste elu tema revolutsioonilises arengus, ühiskonna liikumises kommunismile, suutes tänast kujutada homse päeva valguses, nagu see on omane sotsialistlikule realismile. Sütiste osutab siin, et homme elatakse ekspluateerijaist ja ekspluateerimist õigustavast religioonist vabas ühiskonnas («Hüvasti — tuluke altari valvel, / jumalaema ja paastuõli! / Täna on taevasel abil / lõppude lõpp —»), kus näljapiitsa asemel «uus tulevik, kodumaa nurmed ja mäed / ning meri meid kutsuvad tööle».

«Gruusiale». Sütiste kindlat sammumist sotsialistliku realismi teel näitab 1941. a. algul ajakirja «Viisnurk» vennasvabariigile Gruusiale pühendatud numbris ilmunud luuletus «Gruusiale», mis käsitleb rahvaste sõpruse teemat.

Gruusia poole on kiskunud luuletaja pilku esmajoones asjaolu, et see on maailmakuulsa eepose «Sangar tiigrinahas» autori Rustaveli ja «proletide poedi» Majakovski sünnimaa. Samuti on Gruusia vastu huvi äratanud poedi mälestused revolutsioonielseil aastail ülikoolilinnas Tartus õppinud grusiinlastest, mis ajast peale «... Gruusia, see igatsuslik kõla / kui sügiskure hääl mus helisema jäi».

Kujutanud luuletuse algul Gruusiat kui kuulsa ajalooa maad, näitab Sütiste nüüd seal toimuvat edukat ülesehitustööd ja looduse ümberkujundamist, mida on võimaldanud sotsialistlik kord:

Nüüd jõed ohjendad ning kuristikud võidad,
ja põlluks kuivatad subtroopilised sood,
sa mäkke puurid end, sa merelaineid sõidad,
sa vastset inimest ja vastset elu lood.

Sütiste rõhutab, et seda vastse elu loomist viib uljalt edasi maa keskel (s. o. Moskvast) punav lipp, mille all kõrvuti kuumava Gruusiaga asub hiigelretkele kommunismi poole ka põhjamaine «noor ENSV».

Fašismivastase võitluse teema Sütiste luules.

Sütiste oli juba ammu varasemas loominguski avaldanud hukkamõistvat suhtumist fašismisse; nii nimetab ta esikkogus ilmunud luuletuses «Üle piiri», mis kajastab autori muljeid Roomast 1927. a., Itaalia fašistide juhti Mussolinit buldogi-näoga mustaks kratiks ning luuletuses «Must karu» (1937) naerab välja fašismi

järeleaimamist Soomes ja natsionalistlik-fašistliku Suur-Soome loomise meeletuid plaane. Kuid ulatuslikumat arendamist fašismivastase võitluse teema Sütiste kodanliku diktatuuri aastate loominguks siiski ei leidnud ning ses suhtes jõudsid teised demokraatlikud luuletajad (A. Alle, J. Barbarus, J. Kärner) temast märksa kaugemale.

Fašismivastase võitluse teema tõuseb aga Sütiste loomingu juhtivale kohale Suure Isamaasõja aastatel, eriti teostega «Umb-sed päevad» ja «Tervitus teile, võidukad väed!», kus Sütiste ei piirdu üksi ennustusega Eesti vabastamisest fašistlike okupantide ikke alt, vaid kutsub ka üles fašismi lõplikuks hävitamiseks.

«Umb-sed päevad». Luuletuskogu pealkiri iseloomustab seda õhkkonda, kus luuletused on loodud. Elades alatise jälgimise tingimustes, pidi luuletaja oma mõtete ja tunnete väljendamiseks leidma rohkem kaudseid väljendusvahendeid. Ta kasutas selleks nn. «igavesi teemasid»; luues luuletusi loodusest või armastusest, kuid igal luuletusel on oma tugev fašistlike vallutajate vastu viha sisendav alltekst. Pärast sünnimaa vabastamist novembris 1944 kirjutatud pöördumises vabastajate poole «Te tulite», millega algab luuletuskogu «Umb-sed päevad», iseloomustab Sütiste ise oma okupatsiooniaegset luulet ja selle loomise tingimusi:

End ilukesta peites — hõõgus hing,
mu mõte sigida võis ainult võõri.
Ma nägin: peni kaela hoidis ling
ja puuriloom käis rahutumalt sõõri.
Ning siis, kui kaela nõõris viimne ring,
ma kuulatasin lõokese lõõri.

— — — — —
Kas on see argus — nõrguv omakasust?
Vasi päästis see mind enneaegselt lasust?

«Umbsete päevade» kõige esileküündivamateks osadeks on luuletuste tsüklid «Viis vangi» ja «Arm». «Viies vangis» kujutatud loomaia loomad ja keti otsas uluv peni pole lihtsad žanripildid nagu mõned aastad varem loodud realistlikud luuletused loomadest («Härg», «Põrsad»), vaid igaüks neist kätkeb suurt üldistust. Joonistanud pildi ahvist, lisab autor:

...mindki muuta taas gorillaks
tahab vastse ristirüütli nuut,
pehkind nuut.

Kujutades ketistatud koera, ütleb luuletaja:

Ma tean, ma tean, et läinud suve õõl,
kui tuli maale alandus ning häbi,
su peremehe täägiga löi läbi
too, kellel «Jumal meiega» on vöö!*

* Hitlerliku armee sõdurid kandsid võõrihma tekstiga «Gott mit uns» (jumal meiega).

Luuletus taltsast karust, kellel «kehas puhkas muistne kangus, / kolbas leplik aru», lõpeb aga sellega, et laaneoott murrab jultunud karutaltsutajal selgrootülid.

Luuletuskogu «Ümbsed päevad» kõige silmapaistvamaks saavutuseks on luuletsükkel «A r m», mis koosneb 30 sonetivormilisest kirjast armsamale. Kuigi tsükkel on üheks parimaks näiteks armastustunde siiruse ja puhtuse kujutamisest, oleks siiski ühe-külgne seda teost liigitada armastuslüürika valdkonda. Luuletsükkel «Arm» pole mingi lihtne oma armsamale pühendatud pihtimus-päevik, mis sisaldab ainult kitsalt isiklikke tundeid, vaid siingi kutsub luuletaja üles vastu panema aja katsumustele ja hoidma oma vaimu sirgena:

Ükskõik, mu armas, millist nurjund nägu
me vastu aja sõgedus ei looks —
vaim jäägu sirgeks keset seda rägu
ning olgu ala valvel vastseks hooks.

Luuletsükklis «Arm» vastandatakse fašismi ebainimlikkusele ja barbaarsusele humaansuse idee, mille kehastuseks poeedile oku-patsiooni-aja orjuse ja metsikuse umbsetel päevadel on puhas, üllas armastustunne. Sügav inimlik tunne aitab poeedil leida endas jõudu võitlemiseks ja annab talle tagasi vanglapimeduses kõikuma löönud usu inimesesse:

Siis mõtlesin, et luues läinud nurja
on inime — too looja meistriteos.
Ma kõikjal nägin ainult verd ja kurja
ning kägistusekrampi tundsin peos.

Kuid varem veel kui mõte teoks muutus,
mu juurde hõljus kodu tubasus.
Su käsi varjune mu laupa puutus,
Su lepitava plõgu hubasus

siis tagasi säält läbi sünge rusu
tõi loojasse ja inimesse usu.

Armsam sisendab luuletajasse kindlusetunnet ja jõudu vastu-panuks oma alanduste ees mittemurduva uhkusega:

Nüüd tean, et Sinus iialgi ei murdu
Su uhkus alanduseks müre ees,
et Sinu puhas laup ei kanna kurdu
ka siis, kui ahastus on südames...

Fašismi ebainimlikkuses ja metsikuses leiab luuletaja ka fašismi sisemise nõrkuse. See annab poeedile kõikumatu kindlustunde ja veendumuse, et fašismi võimutsemine ei saa olla kauakestev:

.. võid hooti pimestada kodumaad,
ent katsu, kas mu armust jagu saad.

Kuid Sütiste mõistab ka hästi, et ainult passiivne vastupanu ei too fašismile lõppu, rõhutades, «... et seda musta häbi / vaim

suudab võita ainult mõõga läbi». Ja luuletaja ennustab vabastava Nõukogude armee tulekut:

Sa näed, mu arm: kaob unelm nagu kõlu —
saab tuumaks mürsk ja lõikav tankijalg.
Säält tuleb malev läbi iidse põlu
ja lööb neid, kellel veres saaginälg.

Tsükli vormilised iseärasused tulenevad teose sisust. Ülesehituselt on tsükli kõik luuletused terviklikud, kuid moodustavad ka üheskoos terviku, nii et «Arm» on oma laadilt sarnane poemiga. Tsükli luuletused on seotud ühise põhiidee arenguga: *fašismi metsikuste sünges öös leiab luuletaja inimlikkuse valguskiire üllas armastuses*. See inimlik tunne annab talle usku endasse ja inimestesse, tugevdab vastupanujõudu ja võitlustahet; isiklik armastus laieneb võitlusse kutsuvaks armastuseks kõige inimliku vastu, oma kodumaa ja rahva vastu:

Kui algasin, siis ainuarm mu kilbil
vaid säras. Nüüd neid kõrvuti on kaks.

Uks on neist kuldapää, mu ärataja...

— — — — —
Ta kaudu luuleks tõusid unund töed —
me võitlev rahvas, meie lõpp ja algus.
Nüüd on mu ümber kahekordne valgus,
nüüd on mu juures lembe kaksikõed.

Kutsudes inimlikkuse nimel fašismile vastupanu osutama, tõstab kirjanik inimlikkuse võrdkujuna esile armastuse. Sellepärast kasutab ta klassikalise armastusluule traditsioonilist vormi — sonetti, mis oma nõudliku täpsusega, riimide puhtuse ja kõlavusega aitab rõhutada poeti valdavate tunnete üllust. Tsükkel on kirjutatud nn. *šekspiiri* ehk *inglise soneti* vormis, mis vastandina uue-
mal ajal rohkem levinud itaalia sonetile (kus luuletus jaguneb kaheks neljakordsete riimidega nelikvärsiks ja kaheks kolmikvärsiks) koosneb kolmest nelikstroofist ja neile lisanduvast kaksikvärsist, kus antakse luuletuse sisuline kokkuvõte — viimane enamasti puänteeritud kujul. Tsükklis «Arm» on Sütiste hoolsalt jälginud klassikalise soneti nõudeid: kui ta muudes luuletustes on tihti tarvitanud irdriime, siis siin kasutab ta peaaegu ainult puhtaid riime.

Kokkuvõttes ei jää luuletuskogu «Umbsed päevad» autori kitsaste elamuste värsistamiseks, vaid neis leiavad kajastuse kõigi fašismi ikke all vaevlevate nõukogude inimeste tunded ja võitlusvaim. Olgu need südamlikud armastuslaulud, luuletused looma-
aeda suletud loomadest või värsid taevaalustest lindudest, — ikka leegitseb neis võitlustuli, armastus oma orjastatud kodumaa vastu ning usk tema peatsesse vabanemisse. «Umbsete päevade» luuletused on sõnastatud klassikaliselt selgetes värssides. Sütiste väl-

jenduslaad on siin muutunud veelgi tihedamaks ja kristalsemaks — peale oma mõtterikkuse ja sisendusjõu kuulub see luule- raamat ka vormilt eesti poesia parimate saavutuste hulka.

«Tervitus teile, võidukad väed!». Pärast luuletuskogu «Umbset päevad» avaldatud värssidest on kõige väljapaistvam Sütiste luuletus «Tervitus teile, võidukad väed!», mis ilmus pärast autori surma ajakirja «Looming» 1945. a. veebruarinumbris. «Tervitus...» on hümn võidukale Nõukogude armeele ja kirglik üleskute fašismi lõplikuks hävitamiseks.

Luuletuse algul teeb Sütiste lühikese tagasivaate oma luuletajateele, osutades, et oma esikkogust «Rahutus» alates («Kord mina laulsin inimesest, ristist ja leivast — / minu mure oli siiras ning puhas») kuni viimase koguni «Valgus ja varjud» («Pidagem vastu, hõiskasin kord, / ning uskuge ülestõusvat tõde!») on ta katunud toetada rahva võitlust. Kui ta aga okupatsiooni süngetil aastatel ei saanud oma luule tõesõna hüüda rahvale, siis ta vaikus. Nüüd, kus luuletajal on jälle võimalus vabalt täiel häälel kõnelda, nüüd, kus poet on kogenud nii palju fašistide metsikusi, ei saa ta enam vaikida ega luua süütuid idüllikesi, vaid peab võitluse teenistusse rakendama oma poetilise sõna jõu, peab relvana tarvitama oma sulge:

Vaadakem varemeid Emajõe ääres,
tuhalademeid Narva paesel rünkal,
elusate tuleriitu merekääres,
masshaudade armutuid ridu.
Meenutagem preislaste kuulidepidu
parisois või männiku künkal...

ja teie ei saa enam laulda süütult
lumehelbest ega tähtedevööst.

Ja jälgides seda poetilist kredot, pöördub Sütiste esiteks hümnilise tervitusega vabastaja ja võitja Nõukogude armee poole, mis kordub refräänina. Esitame selle Sütiste enda käekirjas:

Tervitus teile, võidukad väed,
idas, lõunas ja läänes!
Tervitus teile, rel mered ja mäed,
üle tormatud mitmes riigis.

Samas annab Sütiste aga jõulise üleskute võitluse jätkamiseks seni, «kui põlvitab pime Berliin!». Ses suhtes on luuletus suur samm edasi nii Sütiste loomingu kui ka üldse eesti nõukogude luules. «Umbsetes päevades» oli Sütiste ennustanud Eesti peatset vabastamist fašistide ikkest ning kutsunud okupatsioonikütkeis vaevlevaid inimesi üles vastu pidama ja kaasa aitama kodumaa

vabastamiseks, siin aga kutsub luuletaja üles nõukogude rahvast kui ka kõiki teisi fašismile lõpuhoobi andmiseks. Võrreldes teiste eesti nõukogude luuletajatega, kellest mõnigi luges võitluse lõppe-
nuks kogu Nõukogudemaa või isegi ainult sünnimaa vabastami-
sega, nägi Sütiste palju kaugemale, pidades kindla rahu ja eduka
ülesehitustöö aluseks fašismi lõplikku purustamist. Seda rõhutab
ta eriti luuletuse lõppridadega:

Ja meie tahame möruda karika
nüüd põhjani juua.
Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

Peale fašistliku okupatsiooni all vaevelnud rahvaste poole pöör-
dumist («Tugevamat tuld, tulisemat rauda — / Pariis, Brüssel, Bel-
grad ja Bukarest!») pöördub Sütiste ka tollaegsete liitlaste, Ing-
lismaa ja Ameerika poole, uskudes nagu teisedki tollal neid ausalt
ja tõemeeli oma liitlaskohustusi täitvat.

Täis mürgist sarkasmi on aga pöördumine fašistlike roimarite
juhi Hitleri poole, kes oma hullumeelsuses ei suuda mõista, et ta
mäng on kaotatud, ja endiselt saadab surma sadu tuhandeid in-
imesi:

Hei sina, Müncheni õllekeldrite suitsus
küpsend oraakel,
julm rasside praaker,
surmkondine roimade isa —
kas sinuni ikka ei kosta talvises tuisus
lämbujate kisa?!

Sütiste on veendunud, et ei Hitleril ega tema fašistlikul «kol-
mandal riigil» pole pääsu hukkumisest, sest paljukannatanud rah-
vad ei jää enam peatuma poolele teele:

Oma hävitatud linnade nimel,
oma hukatud laste nimel,
oma mõrvatud naiste eest
rahvad tulevad läbi tulest ja veest,
ja pole paika enam päästval imel.

«Tervituses . . .» on Sütiste jälle üle hulga aja kasutanud jõulist
vabavärssi, mis kahtlemata on kõige kohasem luuletuse dünaami-
lise ja mitmekesise sisu väljendamiseks. Luuletust on aidanud
hoogsamaks ja lennukamaks muuta ka rohkesti tarvitatud tunde-
rõhulised laused nii hüüete («Tervitus teile, võidukad väed, / idas,
lõunas ja läänes!») kui retooriliste küsimuste näol («Kas ikka veel
verest ja viinast on purjus / raudristiga uhkeldav lurjus?»). Üldse
on luuletus vormiliste väljendusvahendite poolest nõrke ja mitme-
kesine. Nii kasutab poet värsside kõlavamaks muutmiseks rohkesti
alliteratsiooni ja assonantsi («Võidusaluutidest mürise, Moskva
õhtune õhk», «vaadakem varemeid»), samuti kohtame parallelismi
(«Meie söömaaeg oli nende süüa, / meie viin nende kurku kal-

Nõukogude võimu aastail ilmunud J. Sütiste teoste kaanepilte.

lata»), poeetilist tautoloogiat («meie vili ja pahmas») ning gradatsioonid («Meenutagem preislaste kuulidepidu / parisois või männiku künkal, / meenutagem meie sihvakaid mehi / röövhuntide mundrisse pütult, / nähkem surnuks piinatud kehi / üles tõusvat ööst...»).

J. SÜTISTE TAHTSUS EESTI LUULES.

Juhan Sütiste luuletajaisikus on meil tegemist omapärase ja jõulise talendiga, kelle looming kuulub eesti luule parimate saavutuste hulka. Sütiste luule tõendab veelkordselt, et lüürika ei tarvitse piirduda kitsalt isiklike elamustega, vaid võib reprodutseerida oma spetsiifika kohaselt väga mitmesuguseid elunähtusi nagu teisedki kirjanduse põhiliigid — eepika ja draama. Sütiste lüürikas leidub harva kitsalt isiklike aineid, vaid ta luulet toitsid hoopis avaramad allikad — kaasaeg, ühiskond ja rahvas. Elades kogu hingest rahvale kaasa, lõi ta rahvalähedast, lihtsat, selget, üldarusaadavat ja meelde jäävat luulet, mis sai hulkade äratäjaks, õhutajaks ning julgustajaks nende töös ja võitluses. Nagu ta luulejõgi voolas elulisest allikast, nii mõjus tema poesia omakorda elava ning elustava allikana. Töö ja võitluse temaatika on Sütiste loomingus valitsev, usk rahva võitluse tulemusena saavutatavasse paremasse ellu annab põhitooni ta luuleraamatuile. Sellest tuleneb tema luule aktiivne jõud ja mõju nii kaasajal, tänapäeval, kui ka tulevikus.

J. Sütiste läbis luuletajana pika arengutee. Tema esimeste värtsiraamatute luulekeeles esines tihti raskepärasust, keerukust ja «liigliha». Sellest kord-korralt vabanedes jõudis ta välja lihtsale ja tihedale väljenduslaadile, mida tõendavad eriti tema viimased luuletused. Harrastanud eriti loomingu algupoolel rohkem deklamatsioonilist vabavärssi, eelistas ta hiljem oma tundeid ja mõtteid valada lühikesse kindlameetrumilisse värssi. Sütiste luulele on iseloomulik dünaamilise elemendi domineerimine ja karm, mehelik, värskelt konkreetne väljenduslaad.

Toetudes eelnevale eesti realistlikule luulele, mille peamiseks rajajaks ja ühtlasi parimaks esindajaks enne Sütistet oli Juhan Liiv, lõi Sütiste otsustavalt lahku mitmesugustest formalistlik-dekadentlikest suundadest ja tõstis eesti realistliku luule uuele, kõrgemale tasemele. Koos teiste demokraatlike luuletajate J. Barbaruse, A. Alle ja J. Kärneriga, kelle hulgas Sütiste kunstimeetrikuselt tõuseb kõige kõrgemale, viis ta õitsele kriitilise realismi suuna eesti luules ja sellest üle kasvades jõudis välja sotsialistliku realismi teele, suutes sellegi sillutamisel panna tubli aluse edasiminekuks järgnevatele poetidele.

J. Sütiste luuletajate on kulgenud koos rahvahulkade võitlusteega ja tema looming on saanud ning jääb omaseks rahvale.

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS SÕJAJÄRGSE ÜLESEHITUSTÖÖ AASTAIL

Pärast Eesti vabastamist hitlerlikest röövvalutajaist ja Suure Isamaasõja võidukat lõppu tõusid eesti nõukogude kirjanduse ette uued vastutusrikkad ülesanded.

Nõukogude inimesed asusid parandama sõjahaavu. Jätkus sõja läbi ajutiseks katkenud rahulik ülesehitustöö, entusiasmi ja töövai- mustusega hakati täitma esimese sõjajärgse viisaastaku suuri plaane. Eesti NSV-s kui noores nõukogude vabariigis on see aja- järk eriti mitmepalgeline ja pingerikas, sest rahvamajanduse *taas- tamine langes siin põhiliselt ühte sotsialistliku ühiskonna alusmüü- ride ehitamisega*. Seetõttu on sõjajärgses eesti kirjanduses arusaadavalt rida erilisi teemasid ja probleeme võrreldes teiste, palju aastaid varem sotsialistlikule arenguteele asunud rahvaste sõjajärgse kirjandusega. Suure Isamaasõja võitluste käsitlemise kõrval kujutas meie kirjandus uue, sotsialistliku elu loomist, inimeste uut töös- sesuhtumist ja teadlikkuse kasvu, võitlust mitmesuguste mine- viku igandite vastu.

Nende suurte ülesannete täitmisel tuli eesti nõukogude kirjan- dusel ületada küllaltki olulisi raskusi ja pidevalt kokku põrgata mitmesuguste igandlike nähtustega. Sõjapäevil, üldrahvaliku võit- luse õhkkonnas, kus põhiülesanne oli täiesti selge ja enesestmõis- tetav, tegid kodanlikust ühiskonnast tulnud kirjanikud läbi suure ideelise arengu. Kiiresti kasvasid ka sõja-aastatel oma loomingu- list teed alustanud noored kirjanikud. Kuid muutunud olukorras, sõjajärgse Eesti küllaltki keerukais klassivõitluse tingimustes ei suutnud mitte kõik kirjanikud algul leida oma kohta eesmisel rin- dejoonel ega tabada ideelise võitluse põhiülesandeid. Saavutuste kõrval esines kirjanduses ideelist ebaselgust ja sihitust, teatava loiduse ja muretuse meeolusid, isegi tõsiseid tagasilangusi ja vigu. Need nähtused eesti kirjanduses olid analoogilised nõukogude kirjanduse teatavas osas (näiteks ajakirjades «Zvezda» ja «Lenin- grad») esinenud ideetuse avaldustega, mille elustumist Eestis soo- dustasid tollal veel võrdlemisi tugevad kodanliku aja igandid. Kir- janduses andsid end tunda estetistlik-formalistlikud ja naturalist- likud tendentsid, mis takistasid kirjanikel sotsialistliku realismi meetodi sügavat omandamist.

Partei Keskkomitee otsused 1946. a., eeskätt «Ajakirjadest

«Zvezda» ja «Leningrad»», mis otsustavalt välja astusid nõukogude kirjanduse ja kunsti ideelisuse ning realismi eest, tekitasid olulise murrangu ka eesti kirjanduses. Need ajaloolised otsused aitasid meie kirjanikel vabaneda ilmnenu puudustest ja vigadest, kutsusid võitlusse igasuguste kodanlike igandite vastu nii elus kui ka kirjanduses, võitlusse uue, sotsialistliku eest kõigil elualadel. Rõhutades kirjanduse suuri ideelis-kasvatustlikke ülesandeid, juhtisid otsused kirjanikke lähenema rahvale, tema püüdlustele, mõtetele ja tunnetele, tõstsid üles kirjandusteoste rahvalikkuse ja kõrge kunstimeisterlikkuse nõude.

Keskkomitee otsuste suurt edasiviivat mõju näitab veenvalt kirjanduses alanud tähelepandav tõus, ennekõike draamakirjanduse (A. Jakobson, A. Hint), samuti luule (J. Smuul, D. Vaarandi) ja mõnevõrra hiljem ka proosa alal (H. Leberecht, A. Hint, E. Krusten, R. Sirge). Kuid see arenemine ei toimunud lihtsalt ja ladusalt. Seoses sotsialismile üleminekuga hoogustus otsustav pealting kodanliku korra jäänustele, mis kutsus esile klassivõitluse teravnemise ka ideoloogilisel rindel. Ilmnes kodanliku natsionalismi avaldusi, mis andsid end tunda ka kirjanduselus. Mitmed eesti nõukogude kirjanduse väljapaistvad teosed, mis teadlikult ja järjekindlalt võitlevad sotsialismi eest, inimeste kasvatamise eest nõukogude patriotismi vaimus (A. Jakobsoni «Elu tsitadellis», H. Leberechti «Valgus Koordis»), ilmusid võitluses estetismist või natsionalismist nakatatud literaatide vastu.

Sõjajärgseil aastail on eesti rahva elus toimunud väga olulised muutused. Eestis viidi läbi põhjalikud sotsialistlikud ümberkujundused: ehitati üles sotsialistlik tööstus, toimus üleminek kolhoosikorrale põllumajanduses. Nende murranguliste sündmuste ning inimeste teadlikkuse kasvu kujutamine oli ka kirjanduse peaülesandeks. Meie kaasaegse nõukogude tegelikkuse kujutamise kõrval kerkisid esile rahvusvahelise elu probleemid, kogu maailmas toimuv võitlus rahu ja demokraatia eest (eriti dramaturgias ja luules); suurt tähelepanu leidis samuti revolutsioonilise võitluse ajalooteemaatika (eriti proosas).

1950. a. mais toimus Moskvas esimene eesti kirjanduse dekaad, mis oli käidud tee kokkuvõtteks ja tähendusrikkaks sündmuseks Nõukogude Eesti kirjanduslikus elus.

Kommunistliku Partei tähelepanu ja abistav suhtumine aitasid ületada kirjanduse arenguteel esilekerkinud raskusi ja takistusi. Partei Keskkomitee häälekandjas «Pravda» paljastati niinimetatud «konfliktituse teooria» kahjulik olemus, mille mõjust ei olnud vaba ka eesti kirjandus. Nõukogude kirjanduse arenemise aktuaalseid probleeme käsitleti sügavalt ja mitmekülgsetl nõukogude kirjanike teisel üleliidulisel kongressil (1954).

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalooline XX kongress 1956. a. seadis ka paljurahvuselisele nõukogude kirjandusele uued kasvu ja edasiliikumise tähised, rõhutas meie kirjanduse vastutusrikast osa ühiskonnas. Nõukogude kirjanike ees seisvaid ülesan-

deid konkretiseeris sm. N. S. Hruštšov oma ettekandes «Kirjandus ja kunst olgu tihedasti seotud rahva eluga» (1957).

Eesti nõukogude kirjandus on sõjajärgse ülesehitustöö aastail teinud tähelepanuväärseid edusamme, ta kajastab võrdlemisi mitmekülgset rahva elus sotsialismi ehitamisega toimuvaid muutusi. Tunduvalt on avardunud kirjanduse ideelis-temaatiline ja žanriline ulatus ning kasvanud kunstiline väljendusjõud.

Kaasaegne eesti kirjandus moodustab meie paljurahvuslise nõukogude kirjanduse lahutamatu osa. Üha tihenev side teiste nõukogude rahvaste kirjandusega, nende parimate saavutuste eeskujuna on olnud üheks eesti kirjanduse arenemise tähtsaks eelduseks. Kogu meie paljurahvuslisele kirjandusele on ühine sotsialistliku realismi meetod, mis avab kõige soodsamad võimalused nii üksikute rahvuslike kirjanduste spetsiifika kui ka üksikute autorite loomingulise individuaalsuse väljakujunemiseks. Eesti kirjandusel on kogu nõukogude kirjanduses oma väärikas koht, mitmed meie kirjanikud on saavutanud kogu nõukogude avalikkuse tunnustuse. Eesti kirjanike teoseid loetakse ja jälgitakse teatrites Nõukogude Liidu vennasvabariikides, rahvademokraatia maades ja teistes riikides. See on kujukaks näiteks nendest laiadest perspektiividest, mille nõukogude võim on avanud eesti rahva kui väikerahva kirjandusele.

Eesti kunsti ja kirjanduse dekaad Moskvas 1956. a. detsembris kujunes meie rahvuskultuuri nõukoguliku arengu ja rahvaste sõprus-eredaks demonstratsiooniks. Dekaadiks ilmus rohkesti eesti kirjanike teoseid venekeelses tõlkes. Nende arutlemine pealinna ja vennasvabariikide kirjanike osavõtul aitas selgemini näidata meie kirjanduse kohta ja tähendust kogu paljurahvuslises nõukogude kirjanduses.

Viimastel aastatel, kolmanda üleliidulise nõukogude kirjanike kongressi ettevalmistamise käigus on ka eesti kirjanduses näha olnud suurt elavnemist — ilmus hulk uusi teoseid, kirjanike pere täienes uute jõududega.

Luule. Esimestel aastatel pärast Nõukogude Eesti vabastamist fašistliku okupatsiooni ikkest oli luules olulisel kohal *Suure Isa-maasõja temaatika*. Kümme luulekogu, mis ilmusid aastail 1945—1946, sisaldavad peamiselt sõjaaegseid luuletusi ja teoseid, mis püüavad kokku võtta ning kunstiliselt üldistada sõja-aastate elamusi, nõukogude rahva kangelaslikkuse avaldusi nii rindel, tagalas kui ka okupeeritud Eestis.

Esimesed sõjajärgsed värsid väljendavad suurt, kõikehaaravat rõõmu saavutatud ajaloolisest võidust, nendes kõlatab uhkus võimsa sotsialistliku kodumaa üle ning alanud rahupäevade õnnetunne.

Ja tõuseb rõõmus sära miljonite si' ma,
kes näevad puhkevat kui õie kõrval õit
taassaabund rahuelu õnnelikku algust
nüüd — pärast raskeid aastaid — keset päiksevalgust.

(J. Kärner, «Võit»)

Samal ajal näeme luules esimesi katseid asuda taastamise ja rahuliku ülesehitustöö, nõukogude inimeste loova tegevuse kujutamisele rahuaja tingimustes. Algul osutus uute probleemide ja ülesannete lahendamine meie luulele siiski mitmel põhjusel üle jõu käivaks. Nimelt kaotas eesti nõukogude luule oma senised kõige väljapaistvamad esindajad (1945. a. suri J. Sütiste ja 1946. a. J. Barbarus; raske tervisliku seisundi tõttu vaikas J. Kärner, samuti A. Alle). Mitme luuletaja juures ilmnis kaasajast ja selle põhiülesannetest irdumist ning endassesulgumise meeleolusid.

Partei Keskkomitee otsused kirjanduse ja kunsti küsimuste kohta 1946. a. näitasid veenvalt esinenud ideetuse nähtuste kahjulikku olemust. Pärast neid otsuseid, eriti 1947. a. alates võib ka eesti luuletajate loomingus märkida tõusu, mille aluseks on aktiivne tungimine kaasaegsesse ellu ja alanud sotsialistlike ümberkujunduste kajastamine. Keskkomitee otsustel oli tähtis osa mitmesuguste antirealistlike igandite ja ideoloogiliste väärtendentside väljatõrjumisel, mille tulemusena eesti nõukogude luules ikka enam kindlustus sotsialistliku realismi meetod.

Eesti luule arengus hakkasid sel ajal olulisemat osa täitma nooremad, peamiselt Isamaasõja päevil kirjandusse tulnud luuletajad Juhan Smuul, Debora Vaarandi, Ralf Parve, Paul Rümme, Aira Kaal ja Nõukogudemaaal üles kasvanud Felix Kotta. Aktiivset loomingulist tegevust jätkas Mart Raud, kes on silmapaistvamaid autoreid ka sõjajärgses eesti luules. Hilisemate aastate jooksul on luule alal juurde tulnud uusi jõude, kelle hulgast mitmed (Muia Veetamm, Manivald Kesamaa, Vladimir Beekman, Uno Laht jt.) on esinenud oma esimeste värsikogudega. Arvukalt noori luuletajaid on esinenud oma värssidega ajakirjanduses.

Sõjajärgse eesti luule põhiliseks iseloomustavaks jooneks on rahuliku loova töö paatos, püüe mitmekülgset kajastada sotsialistliku arengu teele asunud rahva uut elu, sotsialistliku teadlikkuse tekkimist ja tugevnemist. Väljendades rahvahulkade eluliste huvide rikkust, on luule oma temaatikalt lai, tema eesmärgiks on kasvatada nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse ülevaid tundeid.

Paljudes oma luuletustes on luuletajad elamuslikult näidanud sõjajärgse taastamis- ja ülesehitustöö uut sisu (D. Vaarandi «Sumisevad metsad»), väljendanud massilistest ühistöödest osavõtjate mõtteid ja tundeid, uut suhtumist töösse ja ühiskonda (J. Smuuli «Tütarlaps» I ja II). Väljapaistvaks teoseks taastamisperioodilt on D. Vaarandi lühipoem «Ülemiste Vanake ja noor linnaehitaja» (1947), milles luuletaja on leidlikult ära kasutanud rahvaluule motiivi Tallinna taastamise ja rekonstrueerimise suure plaani poeetiliseks esitamiseks, meie inimeste julgete ning helgete tulevikuunistuste väljendamiseks. Suure elulise veenvusega ja heas rahvalikus vormis näitab J. Smuuli poem «Järvesuu poiste brigaad» (1948) elektriijaama taastamisele tulnud külanoorukite kujunemist ja kasvamist kollektiivses töös.

Tööstuse ja kaevanduste inimeste elu käsitlevatest luuleteostest väärrib esiletõstmist D. Vaarandi lühipoem «Viru kaevurid» (1947). Põlevkivibasseini mineviku ja tänapäeva vastandamise kaudu näitab luuletaja töötava rahva elus toimunud põhjalikku murrangut: kaevurid, kes kodanlikus «vabariigis» pidid töötama välis- ja omamaiste rahatuusade tuluks, on nüüd saanud tõeliseks elu peremeesteks. Luuletusi meie tööstuse inimestest on loonud R. Parve («Vana töömees»), A. Kaal («Õnnevalaja»), F. Kotta («Kiviõlis») jt., sageli on seda teemat käsitlenud noored luuletajad (M. Kesamaa, V. Beekman). Kuid sotsialistliku tööstuse ja ülesehitustöö ainekute käsitlemisel ei ole luule hiljem näidanud nimetamisväärset edasiminekut. Ülekaalus on puhtväliselt kirjeldavad või lihtsalt nähtusi registreerivad värsid, vähe on tööliste, kaevurite ja ehitajate elavaid kujusid, nende tüüpilisi elamusi väljendavaid luuletusi. See on sõjajärgse eesti luule nõrgemaid külgi.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel toimus sotsialistlik ülesehitustöö Eestis terava klassivõitluse olukorras. Sellepärast oli luules olulise tähtsusega *võitlus kodanliku ideoloogia vastu* ja kodanliku Eesti tõelise olemuse paljastamine. Niisugustes luuletustes, nagu J. Smuuli «Mida rääkis kalur Peeter Hülgekütt», D. Vaarandi «Emale» ja «Rannatüdruk», M. Raua «Aaspalu Andres» jt., on otseselt vastandatud töötavate inimeste saatust minevikus nõukogulikele kaasajale, on näidatud nende elus toimunud murrangut, on antud tugevaid hoope rahvavaenulikule kodanliku natsionalismi ideoloogiale. Võitlus kodanliku ideoloogia vastu kõlab A. Kaalu ja F. Kotta luuletustes; tabavalt paljastab M. Raud oma valmides mitmesuguseid igandliku mõtteviisi avaldusi.

Ulatuslikult on kõnesoleva perioodi luules käsitlemist leidnud *maa- ja rannaelu*, millele luuletajate huvi keskendus eriti seoses kollektiviseerimisliikumisega. Juba varakult oskasid luuletajad näha sõjajärgse Eesti külaelus uute joonte ja nähtuste tekkimist. Luuletajate tähelepanu pälvisid traditsioonilised ühistöö vormid — talgud —, mis uutest ühiskondlikes tingimustes soodustasid kollektiivsustunde kasvamist. Niisugused teosed on eeskätt D. Vaarandi poem «Talgud Lööne soos» ja J. Smuuli «Kuidas Koguva küla käis punavooris» (1947), mis näitavad elulise veenvusega sotsialistliku teadlikkuse tekkimist Eesti külas.

Otseselt kollektiviseerimisliikumist kujutavatest luuleteostest on kõige väljapaistvamad M. Raua «Maa kasvab» ja D. Vaarandi «Tagamõisa randadel». M. Raua poemis on peamine tähelepanu pööratud kolhoositeele asumise põhjuste näitamisele: maainimeste teadlikkus on nõukogude korra tingimustes läbi teinud suure arengu, nad on õppinud nägema kaugemale oma põllulapist ja tunnevad vajadust avarama, kindlama arenguperspektiiviga elu järele. D. Vaarandi poem viib meid vastloodud rannakolhoosi ja näitab nende varem alatises puuduses kiratsenud rannakülade inimeste elus ning mõtteviisis toimuvat murrangut. Mõlemad teosed ilmusid 1948. a., juba enne massilise kolhoosiliikumise algust.

Kolhooside loomise perioodi kujutasid oma luuletustes suurema või väiksema kordaminekuga ka F. Kotta, A. Kaal, P. Rummo, J. Semper jt. Küläs toimunud suure murrangu algus kajastus luules võrdlemisi ulatuslikult ja mitmekülgset, kuid selle ümberkujundusprotsessi edasise arengu näitamine jäi esialgu suhteliselt pinnapealseks. Enamasti kujutati kolhoositeele asunud küla ühekülgset pidupäevases valguses ja ainult vähestes luuletustes võime näha uutes ühismajandites tehtavat tööd, vastuolude ja raskuste ületamist, inimeste uute omaduste kujunemist. Märkida võib endise sulase, nüüd kolhoosniku Joosep Maltsa kuju J. Smuuli luuletuses «Omi pühi, Oktoobripühi...», A. Kaalu luuletust «Peidetud talent», F. Kotta «Rukkikülvi», D. Vaarandi luuletusi «Lähme lauldes nurmedele» ja «Uus paat» jt., milles meie kolhoosielu on leidnud poeetilise kajastuse. Märksa konkreetsema sisu sai selle teema käsitlemine seoses alanud laiaulatuslike maaparandustööde ja põllumajanduse mehhaniseerimisega. Luules on leidnud väljenduse kolhoosipõldude inimeste rõõmutunne tööd kergendava võimsa nõukogude tehnika üle ja valmisolek asuda ühendatud jõuga pealetungile põliste vastaste — soode, kivide, viljatute kõnnumaade vastu.

Eesti nõukogude luule üks olulisemaid jooni on vana ühiskonna ja nõukoguliku elu vastandlikkuse näitamine. Seejuures on luuletajatel märkimisväärseid saavutusi *revolutsioonilise võitluse ajaloo* käsitlemisel. Paljud luuletused kõnelevad Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni maailma-ajaloolisest tähtsusest. Hinnata tuleb M. Raua lühipoemi «Kalinin» (1949) ja luuletusi Viktor Kingissepast; revolutsiooni ühe reavõitleja elu on luuletaja kujutanud oma väljapaistvas poemis «Silmaterra» (1951). Üheks paremaks saavutuseks eesti luules revolutsioonilise võitluse ajaloo teemal on D. Vaarandi poem «Alla Mari» (1949), mis kujutab Saaremaa töörahva 1919. a. ülestõusu kodanliku võimu vastu. 1924. a. 1. detsembri ülestõusule on pühendatud R. Parve luuletus «Tallinna Detsember» (1949). Nõukogude võimu taaskehtestamisega meie rahva elus toimunud pöördet kõneleb oma loomingus J. Smuul, nendele sündmustele on ta pühendanud mitu luuleteost. Meie luuletajad on loonud värse kommunistlikust parteist ja tema juhtivast osast sotsialistlikus ülesehitustöös.

Nõukogude patriotismi lahutamatuks osaks on *rahvaste sõprus*. Eesti poetide luuletused kõnelevad Nõukogudemaa rahvaste pere üksmeelest uue, kommunistliku ühiskonna ehitamisel, laulavad meie kodumaa pealinnast Moskvast, kängelaslinnadest Leningradist ja Stalingradist. Südamlikke värse vene inimestele on pühendanud J. Smuul (poemis «Mina — kommunistlik noor»), P. Rummo («Vene naine»), A. Kaal, E. Hiir jt. Paljudes oma luuletustes käsitleb rahvaste sõprust suure elamuslikkusega M. Raud («Nikolai Kolomiets», «Sõnake Puškinist» jt.). Haarava lüürikaga kõneleb nõukogude rahvaste mõtete ja tunnete ühtsusest D. Vaarandi oma Turkmeenia-ainelistes värssides («Sõprade seas»); see

on põhisisuks ka paljudele R. Parve, P. Rummo, F. Kotta, A. Kaalu ja V. Beekmani luuletustele, mis on loodud rännakutel vennasvabariikides.

Eesti luuletajate loomingus väljendub samuti nõukogude inimestele omane *proletaarse internatsionalismi* tunne, sõprus töötavate ja oma parema tuleviku eest võitlevate rahvahulkadega kogu maailmas (D. Vaarandi «Dolores Ibarruri», J. Smuuli «Se Man Ir», M. Raua «Koreale» ja «Sõprus», V. Beekmani «Hindu», «Punasel väljakul» jt.). Eesti luuletajad väljendavad oma värssides nõukogude inimeste aktiivset kaasaelamist meie aja suurtele, kogu progressiivset inimkonda haaranud liikumisele, *võitlusele rahu ja demokraatia eest* kogu maailmas. Niisugused luuletused, nagu J. Smuuli «Läksid kalurid hommikul hämaral» ja «Et õunapuud õitseksid», D. Vaarandi «Löö puruks neetud sõja käed!», P. Rummo «Jõud terasene», R. Parve «Tõtt ei peata» jt., on suure nõukogude rahva rahutahte ja meie inimeste veendunud enesekindluse väljenduseks.

Võitluses rahu eest, sõjaõhutajate vastu on elavnenud ka poliitiline satiir, millele eesti luules kuulus oluline koht Isamaasõja päevil. Teravalt imperialismi paljastavaid värse on R. Parve Soome-reisi tsükli (1948), tabavalt naerab välja Lääne imperialistlike ringkondade diplomaatiat F. Kotta oma valmides. On ilmunud imperialismivastaseid satiirilisi värse P. Rummolt ja R. Parvelt, milles luuletajad piitsutavad imperialistide inimvihkajalikke sõjasepitsusi ja kapitalistliku maailma mitmesuguseid muid anti-humanistlikke nähtusi, kodanliku kultuuri roiskumise avaldusi jne.

Meie sõjajärgse luule üheks iseloomustavaks nähtuseks on eepilise žanri esiletõusmine. J. Smuul, D. Vaarandi ja M. Raud on andnud palju väärtuslikku poemide näol, milledest terve rida on eesti nõukogude luule väljapaistvateks saavutusteks. L ü ü r i k a osas tuleb ennekõike märkida D. Vaarandi loomingut, millele on omane sügav emotsionaalsus ja eluline haaravus. Saavutusi on lüürika osas samuti M. Raua, P. Rummo, J. Smuuli, V. Beekmani jt. loomingus. Väljapaistvaid tulemusi üleliidulises ulatuses on saavutanud R. Parve l a s t e l u u l e alal; häid kordaminekuid on siin ka F. Kottal, P. Rummol, M. Kesamaal.

Nõukogude patriotismist kantud tugevajõulise kodaniku luule viljelemisel on viimastel aastatel silmapaistvat edu saavutanud J. Semper (luuletuskogu «Kuidas elaksid», 1958) ja R. Parve («Avatud värav», 1958).

Eesti nõukogude luule on sõjajärgsel perioodil läbinud tähelepandava arengutee, on kasvanud ideeliselt ja avardunud temaatiliselt, pidevalt on tõusnud luule kunstiline tase. Selle kasvu ja edasi liikumise aluseks on sotsialismi ehitamine Eestis, kiiresti arenev nõukogulik elu, uued jooned inimeste teadvuses. Mida aktiivsemalt tungis luule ellu ja haaras suuri olulisi teemasid, tundis end seisvat ideelise võitluse «eesmisel tuleliinil», seda paremad ja püsivama väärtusega on tulemused.

Ent see ei tähenda, nagu poleks luule arenguteel esinenud puu-

dujääke ja küündimatust, nagu oleksid meie luuletajad jõudnud sotsialistliku realismi teele kergesti ja ladusalt. Luule on läbi elanud mitmesuguseid kasvuraskusi. Ta on arenenud vigu ning puudusi ületades. Nii tuli luules pidada võitlust ideetuse avalduste ja antirealistlike tendentside igandite vastu. Küllaltki suures osas meie luulest on end tunda andnud ka puudujäägid kunstimeisterlikkuses, mitmedki luuletajad ei suuda veel küllaldaselt valitseda elulist materjali ega iga kord elulise veenvusega avada inimese sisemaailma. Selle tulemusena on ilmunud halle, elunähtusi ainult registreerivaid ja kommenteerivaid, pahatihti aga ka lihtsustavaid värse. Lisaks kipub luules esile ühekülgselt ilutsemist ja pidulikkust, milles avaldusid kahjuliku «konfliktituse teooria» mõjud. Pärast seda, kui «Pravdas» see kahjulik «teooria» hukka mõisteti, on eriti pärast partei XX kongressi saanud otsustavama iseloomu ka võitlus luules esinenud halluse, ebakunstilise retoorika ja elu lakeerimise tendentside vastu. Edusamme on tehtud satiiri osas, mis piitsutab meie ühiskonnas esinevaid igandeid ja väärnähtusi. Mõningat elavnemist võib konstateerida ka lüürika alal. Kuid viimastel aastatel ei ole meie luules enam olnud väljapaistvaid teoseid suuremas vormis, poemižanris.

Paljud meie luuletajate värseid on leidnud viisistamist heliloojate poolt ja saanud populaarseks massi- või koorilauludena; luuletajad on loonud tekste samuti kantaatidele, koorisüütidle jne. Tulemusrikas on olnud töö muusikalis-dramaturgilisel alal ooperilibratode loomisel (P. Rummo, J. Smuul).

Kujutades rahva elu on eesti nõukogude luuletajad teinud tunduvald edusamme luule rahvusliku spetsiifika ja rahvusliku vormi novaatorlikul käsitlemisel, mis aitab eredalt ja eluliselt väljendada sotsialistlikku sisu. Nii ajalooliste iseärasuste kajastamisel, olustikulise konkreetseuse edasiandmisel, rahvusliku iseloomu eriomaste joonte väljendamisel kui ka sünnimaa looduse kujutamisel näevad ning näitavad luuletajad ühtlasi arengut ja muutusi, olenevalt suurtest ühiskondlikest murrangutest. Püüde tõelise rahvalikkuse poole on juhtinud luuletajaid põhjalikult tundma õppima rahvakeelt, rahvapäraselt kujundlikku ja nimelt oma kujundlikkusega rahvuslikult omapäraselt väljendusviisi. See on selgesti märgatav nende luuletajate juures, kelle elav side kaasaegse tegelikkusega on kõige tihedam, kes retoorikast hoidudes otsivad poeetilise mõtte väljendamiseks värsket ning isikupäraselt lahendust. Rahvuslike vormitraditsioonide kasutamine ja edasiarendamine on rikastanud eriti D. Vaarandi ja J. Smuuli loomingut, samuti M. Raua, P. Rummo, R. Parve jt. luule paremikki.

Väärib märkimist, et viimastel aastatel on ilmunud mitme noore luuletaja esikkogud (P. Haavaoksa «Peipsi rannalt», I. Kolla «Luuletused», mõlemad 1957, jt.).

Eesti nõukogude luuletajate looming on omandanud vabariigi töötajate elus olulise koha, luule parimad saavutused on võitnud suure populaarsuse. Luuletuskogusid trükitakse kümneid kordi suu-

remas tiraažis kui kodanlikus Eestis. Tänapäeval on eesti luule omandanud väärrika koha ka üleliidulises ulatuses ja leidnud laialdasema lugejaskonna kui tal kunagi varem on olnud. Vene keele vahendusel on eesti nõukogude luule paremik jõudnud teiste vennasrahvaste ette ning saanud kirjandusliku avalikkuse tähelepanu osaliseks. Eesti luuletajate värsse ilmub sageli tõlgituna teiste Nõukogude Liidu rahvaste keeltesse, neid on avaldatud ka väljaspool Nõukogudemaa piire. Kajastades sotsialistliku elu võitu konkreetse Eesti olustikus, on eesti luuletajad toonud meie paljurahvuselisse nõukogude luulesse mõndagi uut ja kordumatut. Ühe osana kogu võimsast nõukogude kirjandusest seisavad eesti luulel ees laiad arenguperspektiivid, selle paremad saavutused leiavad elavat vastukaja kõigi progressiivselt mõtlevate inimeste südameis.

Dramaturgia. Hinnatavaid tulemusi on eesti kirjandus sõjajärgsel perioodil saavutanud näitekirjanduse alal.

Eesti nõukogude draama algus langeb juba nõukogude võimu taaskehtendamise esimesse aastasse (näit. M. Raua «Mõök väravas» jt.). Lavateoseid on kirjutatud ka Suure Isamaasõja päevil (näiteks Paul Rummo «Pruun katk»). Kuid nende aastate draamakirjanduse näol on tegemist ikkagi veel esimeste katsetega sotsialistliku realismi teel; neis ei suudeta veel tarvilikul määral välja tõsta tüüpilist ega näidata elu revolutsioonilises arenemises.

Tõsisemate nõudmistega saame eesti nõukogude draama suhtes esinema hakata alates Suure Isamaasõja järgseist aastast. Sõjajärgse perioodi esimese õnnestunuma draamateosena tuleb märkida J. Sütiste neljavaatuslikku näidendit «Ristikoerad» (1946; teises trükis pealkirjaga «Lembitu»). Selles on ajalooline teema — eesti rahva võitlus saksa röövrüütlitega 1217. aastal — leidnud uudse, sügavalt rahvaliku käsitluse, kusjuures minevikulisel teemal on aktuaalne, nõukogude rahva võitlust innustav tähtsus. J. Sütiste näidend paistab silma tugevate karakterite ja dramaatiliste dialoogide oskusliku arendamise poolest.

Mis puutub esimestel sõjajärgsetel aastatel loodud draamadesse *kaasaegsel* teemal, siis ühelt poolt on siin tegemist enam-vähem katsetustega. Mitmes selle aja lavateoses on veel tunda nõukogude kirjandusele võõraste tendentside ja kontseptsioonide mõju, esineb detailide naturalistlikku kuhjamist.

Teisest küljest võib neil aastatel märkida eesti nõukogude draamakirjanike kasvu avaldusi. M. Raua näidendis «Karastus» (1946), mille tegevustik toimub Suure Isamaasõja päevil, on näha autori tunduvat edenemist, oskuslikumat tüüpiliste joonte väljatoomist inimeste ja olukordade kujutamisel. Selles teoses on antud eesti nõukogude draamakirjanduse esimesi ilmekaid, sotsialistliku realismi seisukohast nähtud kulakukujusid (Vester).

Eesti nõukogude draama edaspidine arenemine on vahetult seotud A. Jakobsoni nimega. Tema draama «Elu tsitadellis» (1946) osutub eesti nõukogude näitekirjanduses esimeseks tõeliselt õnnestunud reageerimiseks kaasaja suurtele küsimustele. Selle ilmumine

oli sündmuseks mitte ainult kunstilises, vaid ka ideelis-poliitilises mõttes. Teos on välja kasvanud tegelikust elust, pakilisest vajadusest hinnata kaasaja murrangulisi sündmusi, *ümbritseva elu aktuaalseid probleeme*. Autor ründab siin kodanlikku natsionalismi ja apoliitilisust, fašismi ja väikekodanlust.

A. Jakobsoni näidendiga «Elu tsitadellis» tõuseb draama eesti nõukogude kirjanduse juhtivaks liigiks ja tänu esijoones A. Jakobsoni lavateostele püsib sellel kohal rea aastate jooksul. «Elu tsitadellis» autasustati — esimese teosena eesti kirjanduses — Stalini preemiaga; tema näol astus eesti nõukogude draama teatrilavadele ka väljaspool vabariigi piire. Teose järgi loodud samanimeline kunstiline film oli eesti nõukogude filmiloomingu esikteoseks.

A. Jakobsoni draama «Võitlus rindejooneta» (1946), samuti auhinnatud teos, on eesti nõukogude kirjanduse väljapaistvamaid näidendeid. See näidend annab vastulöögi kodanlike natsionalistide rahvavaenulikule propagandale «eesti rahva ühtsusest» kodanlikus Eestis. Nagu Suure Isamaasõja aegses kirjanduses minevikuline aine oli kaasaja võitluse eesmärkide teenistuses (näiteks «Jüriöö tuled»), samuti on ka draama «Võitlus rindejooneta» teemal kaasajale sügavalt aktuaalne tähendus: näidend esitab võrdlevalt minevikku ja tänapäeva, näitab, kust on tulnud ja kuhu on jõutud, aitab vabaneda kapitalismi igandeist, et kiirendada meie edasiliikumist.

Sõjajärgne ülesehitustöö esitas ka draamakirjanikele tungiva vajaduse asuda «eesmisele tuleliinile». Ja tööpoolest näemegi, et rahvamajanduse taastamise, sotsialismi ülesehitamise ja nõukogude inimese kasvamise küsimused kujunevad draamakirjanduse keskseks teemaks.

A. Jakobson, kes oli oma esimeste draamadega andnud õnnesunud näited parteilisuse nõude rakendamisest kirjanduses, võtab draamas «Rooste» (1947) vaatluse alla *töölise elu ja töö* ühes tekstiilikäitises. Teos käsitleb uudset, innustunud suhtumist töösse nõukogude ühiskonnas ja tõstab teravalt üles valvsuse küsimuse, näitab «roostetavat», saavutatuga rahudivuvat käitise direktorit kui pidurit viisaastaku plaani edukal täitmisel; endised ekspluateerijad esinevad nüüd, nõukogude võimu ajal, salakavalate maskeeritud kahjuritena (insener Lehtmets jt.). Kollektiivi juhtimise meetodi küsimuse võtab A. Jakobson mõne aasta pärast uuesti päevakorra draamas «Ehitajad» (1950). Probleemi asetuse suhtes on «Ehitajais» uudseks see asjaolu, et draama konflikt ei ole rajatud klassivaenlaste ja nõukogude inimeste vahelisele kokkupõrkele, vaid siin võitleb igandite võimuses oleva sadamaülema Malmi vastu uus, nõukogulik kollektiiv. Kodanlikust korrast ületoodud juhtimismetodeid hukka mõistes esitab «Ehitajad» positiivse lahenduse uue, nõukoguliku juhtimisprintsipi näol: juhtijail tuleb olla hulkade kasvataja, innustaja, anda võimalus rahva jõu vabaks avaldamiseks.

40-ndate aastate lõpupoolel leiab eesti nõukogude kirjanduses

elavat kajastust tähtis pööre eesti talurahva elus — *küla kollektiviseerimine*. Selleteemalistest draamateostest tuleb kõigepealt märkida A. Hindi näidendit «Tagaranna meeste kalakuunar» (1947) ja selle järges «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1948). Neis teoseis tuuakse esile kalurite teadlikkuse kasv seoses nõukoguliku kalurikollektiivi loomisega ja kommunistide selgitustööga; rahvas jõuab tõe tunnetamisele, et ta on oma elu ja töö peremees. Näidendeist teine — «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» ilmutab selgesti autori tunduvat kasvu draamakirjanikuna, eeskätt tüüpide ilmekama kujundamise ja sündmustiku suurema keskendamise oskuses. Maakonna kalakombinaadi direktor Tiudur Jõgel, antud printsiipiaalse, väherääkiva, kuid otsustavalt tegutseva inimesena, on eesti nõukogude draamakirjanduse meeldejäävamaid kommunistikujusid.

Otseselt põllumajanduse kollektiviseerimise teemal kirjutatud draamadest on silmapaistvamad J. Semperi «Murrang» (1949) ja A. Jakobsoni «Meie elu» (1949). Neis näeme samuti rahva teadlikkuse kasvu ja otsustavust kolhoositeele astumisel. Teiselt poolt paljastub mitmesugune rahvaenlaste võitlustaktika. «Murrangus» teesklevad kulakud (Haamer, Luts) poolehoidu rahva ettevõttele, et siis hiljem kolhoose õõnestama hakata.

A. Jakobsoni «Meie elus» näeme kulak Saulepi kujus teist laadi võitluse esindajat, nimelt sellist, kes kehastab avälikku vastupanu nõukogude võimule. Mineviku kriitika osas, kulakute ja bandiitide kujutamise osas esindab «Meie elu» eesti nõukogude näitekirjanduse tugevamaid lehekülgi. Kristjan Saulepi näol on antud õnnestunumaid külakurnaja kujusid eesti nõukogude draamakirjanduses. Mis puutub rahva esindajasse, siis on autor suutnud esile tuua vaba talupoja tööindu ja uue elu ehitamise paatost, kuid konkreetsete, elavate üksiktegelastena jäävad positiivsed kujud, välja arvatud parteiorganisaator Peeter Karm ja Sarapiku-isa, vähe meelde.

Neil aastail käsitlevad selle perioodi klassivõitlust Eesti külas teisedki draamakirjanikud (näit. V. Gross näidendites «Jää sulab» ja «Suures perekonnas»).

Küla kollektiviseerimist käsitlevais draamades näeme kajastuvat töötava rahva võitlust uue, nõukoguliku elu rajamisel. Võime näha, kuidas eesti töötav talupoeg astub ajaloolise sammu edasi: külast, kus varem võimutsesid kulakud, jõutakse välja uue, nõukoguliku külani.

Intelligentsi elu ja tegevuse sel perioodil võtab vaatluse alla A. Jakobson draamas «Kaks leerit» (1948). Draamas näidatakse nõukogude inimeste töövõite, kõrget moraali, nõukogude patriotismi; näidatakse (helilooja Märt Laaguse ja kirjanik Nigul Härma kaudu) kodanlikust korrast tulnud haritlaste paiguti üsna valulist ümberkasvamisprotsessi, aga ühtlasi ka juba uue, nõukoguliku intelligentsi kujunemist (Jaak Laagus, Paul Kaalep). Samal ajal paljastatakse draamas kosmopolitismi kui imperialistlike sõjasüü-

tajate ideoloogilist relva. Kummagi leeri konkreetsete kujude, nende olemuse ja eesmärkide võrdlemise teel, milles tähelepanavat osa etendavad nõukogude teadlase Peeter Laaguse ja fašist Johannes Laaguse vaidlused, avaneb sügav kontrast kahe antagonistliku leeri ja ideoloogia vahel. «Kaks leeri» tõstab teravalt üles valvsuse küsimuse. Teos märgib meie näitekirjanduse uut temaatilist avarumist.

Nende teemade kõrval on sellel perioodil leidnud käsitlemist mitmed teisedki küsimused. Nii valgustab J. Sepp draamas «Mäja Karu tänaval» (1948) mehise võitleja Viktor Kingissepa elu viimaseid päevi. Mitmed autorid (E. Rannet, M. Talvest jt.) piitsutasid oma lühinäidendis («Leerikleit», «Tiina» jt.) kodanlikke igandeid.

Alates 1950. aastast avardub meie dramaturgia temaatika tunduvalt. Kirjanike ette tõusevad mitmed uued teemad. Esiplaanile kerkib võitlus rahu eest, võitlus mineviku igandite, bürokratismi ja muude edasiminekut pidurdavate nähtuste vastu.

Kirjanduse, eeskätt draamakirjanduse arengu suunamisel oli suur tähtsus «Pravda» toimetuse artiklil «Võita dramaturgia mahajäämus» (1952). Selles kritiseeritakse printsipiaalselt nõukogude dramaturgias esinenud puudusi, mis olid avaldunud ka eesti nõukogude draamakirjanduses. Artiklis kutsutakse kirjanikke üles võitlema «konfliktituse» teooria ja nõukogude inimeste ühekülgse kujutamise vastu; juhitakse tähelepanu vajadusele luua elavaid, tegevuses antud karaktereid, mis suudaksid vaatajaid paeluda ja nendeni viia teose ideed.

Juba näidendis «Kaks leeri» haaras A. Jakobson demokraatia- ja reaktsioonileeri vahelise võitluse kujutamisel küsimust rahvusvahelises ulatuses. Alates draamast «Õo ja päeva piiril» (1950) kujuneb võitlus imperialismi vastu, *võitlus rahu ja rahvaste vabaduse eest* tema näidendites keskseks teemaks, kusjuures seda võitlust näidatakse kaasaja kapitalistlikes või rahvademokraatia maades. Pöördumine uue ainestiku poole tähistab ühtlasi uut temaatilist ja ideelist avarumist kogu eesti nõukogude kirjanduses, aktiivset kaasalöömist ülemaailmses ulatuses toimuvale võitlusele.

Dramaatilises jutustuses «Õo ja päeva piiril», mille sündmustik toimub ühes Euroopa «maršaliseeritud» väikeriigis, esineb rida uudseid kujusid meie kirjanduses. Intriigiga otseselt seotud, laval esinevate progressiivsete tegelaste kõrval näitab kirjanik siin rahvast ka kaudselt, n. ö. lava taga, tuues sellega laiemalt esile rahva jõu, ta teadlikkuse kasvu, tema otsustava «ei» nii sõjasepitsejate plaanidele kui ka kapitalistlikule süsteemile. Reaktsioonileeri kujud draamas on antud satiirilisel.

Oma järgmistes lavateostes — dramaatilistes satiirides «Šaakalid», «Kaitseingel Nebraskast» ja «Suremine» süvendab A. Jakobson reaktsioonileeri satiirilist kujutamist.

«Saakalites» (1951) näeme «Kahes leeris» esiletõudud küsimuse edasiarendamist — siin paljastatakse teaduse rakendamist

sõjasepitsejate huvide teenistusse. Draama, mille tegevustik toimub Ameerika Ühendriikides, annab ilmeka läbilõike juhtiva kapitalismimaa rahvahulkade võitlusest sõjaõhutajate sepitsuste vastu.

Järgmise draamaga «Kaitseingel Nebraskast» (1952), mis paljastab nn. «Ameerika abimeeste» elulaadi Euroopas, on loodud satiiriline komöödia. Võrreldes draamaga «Õõ ja päeva piiril» on siin üks erinevusi selles, et «Kaitseinglis Nebraskast» on Euroopa maades võimutsevate imperialistlike sõjasepitsejate esindajad otsestelt välja toodud (Theodor Nathan Truman jt.). Mitmepalgeliselt ja ammendavalt on draamas kujutatud reeturlike parempoolsete sotsialistide tegevust. Dramaatilises satiiris «Suremine» (1953) näitab kirjanik võimult tõugatud klasside agooniakrampe ühel kapitaliorjusest vabanenud Euroopa maal.

Nende draamadega antakse mitmekülgne läbilõige demokraatia- ja reaktsioonileeri vahelisest pingelisest võitlusest ja näidatakse rahvaste teadlikkuse kasvu ja rahujõudude tugevnemist. Neis on toodud meie kirjandusse uudseid kujusid — niihästi kommunistide ja teiste progressiivselt mõtleivate inimeste kui ka reaktsioonijõudude esindajate näol.

Nõukogude elu aktuaalsetel teemadel on viimastel aastatel kirjutatud mitmed näidendid. Enamasti on neis keskseks küsimuseks *võitlus kodanlike iganditega inimeste teadvuses*, võitlus bürokraatismi, karjerismi, egoismi ja teiste meie elu kammitsevate igandite või tavade vastu.

V. Gross draamas «Ankeet» (1953) näitab, et nõukogude inimest ei tule hinnata bürokraatlikult ankeedi andmete põhjal, vaid tema poliitiliste ja tööalaste omaduste järgi.

H. Leberecht ja F. Einbaum kujutavad draamas «Meie elu hommik» (1953) juhtiva töötaja-leiduri vabanemist kapitalistlikest igandeist, mis avalduvad hoolimatus suhtumises oma töökaaslastesse ja abikaasasse. Draamal on mitmeidki puudusi, kuid tuleb hinnata autorite püüdu kujutada inimesi mitte ainult tootmisalases tegevuses, vaid näidata neid avaramalt, mitmekülgsemalt, kujutada nende vahekordi ka väljaspool nende otsest tööala.

M. Talvest oma paljulavastatavas komöödias «Sookollid» (1954) piitsutab üksiktalupoja kuju kaudu eraomanduslikke igandeid. Draamas «Tõele lähedal» (1954), mis mitmeski suhtes on veel poolikult läbi töötatud, käsitleb autor A. Kaal võitlust kodanliku natsionalismi, kodanliku filosoofia ja esteetika igandite vastu kõrgemas õppeasutuses — ülikoolis.

Kaasaja teemasid käsitlevaist näidendeist sel perioodil on kahtlemata kõige tugevamaks teoseks A. Jakobsoni «Vana tamm» (1954); selles on võetud vaatluse alla nõukogude intelligentsi elu. Nõukogude teaduse kiire, jõulise arengu taustal näitab autor peategelase akadeemik Räni kujus kodanlikke igandeid kui arengupidureid. Meenutades mitme A. Jakobsoni varasema draama tegelasi — kodanlikust korrast tulnud inimesi (prof. Miilas, Märt Laagus, Nigul Härm), on «Vanas tammes» uuduseks see, et Räni

kujus on tegemist esijoones egoismiga, kodanliku individualismi avaldustega karakteris.

1956. aastal ilmus J. Smuuli näidend «Atlandi ookean», mille tegevustik areneb merel. Draamas rakendab autor oma tähelepanekuid, mida ta tegi ühel heeringapüügilaeval viibides. Samal aastal ilmus E. Ranneti sulest kaasaja küla elu käsitlev näidend «Südamevalu». Mõlemal draamal on — eriti lavateose nõudeid arvestades — olulisi kompositsioonilisi puudusi, soove äratav ka draamade intriigi arendamine. Kuid kummaski õhku elulist värskust, teostes on huvitavaid inimkujusid, kelle siseelu on valgustatud mitmekülgselt ja paiguti sügavaltki.

Suure populaarsuse meil ja teistes vennasvabariikides ning rahvademokraatia maades on võitnud Egon Ranneti näidend «Kadunud poeg» (1958). Teos käsitleb probleemi, kuidas vaenulikel eesmärkidel Eesti NSV-sse saadetud inimene, kelles ei ole veel kadunud inimliku aususe alged, veendub meie vaenlaste propaganda- ja diversioonitöö alatuses.

Eesti nõukogude draama kasvamine sotsialistliku realismi teel on toimunud pingsas võitluses kirjanike ideelis-kunstilise enesetäiendamise eest, pidevas võitluses kodanliku natsionalismi, formalismi, naturalismi ja mitmesuguste teiste kahjulike mõjude vastu.

Sõjajärgseil aastail on tunduvalt avardunud draamakirjanduse temaatika. Sealjuures on kirjanikud asunud aktiivsete, innustunud kaasalööjatena võitlusesse kõigi nende küsimuste eest, mis on kerkinud rahva ette kas sõjajärgses ülesehitustöös või võitluses rahu eest.

Eesti nõukogude draama paremas osas on jõutud rahva elu ja võitluse kujutamisele sotsialistliku realismi seisukohast, tõeliselt võitleva dramaturgiani, mis avab lepitamatu konflikti kahe maailma, kahe leeri, uue ja vana vahel. Nõukogude draamas astub üles uus kangeline — nõukogude inimene, uue elu ehitaja, uutes ajaloolistes tingimustes esinev töötav inimene, kes kasvab ja areneb tööprotsessis. Selle kujutamisel on jõutud meie draamas järjest suurema mitmekülgsuseni.

Ka žanride rakendamisel on pööratud tähelepanu suuremale mitmekesisusele, on asutud viljelema satiiri, satiirilist komöödiat, naljamängu; on loodud ooperilibretosid ja filmistsenaariume.

Eesti nõukogude draama peamiseks puuduseks on veel sagedasti esinev positiivsete kujude kahvatus. Tihti esitatakse neid draama põhiintriigist kõrvalseisvatena, iseloomustatakse vaid klassitunnuse või tootmisalase tegevuse kaudu. Nagu tegelaste kujundamises, nii ka draamade ülesehituses ja intriigi arengus võib mitmel puhul märgata kaldumist skematismi.

Ent meie draamakirjanduse parima ösa näol esineb tähelepandavaid saavutusi. Rida A. Jakobsoni draamasid on tõlgituna ilmunud vene ja teiste vennasvabariikide rahvaste keeltes, samuti rahvademokraatia maades; vene keeles on ilmunud ka A. Hindi «Kuhu

lähed, seltsimees direktor?», J. Smuuli «Atlandi ookean», E. Ranneti «Südamevalu» ja «Kadunud poeg». A. Jakobsoni draamasid «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta» jt., samuti E. Ranneti viimati nimetatud näidendeid on lavastatud paljudes Nõukogude Liidu teatrites ja rahvademokraatia maades.

Proosa. Eesti nõukogude proosakirjanduse arenemises märgib Suure Isamaasõja järgne periood aeglast, kuid pidevat ideeliskunstilist küpsemisprotsessi sotsialistliku realismi teel.

Sõjajärgseil aastail jätkab tööd rida autoreid, kes oma loominguist teed olid alustanud kodanlikus Eestis — A. Hint, A. Jakobson, E. Männik, M. Raud, R. Sirge, E. Krusten. Nõukogude võimu ajal, eeskätt Suure Isamaasõja aastatel oma kirjanikuteed alustanud autoritest on proosa alal silma paistnud J. Smuul, E. Rannet jt. Eesti NSV-s hakkab töötama Leningradis üleskasvanud H. Lebecht.

Sõja päevil oli eesti nõukogude proosas valitsevaks vormiks suuremat operatiivsust võimaldav lühivorm — jutustus, novell, olukirjeldus. Sõjajärgsel perioodil arenevad need vormid edasi ja nende kõrvale astub ka ulatuslikum žanr — romaan.

Suurele Isamaasõjale vahetult järgnevail aastail võib märgata eesti nõukogude proosakirjanduse alal üsna vilgast tegevust. Kuid ilmunud teostest saab väheseid lugeda kordaläinuiks. Märkimisväärseks saavutuseks on A. Jakobsoni poolt osa tema kodanliku diktatuuri perioodil kirjutatud jutustuste ilmumine ümbertöötatud kujul — kogud «Sadam udu taga» (1945) ja «Aovalgus» (1946), milles minevikuaineline teema uues käsitluses osutub tähtsaks kommunistliku kasvatusvahendiks. Muus osas on neil aastail silmapaistvamaid õnnestumisi Suure Isamaasõja ja osalt ka fašistliku okupatsiooni käsitlemisel. Siin tuleb välja tõsta E. Männiku jutustustekogu «Südamete proov» (1946). Selles kujutab autor nõukogude inimeste kangelaslikkust rindel või tagalas, paaris jutustuses ka sõjajärgset ülesehitustööd.

Õnnestumisi on R. Sirgel jutustustes, kus ta kujutab rahva elu fašistliku okupatsiooni ajal ja rahva võitlust okupantide vastu («Algava päeva eel», 1947).

Hoopis vähem kordaminekuid on reas teistes 40-ndate aastate teostes, näit. E. Krusteni romaanis «Pekside raamat» (1946), mis kirjeldab talupojaelu kodanliku diktatuuri perioodil. Neis esineb detailide naturalistlikku kuhjamist ja inimeste kujutamise pinnalisust. Puudulikult kajastub selle ajajärgu proosas kaasaja ülesehitustöö. Üldse võib märkida, et esimestel sõjajärgsetel aastatel jätkub tee otsimine sotsialistlikule realismile, võitlus naturalismi, formalismi ja teiste antirealistlike tendentside mõjudest vabanemiseks.

Ka eesti nõukogude proosa edasisel kujunemisel osutusid tähtsaks teguriks NLKP Keskkomitee ajaloolised otsused «Ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad»» (1946) jt. Partei otsused ja parteiline kriitika, samuti ka Eesti NSV kirjanike kongress 1946. a.

sügisel õhutasid kirjanikke ennast täiendama nii ideelis-poliitilise kui ka kunstilise meisterlikkuse poolest, võitlema formalismi ja naturalismi vastu. Üha selgemini hakkab meie prosaistide loomingu avalduma võitlev, parteiline hoiak.

Neil aastail jätkus eesti nõukogude proosas ühelt poolt *Suure Isamaasõja võitluste* teema käsitlemine, milles silmapaistvamaid tulemusi saavutab E. Männik. *Jutustustekogule «Südamete proov»* järgnevad kogud «Viisteist sammu» (1947) ja «Võitlus kestab» (1950). Oma jutustustes kujutab E. Männik, kuidas ühise võitluse eesmärk, patriotism ja humanism saavad lähtekohaks visadusele ja vaprusele lahinguväljadel ja tagalas. Korduvalt rõhutatakse jutustustes eesmärki võidelda sotsialistliku kodumaa eest.

Näiteks ütleb vanemleitnant Ristjärv, kes varem oli kulaku, Hirmu-Jaani sulane: «Ma töotan võidelda viimse hingetõmbeni nõukogude korra eest ... selle eest, et mitte kunagi enam ei saaks võimutseda mu kodusaarel Hirmu-Jaanid ... Ma tahan lõpuni võidelda selle uue elu eest ... parema tuleviku eest, mida ehitame üles töötava rahva jõul» («Töötus»). Autor, kes ise on võidelnud hävitus-pataljonis ja rindel, näitab oma jutustustes rea tegelaskujude ja lahingukirjelduste kaudu, kuidas nõukogude sõdurid teevad iga päev kangelastegusid, kuidas nad võitluses karastuvad ja kasvavad («Viisteist sammu», «Suurtükikomandõr» jt.). Samal ajal loob E. Männik meeldejäävaid pilte sellest, kuidas rindel võitlevaid mehi tagalas asendavad naised, vanad ja noorukid, pingutades kogu jõudu rinde heaks, võidu heaks («Nelja tee», «Tervitus põhjast» jt.). Jutustustes peegeldub Nõukogumaa rahvaste sõprus: õlg õla kõrval võitlevad venelane ja kasahh, eestlane ja grusiinlane.

Suure Isamaasõja teemat on sõjajärgseil aastail käsitletud ka August Jakobson. Jutustuses «Kojutulek» (1949), mis kujuneb otseselt tema sõja päevil kirjutatud sõjatsükli jutustuste kokkuvõtteks, toob kirjanik eredalt, meeldejäävalt esile nõukogude sõjameeste karastumise, ideelise küpsemise Suure Isamaasõja käigus. Võrreldes E. Männikuga pöörab A. Jakobson suuremat tähelepanu inimeste kasvamise kujutamisele.

Teiselt poolt aga võib sel ajal märgata eesti nõukogude proosakirjanduse temaatilist avardumist. Suure Isamaasõja teema kõrval hakkab meie proosas üha enam tähelepanu köitma *sõjajärgne ülesehitustöö*, võitlus majandusliku ja kultuurielu rindel. Tööstuse areng ja tööliste elu, küla kollektiviseerimine ja uus elu külas — need on nähtused, mis on leidnud käsitlemist juba selle perioodi proosateostes ja mis moodustavad proosa põhilise temaatika aastail 1947—1950.

Üsna arvukalt on kirjutatud jutustusi tänapäeva *tööliste elust*, nende panusest viisaastakute rindel. Neis kõneldakse tööst kui au ja kuulsuse asjast, kui inimest kujundavast ja kasvatavast tegurist, neis kujutatakse sotsialistliku töö kangelasi ning töövõite käitistes, töökodades, kaevandustes.

Jutustuses «Uued inimesed» (1947) kujutab autor O. Tooming tööd põlevikivikaevanduses, nime't töölikollektiivi võitlust kaevandusse tunginud liigvee vastu. Onnestunud teosena tuleb välja tõsta R. Sirge jutustust «Kruvikene» (1948), milles kujutatakse rahva elu ja tööd, näidatakse lihtsaid tööinimesi ja nende osa meie ühiskonnas. Jutustuses kirjeldatakse kombinaadi varustajate

ja tööliste teekonda metsatööbrigaadi juurde. Elavalt ja üksikasjalise kunstilise läbitöötamisega on kujutatud teekonna raskusi, võitlust lumega, esijoones aga kommunistliku noore, varustaja Kalju Saare võitlust teekaaslaste lootusetu meeleoluga. Ühiste jõupingutustega viiakse masinad lõpuks sihtkohta. Üldrahvalikele üritustele kaasalõõmise ja üldise kollektiivse töö tähtsust selgitavad A. Jakobson («Vestlus vagunis», 1948), I. Sikemäe («Liitunud käed», 1948) jt.

Tuleb siiski märkida, et tööliste elu sõjajärgseil aastail on käsitletud peamiselt algajate autorite poolt. Nendes teostes ilmnevad tõsised puudujäägid autorite kunstilistes võimetes, elu ja inimese tundmises.

Tööliste elu ja käitise teema on leidnud käsitlust ka reas olu-
kirjeldustes. Siin tuleb kõigepealt nimetada A. Hindi olukirjeldusi kui esimesi õnnestunumaid eesti nõukogude kirjanduses (kogutuna ilmunud pealkirja all «Töömeeste portreed», 1948). Neis antakse mitmed elavalt joonistatud tööeesrindlaste kujud, kelle kaudu näidatakse inimeste kasvu, nende uut, nõukogulikku suhtumist töösse. Meie teine andekamaid olukirjelduste autoreid H. Leberecht kujutab olukirjelduses «Gaas Kohtla-Järvelt» (1949) maailma esimese põlevkivigaasitehase ja Kohtla-Järve—Lenin-
gradi gaasijuhtme ehitamist, millest võtavad osa töötajad paljudest kohtadest üle kogu meie suure kodumaa.

Mis puutub *talupojaelu* kujutamisse, siis on siin esimesteks katsetusteks sõjajärgsete aastate (1945—1947) Eesti küla ja seal areneva klassivõitluse käsitus, näit. E. Krustenilt (kogus «Põrdepunktid», 1946), I. Sikemäelt (jutustuses «Tavaline inimene», 1946), O. Toomingalt («Rajad suunduvad suurele teele», 1948). Kunstiliselt õnnestunumaks käsitluseks selle ajajärgu küla elust on seni E. Männiku pikem novell «Võitlus kestab» (1947).

Silmapaistvate ideelis-kunstiliste saavutusteni jõutakse eesti nõukogude proosas meie sõjajärgse külaelu järgmise etapi, kollektiviseerimisliikumise kujutamisel. Sel teemal kujuneb märkimisväärseks teoseks H. Leberechti «Valgus Koordis» (1948). Jutustus «Valgus Koordis» on Suure Isamaasõja järgset elu kujutavatest teostest esimesi, kus avaldub põhjalikum elutundmine, kuid ühtlasi ka vanemate liiduvabariikide sotsialistliku realismi kirjanduse viljastav mõju. Hans Leberecht näitab eesti talupoega uutes ajaloolistes ja ühiskondlikes tingimustes, kirjeldab ilmekalt ja veenvalt talupoegade hingeelu, püüdlusi, kasvamist.

Meie talupoja uue elu — kolhoosielu — kujutamisel saavutatakse paaril esimesel aastal vaid keskpäraseid tulemusi, näiteks E. Krusteni jutustused «Kännumürakas» (1949) ja «Meie uudismaa» (1950), H. Leberechti «Teel» (1950) jt. Sageli võib kohata teema käsitlemisel elu lakeerimise tendentse, inimeste kujutamist ühekülgsest, ebahuvitavalt. Tähelepandavaimaks saavutuseks on O. Toominga romaan «Roheline kuld» (1950), milles on võetud vaatluse alla töö ühes metskonnas. Romaanis kujutatakse võitlust nõukoguliku suhtumise eest hinnalisse loodusvarasse — metsasse

ning inimeste arusaamise süvenemist rahva ühise omandi heaperemehelikul hooldamisel.

1951. aastal kerkib esile kolhoosielu ja -inimeste tugeva kujutajana Juhan Smuul, kes avaldab sarja jutustusi «Kirjad Sõgedate külast». Valgustades mitmesuguseid lõike ühe rannakolhoosi elust, näitab autor värvikates piltides inimeste kasvu uutes ühiskondlikes tingimustes, annab tabava ja ühtlasi kriitilise kunstilise üldistuse kolhoosielu tegelikkusest. J. Smuul kujutab võitlust uue ja vana vahel nii, nagu see tõelises elus sünnib; tema jutustuste konflikt kasvab välja elust enesest ja tegelaste karakteritest.

Intelligentsi elust kirjutatud teostest tuleb märkida O. Toominga jutustust «Viirmäe koolis» (1947). Silmapaistvamaid tulemusi sel teemal on saavutanud A. Jakobson, kelle jutustused «Tondid» ja «Pööriöö» (1949) käsitlevad töölisklassist võrsunud haritlase elu, nimelt tema koha küsimust kahe maailma vahelises võitluses. Jutustuste tegevustik toimub pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis. Haritlase kuju Suure Isamaasõja lõuna-aastail esitab E. Krusten pikemas jutustuses «Rahu nimel» (1951) agronoom Meeta Kriistali näol.

Esimeste sõjajärgsete aastate proosakirjanduses ilmnevad mitmedki puudused. Üheks olulisemaks neist on positiivse kuju hallus, mis tuleneb sellest, et teda esitatakse eeskätt selgitavate sõnavõtude väljendajana, mitte aga otseselt seotuna intriigi arenguga.

Alates 1950. aastast võime proosakirjanduses märgata uut elavnemist, temaatilist ja žanrilist avardumist, aga ka suuremat süvenemist nii sisulise kui kunstilise teostamise mõttes. Kaasaja teemade — tööliste, kolhoosielu, intelligentsi elu käsitlemisele lisandub võitlus rahu eest.

Tööliste elu, meie suure kodumaa tööstusliku ja tehnilise võimsuse kasvu ja viisaastakute võitude teemal on neil aastail silmapaistvateks saavutusteks M. Raua, D. Vaarandi, P. Rummo ja R. Sirge huvitavalt ja elamuslikult kirjutatud reisi- ja olukirjeldused Volgalt, Dneprilt ja Turmeenias, mis ilmusid kogutuna teoses «Kommunismi suurehitustel» (1952). 1954. aastal ilmus H. Leberechti sulest romaan «Kaptenid», teos töötajate elust Suur-Sonda põlevkivitööstuses. Romaanis käsitletakse töösse suhtumise küsimust. Noormehest peategelase Andrus Laane ammuseks igatsuseks oli saada meremeheks; kuid põlevkivitööstuses olles veendub ta, et ka sinne töö, kui seda teha innu ja armastusega, võib talle pakkuda täit rahuldust.

Tänapäeva külaelu käsitlevaist teoseist tuleb kõigepealt märkida E. Ranneti olukirjeldusi «Seltsimehed Torist» (1953) ja «Tugevate tee» (1954); viimases haaratakse ka mineviku küla elu. Need teosed osutusid esimeseks tõsisemaks katseks eesti nõukogude kirjanduses anda ulatuslikumaid töid olukirjelduse žanris. Mitmes olukirjelduses kolhoosielust kajastub ilmekalt reageerimine NLKP Keskkomitee septembripleenumi otsustele, püüd vaba-

neda lakeerimistendentsidest elu kujutamisel. Sama joon ilmneb J. Smuuli järgnevates, 1954. aastal ilmunud «Kirjades Sõgedate külast», kus kirjanik tõstab üles vana töömehe koha küsimuse kalurikolhoosis ja piitsutab kodanlikke igandeid inimeste teadvuses. Kogutuna ilmusid «Kirjad...» 1955. aastal (vene keeles — 1956). Kindlat edusammu eesti nõukogude proosas inimeste ja olukordade tõetruul kujutamisel märgib M. Raua kolhoosiaineline jutustus «Uudseveli» (1954).

Võitluses rahu eest on eesti nõukogude kirjandus seni andnud oma jõulisemad saavutused A. Jakobsoni draamade näol. Proosas on sellel teemal kirjutanud E. Krusten, I. Sikemäe jt. Õnnestunuima saavutuseni sellel teemal jõuab eesti proosa R. Sirge novellis «Võitjate laul» (1953), kus valgustatakse fašismi- ja imperialismivastast võitlust tänapäeva kapitalismimaades; selle romantiliselt varjundatud teosega on toodud uudne ainestik eesti nõukogude proosakirjandusse.

Töötava rahva elu ja revolutsiooniline võitlus minevikus osutub viimastel aastatel teemaks, mis on seotud silmapaistvate võitudega romaanialal.

Nagu märgitud, tuleb paaril Isamaasõjale järgneval aastal ilmunud eesti nõukogude romaane (E. Krusteni «Pekside raamat», 1946, R. Rohu «Kaks perekonda», 1947) võtta kui katsetusi. Esimesteks tähelepandavateks romaanideks on O. Toominga «Pruuni katku aastail» (1950) ja eespool nimetatud «Roheline kuld» (1950). Romaanis «Pruuni katku aastail» kujutatakse rahva kannatusi ja võitlust fašistliku okupatsiooni ajal, nõukogude patriootide sangarlikkust, inimeste ideelist kasvamist.

Eesti nõukogude romaani silmapaistvat ideelis-kunstilist küpsemist tähistab A. Hindi «Tuuline rand» I (1951). Peagi järgnevad sellele E. Krusteni romaan «Noorte südamed» I (1953), II (1955) ja A. Hindi «Tuuline rand» II (1954).

Nii A. Hindi kui ka E. Krusteni romaanid käsitlevad põhiliselt üht ja sama ajajärku — rahva elu ja revolutsioonilist võitlust Eesti külas käesoleva sajandi algusaastail. Romaanides on veenvalt näidatud, kuidas revolutsiooniliste meeleolude küpsemise peamiseks põhjuseks talupoegade seas oli konkreetne tegelikkus, kuid nende teadlikkuse kasvu ja organiseerimist suunab linnast tulnud tööliste-kommunistide selgitustöö. Siin on antud kunstilise veenvusega joonistatud läbilõige ajajärgu ühiskondlikest põhijõududest eredate, tüüpiliste kujude näol. Neis teostes esineb ilmekaid, mitmepalgeliselt valgustatud positiivseid tegelaskujusid, kes on tihedalt seotud teose intriigiga, näiteks Matis Tihu («Tuuline rand»), Jüri Hein («Noorte südamed»), ja kes esinevad arenevate, kasvavate inimestena. «Tuuline rand» ja «Noorte südamed» on omapärase ilmega romaanid. Kunstiliste kujundamisvahendite rakendamisel, kompositsioonis, intriigi arendamises, stiilis ja rahvaliku, kujundiküllase keele kasutamisel on jõutud siin eesti nõukogude proosa ja ühtlasi kogu eesti nõukogude kirjanduse välja-

paistvaimate saavutusteni. Mõlemad romaanid on ilmunud ka venekeelses tõlkes.

Oma varasemates jutustustes («Traataed», «Valgus») arendatud teemale töötava rahva elust *kodanlikus Eestis* annab hinnatava lisandi E. Männik jutustusega «Kutse» [1953, kogus «Traataed» (1954) pealkirja all «Kahekümne aasta eest»]. Ent paaril viimasel aastal on ilmunud kodanliku perioodi käsitlusi ka ulatuslikumas vormis — romaanižanris.

Romaanis «Tormi eel» (1955) kujutab autor I. Pau külaelu kodanliku Eesti lõpuaastail. J. Semper oma romaanis «Punased nelgid» (1955) annab üldjoontes õnnestunud läbilõike meie intelligentsi elust, tema seisukohavõtust kahe maailma vahelises võitluses, progressiivse haritlaskonna ideelisest kasvamisest kodanliku diktatuuri lõpupäevil ja 1940. aasta suve pöördelistes sündmustes. Ülesehituselt on J. Semperi teos kompaktné, selles leidub elavaid kujusid, tabavaid, meeldesööbivaid kirjeldusi. Romaan on tõlgituna ilmunud ka vene keeles. Märksa vähem korda läinud on teine romaan intelligentsi elust — A. Kaalu «Teelahkmel» (1956), teos üliõpilaskonna elust kolmekümnendate aastate algul. Teos on mõeldud eeskätt ideoloogilise võitluse kujutusena pealetungiva fašismi tingimustes. Romaanis esineb üksikuid õnnestunud kujusid ja episoodi. Selle kõrval on seal aga rohkesti kunstiliselt läbitöötamata materjali; autori ideeline kavatsus tuleb teoses esile n. ö. paljal kujul, mitte kunstiliselt veenvate, vaid skemaatiliste kujude kaudu.

Eesti tööliste elust ja võitlusest nõukogude võimu taaskehtendamise eest jutustab P. Kuusbergi romaan «Müürid».

Laiahaardelise maali küla elust ja seal toimuvast klassivõitlusest *nõukogude võimu esimesel aastal* annab R. Sirge romaan «Maa ja rahvas» (1956). See teos, mis üldjoontes on eesti nõukogude romaanikirjanduse tusedamaid saavutusi, paistab silma hulga sugestiivselt joonistatud karakterite poolest (kulak Logina Peter, ta kasutütar Maret, endine talutöeline Karl Allik jt.), kes avanevad süžee arengus, samuti rea üksikepisoodide, olustiku- ja loodusekirjelduste poolest. Ajajärgu klassivastuolude läbinägemise sügavuses ja elu mitmekülgses kujutamises on «Maas ja rahvas» kaugemale jõutud kui võib-olla üheski teises kaasaega või lähemat minevikku kujutavas eesti nõukogude kirjandusteoses. Vene keelde tõlgituna ilmus romaan 1956. aastal.

Huviga loetava teosena tuleb välja tõsta A. Sinkeli ajaloolist romaani «Musta risti ikke all» (1956). Selle teemaks on rahva kangelaslik ülestõus 1343. aasta kevadel. Hoolimata sellest, et kirjanik ei ole alati arvesse võtnud ajaloolisi fakte, kõidab see realistlikus laadis, elava fantaasiaga loodud teos — autori esikromaan — mitmegi meeldejäeva kujuga, sündmuste kirjeldustega, sisseelamisega loodusesse, samuti ka oma isikupärase stiiliga.

1956. aastal eesti kirjanike vene keeles ilmunud romaanidest nimetagem kahte: H. Leberechti «Sõdurid lähevad koju» — teos

Suurest Isamaasõjast, ja L. Kompuse «Daša Netšajeva» — romaan kaasajast, nimelt noore naiskooliõpetaja elust. Leberechti «Sõdurid lähuvad koju» ilmus eesti keeles 1957. aastal ning on tänini ulatuslikumaks ja õnnestunumaks teoseks eesti sõjameeste elust Suure Isamaasõja aastaist.

Viimastel aastatel on hakanud hoogsalt arenema reisikirjelduste viljelemine (J. Semperi «Mööda maid ja meresid», L. Prometi ja R. Parve «3 × pakitud kohver» ja A. Kaalu «Muljeid ja mõtteid India sõidult», kõik 1958. aastal).

Viimastel aastatel on esile kerkinud rida nooremaid prosaiste — V. Saar, A. Saar, V. Ilus, A. Siivas, G. Orm jt. —, kellest võib loota edaspidi täiendust meie juhtivate proosautoritè ridadele. Seni on nad oma võimeid näidanud peamiselt jutustuste ja olukirjelduste autoritena.

Kõneldes eesti proosakirjandusest alates 1951. aastast, võime selles märkida saavutusi, mis ilmutavad uut, silmapaistvat edenemist. Seni oli mõnevõrra põhjust kõnelda meie proosa mahajäämusest võrreldes draama ja luulega. Ent paari viimase aasta jooksul on jõutud mahajäämuse ületamiseni ning tänapäeval võime kindlasti rääkida juba proosa juhtivast osast eesti kirjanduses, — seda tänu esijoones romaanižanrile.

Kokkuvõtlikult hinnates eesti nõukogude proosakirjanduse arenemist sotsialistliku realismi teel sõjajärgseil aastail võime märkida, et sel arenguteel ilmneb üha selgemini uue kvaliteedi võidulepääs. See on sündinud võitluses kodanlike igandite vastu, naturalismi ja formalismi, igasuguste kodanliku ideoloogia avalduste vastu.

Käsikäes sellega on toimunud kirjanike ideeline kasv, töö kunstimeisterlikkuse täiustamiseks, küpsemine sotsialistliku realismi kirjanikena. Meie proosakirjandus on pidevalt arenenud suurema süvenemise, põhjalikuma elutundmise, ilmekamate kujude loomise suunas.

Tunduvalt on avardunud meie proosakirjanduse temaatika. On jõutud mitmesuguste meie eluga ja ühiskonna arenguga seotud küsimuste käsitlemiseni, kusjuures ka minevikuainelistel teostel on kaasaja seisukohast ülitähtselt kasvatav funktsioon. Temaatika alal esinevatest puudustest tuleb märkida, et kirjanike reageerimine kaasaja aktuaalsetele ülesannetele on siiski paiguti veel aeglane. Nõrgalt on esitatud tänapäeva töölisklassi elu ja tööpaatost.

Mis puutub proosakirjanduse žanridesse, siis on jõutud pea kõigis põhilistes žanrides — jutustuse, novelli, romaani, olu- ja reisikirjelduse alal — silmapaistvate tulemusteni. Tuleb aga märkida, et mitmel puhul, näiteks lühijutustuse ja olukirjelduse rakedamisel, on veel vähe kasutatud kõiki võimalusi, mida need žanrid pakuvad.

Nagu kogu eesti nõukogude kirjanduses, nii on ka proosas käinud pidev võitlus nõukogude inimese ereda, mitmekülgse kujutamise eest. Uute, nõukogude inimeste, novaatorite, tööeesrindlaste

kujutamise nõrkus on seni olnud üheks valusamaks küsimuseks. Kuid ka siin võib peamiselt viimastel aastatel üldjoontes märkida edasiminekut. Mitmed autorid, näit. A. Hint, E. Krusten, J. Smuul, R. Sirge jt., on suutnud anda positiivsetele kujudele teose kompositsioonis ja sündmustiku arengus keskse koha, näidata neid aktiivses võitluses uue eest, arenevate, kasvavate inimestena. Inimeste sotsialistliku teadlikkuse kasvu kujutamisel kollektiivse töö protsessis on märgata pinnalisuse ületamist, üha suuremat elulise, psüühilise ja kunstilise tõe silmaspidamist.

*

Eesti nõukogude kirjandus kujutab endast kvalitatiivselt uut nähtust eesti kirjanduse arengus, uudse ellusuhtumisega kirjandust. Esijoones avaldub see rohkem uudses ainekus ja uudselt, sotsialistliku realismi seisukohast nähtud tegelaskujude süsteemis. See on kirjandus, mis on jäägitult rakendunud meie sotsialistliku kodumaa ja rahva tõeliste huvide teenimisele, olgu kaasaja või mineviku kujutamisel. Tänu partei juhendavale ja abistavale käele ning vanemate liiduvabariikide, eeskätt vene nõukogude kirjanduse eeskujudele on eesti nõukogude kirjanikud, töötades visalt enesetäiendamisel, välja jõudnud sotsialistliku realismi küpsete saavutusteni.

Eesti nõukogude kirjanike parimad teosed on väärikaks panuseks Nõukogude Liidu rahvaste kirjanduses. Vene keelde tõlgitud A. Jakobsoni, A. Hindi, E. Krusteni, J. Semperi, H. Leberechti, J. Smuuli, E. Männiku, D. Vaarandi, R. Sirge, O. Toominga, M. Raua, E. Ranneti jt. tööde kaudu on laiadel lugejatehulkadel võimalus tutvuda meie liiduvabariigi rahvaga, tema minevikuga ja tänapäevaga, võitlusega ja kasvuga.

AUGUST JAKOBSON

August Jakobson alustas oma kirjanduslikku tegevust kahekümne aastate keskel — kodanliku diktatuuri tingimustes. Eesti rahva astumine sotsialismi teele päästis kirjaniku talendi täiel määral valla, milline asjaolu on avaldunud silmapaistvalt draama alal. A. Jakobsoni parimad draamad on saanud laialt tuntuks kogu Nõukogudemaal.

A. Jakobsoni elukäik ja loomingu tee kodanliku korra tingimustes.

August Jakobson sündis 2. septembril 1904. a. Pärnu ligidal Rääma töölisagulis, mis sel ajal kuulus Rääma valla piiridesse. Tema isa, väikemaapidaja-kalur, oli siis lihttööliseks Waldhofi puupapivabrikus.

Alghariduse sai August Jakobson kohalikus 3-klassilises algkoolis ning Pärnu linna kõrgemas algkoolis ja jätkas siis õppimist Pärnu ühisgümnaasiumis, mille lõpetas 1926. aasta kevadel. Tulevase kirjaniku kasvu- ja õppimisaastad möödusid kibedas võitluses igapäevase leivapala ja hariduse omandamise eest. Iseseisvat elatise hankimist alustas nooruk juba 1919.—1920. aastal, töötades suvistel koolivaheaegadel sadamas ja mujal mitmesugustel juhuslikkudel töödel. Ta oli ehitustööliseks, palgiparvetajaks, sae-

veski- ja turbatööliseks. Siit saadud tähelepanekuid ning kogemusi kasutab ta hiljem oma kirjanduslikus loomingus.

Karmid tööaastad mõjutasid tulevase kirjaniku maailmavaate kujunemist. A. Jakobson nägi ja sai isiklikult tunda töötava rahva kurnamist ning inimväärikuse hoolimatut porritallamist kapitalistide-ettevõtjate poolt. Siit võrsub tema protest kodanliku süsteemi vastu ja kasvab poolehoid töötavale rahvale.

Juba alates koolipõlvest on A. Jakobson lugenud eesti ja vene klassikalist kirjandust. Eesti kriitilistest realistidest on kõjtnud teda eriti E. Vilde, kelle romaani «Mahtra sõda» ta hindas kui eesti kirjanduse kõige väljapaistvamat teost. Kooliõpilasena tutvus ta ka M. Gorki teostega. Noormehele, kes oli varasest lapsepõlvest peale näinud «härraste üleolekut ja agulisse surutud töörahva alandamist ning viletsust», osutus M. Gorki näidend «Põhjas» esimeseks valguskiireks klassivastuolude mõistmisel. Eesti ja vene klassikaline kirjandus aitas A. Jakobsonil lahti mõtestada oma-enda elukogemusi ja tähelepanekuid, kasvatas temas humanismi, lähendas teda rahva püüdlustele ning õpetas talle kunstilise kujundamise oskust.

Orienteerudes Lääne-Euroopa turgudele, viis kodanlus mitmed Eesti tööstusharud laostumisele, mille tagajärjeks oli tööliklassi üha suurenev viletsus ja tööpuudus. Kiiresti kasvas maata talurahva hulk. Ka intelligents kannatas üha teravnevat tööpuudust. Teiselt poolt aga rikastusid töötava rahva arvel töösturid, äritsejad, spekulandid. Õppides Pärnu gümnaasiumis ja käies suviti lihttöödel, nägi A. Jakobson tööliklassi 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu mahasurumise metsikust ja sellele järgneva terrori lainet.

Nende aastate sündmused, isiklikud kogemused ja tähelepanekud suunavad A. Jakobsoni mõttele haarata kirjanikusulg, et avaldada protesti kodanliku korra, ekspluataatorliku süsteemi ja rõhumise vastu, kirjeldada töörahva eluviletsusi, tööpuudust ja nälga.

Esikteoses — kahekõitelises romaanis «V a e s t e - p a t u s t e a l e v » (1927) võtab autor vaatluse alla töölisaguli elu kodanlikus Eestis, esinedes ägeda (kuigi veel stiihilise) protestiga sotsiaalse ülekohtu vastu. Romaani kirjutamisel on kirjanikul kahtlemata seisnud silmade ees ta kodukoht — Rääma agul tema elanikega, nende vaesuse ja harimatusega. Noor autor äratas tähelepanu sugestiivse kujundamisjõuga, agulielu ja sündmuste eepiliselt laiade kirjeldustega. Romaani kirjutamine on toimunud prantsuse kirjaniku E. Zola romaani «Sõekaevurid» mõjustusel. Romaaniga «Vaeste-patuste alev» tõi A. Jakobson uudset ainekku tolleaegsesse eesti kirjandusse — agulielu viletsuse, kodanliku vabariigi «põhja» kujutamise näol. Kurnajate vastu suunatud viha, kibeduse ja võitluse meeolude teravuselt esindab teos kodanliku diktaatori aja realistlikus kirjanduses uudset elutunnetust. Samal ajal esineb teoses ka rida puudusi, millele juhtis tähelepanu juba kaas-aegne demokraatlik kriitika: autor ei ole oma romaanis suutnud esitada meie tööliklassile tüüpilisi jooni tüüpilistes olukordades.

Laskudes tihti naturalismi ja biologismi, kujutab ta oma teoses eesti toleaeget tööliklassi ühekülgset; ta näeb ainult süngeid värve, mitte aga klassivõitluse perspektiivi; teadliku, kommuniste esindava revolutsionääri kuju ei ole A. Jakobson suutnud siin luua.

Immatrikuleerunud 1926. aasta sügisel Tartu ülikooli majandusteaduskonda, asub A. Jakobson varsti pärast esikteoste ilmumist Tartusse elama. Katkestanud õpingud majandusteaduskonnas, astub ta mõne aasta pärast arstiteaduskonda (1932). Siin kuulab ta muuhulgas loenguid zooloogiast ja botaanikast, anatoomiast ja füsioloogiast, füüsikast ja orgaanilisest keemiast.

Tartus asub A. Jakobson alates 1927. aastast töötama kutselise kirjanikuna. Temast kujuneb silmapaistvalt suure produktiivsusega autor, kes avaldab rea mahukaid, mitmekõitelisi romaane, arvuka hulga jutustusi ja ühe näidendi.

Juba esikteoses oli noor autor väljendanud mõtet aidata oma loominguga kaasa selleks, et kasvaks teadlik, lõõgivalmis tööliklass. Selle eesmärgi teostamine neil aastail aga ei õnnestunud, kuna kirjanikul ei olnud veel endalgi selgust, kuidas seda teha. Tol ajal ei tundnud A. Jakobson külladaselt ühiskonna arengu seaduspärasusi, et endale võetud ülesannet täita. Kuid ta kujutab sügava poolehoiuga töötavaid inimesi, näitab tööliste halastamatut ekspluateerimist. Hoolimata oma tööde mitmestki puudusest juhib ta lugejat mõistma seda ummikut, kuhu kodanluse võimutsemine on viinud rahva; ta õhutab laiu rahvahulki otsima väljapääsu sellest ummikust. Samal ajal süüdistab ja paljastab A. Jakobson parasiteeriva kodanluse esindajaid.

Tiivistatud E. Vilde, H. Balzaci, E. Zo'a jt. eeskujust, kirjutab A. Jakobson rea mahukaid romaane, milles taotleb anda laiahaardelisi läbilõikeid rahva elust.

Neljakoitelises romaanis «Tuhkur hobune» (1928—1933) võtab kirjanik vaatluse alla ajajärgu 1914—1920, s. o. Esimese maailmasõja Oktoobri-revolutsiooni, Saksa okupatsiooni ja 1918.—1920. a. sõja sündmused. Nende sündmustega seoses kirjeldatakse romaanis tööliste Märt Luuguse ja tema perekonna saatust. Romaan näitab ühtlasi kirjaniku meisterlikkuse kasvu üksikpiltide ja tüüpide kujukama loomise, samuti lopsaka, rahvaliku keele kasutamise osas. Kuid üldiselt käib autoril suurte, ajalooliste sündmuste õige mõistmine ja kujutamine veel üle jõu. Enamik tegevast esineb passiivsete, tõugataivate inimkujudena, tööliklassi võitlus jääb stiihiliseks. Autor laskub tihti naturalismi, ei suuda teha faktidest tarvilikke üldistusi ega leida ajajärgule tüüpilist. Romaan kannatab tugevasti laialivalguse all.

Romaani ebaõnnestumised olid kahtlemata suurelt osalt tingitud autori ideelis-poliitilise teadlikkuse küündimatusast ja ajajärgu tingimustest. Majandusliku kriisi aastad (1929—1933) tõid kaasa kodanliku parlamentarismi kriisi, reaktsiooni suureneva surve tööliklassi vastu, kodanlik-natsionalistliku demagoogia tugevnemise. Revolutsiooniline mõte, mis sai elada vaid sügaval põrandal, ei suutnud kuigi otsustavalt mõjustada kirjanikku selleks, et leida õiget teed kodanliku ühiskonna vastuoludes.

«Tuhkru hobuse» kõrval kirjutab A. Jakobson neil aastail rea jutustusi, milles käsitleb vaeste lihttööliste elu kodanlikus Eestis.

Jutustustes, mis on romaanidega võrreldes tihedamad, süzeelisel terviklikumad, on kodanliku ühiskonna kujutamisel tabatud rida tüüpilisi jooni. Kahekümnendate aastate lõpul ja kolmekümnendate algul kujuneb A. Jakobson üheks tähelepanavamaks jutustuste autoriks eesti kirjanduses. Asjaliku, terava paljastuse toonis haarab ta oma jutustustes paljusid kodanliku Eesti elualasid, näitab kodanliku ühiskonna roiskumist, kirjeldab lihtsate tööinimeste elu viletsust. Südamliku, hella suhtumisega kujutab autor inimesi töötava rahva hulgast, avaldades siin ilmselt juba suuremat süvenemist tegelaste hingeelu jälgimisel.

Jutustuses «Üks paljudest» (1929) kujutatakse vaest tütarlast Mariet, üht paljudest töötava rahva lastest, kes pidi lisa-teenistust hankima juhusliku tööga. Alatoitlusest kurnatud Marie külmetab ajalehti müütades ja saab surmava kopsuhaiguse.

Jutustuses «Kangelane» (1932) esitab A. Jakobson noore naistöölise Anna Katriini näol meelde jääva kuju. Tööpuuduse tõttu vallandatud, otsib Anna Katriin asjata uut teenistust. Kuulnud, et lastekodusse pääsevad ainult vaeslapsed, hüppab ta kivimuulilt merre, et päästa oma lapsi näljasurmast. Anna Katriini isikliku tragöödia kujutamisel jääb võib-olla soovida põhjalikumat kunstilist läbitöötust, kuid jutustuses antud läbilõige kodanliku ühiskonna vastuoludest on siiski veenev ja tüüpiline. Meisterlikult on esile toodud vaeste inimeste moraalse laostumise põhjusi, eraldalt on joonistatud pildid härrasrahvast, tema variserlikkusest ja südame- tust suhtumisest tööliste kannatustesse. Jutustus on emotsionaalselt mõjuv süüdistus kapitalistliku korra vastu.

Jutustuses «Lõppjaamas» (1933) kirjeldatakse vananeva töö- mehe, isa Kristjuani traagilisi elamusi, mille põhjuseks on töö- koha kaotamine vanuse tõttu.

Neis jutustustes kujutatakse töötavaid inimesi ekspluateeri- misühiskonna ohvritena, passiivsete kannatajatena. Kirjanik seab siin paiguti üsna teravalt ja reljeefselt vastamisi kaks Eestit — kurnajate ja kurnatavate Eesti, kuid selle perioodi jutustustes ei jõua ta veel klassivõitluse kujutamiseni.

Kolmekümnendate aastate algupoolel kirjutab A. Jakobson kolmeköitelise romaanitsükli «Andruksonide suguvõsa» (1931—1934). Selles võtab kirjanik vaatuse alla talupoegade elu, alates pärisorjuse ajast ja lõpetades kapitalismi arenguteele jõudmisega. Romaani esimeses köites («Miika Valt- bergi roim») on kesksel kohal Miika ja Eeva armastusvahekorra kujutamine; tegevustik toimub pärisorjuse ajal. Siin kohtame paiguti ülespaisutatud roman- tilist käsitlusviisi, samuti aga ka kalduvust naturalismi. Järgmine köide «Töö algus», mis on märksa realistlikum, kujutab Miika ja Eeva poja Toomas And- ruksoni, jõulise ja uhke talupoja võitlust oma talu rajamisel metsapadrikusse. Romaanis näitab kirjanik rahva eluõudu, talupoja kangelaslikku tööd uute maade ülesharimisel, looduse alistamisel. Romaani kolmandas köites «Valluta- jad» jutustatakse Tooma poegade, kes siirduvad linna, et leida seal tööd (tal- u saab vanemale pojale). Võitlus olemasolu eest, orjastav töö linnas rõõvib nende elurõõmu, teeb nad kinnisteks ja karmideks, kuid ei suuda murda nende iseloomu tugevust ega nende trotsi.

Nagu mujal, nii ka Eestis mõistsid progressiivsed haritlased selgesti fašismiohtu, mis 1930-ndail aastail kerkis Euroopa rahvaste kohale. Mitmed eesti kirjanikud (E. Vilde, J. Barbarus jt.) pöördusid otseste üleskutsetega rahva poole 1933. aastal, s. o. ajal, millal Eestis üritati avalikku fašistlikku riigipööret.

1934. aastal kehtestati Eestis fašistlik diktatuur, keelati kõik demokraatlikud poliitilised parteid, likvideeriti viimasedki kodanliku demokraatia jäänused.

A. Jakobson reageerib neile sündmustele rea jutustustega ja romaaniga «Metsalise rada» (1936).

Fašistliku diktatuuri tingimuses, kus töölikklassi vabadusvõitluse perspektiiv näis ajutiselt ähmastuvat, paljastab A. Jakobson kodanlikku ühiskonda, kajastab kodanliku ühiskonna ummiku-meeleolusid.

Mitmes jutustuses kujutab autor kiskjalikku võitlust omandi pärast kapitalistlikus ühiskonnas. Jutustuses «Katt Jörgensi suur hüpe» (1934; hiljem pealkirja all «Saakalite võitlus») tuleb pikki aastaid sõjas olnud ja seal mõtetu tapmisega loomastunud tööline Katt Jörgens tagasi ja uputab onupoeg Siimoni, et saada endale selle varandust. Jutustuses «Vennad Sakkeused» (1935; hiljem pealkirja all «Maomanik Sakkeus») tapab talupoeg Ott Sakkeus sõjaväest deserteerunud venna, kes tema juures varju otsib. Mõrva põhjustab kartus, et vend kunagi hiljem võib hakata nõudma oma osa — poolt talu, kuigi ta on lubanud sellest loobuda. Jutustuses «Kapten Lepp» (1935) suhtub kirjanik kriitiliselt kodanluse propagandasse 1918.—1920. aastal toimunud nn. «vabadussõja» suhtes, niipalju kui seda lubasid fašistliku diktatuuri tingimused. Kirjanik näitab, et kodusõja päevil kujunes töötavas rahvas terav protest «härraste» isamaa vastu, taga'as hangeldavate parasiitide ja karjeristide vastu, kelle huvides neid sunniti sõdima. Ta teeb selgeks, et kodanluse poolt ülistatud «heroismi» aluseks «vabadussõjas» oli argus, auahnus, seiklusihia, mitte aga isamaakaitsemise õilis eesmärk. Mõtetu sõda moonutab inimeste seesmise olemuse, hävitab neis kõik ilusa ja inimliku, teeb nad metsalisteks.

Nende jutustuste ideega on otseselt seotud romaan «Metsalise rada», mis käsitleb nn. «vabadussõjalaste» — fašistide aktsiooni 1933. aastal. Romaani peategelaseks on pangaametnik Tiit Pärtels, «vabadussõjalane»-ohvitser, igasuguse inimpalge kaotanud metsaline. Tema ja teiste temataoliste vaimse viriluse seob kirjanik lahutamatult fašismiga. Samal ajal ei ole kirjanik suutnud fašismi sotsiaalseid põhjusi küllaldase tõepärasusega esile tuua. Kuid sellest hoolimata oli romaanil tähtis koht fašismi ohtlikkuse selgitamisel. Ühtlasi kuulub romaan «Metsalise rada» kapitalistlikku korda teravaimalt kritiseerivate teoste hulka A. Jakobsoni varasemas loomingus.

Alates kolmekümnendate aastate keskpaigast hakkab A. Jakobsoni tähelepanu kõitma intelligentsi elu, mis kujuneb peagi ta loomingus üheks keskmeks teemaks. Romaanis «Vana kaardivägi» (1935) võtab kirjanik vaatluse alla Tartu üliõpilaskonna elu. Ta piitsutab buršikombeid, joominguid ja kombe- list lõtvust, mis kodanlikus Eestis oli levinud osa üliõpilaste, nn. vana kaardiväe hulgas. Näidates, et nende üliõpilaste ulaelu eelduseks oli nende vanemate raha, mis saadud spekulatsioonist,

riigivargusest või kergel käel tehtud laenudest, paljastab kirjanik siingi eredalt kodanliku ühiskonna roiskumist. Romaanis mõistetakse hukka kodanliku haritlaskonna eraldumine rahvast, lõmitamine kõige välismaise ees. Intelligentsi võõrdumist rahvast, tema moraalset laostumist, tühisust ja sihitust käsitleb A. Jakobson ka mitmes jutustus («Kaks vana varest» jt.).

Neljakoitelises romaanisarjas «I g a v e s e d e e s t l a s e d» (1937—1940) pöörduv A. Jakobson jälle Esimese maailmasõja sündmuste juurde. Romaanisarjas annab kirjanik, keskendades peamise tähelepanu Kubelikkude suguvõsale, eepiliselt laia läbilõike Oktoobrirevolutsiooni-eelsete aastate eesti kodanlusest, paljastab selle kõlbelist roiskumist, piitsutab kodanlikku natsionalismi ja võltspatriotismi, tehes seda suurelt osalt terava satiiriga. Sarja kolmes esimeses romaanis «Vaikne õhtu», «Oktoobrituul» I ja II on peamine tähelepanu pööratud Kubelikkude suguvõsa jõukale osale, kellest enamik on kodanliku ühiskonna «tugedeks», aga samal ajal ka selle laostumise esindajateks. Neljandas romaanis «Lumi sulab» valgustatakse töölisaguli elu, kus valitseb sõjast tingitud toidu- ja tarbeesemete puudus ning avalduvad sõja laostavad tagajärjed perekonnaelule ja moraalile. Romaani kesksemateks kujudeks on rindevõitlejad Peeter ja Andres Kubelik, endised tööliselised, kelles autor näitab eeldusi kujuneda tulevastes sündmustes juhtivateks tegelasteks. Nende, samuti ka rahvahulkades üha kasvava rahulolematuse kaudu, mis esialgu avaldub veel stiihiliselt, annab kirjanik edasi Oktoobrirevolutsiooni-eelse õhkkonna, suurte sündmuste lähenemise meeoleolu, teadmise, et lume sulamisest tekkivad veed hakkavad peagi võimsalt voolama.

Neil aastail on A. Jakobson oma peamise tähelepanu pööranud kodanliku ühiskonnakorra kriitikale ja töötava rahva elu viletsuse kujutamisele. Kuid selle kõrval on vahetevahel tema loomingu märgata ka teistsugust laadi, näiteks reas jutustustes — kogudes «Esimesed meheteod» (1936) jm. Neis teostes on esiplaanil psühholoogiline ja olustikuline moment; neis käsitletakse tõsiseid, traagilisi elamusi, kuid neis on nähtud ka elu helgemat poolt; näiteks kujutab autor huvitavalt noorte hingeelu ja nende armastusvahekordi, esitab meeldejääva loodusekirjeldusi.

Hinnates A. Jakobsoni loomingut selle algusest kuni 1939. aastani, võime märkida, et selles avaldub kirjanik *kriitilise realistina*. Selle aja jooksul laieneb pidevalt käsitletavate ainete ja teemade ring, süveneb kirjaniku oskus tüüpiliste kujude ja olukordade esitamisel. Tema selle aja tööde parimat osa iseloomustab hukkamõistev suhtumine kodanliku ühiskonna varjukülgedesse. Tema loomingus kodanliku diktatuuri ajal pidid aga paratamatult avalduma vastuoluliste tendentside mõju ja kirjaniku enda vaateringi kitsus. Kodanlikus Eestis oli revolutsioonilise mõtte avaldamine vägagi raske. Seevastu kodanluse propaganda, kodanluse poliitika, kodanluse huvide teenistusse rakendatud kirjanduse, ajakirjanduse, kooli kaudu levitatud ideed ja «teooriad», laim Nõukogude

Liidu ja sotsialismi kohta — kõik see löi niisuguse õhkkonna, mis raskendas kirjanikul õige tee leidmist. Sellega on seletatavad ka A. Jakobsoni loomingus esinevad naturalismi sugemed ja pärikkuse teguri liialdatud rõhutamine.

Täiesti õigesti märkis Jaan Kärner juba 1934. aastal, et just maailmavaate edasine kujunemine on see, mida on ennekõike vaja A. Jakobsoni talendi lõplikuks õitselepuhkemiseks. Kirjaniku maailmavaateline kasv, ideelis-poliitiline areng hakkab selgemalt ilmema kodanliku korra lõpuaastail Eestis (1939—1940).

Selle põhjuseks olid mitmesugused tegurid, eeskätt töölisliikumise tõus Eestis kolmekümnendate aastate lõpus. NSV Liidus 5. detsembril 1936. aastal vastuvõetud konstitutsioon avaldas revolutsioneerivat mõju ka eesti töölistele, töötavatele talupoegadele, intelligentsile. Hoolimata reaktsiooni survest kasvas rahvahulkades Eestimaa Kommunistliku Partei mõju. Partei töö muutus eriti intensiivseks pärast poliitvangide vabanemist 1938. aastal. Vabanenud poliitvangid, kes löid otsese kontakti progressiivse intelligentsi esindajatega, aitasid oma selgitustööga viimastel mõista ühiskonna arenemisprotsessi seaduspärasusi, kapitalismi paratamatut hukkumist. Nad aitasid mõista vajadust otsustavalt liituda võitluse Euroopas laiuva fašismi vastu.

Siitpeale võib märgata ka A. Jakobsoni maailmavaates otsekuu käärimisprotsessi, ettevalmistust pöördele uue suunas.

Muidugi ei küpse uued veendumused kaugeltki lihtsalt ega sirgjooneliselt; algul toimub nende avaldumine veel tagasihoidlikult; tema loomingus võib märgata siia-sinna kõikumisi ja teravaid vasturääkivusi.

Alates 1939. aasta teisest poolest võime tähele panna A. Jakobsoni võrdlemisi otsustavat seljapööramist kõigele vanale. Kirjaniku maailmavaate selgumine on seotud tähtsate ühiskondlik-poliitiliste sündmustega eesti rahva elus. Pärast 1939. aasta septembris Nõukogude Liidu ja Eesti vastastikuse abistamise pakti ja kaubandusliku kokkuleppe sõlmimist võis meie rahvas Eestisse saabunud nõukogude inimestes, keda töötajad vaimustusega tervitasid, näha uue ühiskondliku korra esindajaid. Sel ajal alanud A. Jakobsoni isiklik kokkupuutumine kommunistidega, vabanenud poliitvangidega aitas tal näha sündmuse õiges valguses, pani aluse tema kui teadliku marksisti kujunemisele; hinnatav oli selles mõttes kirjanik-kommunisti P. Keerdo mõju.

A. Jakobsoni ideeline kasv kajastub ilmekalt 1939. aasta sügisel ilmunud jutustuses «S e e, k e s k ä i b t õ u s u t e e d». Jutus, mis käsitleb tööliste streiki kalevivabrikus, näitab töötava rahva poliitilise teadlikkuse kasvu, klassivõitluse sihikindlust. See jutustus on kirjaniku loomingus esimesi teoseid, milles autor on püüdnud elu kujutada *revolutsioonilises arenemises*. Ta teeb selgeks, et tööliste õige tee ei ole mingisugune «tõusutee», unistamine majakesest või hoisusummast, vaid — solidaarsus oma klassi võitlusega. Romaanisarja «Igavesed eestlased» neljandas köites

«Lumi sulab» (1940) äratavad tähelepanu kommunistide kujud. On ilmne, et kommunist Peeter Kubeliku kasv teoses kajastab ka autori enese poliitilist kasvu; ta jõuab veendumusele, et kodanlikust ekspluateerimiskorrast võib välja jõuda ainult klassivõitluse teel.

Kirjaniku maailmavaatelist murrangut ja käsitlusviisi otsustavat arenemist uue meetodi, sotsialistliku realismi suunas peegeldavad jutustused «Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus astub üle läve», milles aktuaalsete ühiskondlik-poliitiliste sündmuste taustal kajastub töötava rahva klassiteadlikkuse intensiivne kasvamine kodanliku diktatuurivõimu viimastel kuudel. Esimese jutustuse tegevuse ajaks on 1939. aasta sügis, teise — 1939.—1940. aasta talv. Jutustused ilmusid 1940. aasta sügisel. Mõlemas jutustuses on vaatluse alla võetud haritlaskonna seisukoha küsimus, ta suhtumine Nõukogude Liidusse ja sotsialismisse. Jutustuste konflikt on rajatud progressiivse ja reaktsioonilise leeri vahelisele võitlusele eesti haritlaskonnas. Jutustuses «Kohtamine sillal» (hiljem pealkirja all «Roomlased» ehk Kohtamine sillal) näeme, kuidas neil pöördelistel päevadel (1939—1940) «roomlaste», «eliidi» Eestit, kuhu kuulus ka intelligentsi tagurlik osa, haarab paaniline hirm töötava rahva ees. Jutustuses «Oskar Tiitus astub üle läve» leiab klasside vastuolu ja klassivõitluse mõte selget rõhutamist: «— igal meist olgu tänapäeval oma lipp hästi nähtaval kohal. Kellel punane, kellel sini-must-valge...» Kahes nimetatud jutustuses, milles on rida ühiseid tegelasi, leiavad töötava rahva esindajad, nende hulgas ka progressiivsed haritlased, oma õige tee: kommunistide poolt kasvatatuina astuvad nad teadliku võitluse teele. Töötava rahva kunstinäituse sulgemise kirjeldus jutustuses «Oskar Tiitus astub üle läve» näitab kujukalt, kuidas kaks erinevat maailma on astunud vastamisi: ühel pool tänavat «...inimesed agulitest — kehvalt ning juhuslikult riietatud mehed ning naised; teisel pool tänavat... härrad kangurumütsides, mustades kõvakübarates, karakullkraedega palitutes ja keppidega käevangus...» Seega on ühel pool töötava rahva Eesti, mida teoses esindavad kommunist Pedussaar, haritlase Jakob Karmi töölisest isa, vend Eedi jt.; teisel pool aga — natsionalistlik-šovinistlike haritlaste ja äritsejate Eesti, kuhu kuuluvad Eesti tööliklassi ja Nõukogude Liidu raevukaimad vaenlased, nagu prof. Kondor, kohtunik Loomet, advokaat Suurkask, linnapea Pinka, kol.-leitn. Rajandi, vabrikant Kaalep jt. Peategelane Oskar Tiitus, sulase poeg, kes on end suurte pingutustega «üles töötanud» ja jõudnud vanemraamatupidaja kohale, liitub töötava rahvaga. Rasquete siseheittuste järel leiab oma õige koha ka ajakirjanik Jakob Karm. Endise poliitvangi Pedussaare näol on autor jõudnud oma teostes esimese teadlikult antud kommunisti kuju loomiseni.

Primates töödes, mis on kirjutatud alates Eesti tööliklassi revolutsioonilise liikumise otsustava tõusuperioodi algusest 1939. a. sügisel (eeskätt jutustustes «Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus

astub üle läve»), kajastub ilmekalt autori väljapääs senisest ummikust. Seda ummikut, seni valitsenud lootusetut seisundit kodanlikul diktatuuriperioodil on kirjanik iseloomustanud ühe tege- lase, Oskar Tiituse kaudu järgmiselt: «Kõikjal ta ümber laius nagu surnud vesi ja kõikjal sellel surnud veel ujus vaid määratu muda- maksast kate, tihe nagu kaas, mille alla kogunēs üha enam vask- rohelist seenetuskõntsa.» Ei ole kahtlust, et toodud iseloomustus on märki tabav ka autori enda omaaegsete meeolude kohta. Selleks et saada teadlikuks klassivõitlusest ja selgitada endale tuleviku ühiskonna pilti, oli A. Jakobson juba siis mingisugusel määral tut- vunud marksistlike ideedega. Ent üksiseisimine tekitas temas veel kahtlusi. Alles otsene kontakt kommunistidega juhib ta lõplikult «üle läve», nende juurde, kelle hulgas on ta tõeline koht. Sellisena moodustavad viimased jutustused tähtsa etapi kirjaniku arenemis- teel. Need on nagu sillaks A. Jakobsoni siirdumisel nõukogude kir- janike hulka.

A. Jakobson nõukogude kirjanikuna.

Kodanliku diktatuurivõimu kukutamist ja nõukogude korra taas- kehtestamist Eestis 1940. aasta suvel tervitab A. Jakobson kui aja- loolise tähtsusega sündmust. Progressiivse intelligentsi esindajana läheb ta kõhklematult rahvaga kaasa. Nagu rida teisigi kodanlikus Eestis tegutsenud demokraatlikke kirjanikke — J. Sütiste, J. Barba- rus, J. Kärner, A. Hint, J. Semper jt., nii pühendab ka A. Jakobson nüüd oma talendi nõukogude rahva teenimisele. Eesti NSV astu- mine Nõukogude Liidu vabariikide perre ja sotsialismi ülesehitä- mine avavad ta ees uued, seninähtamatult avavad perspektiivid. See sai tähtsaks eelduseks A. Jakobsoni kujunemisel nõukogude kirjani- kuks.

Nõukogude korra taaskehtestamine Eestis avas tee ühiskondliku elu põhjalikuks muutumiseks, avas tee sotsialismi ehitamisele. Sel baasil võrsub uus, tõeliselt vaba, sotsialismi eest võitlev kirjandus, mis omakorda avaldab mõju ühiskonna arenemisele. Sotsialismi ajastu ülesehitustöö eesmärgid suunavad ka A. Jakobsoni kui võit- lejat nii kirjanduslikul kui ka ühiskondlike ülesannete rindel.

Olnud lühemat aega ajalehe «Kommunist» toimetuses, töötab A. Jakobson Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoime- tajana (1940—1941). A. Jakobson on ka Eesti Nõukogude Kirja- nike Liidu Organiseeriva Toimkonna esimeheks (1940—1941). Töö- tav rahvas usaldab talle kõrgete riiklike ülesannete täitmise, vali- des ta 1941. a. NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks.

Tööd ühiskondliku ja riikliku elu rindel toetab A. Jakobson oma võitleva kirjandusliku loominguga. Teda innustab eesmärk avada laiade rahvahulkade ees äsja toimunud ajalooliste sündmuste tähendus. 1940. aasta juunisündmused mõtestab kirjanik lahti jutustuses «P a s u n a p u h u j a»; jutustustes «K a s v u t u n g» ja «T u u s i k» loob ta värvikaid pilte töötava rahva õnnelikust elust ja tööhoost nõukogude võimu taaskehtestamise esimesel aastal Eestis. Trükkis ilmuvad need 1949. aastal.

Suure Isamaasõja ajal tegi A. Jakobson propagandistlikku tööd Nõukogude armee eesti väeosades ja Eestist evakueerunud elanikkonna hulgas. Nõukogude tagalas Tšeljabinskis, Moskva lähedal ja Leningradis olles õhutas ta nõukogude inimeste kangelaslikkust ja töösangarlust oma kirjandusliku loominguga.

Oma esimeses sõjaaegses novellikogus «Tules ja veres» (Moskva, 1942) tõstab A. Jakobson esile nõukogude inimeste võitluse õilsa eesmärgi. Kirjaniku sulest ilmub jutustusi koguteostes «Võitluse radadel» (Moskva, 1942) ja «Sõjasarv» I, II, III (Moskva, 1943). Oma teise kogu «Hiiglaste tee» (Leningrad, 1944) jutustustes («Ärkamine», «Lunastus» ja «Esimene armastus») kujutab ta nõukogude inimeste karastumist Suure Isamaasõja käigus, nende kasvamist hiiglasteks-võitlejateks.

A. Jakobsoni jutustused said mõjukaks ideoloogiliseks relvaks võitluses saksa fašistlike röövvalutajate vastu, samal ajal ka eesti kodanlike natsionalistide, töötava rahva vaenlaste vastu.

Nagu teistelegi eesti nõukogude kirjanikele, nii avaldas Suur Isamaasõda ka A. Jakobsoni kujunemisele tugevat mõju. Sõja käik, mis näitas Nõukogudemaad ühiskondliku ja riikliku korra võimsust, kestev viibimine vennasvabariikides, tutvumine sealsete rahvaste elu ja tööga — kõik see kujunes A. Jakobsoni kasvamise tähtsaks teguriks.

Nõukogude võimu taaskehtendamise esimene aasta ja Suure Isamaasõja aeg märgivad kirjaniku loomingus *üleminekut sotsialistlikule realismile*.

Nagu neil aastail, nii ka edaspidi on A. Jakobsoni kasvamises tähelepanavat osa etendanud vene nõukogude kirjandus. Sotsialistliku realismi meetodi rajajat Maksim Gorkit peab ta kõigi nõukogude kirjanike hulgast kõige suuremaks kasvatajaks ja õpetajaks. M. Gorkilt on A. Jakobson õppinud võitlevat humanismi, julgust haarata kõige tähtsamaid nõukogude rahva ees seisvaid küsimusi, on õppinud rahva elu tõepärasest esitamist, võitlejakujude loomist, kapitalistide tüüpide kujutamist. Gorki kõrval on A. Jakobsoni innustajaks ja eeskujuks olnud teisedki vene nõukogude ja teiste vennasvabariikide kirjanikud, nagu draamakirjanikud K. Simonov, B. Lavrenjov ja teised.

1942. aastast kuulub A. Jakobson NLKP ridadesse.

Pärast Eesti NSV vabastamist fašistlikust okupatsioonist töötas A. Jakobson Eesti NSV Kirjanike Liidu esimehena (alates õieti juba 1943. aastast) ja Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetajana (1944—1948). Ta on NSV Liidu ja Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuks. Rea aastate jooksul töötas A. Jakobson Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehena, lahkudes sellelt kohalt tervisliku seisundi tõttu 1958. a.

Sõjajärgseil aastail töötab A. Jakobson ümber oma kodanluseaegsete jutustuste paremiku ja annab selle välja «Valitud jutustuste» sarjas I ja II — kogudena «S a d a m u d u t a g a» (1945) ja «A o v a l g u s» (1946). Nende kaudu ründab kirjanik mitme-

suguseid kodanliku korra igandeid, et aidata inimestel orienteeruda Eesti NSV kui noore liiduvabariigi tingimustes. Nõukogudeaegseist jutustustest avaldab ta osa valimikus «K a s v u t u n g» (1949), kogu oma varasema nõukogude-aegse jutustava loomingu annab ta välja «Valitud jutustuste» III köitena «Tulikuumpäev» (1949).

Sõjajärgsel perioodil pühendab A. Jakobson oma talendi peamise jõu *dramaatilise jutustuse* žanrile, mis kujuneb esileküündivaks osaks kogu ta kirjanduslikus loomingu. Üksteise järel ilmuvad dramaatilised jutustused «Elu tsitadellis» (1946), «Võitlus rindejooneta» (1946), «Rooste» (1947), «Kaks leeri» (1948), «Meie elu» (1949), «Ehitajad» (1950), «Õõ ja päeva piiril» (1950), «Saakalid» (1951), «Kaitseingel Nebraskast» (1952), «Suremine» (1953), «Vana tamm» (1954). Nende aktuaalsete draamateoste ülesandeks on aidata kasvada uuel ühiskonnal ja innustada võitlust rahu eest.

Paari viimase aasta jooksul tegeleb kirjanik oma senise loomingu korrastamise ja uuesti väljaandmisega «Valitud teoste» sarjas. Need sisaldavad kodanlikul perioodil kirjutatud jutustusi (1.—2. köide, 1954), nõukogudeaegseid jutustusi (3. kd. — 1954), kirjaniku kogu draamaloomingu (4. kd. — 1954, 5. kd. — 1955), kodanlikul ajal kirjutatud romaane — «Kolme vaeva tee» (6. kd. — 1956), «Vana kaardivägi» (7. kd. — 1957), «Uus inimene» (9. kd. — 1956). «Valitud teoste» sarjas ilmuvad tööd redigeeritud kujul, kusjuures märkimisväärsemaid ümbertöötusi esineb nõukogude-eelseis teostes.

Töötav rahvas on hinnanud kõrgelt A. Jakobsoni saavutusi ühiskondlik-poliitilise võitluse rindel ja eesti nõukogude kirjanduse arendamisel. 1945. ja 1956. aastal autasustati A. Jakobsoni Tööpunalipu ordeniga. 1947. aastal omistati talle Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus. Draamade «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» eest sai kirjanik Stalini preemia laureaadi aunimetus. A. Jakobson on autasustatud kahe Lenini ordeniga.

ÜLEVAADE JUTUSTAVAST LOOMINGUST.

Partei Keskkomitee on korduvalt seadnud kirjanike ette ülesande aidata oma loominguuga kaasa kodanlike igandite väljajuurimiseks nõukogude inimese teadvusest.

Järgides nõukogude kirjanduse eesmärki — laiade rahvahulkade kasvatamist kommunismi vaimus — avaldab A. Jakobson osa oma kodanluse-aegseid jutustusi ümbertöötatud kujul kogudena «Sadam udu taga» ja «Aovalgus». Neis jutustustes tuuakse ümberhindavas valguses vana, roiskunud ühiskonnakorra pale nõukogude inimese ette.

«Sadam udu taga». Jutustustekogus «Sadam udu taga» haarab A. Jakobson asjaliku ja terava paljastuse toonis paljusid kodanliku Eesti elualasid.

Kõneldes eredate piltide ja kujude kaudu, toob kirjanik (jutustustes «Kangelane», «Üks paljudest», «Vabanemine») esile vaeste lihttööliste elu kodanliku «vabariigi» algusaastail, tööpuuduse, vaesuse ja muud klassiühiskonna pahed. Töötavaid inimesi iseloomustab autor siin esitatud jutustustes üldiselt veel kui poliitiliselt ebateadlikke, kelles ei ole selgelt näha klassiteadlikkuse ärkamist, vaid kes esinevad alles passiivsete kannatajatena, kelle eest «sadamat» varjutab veel udu. Inimesed töötava rahva hulgas on joonistatud südamliku, hella suhtumisega autori poolt. Selle tõttu pääseb nende traagika kodanlikus ühiskonnas veenvalt mõjule. Jutustustes valgustatakse ka eesti kodanluse omavahelist kiskjalikku võitlust omandi pärast ja ülekohtust teed jõukuse juurde («Hundid», «Maaomanik Sakkeus», «Saakalite võitlus»).

«Aovalgus». Kuigi kogus «Aovalgus» esitatud jutustuste enamiku sündmustik toimub põhiliselt samal ajal kui eelmise kogu jutustustes, näidatakse neis ka teist kodanlikus ühiskonnas avalduvat külge — töötava rahva klassiteadlikkuse ärkamist. Võime näha, kuidas juba kodusõja päevil kujunes töötavas rahvas terav protest «häraste isamaa» vastu, igasuguste parasiihlike elementide, hangeldajate, karjeristide vastu («Reamees Mattias», «Kaptan Lepp»). «Aovalguse» lõpuosas on toodud kolm jutustust, mis on kirjutatud aastail 1939—1940 ja mis on esitatud põhiliselt esialgsel kujul («See, kes käib tõusuteed», «Roomlased» ehk Kohtamine sillal ja «Oskar Tiitus astub üle läve»). Neis jutustustes näitab kirjanik poliitilise teadlikkuse kasvu töörahvahulkades kodanliku diktatuuri lõpupäevil. Kirjanik näitab, et töötavate hulkade ja intelligenti poliitilise teadlikkuse kasv on lahutamatu seotud kommunistide juhtiva osaga. Rida selle kogu jutustusi paljastab kodanluse propagandat «ühtsest Eestist» juba märksa süvendataval kujul.

Neisse kogudesse koondatud jutustuste ümbertöötamisel on autor mitmei teritanud nende sisulis-ideelist lõovust, klassivastuolude kujutamist, kodanliku ühiskonna kriitikat. Jutustuste kodanluseaegses redaktsioonis kõneles autor peamiselt piltide kaudu, seades vastamisi antagonistlikud klassid; seal esines küll tihtiigi üsna teravaid, mõjukaid kontraste, kuid sageli jäi protesti otsene suund ebamääraseks. Ümbertöötustes, eeskätt «Aovalguse» jutustustes on olukorrad lõpuni välja arendatud. Näiteks tuuakse neis tööliste suhtumine nn. vabadosõjasse (1918—1920), «kangelaslikkuse» küsimusse, isamaa mõistesse hoopis teravamalt ja selgemalt esile. Jutustuses «Reamees Mattias» väljendab häraste poolt sõtta saadetud tööline-rindevõitleja juba selgelt veendumuse: kapitalistide, tagalas saagitsete «rahuliku une ja priske olemise pärast me peame praegu oma õigete vendadega sõdima». Jutustuses «Kaptan Lepp» näidatakse nüüd selgelt, et kodanluse poolel ei ole ega saagi olla mingit kangelaslikkust, kuna siin sõditakse kas kodanliku võimu käsul või — karjääri huvides; tõelisi kangelasi on ainult teisel pool — nõukogude võimu eest võitlejate hulgas. Ümbertöötustes peegeldub suurem ideeline selgus, autori kasvamine sotsialistliku realismi kirjanikuna.

«Tulikuum päev». A. Jakobsoni nõukogude-aegne proosalooming on avaldatud kogus «Tulikuum päev» (1949). Rea jutustuste kaudu, mis suurelt osalt on seotud samade tegelastega, tuleb nähtavale töötava rahva võitluse arenemine pidevalt suureneva teadlikkuse tähe all. Kogus «Tulikuum päev» avab kirjanik tähelepanevana kunstimeisterlikkusega kahe antagonistliku maailma — töörahva Eesti ja ekspluateerijate Eesti — üha süveneva vastuolu, selle arenemise otsustavaks võitluseks — kodanliku diktatuuri kukutamiseks ja nõukogude võimu taaskehtestamiseks. Ajalis-sündmustikulises järjestuses paigutatud jutustused annavad läbilõike eesti rahva elust ja võitlusest, kusjuures raskuspunkt langeb taaskehtestatud nõukogude võimu esimesele aastale Eestis ja Suure Isamaasõja heitlustele.

Esimese jutustusega «Valged metslased» rõhutab kirjanik, et nõukogude võimu taandumine 1918. aastal Eestisse tungivate Saksa okupatsioonivägede eest oli ajutine. Kirjanik näitab, et töötava rahva hilisem võitlus oli orgaaniliseks jätkuks sellele võitlusele nõukogude võimu eest, millele pandi alus 1917. aastal Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena. Töötava rahva parimad pojad,

nagu lukksepp Liigand ja teised, ei kaotanud lootust, kuigi kodanlus õiendas veriselt töölisklassiga arveid.

Töölisklassi teadlikkuse kasvu ja revolutsioonilise liikumise tõusu kodanliku diktatuuri algusaastail avab jutustus «Isa Angervaksa lugu» (kirjutatud 1941.—1942. aastal). Teose sündmustik areneb saeveski tööliste palgavõitluse ümber, mis lõpeb tööliste võiduga. Põranda all tegutsev kommunist Karl Angervaks innustab töölisi, kasvatav neis üksmeelt, juhendab ja õhutab neid võitluses vabrikant Mandre ja teiste temataoliste ekspluateerijate vastu, kes püüavad töölisi pimestada lobaga ettevõtjaist ja töolistest kui «ühtsest, sõbralikust perest». Reljeefselt on joonistatud tööliste kujud — isa Angervaks, masinist Mihkel jt.

1940. aasta juunisündmuse käsitletakse jutustuses «Pasunapuhuja» (kirjutatud 1941. aasta). Selles näeme, kuidas töölisklass on jõudnud revolutsioonilise tõusu otsustava järguni. Jutustuses kajastuvad kodanluse, ärituusade ja vabrikantide peataolek, paaniline hirm töötavate jõu ees, töölisklassi otsustavus. Tööliste esindajaks on endine valukojatöölaine kommunist Kalmus, vabanenud poliitvang.

Ennenähtamatut indu ja tempot nõukoguliku elu rajamisel, vanade ettevõtete ja töökodade korrastamisel ja laiendamisel ning uute asutamisel noores Eesti NSV-s — nimelt taaskehtestatud nõukogude võimu esimesel aastal — kajastavad jutustused «Kasvutung», «Tuusik» (kirj. 1940.—1941. aastal) ja «Pööriöö» (kirjutatud 1943. aastal). Vanade, karastatud töömeeste ja võitlejate, eeskätt isa Kuuteri haaravalt joonistatud kaju kaudu näeme, kuidas ürgsest teotungist saab nüüd asuate, nõukogude korrale tänulike töötajate juures pidurdamatu kasvutung, mille kommunist — parteisekretär Naano suunab õigele teele («Kasvutung»). Terava kontrastina kodanliku korra elutingimustele astub esile kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse hoolitsus töötajate heaolu, tervise ja puhkuse eest. Kangur Aadu Kudisiim koos oma perekonnaga kehastab töötava rahva kõigutamatut usku sotsialismi jõusse. Töötajate innustajaks on teadmine, et nad on nüüd täisväärtuslikud inimesed, kes on vabanenud orjatööst isandate heaks («Tuusik»). Kirjanik näitab edasi, et nõukogude inimeste tööhoogu ei pidurda ka ähvardava sõja vari. Töös ja võitluses avalduvad nõukogude inimese tublidus ja kõrged moraalsed omadused, tema palav rahuarmastus, tema õigus õnnelikuks eluks. Tööliste hulgast võrsunud haritlased, nagu kangur Toomas Karm ja teised, jäävad töölisklassile lõpuni ustavaks («Pööriöö»).

Nagu märgitud, on A. Jakobson juba varem, eriti kogu «Aovalguse» lõppjutustuses, näidanud kodanlikke natsionaliste Eesti töörahva ja Nõukogude Liidu õelate vaenlastena. Nende rahvaenuliku osa paljastamine ja töötava rahva võitlus nende vastu leiab süvendatud käsitlust kogus «Tulikuum päev», alates jutustusest «Valged metslased» ja lõpetades «Kojutulekuga».

Jutustus «Aristokraadid ehk proua Fatiima ja teised» kujutab individualiseeritud, teravalt joonistatud karakterite näol ärimehi, suurtööstureid ja suurekaliibrilisi kapitaliomanikke kodanliku Eesti lõpupäevil, kodanlikke natsionaliste, kes tahtsid luua «meie endi eesti aadlit» — suurärimees Pangos, ministriabi Alumaa, pangadirektor Kaalep, kolonel Kass, kaitseleitumajor Kalda jt. Jutustuses «Tondid» näitab kirjanik, kuidas need töötava rahva ja Nõukogude Liidu verivaenlased astuvad nõukogude võimu taaskehtestamise esimesel aastal aktiivselt tegevusse, oodates saksa fašistlike jõukude saabumist. Sel ajal kui töölised isa Kuuter, Aadu Kudisiim, Toomas Karm ja teised ehitavad oma elu, sotsialismi, peab kodanlus plaane, kuidas rahvast saksa fašistidele maha sahkerdada ja töölisklassi parimaid esindajaid hävitada. Samas tehakse selgeks, et töölisperekonnast võrsunud haritlane peab töölisklassile ustavaks jääma; raskete siseheitluste kaudu hakkab üliõpilane Paul Korner mõistma, et töötava rahva Eesti erineb põhjalikult härraste ja rahajõmmide Eestist.

«Tulikuuma päeva» jutustuses on tähtis koht Suure Isamaasõja teemal. Ilmunud enamikus juba sõjapäevil (peamiselt kogudes «Tules ja veres», «Hiiglaste tee»), kujunesid sõjateemalised jutustused silmapaistvaiks nõukogude inimeste võitluse, rinde ja tagala kangelaslikkuse õhutajaks. Värvikate, kaasaela-

misega antud piltide ja olukordade kaudu mõtestab kirjanik lahti Isamaasõja võitluste ajaloolise tähenduse. Jutustuses tõstetakse esile nõukogude võitlejate karastumist sõjatules, nende kasvamist kangelasteks.

«Üks juulipäev», esimene Suure Isamaasõja jutustuste tsüklist, kujutab nõukogude noorte liitumist võitlusse fašistlike okupantide vastu. Ennastohverdava võitluse eeskujus on jutustuse «Väike kangelane» ja «Ema» noored — Ants ja Arno, kes tegutsevad partisanidena vaenlase tagalas.

Jutustuses «Tuleviku nimel» ohverdab raskesti haavatud mees oma elu, hüüates päästepaadist merre, et teha ruumi emale kahe väikese lapsega. — Rõõvvallutajate metsikused ei hirmuta nõukogude võitlejaid, vaid kutsuvad neis esile viha vaenlase vastu, innustavad neid veelgi suurematele kangelastegudele; selle näiteks on jutustuse «Esimene armastus» peategelane, vapper partisan Kristjan Lukk, kelle armastatu hukuvad fašistid. — Raskeles võitlustes leiab oma õige tee tööliklassist võrsunud haritlane, kes kodanluse vanglale oli eelistanud tööliklassi huvide mahasalgamist («Lunastus»).

Kirjanik teeb selgeks, et suurtes võitlustes on erapooletuks jäämine võimatu, et ei tohi olla ühtki kõrvalseisjat, kõhklejat ega passiivset pealtvaatajat: see, kes ei võitle nõukogude inimeste poolel, aitab kaasa vaenlasele. Rõhutatult arendatakse seda ideed töötava talupoja Ants Kasemaa kujus jutustuses «Arkamine» (1943), mis kunstiliselt teostuselt on A. Jakobsoni silmapaistvamaid saavutusi. Ka siin näeme kangelase keerukat ja rasket ümberkujumise protsessi — nimelt apoliitilisest kõrvaleriohdist aktiivseks nõukogulikuks võitlejaks. Ants Kasemaa, töötava talupoja arusaamisi on kodanlik kord rängasti moonutanud. Järgides põhimõtet «Las maailm sagib ja sekeldab!» püüab ta kahe maailma vahelisest heitlusest kõrvale jääda. Kuid kodanluse verine terror töötava rahva kallal juhib ta peagi oma õigele kohale: ta liitub kommunistide-võitlejatega. Ants Kasemaa, suure jõu ja sugestiivsusega loodud kuju, astub lugeja ette elava, täisverelise inimesena.

Suure Isamaasõja tsükli viimases jutustuses «Kojutulek» tõstab kirjanik otsekui kokkuvõtlikult esile nõukogude võitlejate karastumise, nende ideoloogilise küpsemise. «Kojutulekus» esineb rida tegelasi eelmistest jutustustest — Andres Kallas, Kristjan Lukk, Toomas Karm ja teised. Siin kohtame ka rahva-vaenlasi, kodanlikke natsionaliste — kolonel Kassi, kolonel-leitnant Kaldat; need fašistide käsilased moodustavad teravaima kontrasti nõukogude sõjameestele.

Sõjajärgset sotsialistlikku ülesehitustööd käsitleb jutustus «Vestlus vagunis». Selles piitsutab kirjanik paiguti esinevat ükskõiksust üldrahvalikest üritustest osavõtmises, omamoodi «apoliitilisust»; ta seab töökangelaslikkuse eeskujuks sõja ajal vabrikuis töötanud noored — väikesed poisid ja tüdrukud.

Kogus «Tulikuum päev» on kirjanik julgelt ja otsustavalt avanud lugeja ees elulised, lähemat minevikku ja kaasaega käsitlevad küsimused. «Tulikuum päev» näitab ilmekalt A. Jakobsoni kui kunstniku silmapaistvat arenemist, tema jõudmist nõukogude kirjanduse meetodi, sotsialistliku realismi juurde.

Kirjanik on raskete, keerukate olukordade kujutamisel saavutanud ilmekuse, selguse ja usutavuse. Järjekindlalt ja loogiliselt hargneb sündmustikust, tegelaste maailmavaatest, iseloomudest ning käitumisest jutustuse idee. Autoril on õnnestunud luua rida ilmekaid kujusid. Tööliklassi võitlejad on antud soojalt, hingestatult, lugeja elab kaasa nendele ja nende võitlusele.

Kompositsiooniliselt on tähelepanav, et enamik jutustusi on omavahele seotud paljude samade tegelaste kaudu. See asjaolu laseb põhjalikumalt valgustada üksikuid kujusid, tulles kasuks jutustustekogu terviklikkusele. «Tulikuum päev» on üles ehitatud kontrastidele, kus võitlusel kahe vastandliku maailma vahel on kõige tähtsam koht. «Tulikuum päev» kuulub silmapaistvamate saavutuste hulka eesti nõukogude jutukirjanduses ja seda nii teemade ühiskondliku tähtsuse kui ka kunstilise meisterlikkuse poolest.

«Valitud jutustuste» sarjas kujutab A. Jakobson eesti tööliklassi vabadvõitlust, kajastab seda otsustavat arenemisteed, mille töötav rahvas käib läbi oma võitluses ekspluateerijate vastu:

palgavõitlusest poliitilise võitluseni, võitluseni töölisklassi võimu ja sotsialistliku korra eest. Jutustustest selgub veenvalt, et töö-
lisklassi teadlikkuse kasv, revolutsioonilise liikumise tõus on lahu-
tamatult seotud marksismi-leninismi ideede levikuga ja kommu-
nistliku partei juhtiva osäga. A. Jakobson on loonud rea kommu-
nistide-võitlejate kujusid; kodanliku diktatuuri päevilt — Karl
Angervaks, Pedussaar; taaskehtestatud nõukogude võimu esime-
sest aastast Eestis — Naano, Toomas Karm; Suure Isamaasõja
päevilt — Oskar Puju ja teised. Kirjanik avab meie ees selle vai-
mustuse ja innu, millega töötav rahvas asus sotsialismi ehitami-
sele, võitles fašistliku sõjamasina purustamiseks. Ta näitab veen-
valt töötava rahva sõprust kodusõja päevil («Reamees Mattias»)
või Suure Isamaasõja ajal («Kojutulek»), tõstes esile erinevast
rahvusest töötajate võitluse ühise eesmärgi.

«Valitud jutustustes» I—III antakse läbilõige eesti rahva
elust, tööst ja võitlusest viimase kolmekümne aasta jooksul: 1918.
aasta Saksa okupatsioon Eestis, kodanluse mandumine ja töölis-
liikumise tõus kodanliku diktatuuri päevil, 1940. aasta juunisünd-
mused, taaskehtestatud nõukogude võimu esimene aasta Eestis,
Suur Isamaasõda ja sõjajärgne ülesehitustöö.

«Õõbik ja Vaskuss». 1947. aastal ilmus A. Jakobsoni poolt ümbertöötatud
kujul valimik eesti rahva muinasjutte «Õõbik ja Vaskuss». Lähtudes sellest, et
muinasjuttudes kirjeldatud tegelased — loomad ja olukorrad on enamikus üle-
kantavad inimühiskonda, õpetab kirjanik noori lugejaid hindama õiglust, ausust,
tarkust, hukka mõistma kurjust, upsakust, jaiskust. Reas juttudes kajastub pere-
mehe ja perenaise ahnus («Huntide sõök»), töötava rahva moraalne üleolek
mõisast («Mõisahobune ja taluhobune»), ekspluataatorliku ühiskonna eba-
õiglus («Hiir ja varblane», «Kust sai rebane Reinuvaderi nime»).

DRAMAATILISED JUTUSTUSED.

A. Jakobson on saavutanud väärika koha nõukogude parimate
draamakirjanike hulgas tänu oma näidendite võitlevale sisule,
teemade aktuaalsusele ja nende kunstiliselt meisterlikule teosta-
misele. Üleminek dramaturgiale tähistab uut etappi kirjaniku loo-
mingulises arenemises.

A. Jakobsoni tegevus draamakirjanikuna on seotud ta vara-
sema loominguga, eeskätt jutustustega.

Paljud elemendid, mis jutustustes esinesid võrsetena, on leidnud täieliku-
mat, ilmekamat väljaarendamist tema näidendites, seda eriti osas, mis oma
temaatikalt on seotud kodanluse paljastamisega, töölisklassi võitlusega oma
vabanemise eest või Suure Isamaasõja sündmustega («Võitlus rindejooneta»,
«Elu tsitadellis»). A. Jakobsoni jutustuste teemad, ideed, paljude tegelaste
kujud leiavad edasiarendamist tema dramaatilistes jutustustes. Juba kodanliku
korra päevist alates avaldus A. Jakobsoni proosaloomingus kalduvus dramaati-
liste sündmuste käsitlemiseks, ilmnes oskus luua tugevaid, jõulisi karakte-
reid. Kodanliku korra lõpuaastail oli ta edukalt katsetanud ka draama alal
(«Viirastused», 1939). Need tegurid tulevad arvesse kui positiivsed eeldused
A. Jakobsoni tegevuses nõukogude draamakirjanikuna.

Nõukogude-aegseis näidendeis kujutab A. Jakobson teravat võitlust kahe vastandliku leeri vahel: ühel pool sotsialismi, õigluse, rahu ja humanismi leer; teisel pool imperiaalsismi, reaktsiooni ja agressiivse sõja leer. Sellistena moodustavad need teosed võitlusedramaturgia. Tema draamad on tähtsaks vahendiks nõukogude inimeste kasvatamisel, nende liitmisel veelgi tihedamalt kommunistliku partei ümber võitluses rahu eest, kommunismi eest.

Oma draamaloomingu esimesel perioodil, alates näidendist «Elu tsitadellis» kuni «Ehitajateni», seega 1946. aastast kuni 1950. aastani, kujutab A. Jakobson eesti rahva elu, eeskätt rahva võitlust sotsialismi ülesehitamisel. Alates 1950. aastast võib kõnelda kirjaniku draamaloomingu teisest perioodist; selle ajajärgu draamadest võtab A. Jakobson esijoones käsitluse alla rahvusvahelise ulatusega teema: rahvaste võitluse rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

A. Jakobsoni draamad eesti rahva elu ja võitluse kujutajatena.

«Elu tsitadellis» (1946). Selle A. Jakobsoni esimese nõukogude-aegse draama ilmumine on eesti nõukogude draamakirjanduse arenemises pöördelise tähtsusega sündmuseks nii ideelis-poliitilises kui ka kunstilises mõttes. See on esimene nõukogude elu aktuaalseid probleeme käsitlev õnnestunud teos eesti näitekirjanduses.

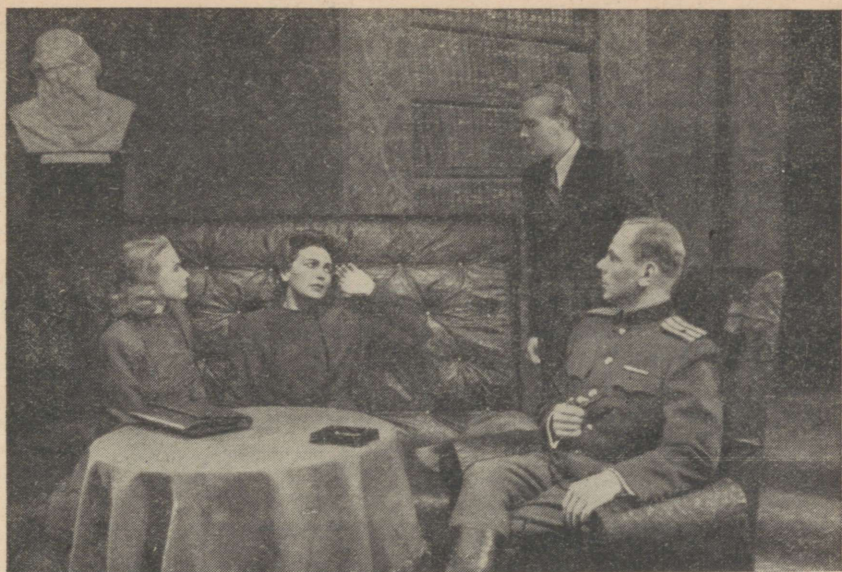
Draama sündmustik areneb Nõukogude Eesti vabastamise lahingute taustal 1944. a. suvel. Teoses arendab kirjanik aktuaalset teemat, nimelt ühe osa nõukogude intelligentsi apoliitilist eraldumist ühiskondlikest ülesandeist. Näidendiga annab ta vastulöögi kodanluse rahvavaenulikke huvisid teenivale «erapooletuse» propagandale.

V. I. Lenin õpetab, et ei saa elada ühikonnas ja olla vaba ühikonnast. Ta on korduvalt näidanud, et kodanluse poolt jutlustatud apoliitilisus on vaid mask rahvavaenulike sepitsuste varjamiseks.

Näidendi peategelane, vanade keelte professor Miilas suleb end oma majja, «tsitadelli», ja püüab iga hinna eest jääda kõrvale võitlusest, milles otsustatakse rahva saatust. Kirjanik näitab, et niisugune hoiak tuleb paratamatult kasuks nõukogude korra vaenlastele. Loobunud ise aktiivsest võitlusest, annab prof. Miilas enda teadmata oma majas tegevuspaiga fašistidele: oma pojale Ralf Miilasele ja vennapojale dr. Miilasele, äsjastele fašistliku surmalaagri tegelastele. Tänu kommunist major Kuslapi valvsusele paljastatakse kahtlased õigeaegselt. Kogu küsimuse avavad põhjalikult kirjanik Sanderi sõnad prof. Miilasele: «... minu arvates oli see, mis need raisakullid just siia kokku meelitas, Teie nõndanimetatud apoliitilisus... või õigemini — Teie vildak sündidee sellest nõndanimetatud «apoliitilisusest.»

Kirjanik toob oma idee esile paljude ilmekate, jõuliselt loodud kujude kaudu. Eri keskkonnast pärit tegelased esinevad teatud ühiskondliku kihi tüüpiliste esindajatena, kelle kaudu tõuseb esile kogu kihi olemus. Näidendi konflikt on rajatud kokkupõrkele tegelaste eri rühmade vahel, kes esindavad võitlust vana, reaktsioonilise ja uue, progressiivse leeri vahel.

Vana intelligentsi ideoloogiat kannab näidendi keskseim kujud professor Miilas. Professor Miilas on enesesetõmbunud intelligent, kes uurib teadust «teaduse enese» pärast, oskamata näha selle ühiskondlikku funktsiooni.

Stseen dramaatilise jutustuse «Elu tsitadellis» lavastusest 1946. a.
(V. Kingissepa nim. Tallinna Riiklik Draamateater).

«Ehitasin oma kodu ümber varjuliseks saarekeseks, kuhu ei pea ulatuma väljas mässavad maruhood,» tunnistab professor ja püüab ka uue, sotsialistliku ühiskonnakorra suhtes rangelt järgida printsiipi: «Ei poolt ega vastu!» Ta kokhuv sügavalt, kui talle selguvad ta eraldumise traagilised tagajärjed. Ei ole kahtlust, et prof. Miilas leiab nõukogude ühiskonnas õige tee.

Väriheinte abielupaari kaudu tõstab kirjanik esile väikekodanlaste tüüpilised jooned — vaenu tööliisklassi vastu, lõimitamise ja roomamise võimukandjate ees.

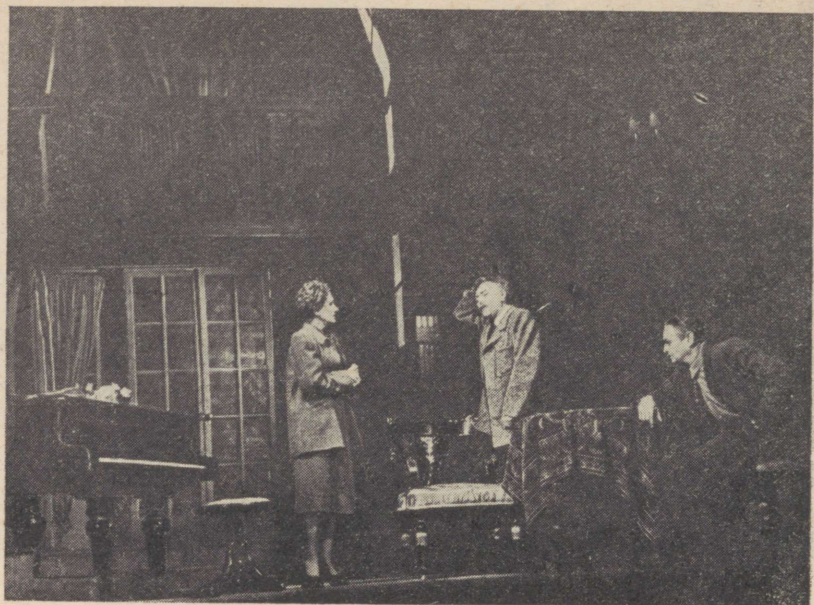
Major Kuslap kehabast mehhist, kõrgete moraalsete omadustega kommunisti-võitlejat. Võrsunud töölis perekonnast ja jõudnud suurte pingutustega omandada ehitusinseneri kutse, jäi ta ustavaks tööliisklassile. Major Kuslap avab näidendis ajalooliste sündmuste tähenduse, paljastab Ralfi ja dr. Miilase ning teeb nad kahjutuks, juhib rea tegelaste — Eeva, Karli, Lydia ja teiste kujunemist.

Noorte, Karli ja Lydia kujus näeme uute, nõukogude haritlaste kasvamist, uue võitu iganenu, manduva üle. Sügavasti vapustatud fašistide kuritegudest, innustatud Kuslapi mõtetest, leiavad nad kiiresti oma koha nõukogude ühiskonnas.

Ralf Miilas, professori poeg esimesest abielust, esindab fašisti künismi ja elajalikkust, moraalset laostumist. Ralf Miilase ja dr. Miilase kujus on autor andnud fašismi ideoloogia ja praktika kunstiliselt eredaima analüüsi eesti nõukogude draamakirjanduses.

Draamat «Elu tsitadellis» nagu teisigi eesti rahva elu kujutavaid näidendeid nimetab autor *dramaatiliseks jutustuseks*. Selle nimetusega märgib kirjanik seda, et ta ei ole mõelnud kirjutada esijoones teost teatrilava jaoks, vaid jutustust dramaatilises vormis, lugemisdraamat, milles oleks koht ka jutustaval, selgitaval, publitsistlikul elemendil. Praktika näitab, et A. Jakobsoni näidendid on ka edukalt lavastatavad, eriti siis, kui teatrite poolt võetakse ette tarvilikke muudatusi.

Tänu reale elavatele kujudele, keeleliste vahendite oskuslikule kasutamisele ja tema aktuaalsusele on dramaatilisel jutustusel

Stseen dramaatilise jutustuse «Elu tsitadellis» lavastusest Moskvas 1947. a. (Moskva Kammerteater).

«Elu tsitadellis» suur kunstiline ja kasvatuslik väärtus. Teos on aidanud intelligentsil orienteeruda nõukogude ühiskonnas ja sotsialismi ehitamise aktiivses võitluses. «Elu tsitadellis» on saanud laiadele hulkadele tuntuks kas kirjandusliku teosena, teatrilavastusena või näidendi järgi loodud samanimelise filmina.

«Võitlus rindejooneta» (1946).

Dramaatiline jutustus «Võitlus rindejooneta» ilmus esmakordselt ajakirjas «Looming» (1946) pealkirja all «Võitlus». Sama pealkirjaga anti teos välja ka järgmisel, 1947. aastal eri raamatuna. Hiljem, alates eri raamatust, mis ilmus 1948. aastal, esineb näidend nime all «Võitlus rindejooneta».

Draama temaatika ja ideestik. Dramaatiline jutustus «Võitlus rindejooneta» annab vastulöögi kodanlike natsionalistide propagandale «eesti rahva ühtsusest» kodanlikus Eestis. Teatavasti oli selle propaganda eesmärgiks ähmastada klassivahekordi, halvata töölisklassi võitlust kodanluse vastu.

«Pole kahtlust,» kirjutab A. Jakobson (artiklis «Mõni sõna näidendist «Võitlus rindejooneta»»), «et kodanlik natsionalism meie kodumaal tarvitab lühinägeliste kaaskodanike võlumiseks ka tänapäeval põhiliselt neidsamu äratarvitatud võtteid, millega ta segas

meie ebateadlikumate inimeste meeli juba aastakümneid tagasi...» Näidendis «Võitlus rindejooneta» paljastab kirjanik kodanluse propagandat sellest, nagu poleks kodanlikus Eestis olnud mõtet kõnelda inimese ekspluateerimisest inimese poolt, sest eesti rahu- tuusad ja vabrikandid on «väga tihti alustanud oma eluteed samast töölisagulist või talutarest, kust võrsus rahvaski», ja seetõttu koht- levat nad seda rahvast ka «täie arusaamise ja sooja venna- südamega».

Draamas «Võitlus rindejooneta» toob kirjanik esile lõigu elust kodanliku Eesti algusaastail ja näitab seda paljudes tema tüüpi- listes joontes. Siin võtab A. Jakobson silmapaistya kunstilise kujundamisoskusega kokku oma isiklikud kogemused ja tähele- panekud kodanliku Eesti päevilt, hinnates ja valgustades mineviku- sündmusi sotsialistliku realismi seisukohalt. Autoril on õnnestu- nud luua eesti draamakirjanduse esimene põhjalikum teos, mis kajastab tõetruult klassivõitlust kodanlikus Eestis.

«Võitlus rindejooneta» on tõusva pinevusega arendatud võit- lus drama, kus on vastamisi seatud antagonistlikud jõud: kapitalistid ja töölised. Draama *konflikt* kujuneb nende vastand- like klasside huvide kokkupõrkest; tegelaste mõtted, teod ja võit- luse eesmärk tulenevad nende klassikuuluvusest.

Töötavat rahvast esindab draamas saeveski tööline Peeter Kon- dor oma perekonnaga, eeskätt vanema poja Toomaga, vend Siimuga ja teiste töökaaslastega Peetri kaksikvenna Tiit Kondori ettevõttes. Ekspluateerijate kasude eest võitlevad vabrikandid — saeveski omanik Tiit Kondor ja kalevivabriku peaosanikud Joosep Kangur ning insener Victor Suurorg. Nende, elust nähtud, täis- vereliste, reljeefselt väljajoonistatud kujude kaudu on kirjanikul läinud korda esile tuua sotsiaalset rõhumist ja teravat klassivõit- lust kodanlikus Eestis, näidata proletariaadi jõudu ja tema võit- luse perspektiive.

Töölise võitlus palgakärpimise vastu areneb mitmes käitises — kalevivabrikus, saeveskis, sadamas — streigiliikumiseks. Töölised näevad läbi ettevõtjate eesmärgi: kahjud, mida on toonud majan- duskriis, võita tagasi töölise palga arvel. Iseloomulik on vabri- kantide põhjendus, mille esitab kodanlik hai Tiit Kondor; ta kõne- leb raskustest, mis pigistavad «kogu meie eesti rahvast». Ent vabri- kantide sepitsused põrkavad töölise klassiteadlikkuse ja solidaar- suse vastu. Kommunistide poolt juhitud töölisklass ei lase end pimestada kõlavatest fraasidest. Peetrile, Toomale ja teistele klassi- teadlikele töölisele on selge, et on olemas kaks Eestit, et «rahvus-liku üksmeele» ja «Eesti riigi heakäekäigu nimel» kapitalistid vaid ekspluateerivad töölisi. Põlgusega lükkavad Peeter, Toomas ja Siim tagasi Tiit Kondori alatu plaani teha neist töölisklassi reetjad.

Selle võitluse käigus näitab kirjanik töölisklassi kurnamist välismaise kapitali kasuks, mille lõa otsa oli köidetud kodanliku Eesti majandus. Autor paljastab need tüüpilised võtted, mida kodanlus kasutab selleks, et töölisi ekspluateerida ja ohjes hoida.

Draamas on toodud esile kodanluse võitlustaktika — alates nn. seaduslikest vormidest ja lõpetades kõige räpasema omavolitsemisega. Jõhker terror, politseirežiim, provokatsioonid; teadlikumate tööliste vangistamine ja gangsterlik tapmine ku-klux-klani mustri järgi, represseerimine otsese näljutamiseni — need on kodanluse poolt äraproovitud võitlusvahendid.

Ent tööliklassi võitlusvaim on murdumatu. Kuigi streik nurjub ja kodanlased tööliklassiga arveid õiendades juubeldavad, suhtuvad parimad töölised, eesotsas Peeter Kondoriga, kaotusse kui ajutisse. Tööliklassi võitlus jätkub: töölised koguvad jõudu, et olla valmis kodanluse otsustavaks hävitamiseks.

«Võitlus rindejooneta» haarab oma elulise intriigiga, mis loogiliselt kasvab välja tegelaste iseloomudest ja nende klassikooluvusest.

Tegelaskujud. Töölised dramaatilises jutustuses «Võitlus rindejooneta» on oma klassi tüüpilised esindajad. Vastavalt tegelikkusele näitab kirjanik tööliklassi vaesuse põhjusena kodanliku kurnamiskorra tingimusi. Ta näitab tööliklassi esindajaid kommunistide poolt juhitud teadlike võitlejatena, kes on võimelised vabrikantide vastu tõsist võitlusrinnet looma. Draamas kajastub tööliikumise tõus kodanliku diktatuuriperioodi algusaastail — kahekümnendate aastate algul, millal kommunistid Viktor Kingissepa juhtimisel hakkasid tugevdama põrandaaluseid kollektiive tehastes ja vabrikutes, hakkasid ellu viima kõigi töötajate ühise väerinde taktikat. Selle eesmärgiks oli liita kõik linna ja maa töörahva kihid revolutsiooniliseks võitluseks, et kukutada kodanluse diktatuur.

Dramaatilises jutustuses «Võitlus rindejooneta» on töötajate juhtivas kujus Peeter Kondoris antud selle ajajärgu eesrindlikule töölisele iseloomulikud jooned: teadlikkus võitluse õilsast eesmärgist, visadus, ausus. Peeter Kondor on eesti draamakirjanduses esimesi teadliku töölise-võitleja elulisi kujusid ja kuni tänaseni eesti nõukogude kirjanduse eredamaid, isikupäraste joontega antud võitlejakujusid. See selge mõistusega, sirgjooneline, oma klassile lõpuni ustav vana töömees ei reeda ühishuvisid oma isiklike kasude pärast. Talle on selge töörahva ja ekspuaterijate vahelise kuristikku ülepääsmatus; tema klassiteadlikkust ei suuda tumestada kapitalistist venna Tiit Kondori osav kõne verevendlusest. Peeter tunnistab õigeks kommunistide tee — jõuda palgavõitluselt välja poliitilise võitluseni. Ta mõistab hukka sotside ja teiste maskeeritud vaenlaste taktika. Kogenud võitlejana manitseb ta liiga tulipäiseid kainemalt kaaluma, soovitab neile rahu ja küsimuste põhjalikku läbimõtlemist, lohutab neid esimeste äparduste puhul. Just Peeter on see, kelle kaudu kirjanik sisendab veendumust ajaloolise arenemise seaduspärasusse ja tööliklassi võidu paratamatusse. Teose lõpul jäävad kajama Peetri ennustavad sõnad kodanlusele: «Mina . . . ja paljud seltsimehed peavad praegu põranda alla minema, aga kord virutame me siiski teie väravatele kogu kämblagal!»

Elu- ja võitlusjõust pakatava impulsiivse noore tööliste kuju annab kirjanik Toomas Kondori näol. Toomas kahetseb kogu südamest, et ta oma ebateadlikkuses oli kodusoja päevil võidelnud härrade Eesti eest. Nüüd aga on temast saanud sirgjooneline võitleja tööliste huvide eest. Nagu onu Siim, nii heidetakse Toomaski vanglasse. Ent võib arvata, et Tooma-taoline kõneleb isegi läbi vanglamüüride ja tuleb ükskord välja mitte murdununa, vaid karastatud võitlejana.

Nende kõrval esineb draamas rida tegelasi, kelle kaudu kirjanik avab tööliklassi viha kurnajate vastu, tema solidaarsuse ja võitluse jõu, ta organiseerituse astme. Need on seimrimehed ja platsitöölised Väike-Adam, tema ema ja teised, kellest mitmed esinevad episoodiliste tegelastena. Draama intriigi orgaanilise osana peegeldub teoses tööliste võitlus kalevivabrikus, linavabrikus ja sadamas.

Hoolimata sellest, et töölisel seekord peavad taganema, avaldub näidendis tööliklassi jõud täie ilmekusega. Näidend veenab selles, et ainult niisugune töölistearmee võis demonstratsioonil kantava loosungi «Maha kurnajateklassi valitsus!» paar aastakümnet hiljem ellu viia ja teostada Peeter Kondori ennustuse.

Näidendi üheks põhieesmärgiks on kirjanik seadnud *kodanluse paljastamise*, «vana maailma talade» näitamise nende tõelises olemuses. Draama «Võitlus rindejooneta» peamine jõud ongi suunatud mineviku kriitikale; teos avab lugeja ees ekspluateerimise praktika ja teooria, selgitab kapitalismi paratamatu hukkumise põhjusi.

Ettevõtjate leerist on mitmekülgsemalt ja põhjalikumalt välja töötatud saeveski-omaniku Tiit Kondori kuju. See on tüüpiline eesti tõusik-kapitalist kodanliku Eesti algusaastaist. Ta alustas oma karjääri lihttöölisena ja madrusena, tõusis kaptenisillale ja sai aktsiaseltsi liikmeks. Korraldades laevade avariisid, mille puhul hukkus ka inimesi, said niisuguste seltside liikmed hiiglasummasid kindlustusraha näol. Niisugune tee jõukusele on kapitalistlikus ühiskonnas küllaltki iseloomulik. Saanud vabriku omanikuks, kus töötasid ka tema sugulased, teeb Tiit Kondor algul mõningaid vigu — osalt oskamatusest, osalt veel säilinud inimlikkuse jäänustest. Ent peagi õpetavad teised kapitalistid, Joosep Kangur ja Victor Suurorg, talle tarvilikke võtteid ja arvestusi. Tiit Kondorist saab «väarikas» liige teiste kiskjate hulgas. Tema kõned «kogu meie rahva» huvidest, «sõbralikust üksmeelest» ja perekonnatundeist tähendavad praktikas vaid ekspluateerimist. Teose lõpupoolel avalduvad temas täielikus kooskõlas kõik hundi- ja rebaseomadused: ta kasutab võitluses tööliste vastu ostetavaid kaabakaid, püüab oma sugulasi teha nuhkideks, annab oma venna üles kaitsepolitseile, kahetseb, et ta ei saa panna streikivaid töölisi enese ees vingerdama, jne. Tiit Kondori kaudu näeme ilmekalt, et inimeste mõtteviisi kujunemise ja ühiskondliku diferentseerumise aluseks ei ole sugulusvahekord.

Teine kapitalist Joosep Kangur, kalevivabriku üks pea-

osanikke, kehastab seda astet, kuhu Tiit Kondor draama vältel välja jõuab. Selle täissöönud, lärmaka, jämedakoelise, ent kavala vabrikandi kujus on kirjanikul õnnestunud anda ettevõtjate tüüpilisi kiskjajooni. Ta oleks valmis kuulipildujaga «täristama» tööliste demonstratsioonil — nii suur on ta raev töötajate ja nende õiglaste nõudmiste vastu. Joosep Kanguri paanika tööliste demonstratsiooni ajal on tüüpiline kodanlastele, kes värisevad tööliklassi ähvardava jõu ees. Ekspluateerimise taktikat tunneb Joosep Kangur hästi. «Üksikutel huntidel ei ole tänapäeval elu, — seda pea meeles ikka ja alati,» ütleb ta Tiit Kondorile, kelle peamiseks veaks ta peab «liiga pehmet ja õrna südant». Joosep Kangur esindab neid, kes tegelikult seisavad kodanliku riigivõimu-aparaadi taga; tema kaudu näeme, kuidas kapital tõmbab niite, mille otsa on seotud sõjavägi, kaitsepolitsei, terroristid, provokaatorid, ajakirjanikud — kogu see oma müüdavuses kuulekas käsilaste armee. Siin paljastub tegelikult terve kodanlik rõhumismehhanism.

Insener Suurorus on antud kodanlik «ideoloog», kes teoreetiliselt püüab õigustada ekspluateerimist. See väliselt alati galantne ja viisakas härra on tegelikult külm ja kaine arvestaja, kurnaja, kes on alatasa valvel oma kasude eest. Tema «soovitusel» Tiit Kondorile on hoiatuse kõla, tema sõprus viimasega on kaalutletud ärimehe-sõprus. Oma teadliku ning läbimõeldud paigalülitikaga võib ta küüniliselt viia hukkamise piirile tuhandeid inimesi. Insener Suuroru «teooria» on täielikus kooskõlas vabrikant Kanguri praktikaga. Hoolitsedes Tiit Kondori «ühiskondliku profiili» kujunemise eest, toob ta välja *draama põhiidee*, avades «rahvusliku üksmeele» jutlustamise kui ideoloogilise relva tööliklassi võitlusrinde laostamisel: «Punased rõhutavad klassivõitlust, ja ärgem salakem: selles on nende tugevus. Meie eitame seda ja jutlustame rahvuslikku üksmeelt ning «perekondlikku» head läbisaamist, «kuna me oleme üks veri ja üks liha»; see üksmeele ja hea läbisaamise jutlustamine on *meie* relv, millega me punaste relva tasapisi nüriks taome.» Samas hoiatab insener Suurorg kapitaliste ise mitte uskuda väiteid «perekondlikust» heast läbisaamisest, mitte pehmust näidata, sest — «sentimentaalne kiskja — see on ju absurd». Insener Suurorg jutlustab kurnajate hundimoraali: «Olete hunt — peate ka murdma!...» Seda hundimoraali rakedamist kinnitab kuni pisiavaldusteni kogu dramaatilise jutustuse intriig. Võitluses tööliste vastu nõuab Suurorg ettevõtjailt rangetamat omavahelist solidaarsust. Insener Suurorus on kujutatud tööliklassi ohtlikemat vaenlast.

Kapitalistide lapsed kehastavad manduvale kodanlusele iseloomulikke laostumisavaldusi. Noorem generatsioon elab parasiidina, elupõletajana, ühepäevaliblikana. Tiit Kondori poeg Rudolf mängib elumeest, varastab suuri summasid isa tagant; tütar Silvi käib moraalselt alla. Joosep Kanguri poeg Villi, samuti üliõpilane, pole andnud kolme aasta jooksul ainustki eksamit. Nende kujude kaudu on autor paljastanud kodanluse võsukeste

«akadeemilist vabadust» kodanlikus Eestis. On ilmne, et just niisugustest noortest võrsuvad need ralfid, keda kirjanik näitab raevukaimate töölisklassi vaenlastena nõukogude võimu päevil (dramaatilises jutustuses «Elu tsitadellis»).

Sügava kontrasti kapitalistide noorele põlvkonnale moodustavad töötava rahva lapsed. Nende elu sisuks on ränk töö, kibe võitlus oma igapäevase leivapalukese eest, nad elavad nälja ja haiguste pigistuses. Pecter Kondor ja teised töölised ei suuda kanda koolitamise kulusid, kuigi lapsed igatsevad hariduse järele. Haaravalt on antud töölisnoore Augusti draama. Teda köidab pettekujutus, et jõukas onu Tiit Kondor toetab teda ta haridustee jätkamisel inimlikkuse pärast. Peagi avab tegelikkus ta silmad, paljastades kodanluse alatu võtte. August ei taha lasta endale kasvatada hambaid suhu omaenda klassi vastu, sellepärast pöörab ta selja Tiit Kondori majale. Nagu varasemas loomingus, nii näitab kirjanik ka siin, et töölisklassist võrsunud haritlane peab jääma ustavaks töölisklassi võitlusele. Draamas «Võitlus rindejooneta» saavutab selle küsimuse lahendus konkreetsuse ja veenmisjõu, sest August astub esile elava inimesena, haridusjanulise noorena, kõigi oma vooruste ja eksikäikudega.

Draamast näeme, kuidas tööliste põhimass jäi truuks oma klassihuvidele. Ent leidus ka üksikuid reetureid. Vähemteadlikud ja nõrgad iseloomud, nagu töölisperekonnast võrsunud seikleja Hans Kondor või kaitsepolitsei komissar Markus, kandimehe poeg, andsid järele kodanluse ahvatlustele ja jooksid üle ettevõtjate leeri. Need, samuti ka ajakirjanik Jürisson, esinevad kodanluse truude käsilastena, kes aitavad töölisklassi ahelais hoida.

Töölisklassi reeturina näeme draamas ka Mihkel Karmi, Tiit Kondori saeveski töolist. Tema kujus on kirjanik tabavalt kinni naelutanud sotside osa töölisklassi võitlusrinde mõrastamisel, kodanluse teenimisel. «Mässu tegemine pole... meie asi» — selle loosungi all teenib Karm kodanlust; ta propageerib seisukohti, mille järgi töölisklassi võitlus peab piirduma palgavõitlusega ega tohi minna «poliitika-tegemiseni». Draama näitab veenvalt, et niisugune taktika on kodanluse huvide kaitsmine. Dr. Samuel Kondor, samuti elust võetud kuju, kehastab töölisalevist võrsunud, ent töötavale rahvale selja pööranud intelligenti-liberaali. Temagi teenib tegelikult kapitalistide huve.

Niihästi sotsiaalsete vastuolude mõistmisel ja nende esitamisel kui ka tööliste-revolutsionääride kujude loomisel, samuti kapitalistide ja töölisklassi reeturite kujutamisel on A. Jakobson õppinud ilmselt M. Gorkilt, eeskätt ta näidendist «Vaenlased».

Draama kunstimeisterlikkusest. «Võitlus rindejooneta», mida autasustati Stalini I järgu preemiaga, kuulub kunstiliselt teostuselt A. Jakobsoni parimate draamade hulka. Sealjuures tuleb märkida, et põhilisemad kunstilise kujundamise vahendid, mida kirjanik siin kasutab, on leidnud rakendamist tema hilisemaski draamaloomingus.

Draamas esineb jõuliselt antud tegelaskujusid, kellest igaüks on järjekindlalt väljapeetud karakter. See kehtib nii väljakujunenud valmis-karakterite — töölise Peeter Kondori, vabrikantide Joosep Kanguri ja Victor Suuroru kohta kui ka nende kohta, kelle ühe- või teisesuunalist arenemiskäiku võime näha teose kestel — vabrikant Tiit Kondor, töölisnooruk August. Niihästi tööliste kui ka vabrikantide ja nende käsilaste kujudes on õnnestunult kokku sulanud nende kui klassiesindajate tüüpilised jooned ja nende karakteri individuaalne pale. Sugestiivselt, otse konkretselt tajutavana avanebki nende kaudu teose idee.

Kunstilise võiduna tuleb hinnata asjaolu, et tegelaste iseloomud, maailmavaade ja moraalsed omadused, eelkõige töötava rahva klassiteadlikkus, kooruvad esile tegevuses, mitmesugustes võitluse olukordades, mitte aga deklaratiivsetes kõnedes. Pikki kõnelusi, mis varjutavad tegelaste, iseäranis progressiivsete kujude individuaalseid jooni, esines draamas «Elu tsitadellis»; seevastu aga avalduvad näidendis «Võitlus rindejooneta» tegelaste karakterid ja nende klassikuuluvus eelkõige nende käitumises.

Tegelaste keelt iseloomustab sagedasti kõne- ja lausekujudite rikkus ja rahvapärasus. Kõnekujundeist esineb tabavaid võrdlusi, samuti metafoore ja epiteete.

Näiteks iseloomustab reetur Hans võrdlusega «oleme nagu angerjad mudas, sir...» kapitalistide täbarat seisundit tööliste palgakärpimisel.

Metafoore ja epiteete esineb rohkesti kapten Tiit Kondori kõnes, näiteks seal, kus ta toorelt ähvardades hoopleb: «Võid kindel olla, et pead teie vormitule lohele ei kasva mitte kunagi. Peksate niisama sabaga, ja see on kõik... Sest selle mõtleva pea, mis teid kõiki ühe mütsi alla viiks, võtame meie ka tulevikus oma leeri, nagu me oleme seda teinud... minevikuski...» Draama lõpppildis ütleb Peeter Kondor Tiidule: «... Kas sa's ei näe, et redelipulgad, mida mööda sa ronid, on mädad ja pehkinud. Tahtsid Augusti meilt ära kiskuda? Temast teist Saamueli teha... Pane tähele, — see on tema, kes sulle kord järele tuleb, su luku ja riivi taha toimetab.»

Lausekujundeist on nii draamas «Võitlus rindejooneta» kui ka mitmes teiseski A. Jakobsoni näidendis iseloomulikemaks kordus. Näiteks ütleb Tiit Kondor Peetrile: «Härmatanud oled, härmatanud oled, Peeter.» Ajalehetoimetaja Jürisson sõnab, vaikimise eest vabrikant Kondorilt raha välja pressides: «See on tõesti suur hoop teie heale nimele... ai, ai, ai, ai... see on suur hoop teie heale nimele.» Sagedasti esineb draamas lausete katkestamisi, mida märgitakse kolme punktiga. Tihti tähistavad viimased mõttepunkte või pause. Kuid paljudel juhtudel on siin tegu aposiopeesiga (vaikimisega) — lause olulise osa väljajätmisega. Näiteks ütleb II platsitöoline: «Ega hulle ju tea... Inimesed on ju nüüd nagu... Omal ajal, kui mina kaela kandma hakkasin...» Töoline Karm kõneleb: «See on muidugi selge, aga... (Paus).

Kui ainult nii oleks, et meid rahule jäetaks... meie palgavõitluses.» Ülaltoodud kahes lauses esineb kolm aposiopeesi.

Mitmelgi puhul aitavad tegelaste kõnet ilmestada rahvapärased väljendid, ütlused, kõnekäänud. Näiteks ütleb vabrikant Kangur August Kondorile: «Sa õpi elust enesest, sest see on tõe igavest...» Nuhk Hans Kondori kohta, kelle vabrikant Tiit Kondor oma «prestiiži» päästmiseks vallandab, öeldakse: «See tähendab, et mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna.»

Kunstiliste kujundite rakendamine tegelaste paremaks iseloomustamiseks on õnnestunud. Siinjuures tuleb öelda, et tegelaste kõneviis draamas «Võitlus rindejooneta» aitab esile tuua nii kõneleajate isikupäraseid jooni kui ka nende maailmavaadet. Enamasti on igal draama tegelasel omapärase ilmega keel, individuaalseeritud väljendusviis.

Näiteks kõneleb endine kapten Tiit Kondor napolisõnaliselt, käsuvalt, ähvardavalt. Ägedushoos kõnetab ta teisi kolmandas isikus; näiteks kõrgatab ta toimetaja Jürissonile: «Stopp, jääb paigale!... Ta ei lähe enam kuhugi! Ta ootab, kuni talle järele tulakse! Ta mõistab, jah!» Vabrikant Kanguri kõne on sagedasti labane; see iseloomustab teda kui harimatut, kuid kavalat tõusikut. Näiteks kõneleb ta kaitsepolitsei komissarist Markuselt: «... Muidugi — ta on siga. Aga sea kombel muidugi kah... kasulik. Minu vanamehe kantniku poeg. Püüdlik nagu vanakurat. Naine tal on harakas... Kätt-kätt-kätt ja kätt-kätt-kätt! Mina saan vana Markusega — selle minu taadi kandimehe pojaga — suurepäraselt läbi. Käib minu juures napsi norimas. Hea küll — trimpa — kas minul sellest kübemest kraamist kahju on, mis ta endale mu laua taga sisse ajab...» Nagu näeme, esineb Kanguri kõnes ka vulgarisme; kuid need ei mõju ebakõlana, vaid on orgaaniliselt sulatatud Kanguri iseloomu ja olemuse avamise ta kõne kaudu. Vabrikant Suuroru kõnet iseloomustab asjalikkus, kuivus ja teatud teravus, millega tuuakse esile tema kui kalgi, kasusid arvestava eksploatööri olemus. Tabavalt avatakse reetur Hansu seikleja-minerik ja tühisus sel teel, et lastakse tal kasutada ingliskeelseid sõnu ja fraasikesi; toimetaja Jürissoni harimatus tuleb ilmsiks selles, et Jürisson hääldab ingliskeelseid sõnu täht-tähelt, näiteks «White Horses Whisky». Tööline Peeter Kondor väljendub lihtsalt, kuid küllaltki elavalt ja mõjukalt. Tema kõne maneer on iseloomulik keskkonnale, milles ta töötab. Toomas Kondori kõne kaudu tuleb esile impulsiivne, teotahtest tulvil võitleja.

Draama «Võitlus rindejooneta» kompositsioon on rajatud kahe vaenuliku maailma kokkupõrkele. Konflikt, mis võrsub võitluses kahe antagonistliku leeri vahel ja mis sellisena omab suurt elulisust ja ühiskondlikku tähtsust, on iseloomulik pea kõigi A. Jakobsoni draamade kompositsioonile. Alates näidendi 2. pildist kujuneb draama hoogsaks. Intriig areneb pingeliselt ja haaravalt,

saavutades oma haripunkti tööliste demonstratsioonis, millest vaatleja kuuleb tegelaste sündmusi registreeriva kõne kaudu.

Näidendi «Võitlus rindejooneta» põhieesmärk — kodanluse paljastamine — tingib draama kompositsioonis üksikute osade omavahelised suhted; domineerivalt on esile tõstetud kodanlik miljö: draama kümnest pildist toimuvad seitse Tiit Kondori korteris. Tegelikult aitab tööliklassi kujutamist tasakaalustada asjaolu, et Tiit Kondori korteris toimub rida stseene, kus astuvad üles ka tööliste esindajad (2., 5. ja 10. pilt) või kus kõneluste kaudu peegeldub tööliste elu ja võitluse käik (5., 6., 9. ja 10. pilt).

Põhiliselt võttes jälgib kirjanik draamas tegevuse ühtsuse nõuet. Draama tegevustik on keskendatud tööliklassi revolutsioonilise võitluse ümber; see haarab ajaliselt ja sündmustikuliselt tervikulise lõigu, olles nimelt seotud konkreetse sündmusega — tööliste streigiga.

Dramaatilises jutustuses «Võitlus rindejooneta» tuleb ilmekalt esile A. Jakobsoni talent sügavate, eluliste kontrastide esitamises. Kontrastiprintsiibi meisterliku kasutamisega õnnestub kirjanikul reljeefselt esile tuua kahe Eesti olemus. Nii tõusevad vaataja või lugeja ette loomutruud ja meeldejäädvad, emotsionaalselt haaravad pildid kummagi leeri eluviisist ja võitlusest. Meie ees avaneb vabrikantide laiatav ja priiskav, ent oma sisult mandunud ja labane elu, nagu see eriti kujukalt avaldub pr. Kondori sünnipäevastseenides. Täissöönud rahahaid priiskavad ja praalivad pidulauas ning sepitsevad vägivallaakte tööliste vastu. Just samal ajal tõstab autor aga kätte vastasleerilt — nuhk Hansu sõnade kaudu: «Onu Siim on nagu jala alla jäänud kevadine hernelest... Peetrikese nägu on lausa must... Toomal on halvasti teise lapsega.» Ta kõneleb juhtudest, kus streikivate tööliste perekonnaliikmed on näljast paistetama hakanud. Demonstratsioonile tulnud töölishulki iseloomustab kirjanik järgmiselt (insener Suuroru kaudu): «... pilt on kurb, väga kurb. Äärmine kõhnus, äärmine... kuidas ütelda... kurnatus.» Ent sellest hoolimata ei tuhmu töötajate kõrged moraalsed omadused, seltsimehelik solidaarsus, murdmatu optimism.

Kokkuvõte. Tänu ideelisele selgusele ja kunstilisele meisterlikkusele on dramaatiline jutustus «Võitlus rindejooneta» kujunenud kõitvaks ja kasvatavaks teoseks. Draama haarab oma probleemirikkuse ja elulisusega. Tööliste võitlus draamas mõjub kui lahutamatu osa sellest suurest võitlusest, mida veel praegu peavad paljud rahvad oma vabanemiseks kapitalismi kütkeist.

Tööliklassi ja kapitalistide vahekorra kujutamise kaudu näitab kirjanik, et reaktsioonilise kodanluse väide «rahvusterviklusest» on üks kodanluse võtteid, mille eesmärgiks on kinni mätsida vastuolusid tööliklassi ja kodanluse vahel, et hõlbustada töörahva ekspluateerimist kodanluse poolt. Draamast näeme, et kodanlikus Eestis käis terav klassivõitlus, et see klassivõitlus oli paratamatu isegi kõige lähemate veresugulaste vahel, kui üks neist sugulas-

Stseen dramaatilise jutustuse «Võitlus rindejooneta» lavastusest Riias (Läti Riiklik Akadeemiline Draamateater).

test oli ettevõtja, teine aga tööline. Kirjanik avab teoses selle pingelise võitluse, mis ei toimunud mingil geograafilisel rindejoonel, vaid mis käis elu ja surma peale kõikjal, kus puutusid kokku töö ja kapital.

«Võitlus rindejooneta», mis käsitleb mineviku sündmuse sotsialistliku realismi seisukohast, paljastab kodanliku Eesti tõelise palge ja on sellisena tugevaks löögiks nõukogude korra vastastele ja kodanliku Eesti ülistajaile. Oma teosega veenab kirjanik lugejaid kodanliku ühiskonna hukkumise paratamatuses, näidates kodanluse allakäiku ja töölisklassi kasvavat jõudu. Ta kujutab oma draamas neid ühiskondlik-poliitilisi vastuolusid, mis viisid ummikusse kodanliku korra ja töid võimule töötava rahva.

Dramaatilist jutustust «Võitlus rindejooneta» on edukalt lavastatud reas meie teatrites ja mitmes vennasvabariigi teatris. Tõlgituna on teos ilmunud vene ja läti keeles, samuti väljaspool Nõukogude Liidu piire — slovaki, tšehhi, saksa ja hiina keeles.

Näidendid «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» ilmusid ajal, mil avaldati NLKP Keskkomitee otsused ajakirjade «Leninrad» ja «Zvezda» ning draamateatrite repertuaari kohta (1946). Need otsused andsid suuna ka eesti nõukogude kirjanduse arenemisele, nad kutsusid kirjanikke nõukogude ühiskonna aktiivsemale teenimisele, võitlusele kodanliku natsionalismi, kiretuse ja apoliitilisuse vastu. Selles võitluses osutusid need draamad konkreetseks

näiteks sellest, kuidas kirjanduses rakendada parteilisuse printsiipi, arendada võitlust apoliitilisuse ja teiste nõukogude rahva elule vaenulike nähtuste vastu. Sellistena etendasid A. Jakobsoni draamad tähtsat osa eesti nõukogude kirjanduse arenemises.

Oma järgmistes dramaatilistes jutustustes võtab A. Jakobson vaatluse alla tööliste, talupoegade ja intelligentsi elu Suure Isamaasõja järgsel ülesehitustöö perioodil.

Näidendis «Rooste» (1947), mille tegevus areneb ühes tekstiilivabrikus, käsitleb kirjanik sotsialistliku töö teemat ja valvsuse küsimust. Ta näitab endisi kapitaliste nõukogude korra osavalt maskeeritud kahjuritena, eeskätt aga hoiatab juhtivat kaadrit «roostetamise» eest.

«Kaks leeri» (1948). Pärast Teist maailmasõda kujunes üha selgemini välja kaks vastandlike huvidega leeri: ühelt poolt demokraatlik, fašismi- ja imperialismivastane leer, kes võitleb rahvaste vabaduse ja rahu eest — eesotsas Nõukogude Liiduga; teiselt poolt — reaktsiooni ja imperialismi leer, mis asus õhutama sõjahüsteeriat ja palavikuliselt ette valmistama uut maailmasõda.

Oma dramaatilise jutustuse «Kaks leeri» eesmärki selgitab autor järgmiselt: «Praegu, kus võitlus demokraatliku njaailma ja võltsi nn. «lääne demokraatia» vahel on ägenenud, tahan oma näidendiga nende leerde vastuoksust näidata ja aidata teatrikülastajat neid õigesti nägema.»

Dramaatilises jutustuses «Kaks leeri» kirjeldab autor loovat tööd noores Eesti NSV-s sõjajärgsel perioodil ja võtab sellega seoses käsitluse objektiks kosmopolitismi küsimuse, selgitades kosmopolitismi kui imperialismi ideoloogia olemust.

«Kaks leeri» on näidend intelligentsi elust. Selles kujutatakse nõukogude inimeste tööpaatost, loova töö võitu, nõukogude kunsti ja teaduse arengut. Helilooja Märt Laagus pühendub kogu visadusega tööle nõukoguliku heliloomingu alal, saavutades silmapaistvaid võite. Peeter Laagus, bakterio- loog, töötab innukalt selleks, et teha tuberkuloosi pisikud kahjutuks, ta naine Katriin, arst, annab oma parima inimeste tervise heaks. Nooruk Jaak Laagus, Suure Isamaasõja vapper partisan, õpib koos Paul Kaalepiga muusika alal. Näidendis kajastub laiu rahvahulki haaranud tööpaatos. Nõukogude inimeste tööd innustab veendumus selle õilsast eesmärgist.

Siinjuures võtab autor põhjalikuma vaatluse alla kaasaja elu ühe tähtsa küsimuse — kodanliku korra tingimusi võrsunud haritlaste ümber- kasvamisprotsessi. Küsimust käsitleb kirjanik vana helilooja Märt Laa- guse ja kirjanik Nigul Härma kaudu, kelle näol loob oma draamaloomingu elu- lisemaid, meeldejäävamaid kujusid. Kunstilise ja psühholoogilise töepärasusega on näidatud, et see ümberkasvamine nõukogude kirjanikuks või kunstnikuks toimub kibedas võitluses vanade loominguiliste või maailmavaatelistel igandite vastu, nagu seda näeme eriti teraval kujul Nigul Härma juures.

«Kahes leeris» tuleb ühe teemana esile tõsta uue, nõukogude intelligentsi kujunemist noore põlvkonna näol, nagu seda draamas on Jaak, Paul jt. Need noored esindavad töölisklassi, talupoegade ja teenistujate ridadest võrsunud haritlasi, kes on tihedasti seotud oma rahvaga.

Draamas «Kaks leeri», mille motoks on J. Fučiki sõnad «Inimesed, ma armastan teid! Olge valvsad!» on kesksel kohal kosmopolitismi tõelise olemuse avamine. Kirjanik paljastab kosmopolitismi

Stseen dramaatilise jutustuse «Kaks leeri» lavastusest 1948. a. teatris «Estonia» (Tallinn).

kui maski, mille varjus rahvusvaheline imperialism ajab rahvaste orjastamise poliitikat; kosmopolitism — see on ideoloogiline relv demokraatia- ja rahuleeri vastu.

Võitlus demokraatia- ja reaktsioonileeri vahel näidatakse ühe ja sama haritlas perekonna liikmete kaudu. Ausate nõukogude töötajate püüdlusi anda oma võimed sotsialismimaa teenimiseks kehastab helilooja Märt Laagus koos poegade Peetri ja Jaaguga. Seevastu kuulub üks helilooja poegadest, Johannes Laagus, koos oma abikaasa Riitaga nende hulka, keda lääne imperialistid läkitavad Nõukogude Liitu eesmärgiga levitada siin reaktsioonilist ideoloogiat, laostada sotsialismiehitajate moraali. Johannese ja Riita kujudes paljastatakse kosmopolitismi ja fašismi rahvavaenuliku «filosoofia» lähtekohad ja fašistide ebainimlikud jooned. Nende kujude kaudu avab kirjanik nn. lääne «demokraatia» tõelise palge, kogu reaktsioonilise kodanluse roiskunud olemuse. Draama lõpu abil juhib kirjanik meid järeldusele, et nõukogude ühiskonnas ei ole püsivat kohta isikutel, kes püüavad levitada rahvavaenulikke ideesid ja soosivad bandiitlik-fašistlikke jõuke, nagu siin ei ole pinda ka neil ideedel.

Analüüsisides sõna-, mõtte-, teo- ja loomingulise vabaduse mõistet, näitab kirjanik, et reaktsioonilise kodanluse poolt ülistatud vabadused kapitalistlikes maades on tegelikult vabadused «üksikutele kiskjatele, orjapõli aga miljonitele töomesilastele». Nõukogudemaa on olukord vastupidine, siin kehtib tõeline vabadus, nimelt «vabadus ja õnn miljonitele töomesilastele, profülaktiline isolatsioon üksikutele kiskjatele». Kõnelustes, mis toimuvad ühelt poolt peamiselt Peetri ja Märdi ning teiselt poolt Johannese ja Riita vahel, avab kirjanik sügava kuristiku kahe vaenuliku leeri ideoloogia vahel.

«Kahes leeris» on peamine tähelepanu suunatud tegelaste ideoloogilise palge väljatöötusele. Draama kompositsioon on rajatud

kahe antagonistliku leeri kokkupõrkele, vastandlike maailmavaadete ning iseloomude avaldumisele tegelaste *vaidlustes*; viimased arenevad tihti dramaatilisteks, hoogsalt tõusva pinevusega stseenideks. Teose paralleelselt arendatud eri teemad on kirjanik õnnestunult sõlminud küllaltki mõjuvaks tervikuks. Autoril on läinud korda luua näidend, mis kajastab eredalt nõukogude inimeste kasvu, paljastab kosmopolitismi ja fašismi ning kutsub nõukogude inimesi valvsusele.

Järgmine dramaatiline jutustus «Meie elu» (1949) käsitleb *klassivõitlust Eesti külas* esimeste kolhooside loomise päevil 1947. aasta sügisel. Teoses on näidatud töötavate talupoegade võitlust küla kollektiviseerimise eest, võitlust kulakute ja bandiitide vastu, kes raevukalt püüavad takistada uue elu rajamist. «Meie elus» on loodud hulk meeldejäävaid, dramaatilises tegevuses antud kujusid, näiteks parteiorganisaator Peeter Karm, kulak Kristjan Saulep jt.

Vanu, kodanlikust korrast ületoodud juhtimismeetodeid, mis kahjulike iganditena kujunevad piduriks nõukogulikus ülesehitustöös, ründab A. Jakobson draamas «E h i t a j a d» (1950). Käsitledes oma näidendis küsimust juhtiva kaadri ja töötajatekollektiivi vahekorras, mõistab kirjanik hukka bürokratismi ja käsutamismeetodi. Ta selgitab õige, töötajate initsiatiivi soodustava juhtimisviisi vajadust, innustab võitlema nõukoguliku juhtimisprintsiibi järjekindla teostamise eest.

Eesti rahva elu käsitlevaid A. Jakobsoni näidendeid tuleb hinnata kui draamaloomingut, milles eredalt kajastub sotsialismi maaga liitumise suur ajalooline tähtsus eesti rahvale. A. Jakobsoni näidendid annavad hästi edasi kohalikku koloriiti, *rahvusliku omapära avaldusi*. Need draamad on võrsunud kohalikust pinnasest, ühiskondlik-poliitilisest olukorrast, rahva psüühikast. Tööliste, talupoegade, haritlaskonna esindajaid tunneme oma lähemast ümbrusest. Samal ajal väljendub neis näidendis *sotsialistlik sisu*; rakendatud sotsialismi idee teenistusse, on neis kohaliku elu aktuaalsed küsimused arendatud suurte üldistusteni.

A. Jakobsoni draamalooming võitluses rahu ja demokraatia eest.

Oma järgmise dramaatilise jutustusega «Õõ ja päeva piiril» pöördub A. Jakobson uue aine ja uue tegevuskoha poole. Selle teosega algab näidendite tsükkel, milles kirjanik esineb võitlejana rahu ja rahvaste vabaduse eest, demokraatia ja sotsialismi eest rahvusvahelises ulatuses.

Juba dramaatilises jutustuses «Kaks leeri» käsitleb kirjanik ühe teemana võitlust demokraatia- ja reaktsioonileeri vahel laiemas haardes. Ent alates 1950. aastast — draamades «Õõ ja päeva piiril», «Šaakalid» jt. — on A. Jakobsoni lavateostes võitlus rahu eest välja arendatud keskse teemana. Näidendite sündmustik are-

neb väljaspool Nõukogude Liidu piire, enamasti kaasaegseis kapitalistlikes maades.

Teise maailmasõja tagajärjel langes kapitalistlikust süsteemist välja rida maid, kes seejärel koos Nõukogude Liiduga moodustasid ühtse, võimsa demokraatia- ja sotsialismileeri. Oma sisemistest raskustest püüavad kapitalistid üle saada relvastumise võidujooksu, tööstuse militariseerimise ja uue maailmasõja ettevalmistamisega. Koos sotsialismileeri vastu plaanitsetava sõja ettevalmistamisega areneb imperialistliku leeri maades pealetung töörahvale, nende maade režiimi fašiseerimine.

1950. aastast alates kirjutatud draamades käsitleb A. Jakobson suure põhjalikkusega neid küsimusi, mis tänapäeval erutavad kogu maailma rahuarmastavaid rahvaid — võitlust ameerika imperialistide agressiivsete plaanide nurjaajamiseks. Ta näitab, et Ameerika Ühendriikide reaktsioonilised ja sõda ihkavad ringkonnad ning nende poolt orjastatud maade valitsused on hakanud sõda pidama oma rahva vastu, maha suruma demokraatia jõude. Ent samal ajal näitab kirjanik tõde, et maailma rahvaste rahurinde võimsus üha kasvab, et rahu, demokraatia ja sotsialismi jõud on võitmatud.

Nende näidenditega on autor toonud eesti nõukogude draamakirjandusse rea uudseid kujusid; tegelaste väljajoonistamisel, samuti ka rahva osa kujutamisel avaldub kirjaniku püüd uute, mitmekesisemate väljendusvahendite rakendamisele. Reaktsiooni-leeri kujutamisel kasutab A. Jakobson teravat satiirirelva; satiirilist käsitlusviisi rõhutades on kirjanik neist kolmele viimasele näidendile — «Šaakalid», «Kaitseingel Nebraskast», «Suremine» — pannud alapealkirjaks «dramaatiline satiir».

«**Õõ ja päeva piiril**» (1950). Dramaatiline jutustus «Õõ ja päeva piiril» haarab paljusid tänapäeva aktuaalseid probleeme, mis on maailma rahvaste tähelepanu tulipunktis. Näidendis kirjeldab autor maršaliseeritud maade rasket olukorda ja töörahva teadlikkuse kasvu vastupanus rahvusvahelise imperialismi survele.

Draama sündmustik toimub protestistreigi ümber, mille mootorihase töölistega kuulutavad välja solidaarsuse märgiks pealinna sadamatöölisega; viimased keeldusid lossimast Ameerika relvalaadungeid. Samaaegselt areneb allkirjades kogumine Stokholmi rahuüleskutsele, samuti suurejoonelise rahukaitsemiitingu ettevalmistamine.

Kirjanik näitab, kuidas laiade rahvahulkade üha kasvav teadlikkus ja ähvardav väljaastumine rahu kaitseks viivad kapitalistid paanikasse. Eksploaateerijad, kes arendavad meeleheitlikku võitlust rahvahulkade vastu, haaravad äärmiste abinõude järele. Terror, laim Nõukogude Liidu aadressil, noorte kasvatamine fašismi vaimus, baptistide vabaõhu-jumalateenistused jms. on laialt kasutatavad võtted.

Draamas näeme, et maršaliseeritud maade tööstus on täielikult allutatud ameerika kapitali huvidele. Ameeriklane Jackson, kes esindab «teatud kapitaligruppi», käsutab tööstureid-ettevõtjaid ning teostab ranget poliitilist kontrolli. Ta juhib kogu seda musta, saagiahnusest ja julmusest läbiimibunud fašistlik-

terroristlikku jõuku, kelle üheks aktiivsemaks tegelaseks draamas on gangster Herman Olsen.

Reaktsioonileeri kujusid valgustab kirjanik terava satiiriga, paljastades nende kiskja-jooni ja moraalselt roiskumist. Need tüübid on joonistatud tugevasti teravatud värvidega, eriti vabrikant Kurt Troll vanem.

Orjastajate reeturlikele sepitsustele astub vastu laiade rahvahulkade võitmatu rinne. Vastuseks terroriaktidele ja muudele repressioonidele kasvab pidevalt laiade rahvahulkade poolehoid kommunistidele, Nõukogude Liidule, rahukaitse liikumisele. Rahukaitsemiitingul tapavad Jacksoni-Trolli agendid kommunist Oskar Andersi, ent tema matusepäeval selgub: «Aga allkirju Stokholmi üleskutsele on tulnud eilse ja tänase päeva jooksul rohkem, kui üheleks kunagi oodata teadnud — töölislalt, ümbruskonna talupoegadelt, haritlastelt. Ja neid tuleb juurde veelgi!»

Demokraatialeeri juhtivamaid kujusid — kommunist Oskar Anders esindab tüüpilist kapitalistliku maa töolist-kommunisti, kelle tegevust kannab sotsialistliku internatsionaalsi idee. Oma loomingu silmapaistvamaid emakujusid on A. Jakobson loonud ema Olseni näol, kes kehastab töötava rahva alistamatust.

Näidendis «Öö ja päeva piiril» on A. Jakobsonil õnnestunud näidata rahva jõudu, rahvahulkade sihikindlat, raugematut edasiminekut, võimsat ähvardust agressoreile ja kapitalistlikule korrale. Selgesti tuuakse teoses esile mõte, et võitlus reaktsiooni vastu viib rahvad uue ajastu lävele, et rahvad juba seisavadki lõppeva öö ja algava päeva piiril...

Dramaatiline jutustus «Öö ja päeva piiril» kuulub oma kunstimeisterlikkuse poolest kirjaniku parimate draamade hulka. Näidendi intriig, mis põhineb kahe vaenuliku maailma võitlusel, areneb loomulikult ja üha tõusvas pinevuses; vahekorrad kujunevad nagu iseenesest, põimudes sisemise loogikaga. Tegelaste iseloomud avanevad suurel määral aktiivses tegevuses ja võitluses.

«Saakalid (Ameerika elulaad)» (1951).

Võitlust rahu eest jätkab kirjanik näidendiga «Saakalid», mis esmakordselt ilmus ajakirjas «Looming». Teos tähistab A. Jakobsoni loomingus uut temaatilist ja žanrilist avardumist. Draama sündmustik areneb Ameerika Ühendriikides. Käsitluslaadilt on «Saakalite» näol tegemist eesti nõukogude kirjanduses võrdlemisi vähe viljeldud žanriga, nimelt dramaatilise satiiriga, nagu autor ise näidendit selle alapealkirjas iseloomustab.

Dramaatilises satiiris «Saakalid» paljastatakse nn. «ameerika elulaadi» tänapäeval avalduvaid vorme, reaktsiooniliste ringkondade imperialistlikku poliitikat, nende vaenu kõige progressiivse vastu ja sõjalisi sepitsusi. Teiselt poolt aga näidatakse draamas Ameerika Ühendriikide rahva üha laienevat võitlust rahu eest.

Näidendi tegevuspaigaks on üks Ameerika Ühendriikide linn kuskil lõunapoolses osariigis. Siin, peamiselt keemiaprofessor Steel luksuslikult sisustatud võõrastetoas, astuvad meie ette «ameerika elulaadi» esindajad prof. Steel, kindral McCannedy, ettevõtja Bruce, fašist Schneider ja teised. Nende teravalt indi-

vidualiseeritud kujude kaudu avaneb vaataja ees imperialistide eluviis oma tüüpilisuses, avaldub kui tõsine oht maailma rahule ja rahvaste suveräänsusele. Neid ameerika imperialistide esindajaid on iseloomustatud kui murdjaid — «šaakaleid». Saagitsejate omavahelist võitlust kasumite jahil on kirjanik korduvalt näidanud juba oma varasemas loomingus. «Šaakalites» tõstab A. Jakobson selle joone esile erilise rõhuga.

«Šaakalite»-jõugu tegevust suunab esijoones deviis — dollar, äri, «bisnis». Selle nimel teostavad imperialistid toore jõu poliitikat, kutsuvad üles uuele sõjale, tallates jalge alla rahvaste võrdõiguslikkuse ja kodanlik-demokraatlike vabaduste printsiibi. «Ameerika elulaadi» kujutades toob kirjanik «Šaakalites» üldistava jõuga esile põhilised erinevused imperialismileeri ja sotsialismi- ning demokraatialeeri maade vahel, samuti ka «ameerika elulaadi» esindajate lepitamatu vastuolu ameerika rahva laiade hulkadega.

Tegelaskujud. Dramaatilise satiiri «Šaakalid» kesksemaid kujusid on keemik professor Steel, eralaboratooriumi omanik. Tema toa seinatel ripuvad Lincolni, Washingtoni ja teiste Ameerika demokraatlike riigitegelaste portreed. Ent tegelikult esindab prof. Steel neid, kes on ammugi heitnud üle parda demokraatlike põhimõtete lipu. Prof. Steeli väline kinnisuski on vaid teesklus. Selle taga luurab valvel olev, saaki ahnitsev kiskja, hoolimatu äritseja ja inimkonna vaenlane. Kõrvaldanud teelt oma endise šefi prof. O'Conneli ja omastanud tema leiutise, mis teenis progressi eesmärke, arendab prof. Steel viimast edasi ja rakendab selle «höbehalli tolmu» nime all agressorite maailmavallutamise plaanide teenistusse. Et leiutis on mõeldud inimeste massilise hävitamise vahendiks, taotleb professor Steel saada enda valdusse tõelisi katseobjekte — inimesi. Selle ürituse kaudu, milles püütakse süütult surmamõistetud neegreid hankida katseobjektideks, tulevad esile rassilise diskrimineerimise tüüpilised avaldused. Prof. Steeli kujus näeme teadlase muutumist reaktsiooni tööriistaks.

Sügavalt on kirjanik tabanud tänapäeva imperialismile iseloomulikke jooni «sõprade», suurekaliibriliste rahamagnaatide Upton Bruce'i ja Edgar McCannedy kujus. Need kaks liiguvad ikka koos, nad kerkivad ikka esile seal, kus haistavad saaki. Upton Bruce, Lõuna Värvitööstuse Trusti peaaktsionäre ja tegevdirektoreid, kehastab imperialismi esindajate toorust, jõhkrust ja künismi. See kõhukas, toorsiidist kuues peremehetseja kehastab agressorite pretensioone maailma «sandarmi» kohale, nende meelut jahti kasumitele, rahvaste orjastamise taktikat avalikul kujul. Bruce'i kujus on antud kunstiline üldistus imperialistide jõupoliitikale, mille kohaselt tuleb vastastikuseid vahekordi lahendada relvade abil, pomme loopides, ehk nagu Bruce ise ütleb — «vägeva obaduse» andmise teel.

Edgar McCannedy, Sõjaministeeriumi Teadusliku Uurimise Osakonna juhataja asefäitja, Lõuna Värvitööstuse Trusti akt-

sionär ja juhatuse liige, esindab kurikuulsaks saanud tüüpi — äritsejat kindralimundris. Ta kehastab endas tegelikult neidsamu jooni, mida võisime näha Bruce'i juures. Ka McCannedy taotluste lõppeesmärgiks on: «Kus maa, seal Ameerika!»; ka tema on täis raevu Nõukogude Liidu ja rahvademokraatia maade, kommunistide ja kõigi rahupooldajate vastu, täis põlgust teiste rasside vastu. Ent McCannedy on osav diplomaat ja strateeg, ilmekalt joonistatud silmakirjateener. Sellisena esindab ta imperialistide taktika teist, samuti väga tüüpilist külge.

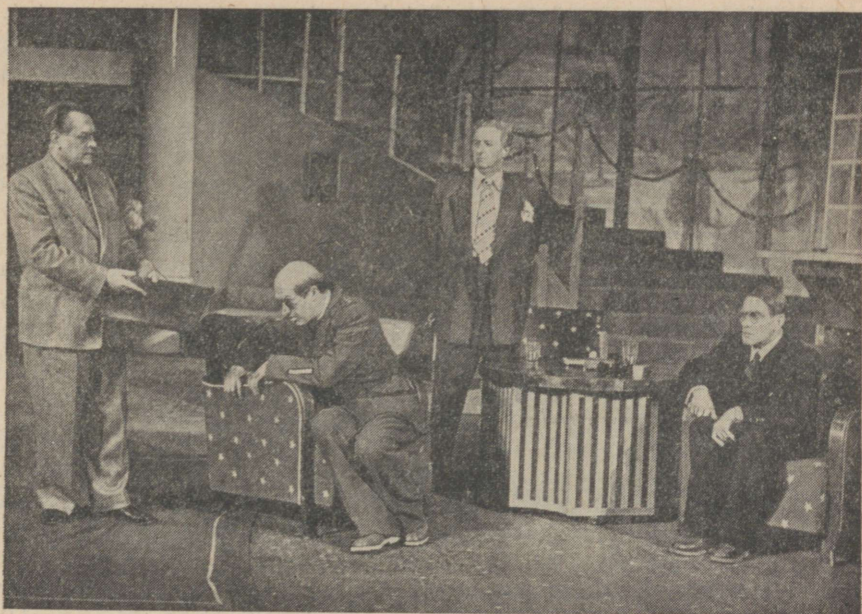
Prof. Steel, Bruce ja McCannedy, kolm «ajalookujundajat-veterani», esindavad imperialistlikus agressioonis igaüks eri ülesannete täitjat; nende koostöö on täpselt koordineeritud.

«Saakalite»-leeri jälgimaid kujusid on prof. Steeli abiline fašist Kurt Schneider. Doktor Schneider, keemik, endise hitlerliku armee «teaduslik töötaja», kellel on seljataga ulatuslik praktika inimeste massilisel mõrvamisel fašistlikes surmalaagreis, on näide sõjaroimarite soosimisest ja ärakasutamisest reaktsoonileeri poolt. Tema kujus saavad elavaks fašistidele tüüpilised sadistlikud jooned. Kurt Schneider esindab fašistlikku «isandrahva» ideoloogiat, olles hoiatuseks uue fašismi eest. Tema valgustamiseks on leitud rida meeldejäävaid, otse rabavaid detaile, mis iseloomustavad teda kui tüüpilist fašisti ja samal ajal ka kui individuaalset karakterit. Näiteks valmistab talle naudingut kõrvetada kärbseid põleva sigaretiga, ta jälgib ahne, ennastunustava uudishimuga prof. Steeli poja Harry, «höbehalli tolmu» esimese ohvri agooniat; neegreid peab ta vaid poolnimesteks. Schneideri tüüp märgib autori pöördumist uute kirjanduskunstiliste vahendite poole fašisti kujutamisel.

Pilt «ameerika elulaadist» saab täielikumaks niisuguste tüüpide tõttu, nagu professori abikaasa Doris Steel — iseloomulik oma rumaluses, kõrkuses ja tooruses, «ametlikult» tunnustatud gangster Joe Twist, kes tegutseb äritsejana-ettevõtjana ja väljapressijana, teosoofilis-spiritistliku ringi juhataja baptist Gideon Prisly; ku-klux-klani jõuk, päästearmelased, demonstratsioone korraldavad fašistid. Imperialistide klikk koos oma käsilastega püüab oma «ideesid» igasuguste vahenditega levitada, kasutades selleks ka kirjandust, ajakirjandust, kino, isegi sporti.

Tänapäeva Ameerika Ühendriikide sõjaõhutajate ja «ameerika elulaadi» esindajate — prof. Steeli, Bruce'i, McCannedy, samuti ka Doris Steeli iseloomu ja olemuse sügavamaks avamiseks on kaasa aidanud draama *satiiriline käsitusviis*. Teravalt suunatud satiiritules avaneb reljeefselt äritsejate-Ameerika otse hämmastav lühinägelikkus, maailmavallutusplaanide naeruväärsus.

Satiiri olemus peitub «Saakalites» peamiselt selles, et reaktsoonäride igasugused fantastilised soovunelmad ja rumalad ettekujutused seatakse teravasse kontrasti tegelikkuse olukordadega; selle tõttu tuleb nende absurdsete plaanide ja kujutelmade naeruväärsus käegakatsutavalt selgesti esile. Nii laseb kirjanik agres-

Stseen dramaatilise satiiri «Saakalid» lavastusest 1953. a. (V. Kingissepa nim. Tallinna Riiklik Draamateater).

soreil kõnelda endist kui vaguraist tallekestest või rahustab nende edevust väärkujutlusega oma armee tugevusest. Näiteks küsib senaator Howard spiritistlikul seansil: «Kui kaua suudavad punased meie vägedele vastu seista?» — «Ma õnnistan oma vägesid ja punased ei suuda neile üldse vastu seista,» vastas Kristuse vaim. Või edasi — korealaste hankimisel katseobjektideks pörkab prof. Steel esialgu tagasi tehingust allmaailma tegelase Thomas Greyga; ent ta nõustub otsekohe, kui kuuleb, et tegemist on osariigi kuberneriga Staffordi isikliku sõbra ja parema käega. Tabavat satiiri antakse ka prof. Steeli kohta mõrvamisstsenis. Näiteks tarvitab prof. Steel, kes mõrvas prof. O'Conneli, jämedaid sõimusõnu McCannedy, samasuguse mõrtsuka aadressil: «Kaabakas! ... Bändiit! ... Ko-letis!» Naeruväärsena mõjub palve, mille prof. Steel esitab viimases hädas: «Halastage!» Satiirilist mõju teravdavad McCannedy manitsused toolile seotud prof. Steelile — olla viisakas, rahulik, mitte segada vahele jne. «Šaakalites» avaldub autori viha ja põlgus reaktioonileeri vastu ka hammustava sarkasmi näol, näiteks lehekülgedel, kus kujutatakse «elava materjali» esimese eksemplarina prof. Steeli enda poega, selle agooniat pääste-armeelaste sõjakate laulude ja Martin Morrise reklaami taustal.

Reaktioonileeri omavahelises suhtlemises valitseb igal sammul vaid «džungliseadus», vastastikune umbusk, valmisolek teist omasugust kui konkurenti likvideerida. «Saakalite» omavaheline

võitlus kasumite pärast, mida töötab prof. Steeli leiutis, moodustab draama ühe põhilise intriigi.

Kõrvuti sõjaõhutajate leeriga näeme «Saakalites» Ameerika Ühendriikide teist palet — ameerika rahva rõhuvat enamust, kes tahab töötada ja elada rahu. Progressiivne leer eesotsas kommunistidega võitleb agressiivse poliitika vastu, sõja, fašiseerimise ja rahvusliku vaenu õhutamise vastu. Draamas on õnnestunud kujukalt näidata ameerika rahvahulkades üha laienevat liikumist rahu kaitseks, üha kasvavat sõprust Nõukogude Liidu vastu. Kommunistide ja teiste progressiivsete tegelaste ning laiade rahvahulkade võitlus rahu eest, võitlus sõjasepitsejate — «saakalite» vastu moodustab draamas teise põhilise intriigi. See areneb läbi-põimituna kokkupõrkega esimeses liinis — kiskjate omavahelise murdmisega, kusjuures progressiivseid tegelasi on näidatud enamasti aktiivses võitluses.

Näidendis astub üles rida tegelasi, kes kehastavad nii Ameerika Ühendriikide kui ka kogu maailma rahu eest võitlejate tüüpilisi taotlusi. Nee on eeskätt kommunistid — lennuväemajor erus Allan O'Connel, ehitustööline-monteerija Jack Ready ja vanemjoonestaja Charles Mead; edasi Dick Jones, keemik-laborant prof. Steeli laboratooriumis, prof. Steeli majateenija neegritar Mary, tema üliõpilasest poeg Ben ja teised. Ameerika intelligentsi demokraatlikku suunda esindab arstiteaduse doktor Armstrong, kelle poolt ellukutsutud Rahupooldajate Teadlaste Ühingul on võimas hääl.

«Saakalites» näemegi tõelise demokraatia, rahu ja sõltumatuse eest peetava võitluse lipukandjana Ameerika Kommunistlikku Partei, kes on oma maa kõigi progressiivsete jõudude avangard ja koondaja.

Rahu eest võitlejate juhiks draamas on Allan O'Connel. Tema kaudu näitab kirjanik, kuidas Nõukogude Liidu eluga tutvumine mõjub viljastavalt progressi ja rahu eest peetavale võitlusele kapitalistlikes maades. Autor avab meie ees O'Conneli arenemiskäigu, näidates, et ta kujunemisel on etendanud tähtsat osa tema viibimine Nõukogude Liidus. Vapustavat mõju avaldasid O'Connelile Ameerika päritoluga bensiinipaagid, mida ta sõja ajal nägi hitlerlaste lennuväljal; need tegid talle selgeks ameerika töösturite jälestusväärse osa oma rahva vere valamisel — põhimõtte järgi «äri üle kõigele!» Kodumaal rakendab O'Connel kogu oma energia rahvahulkade võitluse organiseerimisele. Ta selgitab, annab nõu võitluse taktikalistes küsimustes, suunab oma kaaslasi. O'Conneli mõju kõige konkreetsemaks näiteks draamas on Dicki ja Jane'i kasvamine.

Välja arvatud mõned tegelased, näiteks dr. Armstrong ja Dick Jones, kipuvad progressiivsete kujude individuaalsed jooned draamas siiski jääma hajuvaks ja vähe diferentseerituks. Nende sõnade kaudu kõlavad autori mõtted, kuid nii mõnigi kord on tegelasi raske tajuda elavate, omapärase näoga inimestena. Selle tõttu

Stseen dramaatilise satiiri «Saakalid» lavastusest Minskis 1953. a. (Valgevene Vene Riiklik Draamateater).

aga kannatab ka nende poolt kehastatavate ideede esilepääs. Teatud määral tasandab seda puudust laiade rahvahulkade jõud ja võitluse sihikindlus, mis õhkub kogu draama lehekülgedelt.

Üldiselt rakendab kirjanik «Saakalites» rahva osa kujutamisel võtteid, mida ta kasutab teisteski rahu ja demokraatia eest võitlevais draamades, alates näidendist «Õõ ja päeva piiril» ja lõpetades «Suremisega». Nimelt kujutab A. Jakobson laval esinevate, intriigiga otseselt seotud rahva esindajate konkreetsete tegelaskujude kõrval ka rahvast kaudselt, n. ö. lava taga. Näiteks saame draamas «Saakalid» tegelaste suu kaudu kuulda, et linnas toimuvad Koreas võitlevate sõdurite emade rongkäik, allkirjade kogumine rahupakti heaks, protestimeeleavaldused kommunistlike liidrite taasareteerimise pärast; kuuleme, et miitingute, koosolekute ja demonstratsioonidega liituvad kõikide kihtide esindajad. Samal ajal tuuakse rahva avaldused ka kuuldelise taju piirkonda: lavale kostavad meeleavaldajate laulud, marssimine, hüüded «Panna piir fašistlikule terrorile! Maha Wall Streeti sõjaohutajad!» jne.

Rahva ühise võitluse avaldusi — nii laval kui ka lava taga — orgaanilise tervikuna esile tuues on autoril õnnestunud anda rahujõudude võitlusest avar ja küllaltki mõjuv pilt. Nagu teisteski A. Jakobsoni rahu eest võitlevais draamades, nii ka «Saakalites» kujuneb rahvas reaalseks tegelaseks, tugevaks, ähvardavaks jõuks, mis ajab nurja imperialistide sepitsused.

Draama kunstilisest küljest. Dramaatilisele satiirile «Saakalid»

on omane sündmustiku hoogne arenemine ja dünaamika. Põhiliselt on draama idee selgelt esile toodud, kujude süsteem on kindlapiiriline.

Näidendi intriig areneb loogiliselt, kasvades välja tegelaste maailmavaatest, karakteritest ja olukordadest. Nagu mitmes oma varasemaski draamateoses, saavutab autor ka «Šaakalites» reljeefsusst kontrastide, valguse ja varju abil. Draama ongi üles ehitatud kontrastsetele karakteritele, ideedele, kahe antagonistliku maailma vahelisele võitlusele ja kiskjate omavahelisele kokkupõrkele. Siin näeme sügavat erinevust kummagi leeri moraalseteomaduste vahel; siin näidatakse ka terava vahe tõmbamist rassist järgi; haarav on kontrast kahe ema vahel — ühel pool neegrist teenija Mary, teisel pool professori proua Doris. Vastupidine on ka laste — Beni ja Harry saatus: jõud, millega liitub Mary poeg Ben, osutuvad ta päästjaks, Harry aga langeb oma gangsterluse ohvriks. Kõiki neid vastandamisi, heledaid ja tumedaid pindasid näeme esile tõusvat autori satiirilise käsitusviisi valgusel. Need piirjooned oleksid tulnud veelgi teravamad, kui progressi-leeri juhtivaile kujudele oleks antud rohkem omapära, värvi ja elulisust.

Erinevusi kummagi leeri ideoloogilises ja moraalses ilmes püüab autor välja tuua ka tegelaste keele abil. Selle näitena võib esitada draama lõppstseeni dialooge. Kapitalistid-äritsejad — oma suurte saagilootuste varemeil, uimastena ootamatust hoobist, tabatuna kuriteolt — suudavad esile tuua vaid abituid lausekatkendeid. Näiteks kokeleb McCannedy: «Uskuge, mister O'Connell, te... te... liialdate minu osa! Olen... olen tõesti... ainult teiste käsu täitja...» Seevastu kannab rahu eest võitlejate kõnet otsustavus, julge paatos ja veendumus oma lõplikusse võidusse. Hoiatavalt kõlavad O'Conneli sõnad: «Ehh, teie, bandiidid ametlikus sõjaväevormis ja kõige paremates ülikondades! Nägite nüüd, — igal pool, kus te ka oma jubedaid sepitsusi sepitsete, oleme me teie kannul, kisume teid päevavalgele, rebime teil maskid maha.»

Kokkuvõte. Dramaatilisel satiiril «Šaakalid» kui mitmeski suhtes õnnestunud teosel on teema aktuaalsuse, ideelise löövuse ja satiiri paljastava jõu tõttu tänapäeva võitluse seisukohast suur tähtsus. Oma näidendiga on A. Jakobson andnud lisandi kirjan-dusse, mis paljastab «ameerika elulaadi» ja selle rahvavaenulikkule olemust. Sealjuures märgib «Šaakalid» kogu nõukogude draama-kirjanduses esimesi silmapaistvamaid võite satiirilise žanri alal. Oma laadilt esindab teos *satiirilist pamfletti*. «Šaakalid» on tõlgi-tuna ilmunud vene ja mitmes teises vennasrahvaste keeles. Draa-mat on lavastatud paljudes Nõukogude Liidu teatrites, sealhulgas ka Moskva ja Leningradi teatrites.

Oma järgmise dramaatilise satiiriga «Kaitseingel Neb-ras k a s t» (1952) pöörduv kirjanik uuesti maršaliseeritud maade olukorra kujutamisele. Draama ideelis-kunstilises teostuses ilmneb

mitmeti uudne, omapärane lähenemine, eeskätt kujude süsteemis, satiiri laadis, rahva osa kujutamisel.

Draamas «Õõ ja päeva piiril» jäi ameeriklane-okupant ise otseselt välja toomata. Draamas «Kaitseingel Nebraskast» on keskseks kujukseks just ameeriklane, kes Euroopa maades püüab ellu viia «ameerika elulaadi».

Draama peategelaseks on Nebraskast tulnud ameeriklane Theodor Nathan Truman, keda ironiliselt nimetatakse «kaitseingliks». See kuju on loodud mitmekülgseks ja kunstiliselt süvendatuna. Trumani ja kindrallikuues äritseja kolonel Smilli ülesandeks «teenistuslikus osas» on teha kohapeal sõjalisi ettevalmistusi, organiseerida salaluuret, suruda maha rahu- ja demokraatiaõude. Selle kõrval aga näeme neid isiklike kasude jahil, rahva varanduse riisujatena, kusjuures nad ikka ja alati tegutsevad kohaliku rahva «kaitsmise» sildi all. Trumani, Smilli ja teiste kaudu, keda laval otseselt ei näidata, avaneb eredalt ameerika reaktioonilise kultuuri mandumine, ameerika äritsejate röövpoliitika, kogu «ameerika elulaad» Euroopas.

Teiseks tähtsaks küsimuseks näidendis on parempoolsete sotsiaaldemokraatide reeturliku osa paljastamine. Sotside äraandlikkust on kirjanik näidanud juba varasemates draamades («Võitlus rindejooneta», «Õõ ja päeva piiril»); kuid suurima põhjalikkusega on seda tehtud draamas «Kaitseingel Nebraskast», kus see esineb teose ühe põhiteemana. Nagu draamas «Õõ ja päeva piiril», nii ka siin näidatakse parempoolseid sotsie rahvuslike reetjatena. Ajalehe väljaandja, nn. «proletaarse kapitalismi» «teoreetik» Samuel Sunne ja vabrikandist linnapea Gunnar Hansen on parempoolse sotsiaaldemokraatia tüüpilised, kunstiliselt õnnestunud esindajad. Mõlemad on draama intriigi arenemisega vahetult seotud. Draamas «Kaitseingel Nebraskast» näeme Sunne «teooria» teostamist praktikas, selle kurbi tagajärgi nii sotsiaaldemokraatidele endile kui ka rahvale.

Draamas «Kaitseingel Nebraskast» puudub otsene, pidevalt arenev konflikt progressiivse leeri konkreetsete esindajate ja reaktiooni jõudude vahel; laval tegutseb vaid paar tegelast rahva hulgast, kusjuures needki esinevad episoodiliste kujudena (teenija Katriin, aednik Bente, töötu Ole). Kuid ometi on autor ka siin, nagu draamades «Õõ ja päeva piiri» ja «Saakalid», suutnud rahvast näidata jõuna, kellel on öelda otsustav sõna. Rakendades rahva osa kujutamisel kaudseid vahendeid, on kirjanik suutnud teha tajutavaks rahva jõu, kommunistide üha laieneva mõju, näidata rahva väljaastumisi sõjaõhuhajajate ja saagitsejate, samuti parempoolsete sotside vastu. Rahvas mõjustab draamas ka intriigi arengut, nii et Theodor Nathan Truman on sunnitud lõpuks kibestunud tunnistama: «Iga lapike maad teil... on täis kas kommuniste endid või... teisi sihukesi, kes Ameerikale tüli teevad!» Draamas on selgelt esile toodud rahva teadlikkuse kasv ja optimistlik tulevikuperspektiiv. Tegelaste karakterid on joonistatud reljeefselt ja plastiliselt, kusjuures on leidlikult kasutatud ka mitmesuguseid detaile tegelaste igapäevasest elust.

Võrreldes «Saakalitega» on draamas «Kaitseingel Nebraskast» satiir ühtlasem ja pidevam. Samal ajal on see erinev ka oma põhitoonilt; teoses «Kaitseingel Nebraskast» arendatakse sädelevat, naeru tekitavat satiiri. Sellisena esindab «Kaitseingel Nebraskast» eesti nõukogude kirjanduses *satiirilisi komöödiid*.

Dramaatilises satiiris «S u r e m i n e» (1953; hiljem pealkirja all «Kaotatud paradisi») näidatakse võimult tõugatud klasside hääbumist ühel kapitaliorjusest vabanenud Euroopa maal. Intriigi arendamine, mis seisneb mässukatsest osavõtjate paljastamises, jääb hajuvaks ja loiuks. Näidendi tugevamaks küljeks on rida

sureva klassi esindajate kujusid, kes on antud selgepiiriliste individuaalsete joontega. Nende agoonia-avaldused on joonistatud värvikalt ja elavalt, otse füüsiliselt tajutava reljeefsusega, teravat vastikusetunnet esile kutsudes. Paiguti võib teoses märgata autori kaldumist naturalismi. Näidend, mis mitmeti tuletab meelde Eesti NSV lähemat minevikku, tõstab teravalt üles valvsuse küsimuse. Oma ideelt esitab «Suremine» siiski võrdlemisi vähe uut, sest ta rõhutab vaid neid järeldusi, millele meid on nagunii juhtinud kirjaniku teised draamad.

Oma järgmise näidendiga «V a n a t a m m» (1954) pöördus A. Jakobson jälle Nõukogude Eesti elu käsitlemisele. Draamas, mis kujutab intelligentsi elu, näidatakse nõukogude teaduse hoogsa arengu taustal akadeemik Räni kujus igandeid inimeste teadvuses. Ka oma varasemates draamadest — «Elu tsitadellis» ja «Kaks leeri» — on kirjanik käsitlenud igandite küsimust kodanliku korra tingimustes kasvanud haritlaste juures. Sel puhul, näiteks prof. Miilase ja Nigul Härma juures, oli eeskätt tegemist mahajäämusega maailmavaates või — Märt Laaguse puhul — kasvamisega nõukoguliku loomingu olemuse mõistmisel. Akadeemik Räni näol aga on antud selline vanema põlve esindaja, kes oma tööga on saanud meie ühiskonna tunnustatud teadusemeheks, kuid kes ei ole suutnud veel vabaneda igandeist oma karakteris, egoismist ja kodanlikust individualismist. Ta elab südamega kaasa nõukogude teaduse edukäigule, ent ta ei suuda taluda ja mõista seda, et t e m a töö, millel omal ajal oli suur edasiviiv tähtsus, osutub nüüd juba vananenuks, et noored teadlased tulevad välja uute, paremate ja ajakohasemate leiutustega, millega minnakse mööda t e m a saavutustest.

KOKKUVÖTE.

A. Jakobsoni senisest kirjanduslikust loominguist kokkuvõtteid tehes tuleb märkida, et tema nõukogude-eelsel perioodil kirjutatud teosed kuuluvad kriitilise realismi valdkonda. Sel ajal pööras kirjanik peamise tähelepanu kodanliku ühiskonna kriitikale, töötava rahva elu viletsuse kujutamisele, sotsiaalsete probleemide käsitlemisele. Tema loomingu suures osas avaldus protest kodanliku ühiskonna ja selle varjukülgede vastu, samuti fašismi vastu. Kodanliku diktatuuri perioodil esines A. Jakobson peamiselt romaanide ja jutustuste autorina.

Nõukogude kirjanikuna loob A. Jakobson rea väljapaistva kunstilise väärtusega jutustusi ning pühendab siis peamise tähelepanu näidendite kirjutamisele. Nõukogude korra tingimustes kujuneb A. Jakobson sotsialistliku realismi kirjanikuks, kusjuures tema loomingu kujuneb otseselt võitlevaks, sotsialismi ja rahu ideedest kantud loominguks.

Sotsialistliku realismi kirjanikuna näitab A. Jakobson oma

Nõukogude Eestis ilmunud A. Jakobsoni teoste kaanepiltide.

jutustustes ja draamades võitlust vana, reaktsioonilise, ajaloo käigus paratamatule hukkumisele määratud ekspluataatorlike klas- side ja uue jõu, sotsialismi ideed kandva töötava rahva vahel. Kir- janik suunab lugejat-vaatajat sellele järeldusele, et ainult vana otsustav murdmine uue poolt, ekspluateerijate-klassi likvideeri- mine toob uue lõplikule võidule, avab tee töötava rahva õnnelikule elule.

Oma loomingu parimas osas näitab A. Jakobson *Eesti töörahva võitluse tihedat seost kommunistliku parteiga*. Kommunistid juhi- vad võitlust uue, sotsialistliku ühiskonna kindlustamise eest, innus- tavad kriitikat ja enesekriitikat. Kommunistid sammuvad esirin- nas ka võitluses rahvaste sõpruse, rahu ja sotsialismi eest kapita- lismimaades. Kirjanik rõhutab, et kommunistide tugevus oleneb nende lahutamatumust seosest töötava rahvaga. Näiteks ütleb üks A. Jakobsoni draamade tegelasi, Jaan Sander («Elu tsitadellis»): «Meie, kommunistid, meenutame väga sagedasti Antaiost. Ärge ka teie teda unustage. Sest — pidage meeles: häda sellele, kes lõikab läbi nabanöörid, mis ühendavad teda rahvaga... oma toitva emaga...» Oma jutustustes ja draamades on kirjanik loonud mit- med sellised kommunisti-kujud, keda on karastanud võitlus Suures Isamaasõjas, näiteks major Kuslap («Elu tsitadellis»), Peeter Karm («Meie elu») jt. Seistes töötava rahva keskel sõjajärgse üles- ehitustöö perioodil, tihendavad nad sidemeid rahvahulkadega, või- deldes rahva huvide ja vajaduste eest.

Samal ajal toob autor esile ka vaimustuse ja innu, mida töötav rahvas saab kommunistlikult parteilt. Kõikjal kajastub selgesti kommunistide kasvatav osa: kommunismi ideed on läinud rahva sekka, rahvas on need omaks võtnud. A. Jakobsoni teostes näe- megi ausaid, lihtsaid tööinimesi progressi kandjaina, humaansuse, moraali ja rahva õnne eest võitlejaina. Töötavad inimesed on ühis- konda aktiivselt kujundavaks jõuks, nad on sotsialismi eest võit- levad inimesed. A. Jakobson on oma jutustustes ja draamades and- nud rea niisuguseid südamlikult joonistatud töötavate inimeste kujusid — klassiteadlikke võitlejaid, eesrindlikke töölisi, töötavaid talupoegi, haritlasi, näiteks isa Kuuter (jutustuses «Kasvutung»), Peeter Kondor, Toomas Kondor («Võitlus rindejooneta»), Märt Laagus («Kaks leeri»), Sarapiku-isa («Meie elu»), Mattias Haake («Õõ ja päeva piiril»).

Tähelepanavat psühholoogilist süvenemist ilmutab kirjanik inimeste *kasvamisprotsessi* kujutamisel. Selle õnnestunumaid näi- teid on talupoeg Ants Kasemaa (jutustuses «Ärkamine»), tööliis- naine — Lepiku-ema («Ema»), haritlane Puju («Lunastus»).

Vana intelligenti ümberkasvamist kujutab A. Jakobson mitme- külgselt oma draamades. Võime näha, kuidas rida eesrindliku intelligenti esindajaid, kes oma hariduse said kodanliku korra ajal, lülitub sotsialistlikku ülesehitustöösse; näiteks kirjanik Lil- lak («Elu tsitadellis»), helilooja Märt Laagus, bakterioloog Pee- ter Laagus («Kaks leeri»). Samal ajal esitatakse ka juhtumeid,

Nõukogude Eestis ilmunud A. Jakobsoni teoste kaanepilte.

kus ümberkujunemisprotsess kodanlike igandite sügavama juurdumise tõttu on raskem, näiteks kirjanik Nigul Härma juures («Kaks leeri»). Suurt tähelepanu pühendab kirjanik oma näidendites nõukogude haritlaskonna kujunemisele noore põlvkonna näol, näiteks Karl ja Lydia Miilase («Elu tsitadellis»), Jaak Laaguse ja Paul Kaalepi («Kaks leeri») jt. näol.

Oma jutustustes ja draamades esitab A. Jakobson hulga mitmesuguste endise aja «kangelaste» tüüpe: ärimehed, vabrikandid, kulakud. Reljeefselt joonistatakse ekspluateerijaid, eesti kodanluse saagiahnuse kehastajaid draamas «Võitlus rindejooneta». Eesti nõukogude draamakirjanduse kunstiliselt ilmekaimaks külakurnajakujuks on Kristjan Saulep («Meie elu»). Samal ajal paljastab kirjanik imperialismi reaktioonilise ideoloogia esindajaid, fašiste, kosmopoliite ja teisi töötava rahva ja nõukogude korra vaenlasi. Neid rahvavaenulikke jõude näidatakse ka kaasaja kapitalistlikes maades («Öö ja päeva piiril», «Saakalid» jt.). Hagarti ja Lundi («Öö ja päeva piiril»), Sunne ja Hanseni («Kaitseingel Nebraskast») kujudes paljastatakse parempoolsete sotsiaaldemokraatide tegevust töölisklassi võitlusrinde lõhkumisel, näidatakse nende sõltuvust ekspluateerijaist, oma maa kapitalistidest ja rahvusvahelisest imperialismist.

A. Jakobson on andnud rea tegelikust elust nähtud, plastiliselt väljajoonistatud inimkujusid, kelles on tabatud ajajärgule tüüpilisi jooni. Oma parima on kirjanik saavutanud vana, manduva maailma inimtüüpide loomisel; selle asjaolu tõttu kerkib A. Jakobsoni loomingus, eeskätt dramaatilistes jutustustes, teravalt esile mineviku kriitika.

Oma teoste konfliktiks võtab kirjanik enamasti *võitluse vana ja uue vahel*, kahe vaenuliku maailma, kahe leeri vahel. A. Jakobsoni jutustuste ja näidendite ühe iseloomuliku joonena tuleb välja tõsta probleemide asetuse ja üldise käsitlusviisi teravat poliitilisust; suurelt osalt avaldub see tegelaste klassikuuluvuse rõhutamisel nende karakterites ja teoste intriigis. Tihti on andnud viljakaid tulemusi kirjaniku taotlus näidata kujusid tegevuses. See asjaolu toob sündmustiku arenemisse enam pinget ja aitab tegelasi sügavamalt ja elavamalt esitada. Nii jutustustes kui ka draamades arendab A. Jakobson teemasid loogiliselt, lihtsalt ja selgelt; intriig sõlmub paratamatult ja areneb otsekui iseenesest.

A. Jakobsoni loomingus, eeskätt näidendites esinevaist puudujääkidest tuleks nimetada mitmeigi positiivse tegelase väheilmeikaid kujusid. Nende kahvatuse tõttu ei pääse progressi eest võitlejate ideed alati tarvilikul määral mõjule. Esineb liiga pikki kõnelusi ja kunstiliselt läbitöötamata publitsistlikku elementi, mis pidurdavad tegevuse hoogu ja kipuvad varjutama tegelaste isikupäraseid jooni. Tihti kõnelevad tegelased, nii lihtsad töömehed kui ka intelligentsi esindajad, veretut, raamatulist keelt; nende deklaratiivsel kõnel puudub tegelast individualiseeriv võime. Ühetooniliselt mõjub draamade süžee arendamine ühe perekonna raamides;

kõigil kirjaniku loomingus esinenud juhtudel ei ole see kaugeltki tarvilik.

Neist puudustest hoolimata tähistab A. Jakobsoni loomingu parem osa tähelepandavat edu eesti nõukogude kirjanduse arengus. Tema nimega on seotud silmapaistvad võidud jutustava proosa alal. A. Jakobson on põhiliselt eesti nõukogude draamakirjanduse rajaja ja seni selle silmapaistvamaid meistreid. Tema draamade paremik — «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta» ja mitmed teisedki — kuuluvad eesti nõukogude draamakirjanduse põhivara hulka. Need lavateosed moodustavad väärrika lisa eesti mineviku kirjanike — E. Vilde ja A. Kitzbergi, A. H. Tammsaare ja O. Lutsu draamaloomingule; kuid ühtlasi esindavad nad uut etappi kirjanduse seaduspärasel arenguteel — sotsialistliku realismi näitekirjandust.

A. Jakobson on esimesi ja ühtlasi väljapaistvamaid autoreid, kelle loomingu näol eesti nõukogude kirjandus on astunud üle rahvuskeele piiride. Vene keelde tõlgituna on ilmunud rida jutustusi ja pea kõik tema draamad, viimastest mitmed korduvalt (näiteks «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta»). Rida jutustusi ja näidendeid on ilmunud ukraina keeles («Kaks leeri», «Öö ja päeva piiril», «Šaakalid», «Kaitseingel Nebraskast»), samuti läti, leedu, kasahhi ja teistes vennasvabariikide keeltes. Olemasolevail andmeil on A. Jakobsoni teoseid ilmunud NSV Liidu rahvaste keeltes rohkem kui 60 korral, üldtiraaziga üle 1 200 000 eksemplari. Tema jutustusi ja näidendeid on tõlgituina ilmunud ka rahvademokraatia maades — Ungaris, Saksa Demokraatlikus Vabariigis, Poolas, Rumeenias, Tšehhoslovakkias, Hiinas.

A. Jakobsoni draamasid on toodud lavale üle kogu Nõukogude Liidu, nende hulgas rea teatrite poolt Moskvas ja Leningradis, näiteks Moskva Kammerteatris («Elu tsitadellis», 1947), Moskva Riiklikus Draamateatris («Kaks leeri», 1949), Leningradi Akadeemilises A. S. Puškini nimelises Draamateatris («Šaakalid», 1953); tema draamasid on lavastatud ka rahvademokraatia maades. Tuntud kirjandusteadlased ja teatrikriitikud Nõukogude Liidus on võtnud tunnustavalt sõna A. Jakobsoni teoste ilmumise või lavastamise puhul.

A. Jakobsoni parimad teosed on väärtuslikuks osaks paljurahvuselises nõukogude kirjanduses. Tema looming, mis ründab vana ja võitleb uue, sotsialistliku ühiskonna, rahu ja demokraatia eest, omab tähtsust kogu progressiivsele inimkonnale.

AADU HINT

Aadu Hint on silmapaistvamaid prosaiste sõjajärgses eesti nõukogude kirjanduses, ja seda eeskätt ajaloolise romaani viljelejana.

Elulugu ja varasem looming. Proosakirjanik ja dramaturg A. Hint on sündinud Muhu saarel 10. jaanuaril 1910. aastal. Nagu kirjanik oma autobiograafias märgib, on ta üles kasvanud Lümanda vallas Kuusnõmme külas; tema isa oli meremees, töötas algul laeva puusepana, siis tüürimehena... Tulevane kirjanik õppis Lümanda algkoolis ja Saaremaa Ühisgümnaasiumi pedagoogilises harus, mille lõpetas 1929. aastal. Koolivaheaegadel töötas ta kalurina. 1929. aastast kuni 1940. a. jaanuarikuuni oli ta algkooliõpetajaks algul Saaremaal Kihelkonna vallas Rootsiküla algkoolis, hiljem Tartu linna III ja IV algkoolis. 1940. a. jaanuarist alates töötas ta Tartus vabakutselise kirjanikuna.

A. Hint tervitas palavalt nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis ja võttis aktiivselt osa 1940. a. suvel toimunud revolutsioonilistest sündmustest. 1940. a. augustist peale töötas ta ajakirja «Viisnurk» vastutava toimetajana. 1940. a. suvel astus A. Hint Kommunistliku Partei ridadesse; samal aastal valis töörahvas ta Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuks.

Suure Isamaasõja päevil organiseeris A. Hint Nõukogude tagalas Tadžiki NSV-s artelli evakueerunud eestlastest-kaluritest. 1942.

aasta oktoobrist 1943. aasta juulini teenis ta Nõukogude armee ridades.

Pärast Eesti NSV vabastamist okupantidest töötas A. Hint Kalurite Ühistute Liidu esimehena, hiljem aga pühendus täielikult kirjanduslikule loomingule. Teenete eest eesti nõukogude kirjanduse arendamisel andis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium 1955. a. A. Hindile Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetuse. Seoses eesti kirjanduse dekaadiga Moskvas 1956. a. autasustati kirjanikku Tööpunalipu ordeniga.

A. Hindi kirjanduslik tegevus algab 30-ndate aastate keskpaiku. 6 aasta jooksul, alates 1934. aastast, ilmub temalt neli romaani ja mitu väiksemat proosateost. A. Hindi varasema loominguperioodi teosed kujutavad randlaste ja meremeeste elu kodanliku Eesti päevil.

Kirjanik mõistis lihtsate inimeste eluraskusi ja nende igatsust õnneliku elu järele. Kuid nende püüded leida tõe ja õnne ekspluateerijate maailmas jooksevad karile. Hint ei suuda leida vaevarikka elu põhjusi ega näidata oma tegelastele teed paremasse tulevikku. Siit tekibki A. Hindi teoste tegelastele omane pessimism, usu puudumine oma jõusse. Kirjanik ise andis tagantjärele oma selle perioodi loomingule järgmise hinnangu: «Ma kirjutasin oma teosed kodanliku võimu ajal, lähtudes headest taotlustest, kuid olin nagu lühinägelik või poolpime. Sellest tulevadki minu tolle aja teoste peamised vead.» Revolutsioonilise perspektiivi puudumisega ongi seletatav toleaeagse tegelikkuse piiratud kujutamine A. Hindi töödes.

Pidevalt töötades oma silmaringi laiendamiseks vabaneb A. Hint järk-järgult kodanlikus Eestis valitseva reaktsioonilise ideoloogia kahjulikest mõjutustest. Tartus elades läheneb A. Hint kommunistidele, võtab osa illegaalse marksistliku ringi tööst (1939. a. lõpul ja 1940. a. algul).

Ent alles nõukogude võimu ajal vabaneb A. Hindi looming omaaegsest piiratusest. A. Hindist saab sotsialistliku realismi kirjanik. Selle eelduseks oli kirjaniku lähedus rahvahulkadele ja tema põhjalikum tutvumine marksismi-leninismiga.

Ülevaade A. Hindi sõjaaegsete ja esimeste sõjajärgsete aastate loomingust. 1945. aasta algul ilmus A. Hindi jutustustekogu «Mets h a n e d», mis on tema esimeseks nõukogude võimu ajal kirjastatud raamatuks. Ligemale poole sellest kogust moodustavad ajaloolised jutustused, mille põhiideeks on rahva iidne tung vabadusele. Kaks viimast jutustust («Täiskäik edasi» ja «Kaks laastu Albert Kariste elust») kujutavad nõukogude inimeste võitlust fašistlike vallutajate vastu. A. Hindi jutustustel kogus «Mets h a n e d» oli sõjapäevil suur tähtsus: nad kasvatasid viha vaenlase vastu.

A. Hindi kui proosakirjaniku edasise arenemise näitajaks on olukirjelduste raamat «T ö ö m e e s t e p o r t r e e d» (1948).

Olukirjelduse žanril on nõukogude kirjanduses väärikas koht. Ta võimaldab operatiivselt kajastada meie maa kiiret ümberkujunemist ja inimeste kasvu. Olukirjeldust kui nõukogude kirjanduse žanri hindas väga kõrgelt M. Gorki. Ta rõhutas vajadust ühendada olukirjelduses operatiivsus kirjandusliku meisterlikkusega. Eesti

nõukogude kirjanduses sai olukirjelduse esimeseks tähelepanu-väärsemaks viljelejaks A. Hint.

Nõukogude tegelikkus tõukas A. Hindi nõukogude inimeste ülesehitava töö käsitlemisele. Kirjaniku olukirjelduste väärtuse määrabki just tema oskus näha selles vabas loovas töös kommunismi võrseid ja kõnelda neist ilmekalt ning veenvalt.

Näiteks jutustab autor ühe kaluriartelli liikmetest ja kalurite uuest elukorrast. Tänu töö kollektiivsele organiseerimisele ja heale tehnilisele varustusele on kalurite jõukus mitmekordselt tõusnud. A. Hint kirjeldab kalapüüki moodsa püügiabinõuga — kakuamiga.

«Kokku võtame sel päeval aga «Vaala» suurde paati kõigist viiest kastist kaheteistkümne-tonnise kalalasti (täpselt — 11770 kg). See on siiski üheks püügiks tohutu hulk kala — väike vagun — ja tegelikeks püüdaiks on ju ainult seitse meest. Mehe kohta tonni poolteist — parajad Suure Tõllu koormad.

Iialgi varem pole eestlaste rannast saadud nii suuri saake nagu nüüd kakuamidega. Ja harva on neis rannus nähtud varem nii toredaid mehi nagu nüüd need artelli mehed — nõnda ühel jõul ja nõul kakuami ääretrossist kinni, ei kiusu ega kadedust.»

Nõukoguliku tänapäeva suurust aitavad esile tuua ja rõhutada pildid minevikust, kus inimeste loovad võimed olid aheldatud.

A. Hindi olukirjeldustele on iseloomulik autori sügav poolehoid oma tegelastele. See armastus nõukogulikus elus kasvanud uue inimese vastu ilmneb inimeste töö, õpingute ja eluviisi kirjeldustes.

Teos «Töömeeste portreed» oli edusammuks A. Hindi kirjani-kumeisterlikkuse arengus.

A. HINDI NÄIDENDID.

Aadu Hint on kirjutanud kaks näidendit — «Tagaranna meeste kalakuuna» (1947) ja «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1948). Näidendite tegevuskohaks on mereäärne Tagaranna küla Eestis, tegevus toimub aastail 1945—1946.

Nõukogude tegelikkuse tundmaõppimine, otsene osavõtt sotsialistlikust ülesehitustööst sõjajärgsel perioodil andis A. Hindi le palju elulist materjali nende suurte muutuste kujutamiseks, mida kalurite ellu tõi nõukogude võim.

Mõlemat näidendit ühendavaks ning keskseks probleemiks on Tagaranna kalurite teadlikkuse kasvu kujutamine seoses külas teostatava sotsialistliku ümberkorralduse ja poliitilise kasvatus-tööga. Ühistöö ja ühine võitlus rahvavaenlaste vastu liidavad Tagaranna kalurid tugevaks kollektiiviks, kelle elu on tihedalt seotud kogu maa eluga.

Näidend «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» kõneleb meile sellest, et endises vaeses ja mahaäänud Tagaranna kalurikülas on nõukogude võimu ajal toimunud suured muutused. Kalurid on hakanud teisiti elama ja mõtlema. Nõukogude riik andis neile moodsa kalapüügitehnika. Nende majakestes põleb elektrivalgus. Varem oli see kõik olnud vaid unistuseks. Uue elu kättevõitmine

Stseen A. Hindi näidendi «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» lavastusest V. Kingissepa nim. Tallinna Riiklikus Draamateatris.

Tagaranna kaluriühistus toimub pingsas võitluses klassivaenlastega. Kasutades ära ühistu esimehe Tõnis Hoopkauba iseloomu nõrku külgi, püüab raamatupidaja Lauer oma õe kaasabil Tõnist kalurite kollektiivist eemale kiskuda. Tubli töömehe libisemine ässitaja võrku ja eemaldumine kaluritest ongi näidendi *põhikonfliktiks*.

Teravate eluliste probleemide ja vastuolude pinnal areneb kollektiivi võitlus, kerkivad esile ilmekad randlaste kujud. Näidendi põhieede kandjaks on Tõnis — tugev, jõuline karakter. Ühistu esimehena töötab ta käsi rüppe panemata, «kaitseb rinnaga kollektiivi». Tõnise väsimatu töö ja mehine ning sirgjooneline käitumine võivad kalurite usalduse ja poolehoidu. «Kes see meitel siis parem esimees. Uhtepuhku ühistu eest käte ja hammastega väljas, pole tal õõhingamist ega päevarahu.» iseloomustab Tõnist Jürise Juula, ühistu juhatuse liige. Kuidas võis Hoopkauba taoline mees sattuda vaenlase sõiduvette? Kirjanik toob välja kaks suurt mõra Tõnise iseloomus: temas on tüse annus enesearmastust, lisaks sellele on Tõnisel kergesti ärrituv, äkiline iseloom. Sellele rajaski Lauer oma plaanid.

Tõnise kujust kasvab välja tähtis idee: *nõukoguliku kollektiivi tahte vastu astunud üksikisik* — nii tugev kui ta ka ei oleks — *satub väärale teele ja mõistetakse hukka*. Kommunist Tiudur Jõgel ütleb Tõnisele: «Partei õpetab, et ei tohi kunagi kaotada sidet rahvaga. O'le sa mistahes kohal, ikka tuleb kuulda rahva häält, ikka tuleb mõista inimeste vajadusi. Lenin räägib, et ainult siis on partei võitmatu, kui ta oskab läheneda, end siduda, ühte sulatada kõige laialdasemate töörahvahulkadega. Kas sa, Tõnis, ei leia, et siin on midagi ka sinu jaoks?»

Tõnise lahkkelid kollektiiviga on kunstiliselt meisterlikult kujutatud. Siin ilmneb niihästi kollektiivi jõud ja ühtsus kui ka Tõnise iseloomu põhiliselt terve ja positiivne tuum. Pärast seda, kui Lauerid on paljastatud ja Tõnis tajub kalu-

rite üksmeelset hukkamõistu, saab ta aru oma süüst. Näidendi positiivne lahendus on kooskõlas Tõnise iseloomu põhijoontega.

Võrreldes eelmises näidendiga («Tagaranna meeste kalakuunar») on Tagaranna kalurite poliitiline teadlikkus, nõukogude korra mõistmine ja hindamine suure sammu edasi astunud. Neid on kasvajanud nõukogude tegelikkus ise, vaba ja loov töö, võitlus parema tuleviku eest. Nõukogude inimeste kasvatamist juhivad partei. Partei väarikas esindaja näidendis on kalakombinaadi direktor Tiudur Jõgel. Tiudur tegutseb kommunistile omase raudse tahte ja enesekindlusega. Ta on Tõnise sõber, kuid ei luba, et nende tööalased suhted võtaksid sõbramehliku iseloomu, saaksid rahva huve riivavateks. Kui enesevalitsuse kaotanud Tõnis ähvardab Tiudurit «käänata kaheksaks», vastab viimane moraalse üleolekuga: «Ei käänanud mind saksa kaheteistkümnetolline, ei käänä ka sinu rusikad.» Vaivsus ja klassiteadlikkus aitavad Tiuduril paljastada klassivaenlase ja näidata kollektiivile õiget teed. Asetanud Jõgeli Tagaranna sündmuste keskele, on A. Hint õigesti esile tõstnud kommunistide otsustava osa meie elus.

ROMAAN «TUULINE RAND».

Romaani loomine ja ainestik. A. Hindi loomingu parimaks teoseks on romaan «Tuuline rand». See on esimene teos sõjajärgses eesti nõukogude kirjanduses, mis kujutab Eesti töörahva revolutsioonilist võitlust ulatuslikus eepilises vormis.

Mõte randlaste revolutsioonilist võitlust kujutava romaani kirjutamisest paelus A. Hinti juba Suure Isamaasõja aastail. Ta õppis tundma vastavat ajajärku, kasutades kaasaegsete jutustusi ja mälestusi, ajaloolisi dokumente ja tolelaegset ajakirjandust. Romaani kirjutamine sai teoks hoopis hiljem, esimene raamat ilmus pärast pingelist loominguulist tööd alles 1951. aastal.

Romaani esimese osa *sündmustik* toimub paralleelselt Saaremaal Kaugatoma kihelkonnas ja Tallinnas 1901. aasta kevadest kuni 1905. aasta lõpuni.

Saarlased on tuntud oma töökuse ja võitlustahte poolest. Elu sundis neid juba noorusaastatest peale võitlema puudusega, seisma oma õiguste eest. Eesti kodanlus nimetas Saaremaad «puna-seks saareks».

A. Hint ise kirjeldab Saaremaa elu järgmiselt:

«Maapind on siin kehv, endine merepõhja kruus ja paas. Põld mõnikord ei annud seemetki tagasi. Rannikul ja laidudel pesitseb aga õige rohkearvuliselt igasuguseid merelinde, sest neile ei loe maa viljakust palju, neile on rannik ainult pesitsemiskohaks — toidu enestele ja oma poegadele hangivad nad merest. Ka neil kehvadel, tuulistel randadel elavad inimesed on omamoodi kajakad. Neilegi on rand peamiselt ainult kodukohaks, põlluks aga neid ümbritsev avar meri, mille voogusid nad, niipea kui tiivad kandma hakkavad, kündma lähevad.»

Saaremaa kalurid on, nagu kirjanik märgib, «seda sorti rahvas, kes ütlevad: «Kala otsib, kus sügavam; inimene, kus parem!» See ei tähenda, et nad oma kodu kalliks ei pea. Häda ja puuduse sunnil pidid nad tsaari, aga ka kodanliku Eesti päevil tihti aastateks oma kodupaigad maha jätma, et teinekord õige kaugetel meredel või ka viljakamatel maadel enestele ja oma perekondadele elu ülalpidamist teenida.»

Ei ole raske mõista, et paljurännanud saarlane oli mandri talupojaga võrreldes märksa laiema silmaringiga. See on väga oluline romaani süžee arendamises.

Nõukogude Eestis ilmunud A. Hindi teoste kaanepilte.

Romaani süžee põhiliinid. «Tuulise ranna» sündmustik areneb põhiliselt Kaugatoma kihelkonnas. Romaani esimesed peatükid maalivad avara eepilise pildi randlaste elust käesoleva sajandi algul. Esiplaanil on võitlusmeeleolude hoogsa võrsumise kujutamine. Romaani sündmuste arenemise tulipunktis on Tihude perekond, kelle senine käekäik on mõisa omavolitegude pidev ahel. Külasoo Reedik on eluaeg orjanud mõisat, kuid on tunda saanud ainult viletsust ja valusat ülekohut. Reediku poeg Matis on juba maaproletariaadi esindaja, «niisugune saunik, kellel pole peakohal

Ja jälle sahisid vikat nobedasti läbi kaste-
se heina. Üksnes luisata tahtis see vikat endisest
märksa saagedamini, ka piinulis Mare kivide pärast
nüüd ettevaatlikum olla. Nõnda koondusidki Mare
mõttel nõnens ajans üksnes uellesama, ta käsil-
oleva töö juurde Jalad harrus, iga vikatilöögi
juures keha raskest algul paremale, siis vasakule
jalale viies ei niitnud ta mitte ainult kate, vaid
kogu oma vitke ja tugeva, tšihikese ja pisut ette-
poole oimmas keha jõuga. Tuusku ei hoidnud ta
siitkandi kombe järgi niitmise ajal peos ega jät-
nud seda ka kaare otsale korda ootama, vaid
see kõtkus tal kollase muhu mustrija luisustup-
sus vasakul puusal.

A. Hindi käekirja näide.

enam saunagi...» Sedamööda, kuidas suureneb mõisa ülekohus,
kasvab Tihude põlvest põlve ka tuline viha orjuse vastu. Mati-
sele saab mõisa-vastane võitlus kogu elu sisuks.

Tihude perekonnast härgneb ka romaani teine süžeeliin, mis
viib Tallinna tööliklassi elu ja võitluse keerisesse. Neid peafükke
kannab ja seob Matise poeg Peeter Tihu, kes töötab Tallinna suur-
ettevõtteis. Peetrist kasvab veendunud revolutsionäär. 1905. aastal
saadab partei ta kodukohta revolutsioonilist võitlust organisee-
rima.

Romaani ideestik ja süžeelises plaanis on tähtsal kohal eesti
suurkodanluse tekkimise ja arenemise teema. Selle teema avab
Matise venna Tõnis Tihu kuju, kes petmise ja omakasupüüdliku
tegevuse arvel tõuseb ümbruskonna rikkaimaks meheks. Tähtsaks
sündmuseks on teoses purjelaeva «Kaugatoma» ehitamine. Siin
ilmnevad ühelt poolt rahva kollektiivne jõud ja andekus, teiselt
poolt tuleb selgelt ilmsiks Tõnise kui kodanlase klassiolemus.
Vastuoludele mõisa ja talurahva vahel lisandub sotsiaalne lõhe
eesti töörahva ja eesti kodanluse vahel.

«Tuuline rand» I ei ole kitsas mõttes ühe perekonna elusaatuse
lugu. Teoses on esiplaanil rahvahulkade võitluse laiahaardeline
kujutamine tegelaskonna ja jõuliste massistseenide väljamaali-
mise kaudu.

Romaani tegelased.

Töörahva esindajad. Nende tegelaskujude hulgas, kes esinavad romaanis küla eesrindlikke, revolutsiooniliselt meelestatud kehvikuid, on romaanis kõige põhjalikumalt välja töötatud Matis Tihu ja Vanaõue Mihkel.

Matis Tihu on kogu ümbruskonnas tuntud oma julge väljaastumise ja vastuhakkamise pärast. Temas kehastub eesti talupoegade paljude põlvkondade põline viha orjastajate vastu. «Matis oli oma südames otsustanud, et kui ta oma kohta ei peaks enam iialgi tagasi saama, ei pea ka parunil ei enesest ega oma mõisast mingit kasu olema, juhtugu siis temaga, Matisega, mis tahes. Elatud oli ju küll: kuuekümmenelja-aastane pole enam noormees. Kättemaksu kohtki oli valmis vaadatud, aga aeg polnud ikka veel nagu paras olnud.» Need Matise kättemaksumõtted kasvasid välja ägedast vihast ja veendumusest, et ei ole teist teed oma õiguse kättesaamiseks. Kuid Matise vihkamine kandis veel stiihilist iseloomu. Kes teab, milles see oleks väljendunud, kui Matise poeg Peeter poleks sellele õiget suunda andnud. Peetri külvatud seeme aga langes heale pinnasele. Peetri ja Matise vahekorras avaldub proletaarlase juhtiv osa talupoja suunamises teadliku võitluse teele. Just Matis oli see, kes vaatamata kaua kogunenud isiklikule vihale Rennenkampfi vastu suutis oma vihahoogu taltsutada ja paruni ees rahulikult esineda Kaugatoma meeste kollektiivi nimel. Selles episoodis ilmneb Matise tuline võitlusvaim kõige kujukamalt. Teadmine, et seljataga on rahvas, kelle huve tuleb kaitsta, annab Matisele vääramatu enesekindluse ja moraalse jõu.

«Nad loodavad tema peale — Matis, ole kange! —, aga kui ta nüüd parunil laseb enese lihtsalt välja visata, mis tulu oli siis tänasest vallamaja koosolekust, mis tulu oli siis üheskoos mõisatulekust?! Oleksid nad ainult kolmekesi olnud, oleks ta ehk ukse poole läinudki, aga täna tundis ta, et tal on jõud selja taga, ja akna alla seisma jäädes ütles ta parunile:

«Ennem ei lähe ma siit kusagile, kui parun meie nõudmistele vastu tuleb.»

Kindlust ja paindumatust avaldab külaproletaarlane Matis ka oma lihase venna Tõnis Tihu vastu, kes rikkaks saades läks üle kodanlaste leeri. Niisama järeleandmatult nagu vaidluses paruniga esitab ta oma rikkale vennale nõudmise tuua «Kaugatomal» relvi ülestõusnud talupoegadele. Hoolimata Tõnise vastuseisemisest ja ähvardustest viiakse «Kaugatoma» siiski lahtisele merele ja ta võtab kursi Tallinna peale.

Matis on *dünaamiline* kuju. Tema arenguteed stiihilist viha kandvast talupojast teadliku võitlejani on kujutatud veenvalt ja üksikasjaliselt. Matise iseloomuga on kooskõlas ka tema välimus, kõne ja käitumine. Matise kõne on napp ja järsk. Erutuse ja kokkupõrke momentidel süttib tema silmades võitlustule vihane leek. Tugev tahe, sirgjooneline käitumine ja sihikindlus tõstavad Matise

Stseen romaani «Tuuline rand» ainetel loodud näidendi lavastusest V. Kingissepa nim. Tallinna Riiklikus Draamateatris.

teistest kõrgemale: teda austavad seltsimehed ja kardavad vaenlased.

Matise kujus toob autor esile sügava mõtte *töörahvahulkade võitlusühtsusest*. Kui kasulik olekski Matisele olnud sõbralik vahekord Tõnisega, ei läinud ta sellele teele. Matise ja Tõnise vahekord lükkab ümber kodanluse poolt väljamõeldud müüdid «eesti vere ühtsusest» ja klassivõitluse puudumisest eesti töörahva ja kodanluse vahel.

Vanaõue Mihkel on Matis Tihu sõber ja mõttekaaslane. Ta on tuntud andeka laevaehitusmeistrina. See paljukogenud ja arukas inimene on teinud läbi raske elukooli. Matise ja Mihkli elusaatuses on mõndagi ühist. Mõisnik oli röövinud Matise paljaks; metsakaupmees Vikström oli võtnud — samuti kohtuga — kogunud laevaehitajalt tema armastatud töö. Kuigi Vanaõue Mihkel

oskas hästi ehitada kergeid, kiire käiguga kuunareid, oli ta nüüd sunnitud tegelema paatide muljumisega. Seepärast on Tõnise ettepanek ehitada purjelaev «Kaugatoma» Mihklile suursüdamuseks. Ent ka see töö ei toonud Mihklile õnne. Mihkel ehitas laeva rahva jaoks ja andis sellele tööle kõik oma teadmised, oskused ja armastuse. Kuid Tõnis kiskus selle laeva enda kätte. Umberringi valitseva pettuse, viletsuse, häda ja omavoli tunnetamine viibki Mihkli võitlejate ridadesse. Kui Kaugatomal lööb lõkkele revolutsiooni-tuli, astub Mihkel valla parteiringi liikmeks, ta valitakse valla maatameeste saadikuks ja saadetakse Kuressaarde nõupidamisele.

Märkides kirjaniku oskust reljeefselt ja elavalt kujutada töötavat inimest, tuleb peatuda vana pimedalaaulumeistri Kaarli kujul. Tema kaudu antakse ilmekalt edasi rahvahulkade mõtteid, lootusi ja taotlusi. Sellisena näeme me teda teose esimestest ridadest kuni romaani lõppepisoodini. Kaarli jäi pimedaks Türgi sõjas. Kuid sellele vaatamata säilitab ta sidemed eluga ja optimistliku elutunnetuse. Südamustele reageerib ta vahel lõbusa naljalauluga, vahel aga lõikava, valusalt piitsutava pilkega. Tema laulud on omapäraseks Kaugatoma kroonikaks. Suurt tuska ja meelehärmi valmistab Kaarile kirikulaulude ja keisrit ülistavate värside sepitsemine naise ja kirikhärra pealekäimisel. Kaarli tahaks meeleldi mitte kiita, vaid pilgata verist isevalitsejat ja välja naerda kirikuisandate silmakirjatsemist. Kui Kaugatoma talupojad 1905. aastal astuvad välja mõisniku vastu, jäädvustabki pime laulumeister selle sündmuse «Ruusna sõja» laulus.

Saaremaa kaugesse maanurka kostab proletaarlaste hümn «Internatsionaal». Koos rahvaga laulab seda hüdni Pime-Kaarli, kui ta läheb vihatud mõisa poole, mille rahvas on süüdanud. Kaarli kaasaelamine on nii suur, et temale, pimedale, tundub, nagu näeks ta mõisahoonet haaranud punaseid tuleleeki.

Selle stseeniga üldistab kirjanik seda suurt mõju, mida avaldasid talurahvale võitluse hoog ja nende kättemaksutahte teostamise aktid ise. Mälestus 1905. a. päevade revolutsioonilise võitluse lekidest jäi elama ka pärast revolutsiooni mahasurumist, leegitses, et aastaid hiljem uuesti võimsalt lõkkele lüüa ja tööliklassi juhtimisel lõpliku võiduni jõuda.

Tööliklassi juhtiv osa ekspuaterijate vastu peetavas võitluses on romaanis ilmekalt esile toodud Matise poja Peeter Tihu näol.

Üheksateistkümnenda-aastase noorukina sõitis Peeter Tihu Tallinna tööd otsima. Ta oli ainuke noor mudelsepp tehases, kuid «siiski juba toodi raskemaid, keerulisemaid plaane temagi kätte. Tema tehtud mudeli järgi polnud veel ainuski malmivalu praaki läinud».

Peeter täiendab saarlase visadusega oma teadmisi. Ta käib õhtukoolis, loeb innukalt raamatuid. Nagu Peeter ise tunnustab, tahab ta «nõu kui jõu poolest vähekesse jalgu alla saada, siis randa tagasi minna ja näidata, et temagi mees on». Peetrile avaldab

sügavat mõju «Kaugatoma» lugu. Ta mõtleb sellele, kuidas saaks kaitsta laevaehitajate-kehvikute õigust, keda tüssasid rikkad, kuid ta mõtted ei ulatu sel ajal veel kaugemale Saaremaa laevameistrite saatusest.

Suurt osa Peetri klassiteadlikkuse kujunemisel etendab veendunud marksist ja Peetri sõber Karl Ratas. Tema eluloole pühendab autor vaid mõned leheküljed, kuid ka sellest piisab kujutluse saamiseks Karli kui töölise helgest kujust.

Revolutsioonilise kasvatusel sai Ratas M. I. Kalininilt, kes töötas tollal Tallinnas «Volta» vabrikus. 1904. aasta jaanuaris vangistati Kalinin uuesti ja saadeti Eestist välja. Aga külvaja oli oma töö teinud — vili võrsus. Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei Tallinna Komiteel oli kindel põhi all ja noor Karl Ratas täitis innuga, hoolsalt ja kohusetundlikult kõik ülesanded, mis vanemad seltsimehed talle andsid.

Karl Ratas selgitab Peetrile marksistliku partei eesmärki ja ülesandeid ning kasvatab temas teadlikku, revolutsioonilist maailmavaadet.

Nähes päev päeva kõrval töörahva kurnamist, terrorit, tsaariametnike bürokratismi ja müüdavust, hakkab Peeter revolutsioonilisest tegevusest aktiivselt osa võtma. Lõpuks satub politsei tema revolutsioonilise tegevuse jälile. Suure vaevaga õnnestub tal põgenemise teel pääseda areterimisest ja vanglast.

Klassivõitlus tugevdab Peetris proletaarsete solidaarsuse tunnet. Ta näeb, et vene töölised nagu eestlasedki kannatavad isevalitsuse ja kapitalistide rõhumise all, ning mõistab ühise võitluse vajadust. «Riik, kord ei kõlba kuhugi, aga vene rahvas on hea, südamlilik, andekas, tööjanuline, kartmatu ja kangelasmeelne. Mitte lahus, vaid koos selle rahvaga tuleb eesti tööliselgi, eesti inimestel oma saatus uueks luua.» Ja kui Peeter otsib endale pelgupaika tsaari sandarmite eest, tuleb talle meelde vene proletaarlaste Kossarjovi perekond, kus ta soojalt ja kaastundlikult vastu võetakse.

Klassivõitluse kogemused olid Peetri teiseks muutnud. Kui ta partei ülesandel saabub kodukülla, ei seisa tema ees nüüd enam ainult «Kaugatoma» laevaühingu põhikirja rikkumise küsimused, vaid ka revolutsioonilise kasvatusetöö organiseerimise vastutusrikkad ja keerukad ülesanded. Sügav veendumus kostab Peetri sõnadest, kui ta kodustele selgitab, et arveteõiendamine mõisnike ja kapitalistidega on paratamatu.

«Kulla ema! Igaühel, kellele ülekohut tehakse, on kahe seisukoha vahel valida: kas oma õigus kaotada ja mõelda ainult selle peale, kuidas kiduvidu edasi hingitseda, lastes ennast seejuures kas või koduloomaks muuta, — või jälle oma õigust kaitsta, maksku see või elu.»

See ei olnud ainult poeg Peeter või omaküla Peeter, kes ilmus 1905. aasta septembripäeval isa hüttil, vaid *revolutsionäär* Peeter. Need kolm inimest, kes sel õhtul kauges rannaküla hütis tule

ümber istusid, polnud enam lihtsalt isa, ema ja poeg, neist hakkasid kujunema võitluskaaslased.

Punase niidina läbib «Tuulist randa» mõte, et rahvas on kõigi aineliste ja vaimsete väärtuste looja, kõrgeimate inimlike ideaalide kandja ja vabaduse eest võitleja. Romaan kajastab rahva tööd, tema õiglast viha rõhujate vastu ning vabanemise eest peetava võitluse indu.

Rahvahulkade osa romaanis. Luues töölisklassi ja talupoegade esindajate elulisi kujusid, on kirjanik näidanud end ka suure *kollektiivi kujutamise meistrina*. Juba esimeses peatükis näitab autor kalurite seas Loona Laesi, kellel on üle Kaugatoma kõige tugevam hääl, mille eest teda hüütakse «viimsepäeva pasunaks», hiiglase kasvuga ja vägimehe jõuga Pikk-Villemit, Kiiratsi Mihkilit, teravmeelset ning sõjakat Laiakivi Kustit ja palju teisi.

Marksism-leninism õpetab, et ajaloo loojaks on rahvas. Oma romaanis näitab A. Hint seda ilmekalt kirjandusele omaste kunstiliste vahendite abil. Just *rahvahulgad ongi «Tuulise ranna» peategelaseks*. Rahvas tõuseb romaani lehekülgedelt lugeja silmade ette kogu suuruses — tööarmastajana, tagasihoidlikuna, jõulisena ja murdmatuna. Kirjanik maalib jõulisi pilte rahvahulkade revolutsioonilistest väljaastumistest 1905. aastal. Tagasihoidliku ja lihtsa tööinimese Juuli Teearu surm ja matused, mis kujunevad tsarismivastaseks demonstratsiooniks, töötajate koosolekud, oktoobri-meeleavaldus, talupoegade käik Rennenkampfi juurde ja «Kaugatoma» ülevõtmine, — kõigis neis episoodides on kirjanik kajastanud isevalitsuse ahelate murdmiseks ülestõusnud rahvahulkade revolutsioonilist hoogu.

«Mida kõrgemale revolutsioonilaine tõusis, seda enam pugesis kroonu kõrged ametnikud, linnas elavad balti-saksa aadlikud, vabrikute direktioon ja rikkad pürjerid oma südalinna vanaaegsete kivimajade paksude müüride varju ning kuulatasid seal lukustatud uste ja luugistatud akende taga, kuidas rahvas tänavatel üha julgemalt, üha kindlamini ja valjuhäälselt nõudis:

«Vangid vabaks! Poliitilised vabaks! Vangid vabaks!»

1905. aasta sündmused nii Kaugatomal kui ka Tallinnas on antud seoses revolutsioonilise rahva ülevenemaalise väljaastumisega, Vene-Jaapani sõjaga, soomuslaeva «Potjomkin» ülestõusuga, poliitilise oktoobristreigiga jne. Romaanis on kajastunud ka 1905. a. revolutsiooni lüüasaamise üks põhjusi, nimelt talupoegade mõisnike-vastase võitluse mitteküllaldane organiseeritus. Talupojad, nagu ütles Lenin, «tegutsesid ... liiga killustatult, organiseerimatult, vähe pealetungvalt, ja selles peitub revolutsiooni lüüasaamise üks peapõhjust.»¹

Rahvavaenlaste kujud. Peamisteks selle leeri kujudeks on romaanis parun Rennenkampf, pastor Girgensohn ja eestlasest rahvarõhuja Tõnis Tihu.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 23. kd., Tallinn, 1953, lk. 238.

Tüüpilise mõisnikuna on romaanis antud parun Frommhold von Rennenkampff. Tema esivanemad on elanud muistsetest aegadest peale eestlaste higest ja verest. Rennenkampffi silmis on rahvas vaid pööbel, kelle kohustuseks on teenida isandaid. Rennenkampffi ekspluateerija-olemusega on kooskõlas tema monarhistlikud vaated, sest isevalitsus toetas igakülgset balti aadlit. Feodaalmõisnike võsud mängisid tsaarikojas esimest viiulit. Stöselite, meiendorffide, stackelbergide ja teiste balti-sakslaste perekondade võsud olid revolutsionääridega julmalt arveid õiendavate karistussalkade juhtideks. Ega Ruusna mõisnik asjata leia, et «... iga mõisnik oma ringkonnas peab olema valvel ja iga rahu- tuse juba idus maha suruma, nagu tema, Frommhold von Rennenkampf, seda siin Kaugatomal on teinud.»

Rennenkampffi kuju iseloomustamiseks on kirjanik kasutanud teravalt satiirilisi vihjeid (näiteks tema perekonna ajaloo kirjeldus); temale omast kõrkust ja argust on kirjanik iseloomustanud kokkupõrkes talupoegadega. Nendes kirjeldustes peituv suur üldistusjõud avab meile balti mõisnikele omased tüüpilised iseloomu- ja käitumisjooned.

Eredalt on romaanis antud kalgi ja kasuahne pastor Girgensohni kuju. Esimese iseloomustuse annab autor Girgensohnile romaani teises peatükis. Vanaisa oli tal olnud ainult kehv teomes Pärnumaal, isa juba kubjas, tema ise aga on suure koguduse kirikhärra, kes hea ja kurjaga rühib praostiameti poole. Karjääri pärast abiellub ta parun Rennenkampffi tütreaga ja muutub «saksaks».

Jõulise paljastuse Girgensohni kohta annab autor mitmetes stseenides, kus ta kirjeldab pastorit.

Kui pastorini jõuab kuuldus, et vana Reedik hakkab surema, ehmu- bus usu- mees: vana Reedik tahtis surra «ilma jumalaarmu võtmata». Pastor tõttab «manitsema üleannetut», kuid surija leiab endas küllalt jõudu, et paljastada Girgensohni manitsuste tõelist olemust. Reediku viimastes sõnades kõlab karm süüdistus:

«Raha... paljast raha tahad sa saada... raha on sinu jumalaarm!... Suri- ja ei tohi oma testamendis kirikut ega... õpetaja laululehti... unustada! Seda mõnda kopikat, mis mul siin koikus... õlgede all on, tahad sa mu laste ja... lastelaste käest... enese kätte kiskuda... oma rahakotti kokku kraapida! Välja siit, must...»

Girgensohn on mõisnike truualamlik teener. Tema misjonitöö siht on selge: isoleerida võitluse juhid rahvast ja lämmatada võitluse hoog.

«Üks kahest — kas kihutate Matis Tihu endi keskelt minema või kasige kiriku maadelt,» teatab ta laevaehitajaile. 1905. aastal otsustab Girgensohn kantslist «paljastada» revolutsiooniliselt meelestatud kalureid, kuid seni kuu- lekas kogudus saab hakkama «pöörase» teoga: Girgensohn aetakse kotti ja vee- takse valla «soolaputkasse», kus juba ees istub rahva poolt vangistatud parun- ist äiapapa.

Pastor Girgensohni kujutamisel domineerivad satiirilised võt- ted. Selle tüübi isikupäraste joonte esiletoomine — rahaahnus, mugavus, silmakirjalikkus, mis erilise selgusega avalduvad tema kõnemaneerides, on kirjaniku paremaid saavutusi karakteriloo- mise alal.

Pastor Girgensohni kuju abil on kirjanik näidanud pastorite ja kiriku reaktsioonilist osa.

Ekspluataatorite leeri kuulub ka Tõnis Tihu. Selle kuju kaudu näitab autor eesti küla diferentseerumist, kulakluse ladviku eraldumist. Erinevalt Matisest, Vanaõue Mihklist, Laiakivi Kustist ja teistest Kaugatoma kehvikutest, kellel tuli kogu elu kestel viirelda puuduses, pöördub Tõnis oma rännakuilt kodukohta tagasi soliidse rahamehena. Tõnis pole lihtne petis. Ta oskab mõista inimeste hingeelu ja kasutab mitmesuguseid vahendeid, et leida teed nende südamete juurde. Juba romaani algul näitab kirjanik, kuidas Tõnis ostab kokku kalameeste saagi ja teeskleb seejuures veel «rahva sõpra». Lubaduste ja meelitustega õhutab ta randlasi, nende hulgas ka oma lähemaid sugulasi ehitama purjelaeva:

«Teeme laeva üle ranna, missugust pole enne siinkandis nähtud. Terve Tihude suguselts — ja on seda Kaugatomas vähe — lööb kaasa, hakkab osanikkudeks, kes raha, kes tesliga. Teeme laeva, mis ka laev on! Sina aga, Kaarli, teed laulud, mis laulud on: kiiluliigu laulud, kaareliigu laulud, laeva merepulma laulud. Või nemad arvavad, et Tihud pole mehed! Sind, Matis, lüüakse küll kohast välja, aga ega sellepärast veel elu otsas ole — meie alles hakkame elama! Sandri laseme merel pisut ringi hulkuda, siis paneme mehe kooli ja saan tast enesele stüürmanni. Pärast, kui hästi läheb, teeme teise laeva juurde ja paneme sinna kapteniks — ega's me hakka üksteise silmi peast ära sööma, omaste asi, ühed sugulased kõik, olgu siis lähedalt või kaugelt.»

Need sõnad on tüüpilised eesti kodanluse kohta, kes kasutas sõnu «veresugulased» ja «ühiskonna huvid» vahendina oma ekspluataatorlike huvide teostamisel. Võigas ja küüniline on selle ülbe ja kaalutleva ärimehes «teooria» ja praktika.

«Orjus pole inimestele mingi võõras asi,» kinnitab ta, «mis ime siis, et inime ka teist omasarnast isuneb orjaks teha.» Tõnis on pahane, et temal kui Kaugatoma kaptenil ja laevaühingu peaosanikul on samasugused õigused nagu mõnel «tühipaljal» Laiakivi Kustil. «Rahaliselt, kapitali poolest,» arutleb Tõnis, «oled sa poole laeva omanik, tegelikult surub aga mingi punase peaga pops peakoosolekul sulle oma tarkuse ja tahtmise peale.» Peagi jõuab Tõnis oma kasuhuve päästvale mõttele ja organiseerib altkäemaksu abil laevaühingu põhirkirja muutmise. Kuid oma arutlustes silmakirjatseb ta edasi isegi iseenda ees, leides, et just «rahvale on tähtis», et kapten Tihu võtaks enda kätte laevaühingu juhtimise.

Kuid kapten Tihu tegevus — see on võitlus rahvahulkade huvide vastu. Ta raevutseb madruse, Talistere Jaeni sõnade üle «härrade isamaast» ja sellest, et «saab ka sõditud, kui ükskord meietaoliste sõda tuleb».

«Sinutaoliste sõda . . .» karjub kapten Tihu, «kes need sinutaolised on — punased või? Hakkad mul siin «Kaugatoma» peal revolutsiooni tegema või? Noh, noormees, siiamaani on ikka ohjad veel minu pihus!»

Oma tõelise olemuse maskeerimiseks püüab kapten Tihu siiski «rahvameest» edasi mängida. Selle eesmärgiks on rahvahulkade revolutsioonilise hoo nõrgestamine — iseloomulik võte, mida reaktsiooniline eesti kodanlus kasutas 1905. a. revolutsiooni päevil ja ka hiljem.

Koos talupoegadega läheb ta Rennenkampfi juurde justkui selleks, et toetada Kaugatoma rahva nõudmisi. Tegelikult aga kavatseb ta olla vaid «vahendajaks» ja «rahusobitajaks», et pidurdada sel viisil rahvahulkade revolutsioonilise võitluse hoogu. See tõttu on mõistetav, miks Rennenkampf räägib Tõnisest kui «koralikust inimesest» ja Matisest kui «tõrkujate peamehest».

Täielikult paljastab end Tõnis Tihu oma keeldumisega anda «Kaugatoma» ülestõusnud rahva käsutusse.

Tõnis on kodanlane-kiskja. Raha on talle tunnetest tähtsam. Raha pärast reedab ta oma rahvusekaaslased-töönimesed, raha pärast hülgab ta, tundmata südametunnistusepiinu, Liisu puhta armastuse, sest abielu rikka Hollmani lesega on talle majanduslikult kasulik.

Tõnis Tihu selge ja reljeefse kuju loomine on romaani suurimaid väärtusi. Tõnise rahvalikkusetootlus, tema välimus, kogu tema käitumine on antud vastandina Matisele — töörahva esindajale. Matise ja Tõnise vastandlike portreede abil on kirjanik vastamisi seadnud eesti töömehe ja eestlasest ekspluateerija, kes oma musti tehinguid püüab ellu viia «rahvamehe» sildi all, kuid kelle tegevus ise üha selgemalt toob esile tema rahvavaenuliku olemuse.

Paljastades seda ekspluateerijat järjekindlalt ja samm-sammult, toob kirjanik nähtavale eesti kodanluse palge, kes kindlustas endale majanduslikku ülevõimu rahva kurnamise ning petmise abil.

«Tuulise ranna» II köitest.

Romaani teise osa (ilm. 1954) tegevus toimub ajavahemikul 1905. aasta revolutsiooni mahasurumisest kuni Esimese maailmasõja alguseni.

Tõnis Tihu. Tõnis on vahepeal tublisti suurendanud oma rikkust, tal on, seitsme purjelaeva kõrval ka juba reisiaurik. Kaugatomas on tal suurtalu ja siin töötab ka temale kuuluv kaubandusettevõte. Näib, nagu polekski piiri «Kaugatoma kuninga» ahnusel. Kuid äriõnn tekitab aja jooksul kiskjas endas rahutust. — «Nüüd aga, mil ta juba tõesti rikas oli ja vaesust enam karta ei pruukinud, oli koos varandusega hinge roninud uus mure: võimalus varandust kaotada.» See hirm ei lase Tõnisel sõlmida kokkulepet metsakaupmees Vikströmiga, et kasutada vangide tööjõudu metsatööl Venemaa sisekubermangudes. Kui laiaulatuslikud need alatud plaanid ka on, Tõnis Tihu hingeline tasakaal on rikutud. Kõigele lisaks tekivad viperused isiklikus elus: naine «murrab truudust»

adventistide jutlustajaga ja Roosi, üks Tõnise kallimatest, kihutab ta oma majast häbistatult minema. Kirjanik näitab samm-sammult seda ummikut, kuhu paratamatult satub hallparun, ärimees ja ettevõtja Tihu. «Tuulise ranna» II osa lugeja ei näe veel Tõnise lõplikku krahhi, kuid ta on veendunud, et see kodanluse esindaja on moraalse hukkamise lävel. Kasuahnus teeb inimesed julmadeks ja kombelõtvadeks, õonestab perekonnaelu, ässitab venna vastu, heidab kõrvale igasuguse inimmoaraali, seades sellele vastu džungliseaduse — niisugusele järeldusele viib meid kirjanik, jätkates kapitalist Tihu halastamatut ja järjekindlat paljastamist.

Romaani uued kesksed tegelaskujud. «Tuulise ranna» teises osas vastandab A. Hint meisterlikult Tõnis Tihu ja sellele lähedal seisvate inimeste tühisusele, silmakirjalikkusele ning omakasu-püüdlikkusele noore abielupaari — vabadusvõitluses langenud Matis Tihu poja Sandri ja tema naise Mare õilsa vaimulaadi ning moraalse puhtuse. Romaani esimese osa järgi teame, et Sander teenis mereväelasena eskaadris, mille jaapanlased Tsusima väinas hävitasid. Teame, et ta oli sattunud jaapanlaste kätte vangi ja pöördunud hiljem kodumaale tagasi. Purjelaeva tüürimeheks saanud Sandri minekuga uuele kaugesõidule algabki «Tuulise ranna» teine osa. Asjata püüab Tõnis Tihu veenda Sandrit astuma tema juurde teenistusse. Ausameelne Sander keeldub igasugusest kokkuleppest oma kapitalistist onuga. Sandri klassiteadlikkus osutub sugulustundeist kõrgemaks, tugevamaks nendest «veresidemeist», millele Tõnis oma kasu huvides nii sageli püüdis toetuda.

Mare kaju. Romaani teise osa üheks keskseks kujuks on Sandri naine Mare — töökas ja tõearmastaja, sügava tundemaailma ning hingepuhtusega inimene. Me elame Marega kaasa kogu sündmustiku jooksul, näeme meremehe naise karmi argipäeva. Üksteise järel langeb sellele tublile naisele hädasid kaela: merel hukkub traagiliselt tema noor vend, mehe sugulasel avastatud pidalitõve kohutav oht ähvardab Külasood. Pidevalt tülitab taluelanikke urjadnik Kiisk sidemete pidamise pärast bolševik Peeter Tihuga, kes vaevleb sunnitööl. Lõpuks saabub Külasoo majakesse vapustav teade — laev, millel Sander teenis, on hukkunud, ja tõenäoliselt on ka Sander mere ohvriks langenud.

Kõigest üleelatud oleks võinud sattuda meeleheitesse, kaotada elutahte. Kuid Mare ei ole niisugune. Suur armastus Sandri ja ta poja vastu annab talle jõudu, mis hoiab teda püsti ka kõige raskemal ajal. Kuigi Sandrist ei ole juba ammu mingisuguseid teateid, lükkab Mare pärast rasket hingelist võitlust tagasi teise hea ja tubli inimese kätte: ta jääb Sandrile truuks, peletab endast eemale mõtte, et mees võiks olla surnud. Ja tema usk, mis sai võitu kahtlustest ja kurbusest, muutub ääretu suureks õnneks sel päeval, millal juhuslikult laevahukust pääsenud Sander oma kauggetelt mereteedelt lõpuks koju jõuab. Need osad, mis on pühenda-

tud Marele, tema elu kirjeldamisele ja tema elamuste lahtimõtestamisele, on parimaid romaani teises köites.

Sandri kuju. Sandri kuju esitab autor põhiliselt kirjade kaudu, mis meremees naisele saadab nendest sadamatest, kus tema laev peatub. Nii nagu Mare kirjadest, hoovab ka nendest tervikliku iseloomu ehtsat siirust, kes mingil tingimusel ei loobu oma põhimõtetest. Kohusetunne omaste suhtes, teadmine, et temal kui perekonnapeal lasub vastutus ema, naise, poja ja vangis oleva Peetri eest, tahtmine välja pääseda viletsusest ning rajada endale elus teed sunnivad Sandrit aastate viisi kündma merede ja ookeanide vetevälju.

Sandri merelviibimine on talle tõsiseks kooliks, kus karastub tema tahe, kus ta saab elukogemusi, kus laieneb tema silmaring. Tõnis Tihu ammutas meretagustes maades kogemusi rikastumiseks, Sander aga oskab näha neid viletsusi, mida saab tunda lihtne inimene kõigis maades.

Mare ja Sandri armastus ning ustavus, mille nimel nad saavad jagu karmidest elukatsumustest, täidab romaani teise osa *elujaatava paatosega*. Ule kasvades ühe perekonna elu raamidest, ühineb see üldrahaliku püüdega valgusele ja õiglusele, inimese vabanemisele madalatest kirgedest ja ahelaist, mida rahvale tahavad peale sundida Tõnis Tihu ja teised temataolised vägivalla, alatuse ning kiskjalikkuse apoloogeetid.

«Tuulise ranna» I osa kompositsioonist ja keelest.

Tervikliku kujutluse loomiseks 1905. a. revolutsioonilistest sündmustest ja selle eelperioodist jaotab A. Hint romaani episoodid kaheks põhiliiniks: sündmused Kaugatomal (osaliselt ka samanimelise purjelaeva pardal) ja sündmused, mille tegevuskohaks on Tallinn. Neid kaht põhiliini ühendavaks teguriks on ajalooline põhikonflikt: töötava rahva võitlus valitseva korra kukutamiseks. Seda konflikti teravdab ja ilmestab Tihude perekonna võitlustee sidumine suurte ajalooliste sündmustega. Teose lõpul, kus sündmused saavutavad kulminatsioonipunkti, liituvad linna ja küla revolutsioonilisi väljäästumisi kujutavad peatükid väljendades monoliitset ajaloolist tegevusühtsust.

Laiade töörahvahulkade revolutsioonilise aktiivsuse kasvu näitamiseks tutvustab autor lugejat juba esimesest peatükist peale mitte ainult üksikute tegelastega (Pime-Kaarli, Matis Tihu, Tõnis Tihu jt.), vaid kogu kalurikollektiiviga. Tänu sellele kompositsioonilisele võttele omandab romaani sündmustik ajaloolisele romaanile vajaliku ulatuse.

Romaani kompositsiooni iseloomustab tegelaste rohke arvulisus ja massistseenid («Kaugatoma» ehitamine, laeva vettelaskmine, talupoegade mõisaskäik, 16. okt. demonstratsioon Tallinnas jne.), mis, nagu teame, on üldse iseloomulik ajaloolisele romaanile (näiteks «Mahtra sõda»). Peale selle iseloo-

mustavad «Tuulist randa» veel seesugused kompositsioonilised võtted, nagu looduspildid (rannamaastiku pildid rannaelanike viletsa olukorra rõhutajana, mõisa- ja külapõldude võrdlemine mõisa ja küla erineva olukorra toonitajana jne.) ning ilukirjandusliku ja publitsistliku keele põimumine.

Vaatamata tõsiste tulemustele üldiselt kindlakujulise kompositsiooniga teose loomisel ei ole autoril õnnestunud saavutada täit kompositsioonilist ühtsust: tal ei ole korda läinud kaht süžeealist liini — maa- ja linnaelu — ühtlase tihedusega välja arendada ja orgaaniliselt ühendada. Linnaelu pildid, eriti Rautsikute ja Teearude episoodid, kipuvad süžeeelisest plaanist eraldi seisvateks jääma.

Inimeste kujutamise, nende mõtete, tunnete ja tegude tervikliku esiletoomisega on autor selgelt suutnud välja tuua romaani tegelaste hingeelu. Selle juures on väga oluliseks olnud asjaolu, et kirjaniku andekus on liitunud põhjaliku elutundmisega.

Aadu Hint tunneb igakülgset ranna- ja mereelu, ta on noorukina oma nahal maitsta saanud kalurielu raskusi ja viletsusi ning kassinat rõõmu. Need kogemused, inimeste ja olustiku tundmine kajastuvad ka tema loomingus.

A. Hindi teosed on rahvaliku selle sõna kõige laiemas ja täpsemas tähenduses. «Rahvalikkuse all tuleb mõista mitte üksnes oskust kujutada kohaliku looduse ilu, kasutada rahva suust kuulnud tabavat kõnekäändu, esitada õigesti tavasid, kombeid jms. Aga et olla tõeline rahvapoet, on vaja enamast: on vaja läbi imbuda rahva vaimust, elada tema elu, asuda temaga ühele järjele, ... kõik läbi tunda selle tundmusega, mis on rahval olemas» (Dobroljubov). Nimelt niisugune sügav rahvalikkus ongi iseloomustav nii Hindi teoste üldisele ideelisele sisule kui ka keelele ja stiilile. Mitmekesiste ja huvitavate keeleliste vahenditega vormib ta tegelaskujudele oma palge ja ilme. Ei oleks mõeldav, et Matis Tihu napisõnalisi, kuid jõulisi lauseid ütleks lobiseda armastav Laiakivi Kusti või et Pime-Kaarli mõtlikud, elutargad, lihtsad sõnad ja tabavad, teravmeelsed vemmalvärsid tuleksid kellegi teise suust.

Tegelaste ja miljöo paremaks iseloomustamiseks kasutab Hint dialektisme. Murdesugemete kasutamine aitab lugejale lähendada vastavat keskkonda.

Autori suur nõudlikkus keele ja stiiliküsimuste vastu on «Tuulise ranna» õnnestumise üheks väga oluliseks teguriks.

«Tuuline rand» I on minevikuaineline teos, mille sündmusi lahutab meist viis aastakümnet. Selle aja vältel on eesti keeles toimunud tunduvad muutused ja tolleaegne sõnavara on tänapäeva seisukohalt tugevasti vananenud. Mineviku sündmuste ja olukordade kirjeldamine, eriti aga tegelaste kõne edasiandmine on nõudnud kirjanikult suurt tööd. Autor on suurima hoolikusega vältinud kõiki uuemaid keelendeid, mis tunduksid ebakõlana, kuid samas on ta õigustatult kasutanud arhaisme.

Samuti peab autor üldiselt kinni vanast rahvakalendrist ja rannarahva vanema generatsiooni ajatermineist. Näiteks: Praegu, mil meister oma uurikapsli lahti surus ja tiku süütas, tiksus kell viinakuu viimase pühapäeva hommikupoolset öötundi. Vana Reedik oli aga sel kevadel just *enne ahvenaid* järsku nii otsa jäänud, et tást nähtavasti polnudki enam voodist tõusjat.

Romaani stiili iseloomulikuks tunnuseks on rahvalikud *naljad, mõtteterad, mõistuütlemlised, vanasõnad ja kõnekäänud*. Neid kuuleme romaanis peamiselt vanemate inimeste kõnes. Näiteks: *Üheksa ametit, kümnes nälg. Kellel kott, sellel kohus. Kellel jõud, sellel õigus! Mis härrale kuld, see moonakale muld.*

A. Hindi teose keelt iseloomustab *lihtsus, rahvalikkus, piltlikkus*, aga tihtipeale ka tihedus. Ainsa lausega annab ta näiteks ranna viljatusest ja armetust kehvusest niivõrd elava ja mällusööbiva üldistatud pildi, et autori «sõnu on võimalik otse näha». Näiteks: «Kui siin mõni rohuliblegi kasvaks, mis ... härjad nahka sööksid, — mere alt tulnud alasti paepank ja kivirisu, paras ainult kajakal peal kükitada.»

Sama tõendab väikese tüdruku elukäigu andmine üheainsa lihtsa, sealjuures kunstipärase ja sügavalt emotsionaalse lausega: «Sündis ja kasvas tüdrukuke, tilberdas ema seelikusabas üle õue joosta, kuid siis, enne kui oleks jõudnud viitki igakevadist vetevulinat ära kuulata, polnud teda enam, ja jäi ainult nimi Liisi, mis igakord valu teeb, kui sa ta peale mõtled.»

Võõrkeelendeid ja võõrnimesid esineb Hindi keeles harva ja neilgi puhkudel nii, nagu nad esinesid rahvasuus. Näit.: Kolm rubla *penssi* kuus on kindel raha; Ometi võis Mihklil suure pigistamisega rublat paarsada linnas renteis hoiul olla; Kuressaare *miravois* mõisteti Vikströmi nõudmine esimest korda tühja; Mis kuradima *sensuriks* sina ennast paned, jne.

Rohkesti kasutab A. Hint oma romaanis *epiteete*. Kõik need on ehtsalt rahvalikud, kunstlikult looduid esineb harva. A. Hindi epiteedid on väga lihtsad, kuid iseloomustavad antud mõistet täielikult ja ammendavalt:

Näiteks: Siis kostis vigase jalaga Joosepi *üks-kolmat jooksumüdinat*. Nüüd paistab purjelaeva tegemine *iidama-aadama-aegne asi* olevat. Või: *lahja meri, tuuline rand; narr ilm; soolased sõnad; (õpetaja) kõrge, õlitatud kirikutoon.*

Isikupäraseks stiilivahendiks on autoril mõne inimese, olendi või eseme sügavam iseloomustamine tabava, ilmeka ja piltliku *lisanõnaga*, näiteks: *poisiotsad ja tüdrukutirtsud; vanainimese-tudi; paar tursapiitsa; «Mihkel-mees on viimaste aastatega ka nõnda otsa jäänud.»; «Kuid Matisel-mehel oli teine lugu.»; Igal aastal tuli Sutrumetsa tagant mõned tiinud mõisa käest kahasse kaubelda, et talveks paarkümmend *koormakõõtsi lehmakiitsaka ja ruunatukese* jaoks kätte korjata.*

Tugevama mulje saavutamiseks tarvitab Hint väga sageli lauses kahe sõnalisi *liitväljendeid*, asetades ühe sõna kõrvale kõlalt

või tähenduselt lähedase või siis täiesti vastava sõna. Näiteks: Tõnis oli kõik *maailmad-maad* läbi käinud. Nüüd sõitis ta juba *viendat-kuuendat* aastat vana Hollmanni «Emilie» peal. Krahv kuulda *raha-vara* poolest ka kehvaks jäänud. Kala kõik *korvid-tünnid-tannid* täis. (Siim) kõhatas ainult, et igaüks *kuulma-nägema* pidi, kuidas ta süüaluse *hooletuselt-lohakuselt* tabas. *Kergitas-kohendas* oma riideid; oleksime meie teadnud sind ka rohkem *hoida-kaitsta*. Ometi polnud *tööl-teol* enam endist minekut; inimesed tukkusid, kes kobaras oma *kastidel-kompsudel*, kes *mõttesid-muretsesid* vaikselt omaette eelseisvast *tööst-teenistusest*.

Harvemini esineb autori sõnastusviisis sõnade ja väljendite kavakindlat kordamist. *Kordusega* saavutatakse väljenduse suurem intensiivsus ja mõju ning hoitakse jutustataval lugeja pidev *tähelepanu*. Näiteks: See oli *halb, väga halb* märk, sest Riti vihm... muutus peatselt tuuleks, tormiks, seejärel sõimuraheks ning lõppes kulbivarre kärgatusega vastu Kaarli koljuluud.

Esitatud lauses on peaaegu iga sõna kunstiline kujund.

Kirjanik on toonud oma romaani keelde arvukalt *uusi sõnu mere- ja rannakeelest*, samuti julgesti taaselustanud kirjakeeles vähekasutatud, kuid seda rikastavaid leksikaalseid elemente. Näiteks: Paljude nüüdsete männikute asemel olid siis *kivirõundadel* alles *kadarikud* kasvanud. Siis võtsid nad, kolm ühevanust rannapoissi, ühel heal hommikul *omanuhti* jalad selga. Või: *täisjõus uhaja mees; pikk, vilajat kasvu roolimadrus; paistsid liiga röögatud* jt.

Paljudel juhtudel kasutab autor ka vähetuntud või moonutatud võorkeelseid sõnu, ilma et ta neid sõnu seletaks või aitaks täpsustada nende sisu. Nii võib lugejal tekkida raskusi näiteks järgmiste sõnade tähenduse määratlemisel: Mähid ja *seerad* peale oma titt nõndant ristselt tulles... Kui nüüd Tsepeliin oma õhulaevaga pilvede all tõesti *seegama* hakkab. Siin võiksid nad siis anku otsas pisut *lõõlatada*, laeva pärast tormi kohendada (või: *lõõlates* ja ringi vahtides). Nii ei saa, et kui meie linnas tõmbame, jätate teie siin asja *losa* — või jälle: maamehed tõmbavad, ja meil linnas on parajasti asi *losa*. Või: *voodi kelp*; tal tuleb oma korvid sama targalt-tühjalt tagasi *nessida* jne.

Silmator kav on Hindi juures (nimelt «Tuulises rannas») kohatine *liialdamine merealase terminoloogiaga*. Tundes ise põhjalikult laevaehitust, meresõidu- ja kalapüügivahendeid, pole autor sugugi tagasihoidlik selle kõige täpse ja igakülgse kirjeldamisega. Lugejale aga, kes ei tunne laevaasjandust, ei paku mingit kunstilist elamust laeva kirjeldamine rohkete lugejale tundmatute terminite abil, nagu seda näiteks on sõnad *tesseldada, poutida, pleisida, titsima, kröitmast, barkantiin, ressipõrand, dekkveegerid* jt.

Päris erialase kirjanduse ilme on saanud autori niisugused laused, nagu: *Mehed püüdsid «Kaugatoma» meeskonnale paljude klüüvrite, taakslite, marsspurjede, groot- ja topseilide ülesvinnamisel abiks olla*. (Meister ise rabas) *päeva tõusust kuni loodenu*

meestega ühes mitte ainult kaarešabloone, vaid ka päriskaari teha, neid saksidega kiilule tõsta ja siin kokku rööpida ning saalida.

Üksikuile puudustele (eriti aga merealase terminoloogiaga liialdamisele) vaatamata tuleb kokkuvõttes märkida, et Hindi teoste keel on orgaaniliselt seotud teose sisuga ja võimaldab autori poolt kujutatut olvest ja kunstiliselt mõjuvat tajumist.

KOKKUVÕTE.

A. Hindi draama- ja proosalooming kuulub eesti nõukogude kirjanduse kõige silmapaistvamate saavutuste hulka. Tema näidendid, eriti «Kuhu lähed, seltsimees direktor?», ja romaan «Tuuline rand» on oma ideelisuse, rahvalikkuse ja kunstiliste vahendite oskusliku kasutamise tõttu pälvinud nõukogude lugeja üldise tunnustuse.

A. Hindi «Tuuline rand» rikastas eesti nõukogude kirjandust ajaloolise romaani žanri alal.

A. Hindi on tuntud ka noorsookirjanikuna. Tema sulest on ilmunud jutustused «Vesse poeg» (1948) ja «Angerja teekond» (1950) jm.

Juhindudes kirjanduse kommunistliku parteilisuse printsiibist, näitab kirjanik oma teostes rahvahulki kui ajaloo liikumapanevat jõudu. Oma loominguga aitab kirjanik lugejal õigesti mõista rahvahulkade elu-olu mitmesugustel epohhidel. Kirjanik näitab meile eesti rahva elu ja võitlust tsaari isevalitsuse ajal XIX sajandil ja XX sajandi algul, Suure Isamaasõja ajal ja sõjajärgse ülesehitustöö aastail. Kirjanik kujutab rahvahulkade elu arenemist sotsialistliku realismi positsioonilt. Seejuures toob ta esile selle elu omapära rahvusliku koloriidi täielikus rikkuses. Mitte inimesed üldse, vaid just eesti rahva esindajad neile omaste iseärasustega astuvad esile A. Hindi jutustustes, näidendees ja romaanis.

A. Hindi ilukirjanduslik looming kasvatab nõukogude inimeses neid omadusi, mis on meie rahvaste edasiste võitude pandiks võitluses kommunismi eest.

HANS LEBERECHE

H. Leberecht kuulub nende proosakirjanike hulka, kelle loomingu on esiplaanil Nõukogude Eesti linna ja maa töötajate elu kujutamine sõjajärgsel perioodil. Ta on kirjutanud mitu jutustust, romaani ning rea olukirjeldusi. Tema jutustus «Valgus Koordis» autasustati Stalini preemiaga ning on saanud eesti nõukogude kirjanike töödest kõige laiemale leviku osaliseks teistes vennasvabariikides ja Euroopa ning Aasia maades.

H. Leberechti eluloost ja varasemast loomingu. Hans Leberecht sündis 1. detsembril 1910. a. Peterburis treiali pojana. Lapsepõlves viibis Leberecht koos emaga suvekuudel Eestis, Järva maal — Koordi külas oma vanaema juures, kes töötas kohalikus koolis kooliteenijana. Kirjaniku enda mälestuste järgi tärkas temas varakult huvi kirjanduse vastu. 8-aastaselt luges ta Koordis kooli raamatukogust saadud üksikuid E. Vilde jutustusi, E. Börnhöhe «Tasujat», Lydia Koidula ja Jakob Tamme luuletusi. Lapsepõlve muljed täienesid hiljem sugulaste jutustustega Eestist.

1928. aastal lõpetas Leberecht teise astme kooli Leningradis ja asus isa eeskujul töölisena tööle. Kaheksa aastat töötas ta Leningradi suurimas masinaehitustehases «Elektrosila» — algul keevitajana, hiljem aga elektrimontöörina. Aktiivne osavõtt tehase kirjandusringi tööst soodustas tema kirjandusliku ande ärkamist. Ringi tööd juhtis kirjanik Nikolai Tšukovski. Kirjandusringi aktiivse liikmena sai Leberecht osa võtta esimese üleliidulise nõukogude kirjanike kongressi tööst.

1933. aastast peale hakkas Leningradi ajakirjas «Rezets» ilmuma noore kirjaniku esimesi jutustusi tööliste elust. 1935. a. sügisel suunasid tehase partei- ja ametiühinguorganisatsioon ta õppima Kirjanike Liidu Leningradi osakonna juures asuvasse M. Gorki nimelisse Kirjanduslikku Õhtuülikooli.

Hans Leberechti varasema loomingu kõige küpsemaks teoseks on lühijutt *Igavene värv*, mille eest autorile anti üleliidulisel kirjandusvõistlusel 1936. a. teine preemia.

Kirjandusliku õhtuülikooli likvideerimise järel 1937. aastal töötab Leberecht kunstnikuna kujutavate kunstide kombinaadi ateljees Suure Isamaasõja alguseni.

Leningradis viibimise aastatel on Leberechti elus oluline tähtsus tema hilisemale kirjanduslikule loomingule. Leberecht võttis Leningradis osa tootvast tööst, tutvus vahetult suure tehase («Elektrosila») tööliste töö ja eluga. Keskkoolis ja kirjanduslikus õhtuülikoolis omandas ta teadmisi vene klassikalisest, nõukogude kirjandusest ja väliskirjandusest. Emakeele kõrval sai talle niisama lähedaseks vene keel, milles ta kirjutab oma teoseid.

Suure Isamaasõja esimestel päevadel kutsuti Leberecht Nõukogude armee ridadesse ja saadeti rindele. 1942. aasta jaanuaris suunati ta Nõukogude armee eesti rahvuskorpusesse, mille koosseisus ta võttis osa Velikije Luki, Nõukogude Eesti ja Kuramaa vabastamisest.

Sõja-aastatel hakkas Leberecht kirjutama eesti rahva elust. Tema miniatuursed olukirjeldused ja artiklid, mis avaldati diviisi ajalehes «Punaväelane», kõnelevad eesti sõjameeste kangelaslikkusest lahinguis, partei- ja kommunistlike noorte tööst, meie armee abist elanikkonnale, eesti ja vene rahva sõprusest.

1945. aasta oktoobris võeti H. Leberecht vastu Kommunistliku Partei liikmeks. Peatselt demobiliseeritakse ta Nõukogude armeest ja ta asub tööle ajalehe «Sovetskaja Estonia» korrespondendina.

Töö ajalehe korrespondendina lõi suurepärased võimalused elu tundmaõppimiseks. Sel perioodil loob Leberecht peamiselt olukirjeldusi.

Leberechti olukirjeldused on oma temaatikalt mitmekülgsed. Autor kujutab üksikute tööliste ja talupoegade, tervete brigaadide ja kolhooside konkreetset tööd, võrdleb oma kangelaste elu kodanliku Eesti tingimustes nende uue eluga Nõukogude Eestis. Niisugune kõrvutamine on eluline ja õige. See näitab inimese iseloomu arenemist nõukogude korra tingimustes, rahvahulkade poliitilist kasvu ja uut suhtumist töösse. Mõistes hukka kodanliku ühiskonna, ei eita olukirjelduste kangelased neid töövilumusi, mida inimesed on omandanud endistel aegadel: nad on uhked sellele, et on põlised klaasipuhujad, põlised müürsepad ja krohvijad, põlluharijad ja kalurid.

Tõepäraselt jutustades tööliste tööst, jaatab ja kinnitab autor inimestes kollektiivsuse tunnet, püüdu anda oma tootmiskogemusi edasi teistele, kasvata endale väarikat vahetust.

Eriliselt rõhutab autor oma olukirjeldustes eestlaste ajaloolist sõprust venelastega ning Nõukogudemaal teostunud sotsialismi võidu tähtsust eesti rahvale. Selliste hulka kuuluvad ajakirjanduses avaldatud olukirjeldused «Seebart sai kapteniks» (1948), «Gaas Kohtla-Järvelt» (1949) jt.

Jutustuse «Valgus Koordis» loomine. 1948. aastal kirjutas Leberecht jutustuse «Valgus Koordis». Tema varem avaldatud olukirjeldused ja artiklid saavad kirjanikule loominguulise materjali allikaks. Kuid olukirjeldustes esitatud konkreetsete isikute biograafiat ei saa samastada jutustuse kangelaste elukäiguga. Olukirjelduste kujud on kirjanik loovalt ümber töötanud.

Jutustuse loomisel tugines Leberecht varasematele kirjanduslikele kogemustele, õppis hoolikalt tundma vanemate nõukogude kirjanike paremaid teoseid, eriti kolhooside loomise ajajärgust, ja mis kõige tähtsam: ta oli tihedas kontaktis Eesti küla eluga.

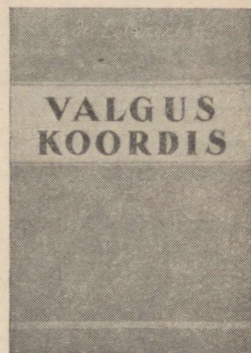
Esmakordselt ilmus «Valgus Koordis» Leningradi ajakirja «Zvezda» 1948. a. detsembrinumbris. Eri raamatuna ilmutamise puhul eesti ja vene keeles täiendas autor teost kahe uue peatükiga.

«Valgus Koordis» võeti heakskiitvalt vastu juba esimeses redaktsioonis. Autori täiendav töö tõstis tunduvalt jutustuse ideelist ja kunstilist taset.

Jutustuse põhiidee, kompositsioon ja süžee. Eesti talupoegade vabanemine väikeomaniku ideoloogiast ja nende sotsialistliku teadlikkuse kujunemine kolhoosikorra ülesehitamise varasemal perioodil on teose põhiideeks. See põhiidee on esile toodud teoses kujutatud sündmuste käigu ja kujude süsteemi abil.

H. Leberechti jutustus hõlmab kolme ajaloolist sündmust Koori küla inimeste elus: maa jagamist talupoegadele, kolhoosi organiseerimist ja kollektiivse töö võitu. Üle poole teosest on pühendatud kolhoosi rajamise ettevalmistamise kirjeldamisele. Jutustus kujutab Nõukogude Eesti küla ajaloolises arenemises ja rõhutab seda tõsiasja, et Eesti, tuginedes kogu Nõukogudemaa kogemustele ja võimsusele, suutis kolme aasta jooksul läbi viia üldise kollektiviseerimise.

Jutustuse süžee moodustab ägenev klassivõitlus kolhoosi loomise perioodil, mille käigus avalduvad kehvikute ja keskmiktalu-poegade karakterid, on näha nende poliitilise teadlikkuse kasv ja toimub kulakute kiskjapalge paljastamine. Töötava talurahva ja kulakluse vaheline klassivõitlus ongi teoses põhiliseks konfliktiks, millega on orgaaniliselt seotud konflikt keskmiku kui töötaja ja kui omaniku hingeelus. Kui võitlus nõukoguliku elu eest külas on sõlmituseks, siis kulminatsiooniks teoses on Runge maja süütamise stseen ning kohtumõistmine Koori üle. Põhikonflikt lahendatakse kolhoosi organiseerimisega; see

«Valgus Koordis»
kaanepilt, 1949.

aitab talupoegadel vabaneda ka eraomanduslike tendentside mõjust. Noorte kolhoosnikute ühine töö koos linnast saabunud šeffidega Ussisoo kuivatamisel on teose finaaliks.

Koordi küla elu kujutamisel annab kirjanik ajalooliselt õige sotsiaalsete jõudude paigutuse kollektiviseerimisele eelnevast ja selle läbiviimise ajajärgust. See avaldub jutustuse tegelaskujude süsteemis (kehvikud, keskmikud, kulakud) ja tegelaste vahekorrad kujutamises ning konflikti lahenduses. Koordi küla talupoegade elu sotsiaalsete muutuste veelgi teravama rõhutamise eesmärgil meenutab autor lugejale talupoegade elu kodanlikus Eestis. Selleks kasutab ta niisuguseid kunstilisi võtteid, nagu tegelaste mälestused, episoodid nende biograafiast, Vao perekonna ajalugu ning Kurvesti ja Koori kulaklike majapidamiste kirjeldus.

Jutustuse tegelased.

Paul Runge. Paul Runge on jutustuse üheks keskseks kujuk. Ta on endine sulane, ent samal ajal erineb ta tunduvalt teistest seda laadi tegelastest — taluteenija Roosi Ristist, kehvik Semidorist, keskmik Vaost.

Juba jutustuse alguses näeme, et Runge iseloomus pole sulalikkude argust ja mahasurutust, nagu see on omane Roosi Ristile; ta pole ka Semidori sarnane hädavares. Autor on palju tähelepanu pühendanud Runge teadlikkuse arenemisele. Pöördunud tagasi sõjaväest, piirduvad Runge mõtted esialgu vaid sellega, kuidas asutada oma majapidamine, tunda end iseseisvana ja kindlustatuna. Runge huvid ei ulatu esialgu veel üle oma talu murede ringi, nad ei jõua kaugemale isikliku õnne taotlusest oma talus, omas perekonnas: «... et neile Ainoga saaks oma soe pesake, et Aino saaks igal laupäeval panna leivad ahju, ... ja et soolapandud sealiha oleks aasta ringi.»

Elu näitas Rungele peagi, et mõelda ainult endast, oma talust ja perekonnast, püüda vaid «rahus elada» ei ole õige ega võimalik, sest Koordis leidub inimesi, kellele töörahva õnn on pinnuks silmas.

Seesuguste inimeste, klassivaenlaste vastu peetava võitluse käigus ja kommunistide Muuli ning Maasalu mõjul arenevad Runge iseloomu paremad jooned, mis leiavad rakenduse väljaastumises kulak Koori vastu, kes oli pugenud masinaühistusse, Roosi Risti huvide kaitsmises jms. Peagi saab Rungest külavolinik, nõukogude võimu esindaja külas. Neid uusi jooni Runge karakteris näitab autor talupoegade eneste arvamuse kujul.

«Õelda selle lüheldase, vaikse, jändriku mehe kohta, et ta on uusmaasaaja ja Kure talu peremees, — on niisama hea kui peaaegu mitte midagi õelda Runge kohta. Ta on nüüd riigivõimu esindaja. Kui ta pärib teilt, kuidas te lõikusega hakkama saite ja kuidas vili kuivab, siis ei ole see lihtsalt naabrite omavaheline lobisemine. Talle tuleb vastata täpselt, peensusteni ja asjalikult,

sest Runge on tarvis teada, kuidas reguleerida peksumasina marsruuti. Runge selja taga seisab külanõukogu, vald, maakond, vabariik ja lõpuks kogu riik... Vaat missugune mees on Runge...»

Ent veel ei ole Runge vaadete arenemine jõudnud nii kaugele, et ta asuks külaelu täieliku ümberkorraldamise mõtte eest võitlejate esiridadesse. Tema teadlikkus kasvab lugeja silme all järkjärgult, otseste elukogemuste jõul. Alles pärast konflikti Vaoga, mis ei tekkinud sugugi perekondlikul pinnal, ja bandiitide poolt teostatud rünnakut tema vastu veendub Runge, et «elu võtab uue pöörde. Isaisade moodi, üksipäini, omaette, ei tule enam välja, — aeg on teine... Põld nõuab rammu, masinaid. Kuid seda kõike me ju saame, aga ainult sel tingimusel, kui kokku lööme, ühineme».

Aegamööda jõudis Runge arusaamisele kolhoositeele asumise vajalikkusest. Seda veendunumalt asus ta võitlema selle teostamise eest.

Paul Runge kujuga on seotud kogu jutustuse süžee. Tema kui endise sulase ja rindevõitleja tee üksiktalupojast eesrindliku kolhoosnikuni, kolhoosi brigadirini on antud tüüpilisena. Runge astub lugeja ette elava, täisverelise inimesena, kes igatses isikliku õnne järele ja jõudis veendumusele, et igaüks võib õnneliku eluni välja jõuda vaid töörahva üldiste huvide eest peetava aktiivse võitluse teel.

Kaarel Maasalu. Kaarel Maasalu on eesrindlik talupoeg. Nõukogude kord vabastas ta kulaku ikkest; ent talle on selge, et kuni on olemas üksikmajapidamised, eksisteerivad ka kulakud. Just sellepärast ja sugugi mitte juhuslikult asub ta ühte elama oma sõbra Taaksaluga, kutsub sinna ka Semidori ning on rõõmus endise rindemehe Runge üle, nähes temas oma mõttekaaslast. Selline on Maasalu jutustuse alguses. Teravneva klassivõitluse käigus ilmnevad tema tugevad iseloomujooned: kaine, praktiline mõistus ning poliitiline ettenägelikkus. Ta ei oota passiivselt, vaid nõuab seda, mida nõukogude seadused ette näevad. Kui valla täitevkomitee esimees Janson keeldub andmast superfosfaati, ütleb Maasalu veendunult: «Annad!» Tema kõne on lakooniline ja kaalukas, faktidele toetuv. «Mihkel Koorile Karu talust andsid eile kolmsada kilo, ja täna annad meile sada kilo mehe peale.» Kuidas Janson ka ei puikle, Maasalu ees on ta ikkagi jõuetu: Maasalu poolel on õigus ja nõukogude seaduse jõud, teda toetavad teised talupojad. Esimesena Koordi talupoegade hulgas avaldas Maasalu kolhoosi loomise mõtte ja veenis selles ka oma sõpru. Tema jõud põhineb sügaval veendumusel kommunistliku partei poliitika õigsuses. Rasketel hetkedel, mida Runge üle elas tulekahju ja bandiitide kallaletungi ajal, pöördub Maasalu abi saamiseks maakonna parteikomitee poole. Tema mure Runge saatuse pärast ja erutatud telefonikõnelus toovad esile kangelase sügavalt inimliku iseloomu, tema sügava armastus- ja austustunde partei vastu.

Väga oluliseks tähiseks Maasalu elus oli kommunistliku partei

ridadesse astumine. Autor ei too lugeja ette parteisse astumise momenti; parteikoosoleku kirjeldusest saame teada, et Maasalu on partei liikmekandidaat; lugeja veendub, et oma tegevuse ja käitumise poolest on ta väärt kandma kommunisti kõrget nimetust. Parteisse astumine tähistas uut sammu Maasalu poliitilises arenemises; mõtted kolhoosist muutuvad praktiliseks tegutsemiseks, kangeline on omandanud tulevikuperspektiivi.

«Kui arukalt pihta hakata, ei tunne sa Koordit viie aasta pärast enam äragi,» ütles Maasalu hääl. «Kogu see paik muutub, — kivitarad minema pühkida, põllupeenrad üles kända, põllud tõmbame nii kaugele välja, kuni silm ulatab, nagu Ukrainas. Seafarm kahesajale seale... Külviks ainult sordiseeme. Väetist niipalju kui põldudele tarvis läheb...»

Jutustuse esimestest lehekülgedest peale on Maasalu aktiivne võitleja partei poliitika elluviimise eest külas ja seepärast on täiesti loomulik, et just teda valivad kolhoosnikud esimeheks.

Paul Runge ja Kaarel Maasalu kujud on tüüpilised ja tõetruud, kuid nad ei ammenda veel igakülgset uue inimese sündi Nõukogude Eestis, inimeste vabanemisprotsessi vanast eluviisist, harjumustest ja eelarvamustest. Ses mõttes on eriline osa Semidori, Roosi Risti ja eriti Johannes Vao kujul.

Martin Semidor. Martin Semidori elu kodanliku korra ajal oli traagiline. Kõik talle osaks saanud hädad toimusid mitte tema enda süü tõttu, vaid temast mittesõltuvail asjaoludel. Tema taotlused olid allutatud ühele eesmärgile — saada endale maad; need aga varisesid kokku ja ta sai hüüdnimeks «Semidor-hädavares».

Semidor-hädavarese elu raskustele tegi lõpu nõukogude võimu taaskoostamine Eestis. Ent endise alandlikkuse sünnimärgid jäid temas veel püsima. «Tema näost,» ütleb autor Semidori iseloomustades, «paistis alati nagu peeglist kaasvestleja meeleolu, tema suu kiitis alati takka selle mõtteid, kes oli temast kangem.» Nõukogude korra tingimustes hakkas Semidori vaimne pale järk-järgult muutuma, hakkasid kaduma sellised harjumused, nagu kiitlemine, argus, arenesid eneseväarikuse ja teadlikkuse tunne ning kujunes kindel veendumus omaenda seisukohtade õigsuses. Autor toob need uued momendid Semidori iseloomus esile sel teel, et näitab teda sündmuste käigus, neist aktiivse osavõtjana. Semidor aitas omakasupüüdmatult remontida Runge kaevu. Töö ajal jutustas ta Rungele oma eluraskustest. Autor ei ole toonud seda vestlust teosesse mitte ainult selleks, et tutvustada lugejat Semidori elukäiguga, vaid ta tahab näidata jutustaja enda poliitilist kasvu.

Semidori hingeelu ümberkujunemise kõige jõulisema momendini toob autor tõepäraselt esile reisi vennasvabariikide kolhoosidesse. Reis avardas tema silmaringi, avas tema ees uue elu. Meie ees ei ole enam see Semidor, kel pole oma arvamust või kes tahab olla tugevamate meele järele, nagu teda on kujutatud jutustuse alguses, eriti stseenis valla täitevkomitee esimehe Jansoni juures. Nüüd on Semidoril, millest kõnelda, nüüd on ta veendunud oma

arvamuste õigsuses, ta kinnitab neid elust nähtud faktidega ja näeb kindlat eesmärki.

Roosi Rist. Taluteenija ekspluateerimise lõppemist näitab kirjanik jutustuses Roosi Risti kaju kaudu. Kui Runge, Maasalu, Taaksalu ja Semidori sulasepõlv lõppes nõukogude võimu taaskoostamisega Eestis, siis Roosi Rist on endiselt jäänud taluteenijaks.

Roosi iseloomus on esialgu ülekaalus endisest ajast pärinev kartus ja hirm peremehe ees. «Millegipärast värisid tal käed alati siis, kui Mihkel Koor teda vahtis, ning ta püüdis alati peita neid määrdunud põlle alla või toppida võidunud poolkasuka hõlmade vahele. Ja nagu oli tal seejuures alati süüdlasliku ilmega, ehkki ta Koori ees milleski süüdi ei olnud.»

See hirm oli Roosisse juurdunud nii tugevasti, et ta ei julgenud kulaku vastu välja astuda isegi uue korra ajal. Kirjanik näitab, kuidas uus elu, Koordi uued inimesed aitavad tal aru saada, kui kahjulik on selgrootus, nad kaitsevad tema huve ning juhivad teda uuele teele. Roosi esimeseks sammuks orjalikust alistuvusest vabanemise teel on see, et ta hakkab külavolinik Paul Runge juures Koori tegudest rääkima. Teadmine, et ta paljastab Koori, näitab Roosi ühiskondliku aktiivsuse kasvu, annab talle nagu enneolematu lootuse- ja veendumusetunde. Viies lugejat Roosi tunnete ja mõttemaailma, näidates tema sisemist heitlust, näitab autor lühidalt, kuid reljeefselt Roosi teadvuse ümbersünni protsessi algust: «Roosil hakkas äkki lõbus ja veidi kõhe, nagu enne hüpät külma vette. Näha Koori kas või kord elus hirmununa, värisevana, ilma mütsita, ilma võimuta, — mitte peita tema eest oma värisevaid käsi põlle alla... Milline õnn see oleks!»

Edasi areneb Roosi teadvuse ümbersündimine üsna kiiresti. Seda näeme kohtuprotsessi loos ning kolhoosi loomise ajal.

Näidata töötava inimese väljajõudmist ebateadlikkusest ja alandlikkusest teadlikkuseni — see ongi ülesanne, mida täidab teoses Roosi Risti kaju.

Johannes Vao. Kõige raskema ja keerulisema ülemineku vanalt eluviisilt uuele teeb läbi Johannes Vao, tüüpiline keskmiktalupoegade esindaja.

Johannes Vao tegudes ja mõtisklustes, vahekordades naabrite ja perekonnaga ning autoripoolseis iseloomustustes tuuakse esile keskmiku karakteri kaks erinevat külge. Teatavasti on kesmik ühelt poolt töötaja, teiselt poolt — omanik. Vao elu on täis vastuolusid. Oma isikliku ning oma suure perekonna tööga oli Vao loonud majapidamise. Nõukogude võimu üritused, mis olid suunatud kehvikute ja keskmike majapidamiste tõusuks, olid talle meele järele. Ta oli uhke sellele, et on maakorralduskomisjoni liige.

Ent üksiktalumajapidamise eraomanduslik olemus oli sünnitanud Vao iseloomus omanikuvaimu, harjumuse hinnata inimest selle järgi, kui palju tal on maad, hobuseid ja lehma. See omanikuhing

kiskus teda küla jõukate (kulakute) poole. Ta loeb end «mõningal määral riigijuhtimisega tegelevaks isikuks», kuid siiski toimib kui ehtne eraomanik. Kirjanik laseb Vao kui töötaja ja tema kui omaniku hingelaadil omavahelisse võitlusse astuda. Eriti ilmekalt võib seda näha vankri loos. Töötava inimese hingelaad nõuab Vaolt, et ta Kurvestilt võetud vankri, mis nagu sümboliseerib kokkuahmimist, puruks lööks, omaniku hingelaad aga hoiab selle otsustava sammu tagasi. Vao läheneb vankrile, kuid — lööb ainult kirveseljaga. Veel on temas ülekaalus omaniku meelelaad. Selle järkjärgulise võitmise protsess on jutustuse üheks õnnestunumaks ja väärtuslikumaks jooneks.

Kui külavolinik Runge tegevus paistab silma oma sihikindluse poolest, mis on allutatud riigi huvidele, siis maaparanduskomisjoni liikme Vao tegevuses on näha suuri kõhklusid. Tema kui keskmiku kõhklemine on eluliselt tõepärane; täiesti õigustatult on see jutustuse üheks sõlmpunktiks. Kohe algusest peale kutsub teos lugejas esile küsimuse, kas Johannes Vao suudab ühineda kolhoositeele asuvate talupoegadega? Autor teeb õigesti, et ei kiirusta nendele küsimustele vastamisega, vaid püüab näidata Vao ümberkasvamise protsessi keeruka sisevõitluse käigus, vanade alustugede otsustava murdumise protsessis.

Vaol tekib esimest korda kahtlus oma tegutsemise õigsuses siis, kui ta tütar Aino abiellub. See kahtlusesäde kasvab aegamööda raskeks hingeliseks draamaks. Ta ei piinle mitte niivõrd sellepärast, et tema tütar Aino abiellub kehvik Rungega, kuna teine tütar on kulak Koori naine, kuivõrd just sellepärast, et ta maakorralduskomisjoni liikmena toimis «halbasti»: ei pidanud silmas oma tütre huve, vaid aitas teistel Kurvesti maja endale saada. Oma viga hindab ta esialgu mitte riiklike, vaid perekondlike huvide seisukohalt. Eelarvamused ja endauhkus ei luba tal leppida Aino ja Pauliga, tema kui eraomaniku olemus aga takistab tal veel aru saamast, et Koor on ka tema vaenlane. Suurt südamevalu valmistab Vaole see, et ta kaotab perekonnapea senise positsiooni. Pärast Aino abiellumist lahkub talust ka vanem tütar Valve, kes hakkab naabervallas raamatukogu juhatajaks. Noorem tütar Linda otsustab minna õppima Tallinna kehakultuuritehnikumi. Ja nõu küsima oli Linda läinud mitte isa juurde, vaid Kure tallu — Aino Runge poole. Vao kõhklused ja kahtlused jõuavad haripunkti dramaatilises stseenis jutustuse 14. peatükis. Meenutades, kuidas ta oli omal ajal võtnud palke riigimetsast, kuidas ta jättis maksmata Anna Kurvestile vankri eest, nimetab Vao ennast vargaks, sõimab naist ja neab Runget ning karjub raevunult: «Milleks ma olen rühmanud kogu eluaja, nii et küür seljas? Et vanas eas kõik tulde lähaks, ah?» See oli talupoja eraomanikuhinge appihüüe, hädakisa, mille oli esile kutsunud nõukoguliku elu võitlus vana elulaadiga. Just sellepärast ei saanudki vastuolud Vao karakteris lahenduda perekonna raamides, ja tema leppimine väimees Runge ning tütar Ainoga ei toimunud perekondliku kokkuleppimise korras. Vao oli

eluliste sidemetega seotud küla eluga, ta ei võinud jääda välja-poolle külas arenevat ja teravnevat klassivõitlust. Kui kulakud põletasid Runge vilja, siis mõistab Vao seda alatu kallaletungina: «Vili oli kallid nagu elu, ja kes tõstis käe vilja vastu — see oli mõrvar. Ja Johannes Vao oli valmis teda ära needma.» Vaole sai Runge lähedaseks mitte ainult kui väimees, vaid kui tema töömehe-huvide kaitsja. Seetõttu lahenevad klassivõitluse käigus Vao vastu-olud Runge ja Ainoga üsna kergesti, üha enam aga teravnevad vastuolud tema ja kulak Koori vahel, hoolimata nende sugulus-sidemetest. Vao ja teised keskmikud mõistsid kulakuid hukka vaid vilja põletamise pärast, kuid kulakluse täieliku hukkamõistmiseni nad ikkagi veel ei jõudnud. Kirjanik näitab veenvalt, et edasine elu ise lähendas neid ka sellele arusaamisele.

Reas meie maa viljarajoonides 1946. a. toimunud ikaldus, nagu näitab autor, suurendas kulakutes isu rikastuda linnaelanike arvel. Nende hulka kuulus ka Koordi kulak Koor. Kui nõukogude võimu organid andsid Koori kohtu alla riikliku viljavarumise saboteerimise pärast, siis keskmikud Meisterson ja Vao ei saanud sellest veel aru: «... ei ole ta (s. o. Koor) ju midagi varastanud ega kedagi paljaks röövinud — ainult oma isikliku vilja kaevas maa sisse. Kui niimoodi võtta, siis võib ka teda, Meistersoni, ja Vaod sellesse pinki istuma panna: nemad ju kuuluvad selle kümme-konna keskmiku hulka Koordis, kes on püüdnud järele jõuda sellistele tuusadele, nagu Kurvestid ja Koorid...»

Kohus Koori üle pani Vao mõtlema ka Kännule, keda ta ei usaldanud. Sellega ühenduses hakkas ta masinaühistu asjadele vaatama nõukogude seaduste seisukohalt. Kännu kolhoosivastastesse juttudesse suhtub ta juba suurema umbusaldusega. Elu sunnib Vaod lähenema Rungele: ettevaatlikult pärib ta väimehelt, kas Koordi külasse ikka luuakse kolhoos, ja ta süda väriseb mõtte juures, et see tähendaks loobumist endisest eluviisist. Kuid üks uus joon hakkab eredalt läbima kõiki Vao kõhklusid, kahtlusi ja tõetsimist: ta mõistab Koori hukka, nimetab teda kiskjaks. See aitab Vaol taibata, et on kaks teed — Kooride tee ja kolhooside tee — kuid ei mingit kolmandat. Ta otsustab valida kolhooside tee. Ent eraomanikuvaated ei ole veel kadunud. Need avalduvad selgesti siis, kui Vao kirjutab avaldust kolhoosi astumiseks ja kui ta juhatusele selle üle annab. Varjatud huumoriga jutustab kirjanik sellest, kuidas Vao jätab jumalaga üksiktalupidaja eluga. Kunagi näis Vaole, et kõik tema töö läheb tuulde. Nüüd aga loeb ta kiirustamatult ja uhkust tundes oma avalduses üles oma hobuseid, lehmi, masinaid. Ta tahaks, et Maasalu, Runge, Semidor ja teised paneksid tähele tema jõukust, tema lahkust ja «heldust» kolhoosi vastu.

Kolhoosi esimees suhtus heatahtlikult Vao avaldusse, kuid ei mõelnudki katkestada kolhoosnikute nõupidamist, kus arutati esimeses järjekorras olevate tööde organiseerimise küsimust kolhoosis. Vao enesearmastus sai tõsise hoobi. Kui aga teda haarab Üssisoo kuivatamise perspektiiv ja kui kolhoosnikud hindavad

tema nõuannet ja nõusolekut aktiivselt selle töö teostamisele asuda, siis mõistab Johannes Vao, et kolhoosis hinnatakse inimesi uut moodi: mitte sinule enne kuulunud hobuste ja niidumasinat arvu järgi, vaid töö järgi.

Johannes Vaole pühendatud leheküljed kuuluvad parimate hulka kogu jutustuses ja üldse kaasaja nõukogulikku elu käsitlevas eesti proosakirjanduses. Kirjanik on keskmiktalupoja hingeelu kirjeldamisel näidanud head elutundmist, tüüpilise leidmise ja kujutamise oskust.

Ants Muuli. Uue inimese, uue elu sündimises rõhutab autor kommunistliku partei osa, külas töötavate kommunistide osa. Kolhooside loomise ettevalmistamise ja teostamise perioodi küla tüüpilise parteitöötajana on jutustuses antud valla partorg Ants Muuli kuju. Muuli mõistab selgelt, et kolhooside tekkimine Eestis on täielikult seaduspärane nähtus, ja näeb oma ülesannet selles, et abistada talupoegadel seda tunnetada ja vabatahtlikult kolhoositeele asuda. Muuli tegevuse sellele küljele pühendabki autor oma jutustuses eelkõige tähelepanu. Ta näitab veenvalt, kuidas Muuli abistab kehvikuid, loob parteitute aktiivi, tugevdab valla parteiorganisatsiooni. Temast peetakse lugu sellepärast, et ta armastab maaelu ja talupoja tööd, ei kiitle oma parteilisusega, vaid õn tähelepanelik ja lihtne oma käitumises. Tagasihoidlikkus on ühendatud tema enesekriitilisuse ja sihikindlusega (näiteks suhtumine valla täitevkomitee esimehe Jansoniga vigadesse ning omaenda vigade tunnistamine). Oma jutuajamistes ja vestlustes, kogu oma tegevusega võitleb ta partei poliitika elluviimise eest, rõhutab alati kollektiivi jõudu ja kollektiivse töö eeliseid. «Näed,» ütleb ta Rungele, «ikka ühiselt... Selles on jõud. Nagu padrun pidemes: kui üks kuul ei lähe pihta, siis järgmine ikka läheb...»

Muuli karakteri iseloomulikuks jooneks on tema oskus näha kaugemale ette.

«Oli olemas üks tähtis asjaolu,» ütleb autor, «millest juhendus parteiorganisator Muuli oma hinnanguis ja otsustes. Ta nägi Koordi inimesi tuleviku vaiguses, homses päevas. Ja selles tulevikus määras ta eilsele hädavaresele Semidorile hoopiski mitte väikese koha. Ka tagasihoidlikku, rõhutatud Roosit nägi Muuli homses päevas teistsugusena, nagu teda keegi veel Koordis polnud näinud, — asjalikuna, täis energiat, suuri ülesandeid lahendamas.»

Muuli ei deklareeri oma kavatsusi, ei pea pikki kõnesid, vaid suhtub toimuvasse sündmusesse parteiliselt, kasvatab kannatlikult inimesi ja suunab oskuslikult eesrindlike talupoegade — Maasalu, Runge ja teiste — tegevust ning võtab tarvitusele karmid abinõud kulakute suhtes. Kirjanik ei kujuta teda otseselt kolhoosi organiseerijana, kuid samal ajal ometi just tema, Muuli, ongi kolhoosi loomise innustaja. Tema töö ja tegevus on talupoegade tähelepanu keskpunktis.

Uhes autori kõrvalepõikes öeldakse: «Muuli suhtes jõuti otsusele, et tema tagasihoidlikkus ei ole juhuslik, et ta «võtab hoogu»... Säärase väljenduse las-

kis keegi vallas lendu. Milleks ta just hoogu võtab, oli selgusetu, selles sõnas võis peituda paljugi. Kuid et Muuli millekski hoogu võttis, see oli selge, ja selge oli ka see, et ta oli veendunud oma positsiooni tugevuses Koordis, sest miks muidu oleks ta hakanud rajama puuviljaaeda. Miks hakkas ta sellise huvi ja püsivusega tungima ja vahele segama kümneisse Koordi kodustesse asjadesse, alates ettevalmistusest kevadiseks külvikampaaniaks ja lõpetades vask-pasunatega, mida ta hankis rahvamaja puhkpilliorkestrile?»

Ja seda, mis paljudele oli teadmata, teadis Muuli — autori kavatsuse kohaselt — juba jutustuse esimestest lehekülgedest peale. Arutlused, et Muuli millekski «hoogu» võtab, oli tingitud asjaolust, et Muuli sel ajal tugevdas parteiorganisatsiooni, valmistas ette pinda kolhoositeele asumiseks. Maasalu ja Runge näol seadsid talupojad ise üles küsimuse kolhoosi organiseerimisest ja tulid partorgi juurde nõu ja tuge saama. Jutustuse lõpul näeme Muulit kolhoosnikute ja linnast abiks tulnud tööliste ühistöö organiseerijana Ussisoo kuivatamisel.

Paljudes detailides näitab kirjanik kommunistide eesrindlikku osa kolhooside rajamisel. Kolhoosi loomine ja soo kuivendamine tähistavad uue elu tekkimist Koordis. Ja lugeja tajub seda kui valla parteiorganisatsiooni ja selle juhtija poliitilise töö tulemust.

Kulakute kujud (Kurvesti, Koor ja Känd). Eesti talurahva asumist kolhoositeele on autor näidanud ägeda kulaklusevastase klassivõitluse taustal. Kurvesti, Koori ja Kännu kujus on autor kehastanud neid üldisi jooni, mis on iseloomulikud kulakutele kui nõukogude võimu õelatele vaenlastele ja töötava talurahva kurvajatele. Mart Kurvesti perekonna arenemisteed iseloomustab halastamatu ekspluateerimine ja rahavõimu ülbus. Tal pole häbi ega südametunnistust. Ta teab vaid seda, et temataoliste inimeste elu ja tunded on allutatud rahahuvidele. On loomulik, et Mart Kurvest ja tema pojad said hitlerlike hordide käsilasteks ja bandiitideks. Kurvesti vanema poja Roberti kujus on nagu kokku võetud nõukogude võimu vastu relva tõstnud Kurvestite kiskjapale.

Kurvestitest mitte vähem ohtliku kiskjana on jutustuses kujutatud Koori. Koor ei tõstnud relva nõukogude võimu vastu, kuid abistas salaja bandiite ja püüdis nurja ajada nõukogude võimu üritusi. Kui Koor kehvikute poolt paljastati ja rahvakohus ta süüdi mõistis, siis oskas kulak Känd veel mõnd aega rahva kohtu eest kõrvale hoida. Sellise lahendusega kutsub kirjanik üles valvsusele, kõneldes lugejale, et Kurvestid ja Koorid on küll likvideeritud, kuid Kännud, kes tahavad salaja kahjustada meie sotsialistlikku ülesehitustööd, võivad lojaalsuse maski all veel edasi elada.

Jutustuse kunstilistest iseärasustest. Mahult väikeses teoses on H. Leberecht suutnud luua suure hulga mitmekülgseid karaktereid nende arenemises. Autori stiili iseloomustab oskus jutustada lühidalt, väga kokkusurutud vormis. Tegelaste karakteriseerimise viisile on iseloomulik, et paljudele teoste kangelastest antakse otsene iseloomustus autori enda poolt, mida täiendavad teiste tegelaste seisukohad ja arvamused. Näiteks sel-

leks, et kujutada teose algul Vao rahulikkust ning enesekindlust, tema soovi «elada kiirustamata», kasutatakse autorikõnet, millele lisatakse juurde Liina hinnang: «Selle järgi, kuidas Johannes pikatoimeliselt ja mingi eriliise järjekindlusega asetase enda ette plekist karbi omakasvatatud tubakaga ning välgumihkli ja pani suhu tublisti sõele põlenud, vaskse rõngakese abil ühendatud suuliselega piibu, mõistis Liina, et Johannes ei kavatse end niipea oma kohalt liigutada.»

Vao iseloomustamine toimub enamikul juhtudel teiste tegelaste arvamuste kaudu (näiteks arutlused Vao senise positsiooni kaotamisest).

Jutustuses «Valgus Koordis» domineerib lühike dialoog. Teose kõige pikemaks tegelastevaheliseks otseseks kõneluseks on Paul Runge ja Semidori jutuaajanine. Olgugi, et Semidor jutustab siin üsna põhjalikult oma juhtumusterikast elulugu, on see mahtunud paarile leheküljele.

Loodusekirjeldused on kõige tihedamalt seotud teose ideelise koega ning tegelaste mõttekäigu kujutamiselega. Võtame näiteks teoses antud kirjelduse Koordi jõe kohta. Esimest korda meenutatakse Koordi jõe selleks, et iseloomustada 1940. a. murranguliste sündmuste jõudu: «...otsekui oleks Koordi kitsas jõeke, mis voolas Kurvesti luhtasid mööda, seesama jõeke, mis isegi suurvee ajal ei tõusnud üle kallaste, — hakanud äkki üle ajama...» Ja kui autor 1940. a. sündmusi meenutades kasutas Koordi jõe abil antud võrdlust rahva revolutsioonilise hoo näitamiseks, siis fašistide võimutsemise aja iseloomustamiseks ütleb ta: «Koordi jõeke oli jälle, nagu näis, oma vanasse sängi tagasi läinud ja saksa sõdurid püüdsid temas ajaviiteks vähke, kui ümber ringi vaikisid sõnad vabadusest ja õnnest, õigusest maale ja vabale elule.»

Sellest autori kõrvalepõikest me saame teada, et Koordi külast voolas läbi väike jõeke, kuid autoril ei ole see otseseks loodusekirjelduseks, vaid kunstipäraseks detailiks üldistuste tegemisel. Ja ka hiljem, kui Paul Runge läheb Koordi jõeale kalale, kirjutab autor: «Kitsas on Koordi jõgi, kuid täis elu ja liikumist nagu iga suurgi jõgi. Teda tuleb osata ainult kasutada... Kunagi oli ju Mihkel Koori vanaisa ehitanud Koordi jõeale vesiveski, — ta kogus oma rikkuse kiire väikese jõe voolust. Kas praegu ei saaks vana mahajäetud veskit taastada? Veski hakkab jahu jahvatama, linaropsija võiks sisse seada. Kui aga dünamo üles panna, siis saavad valgust kõik talud Koordis.»

Näeme, et siin on jõe kirjeldus antud eeskätt selleks, et esile tuua Runge mõtteid ja kavatsusi.

Jutustuses kasutatavad kujundusvahendid on üsnagi mitmekülgsed.

Koori kulakliku majapidamise olemuse esiletoomiseks kasutab kirjanik mõistukõnelist väljendust: «Seesama Otto armas-

tas vanas eas purjus päi kiidelda, et ta on oma talu *jahutolmu peale ehitanud.*» (S. t. et veski abil olid Koorid rikastunud.)

Üksiktalupoja põldude kohta kasutab autor tabavat võrdlust. «See pole põld, vaid lappidest tekk, kus ei leidu sugugi nii tihedalt lopsakate talioraste nelinurki.»

Usna tihti kasutab H. Leberecht kordusi. «... see mööbel, nagu kogu talugi, *ei võinud* ilma Saamuta läbi saada, — *ei, ei võinud.*» «Ei, ei võinud» aitab siin rõhutada väga olulist mõtet, et Saamu ja teised temataolised töönimesed ongi loonud kulakutalu rikkuse. Usna tihti kasutab H. Leberecht lüürilisi kõrvalepõikeid, millest huvitavamaiks on rõõm kodumaile tagasisaabumisest ning õnn asuda taas rahuaja töö juurde (3. peatükis) ja armastus vilja vastu (14. peatükis).

Jutustuse «Valgus Koordis» tähtsus.

«Valgus Koordis» kõrge ideeline tase, kompositsiooni harmoonilisus, tegelaste reljeefsed iseloomustused, selge ja väljendusrikas keel — need on jutustuse põhilised väärtused. Teos, mis ilmus üldise kollektiviseerimise ajal, vastas lugejate aktuaalseile nõudeile ning andis hoobi kodanlike natsionalistide väljamõeldistele eesti talupoja erilist «individualistlikust loomusest», kellele kollektiivsusetunne olevat võõras. H. Leberechti jutustus aitas hävitada seda kodanlikku müüti ja kujutas tõepäraselt uute, järgimist väärivate inimeste kujunemist meie külas.

Jutustus «Valgus Koordis» oli esimene silmapaistev proosa-teos eesti nõukogude kirjanduses sõjajärgsel perioodil. Teose uudsus seisis eelkõige selles, et ta kujutas kunstiliselt õnnestunud vormis eesti rahva elu sellisel murrangulisel perioodil, nagu seda oli talurahva siirdumine sotsialistliku suurpõllupidamise teele. Just seetõttu paelub jutustus Nõukogudemaa, rahvademokraatia maade ja teiste rahvaste lugejaskonna suurt tähelepanu. Jutustust «Valgus Koordis» võivad oma emakeeles lugeda kõigi liiduvabariikide rahvad. Teos on ilmunud veel inglise, bulgaaria, ungari, hollandi, hispaania, hiina, saksa, poola, rumeenia, slovaki, tšehhi ja prantsuse keeles. Reas riikides on teda mitu korda välja antud. Jutustuse ainestikul on loodud samanimeline film.

H. Leberechti loomingust pärast jutustust «Valgus Koordis». Jutustuse «Valgus Koordis» järel kirjutas Leberecht rea olukirjeldusi, jutustuse «Teel» ning romaani «Kaptendid» ja «Sõdurid lähevad koju».

Jutustus «Teel» (1950—1951) kirjeldab eesti kolhoositalurahva elu. Autor tõstab oma jutustuses üles küsimuse võitlusest mõningate mahajäänud meeleolude ja eraomandlike tendentside vastu kolhoosides. Ent teos ei küüni jutustuse «Valgus Koordis» kunstilise tasemeni.

Romaan «Kaptendid» (1954) on esimene teos meie vabariigi põlevkivitööstuse töölisest ja inseneridest. Selles on antud ilmekaid pilte tootmistööst, töölise elust ja puhkusest, sotsialistliku linna olustikust. Romaanis kirjelda-

H. Leberechti «Valgus Koordis» tõlgete kaanepiltide.

takse Nõukogude Eesti põlevkivitöölise elu. Romaani keskse kujuna on näidatud noort Andrus Laanet, fašistlike piraatide käe läbi 1941. a. hukkunud vana meremehe poega. Kõik Andruse taotlused on keskendunud ühele mõttele — saada meremeheks. Tema katse astuda Tallinna merekooli lõppes ebaõnnestumisega: ta ei pidanud võistluseksameil vastu. Sattudes tööle põlevkivilinna, jõuab Andrus mõttele, et inimene võib kapteniks olla mitte üksi laeval, vaid ka tehases. Selle romaani ainetel on loodud film «Andruse õnn».

1956. a. valmis H. Leberechti romaan eesti nõukogude sõjameeste kangelaslikust võitlustest Suur Isamaasõja päevil — «Sõdurid lähevad koju», 1958. a. ilmus tema sulest pikem jutustus «Ühes majas», mis kõneleb inimeste elust ja võitlusest maarajoonis meie ajal.

H. Leberechti sulest on ilmunud ka rida kirjanduskriitilisi artikleid ja (koos F. Einbaumiga) näidend «Meie elu hommik» (1953).

Teisel üleliidulisel nõukogude kirjanike kongressil valiti H. Leberecht NSV Liidu Kirjanike Liidu juhatuse liikmeks. 1956. a. autasustati kirjanikku ordeniga «Austuse märk».

JUHAN SMUUL

Eesti nõukogude kirjanduse väljapaistvamaid esindajaid Juhan Smuul kuulub nende meie noorema põlvkonna autorite hulka, kes alustasid oma loomingulist teed Suure Isamaasõja päevil ja sõjajärgse sotsialistliku ülesehitustöö aastatel. Nii oma elukäigu kui ka loominguliste saavutustega on Juhan Smuul eredaks näiteks sellest, kuidas nõukogude võimu tingimustes kerkivad rahva hulgast esile uued suureandelised jõud, kellele on avatud kõik võimalused kasvuks ja arenguks.

Elukäik ja loominguline tee. Juhan Smuul (kuni 1954. a. Schmuul) on sündinud 18. veebruaril 1922. a. Muhu saarel Koguva külas talupidaja-kaluri perekonnas. Kehvas rannakülas möödus luuletaja lapsepõlv ja nooruki-iga, mida ta hiljem on sageli kujutanud oma värssides. «Kitsi, tuuline, higile ahne» oli kivine põld, rasket võitlust tuli kaluritel pidada karmi ja tujuka merega. Kuid neist looduslikest tingimustest veelgi raskem oli kodanlikus Eestis valitsev elukorraldus, kus kõike määras raha ja kus töökate ning visade randlaste osaks jäi ainult ränk töö igapäevase leiva pärast.

1936. a. lõpetas J. Smuul kohaliku Piiri algkooli. Ta tahtis väga edasi õppida, kuid hariduse saamine oli tollal seotud suurte raskustega. Noorukil läks küll korda pääseda Jänedä põllumajanduskooli, kuid poole aasta pärast tuli sealtki majandusliku kitsikuse tõttu lahkuda ja kodus tööle asuda.

Alles nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis, mis tõi otsustava murrangu kogu rahva ellu, avas ka noortele tuhanded teed, millest varem võidi ainult unistada. See suur pöördepunkt nii ühiskondlikus kui ka isiklikus elus on J. Smuuli luule tähtsamaid teemasid.

Suure Isamaasõja algus viis J. Smuuli kutsealusena Nõukogude tagalasse, kus ta esiotsa töötas Uraalis sõjatehase ehitusel ja hiljem oli sõjalisel väljaõppel eesti rahvusväeosas. Suure Isamaasõja ajast pärinevadki J. Smuuli esimesed avalikkuse ette jõudnud luuletused. 1944. a. algul, demobiliseerituna armeestervislikel põhjustel, asus ta tööle «Rahva Hääle» toimetuses Leningradis. Samal ajal tegeles J. Smuul ikka aktiivsemalt luule alal.

Karmidel sõja-aastatel kasvas rannanoorukist nõukogude inimene, sotsialistliku kodumaa patrioot; seda on luuletaja väljendanud kommunistlikku noorsooühingusse vastuvõtmise puhul 1944. a. kirjutatud värssides:

Kolmat aastat... Ja nüüd vaatan teisiti kõike,
oskan näha, mis ennem ei näinud.

Vajadus edasi anda oma uut ja sügavamat arusaamist elust, oma rohkeid tähelepanekuid, mitmekesiseid mõtteid ja elamusi juhiski J. Smuuli kirjandusse, poetilise loomingu teele.

Pärast tagasijõudmist vabastatud Nõukogude Eestisse jätkas J. Smuul esialgu ajakirjanduslikku tööd. Ta oli ajalehe «Sirp ja Vasar» toimetaja asetäitja, seejärel lühikest aega ajakirja «Pioneer» toimetaja.

Sõja-aastatel kirjutatud ja ajakirjanduses ilmunud luuletused avaldas J. Smuul oma esimese värsikoguna «K a r m n o o r u s», mis ilmus 1946. a. Juba sõjapäevil oli ta alustanud ka oma ulatuslikku poemi «T o r m i P o e g» (ilmus «Loomingus» 1945—1946, raamatuna 1947), mis käsitleb meremeeste elu kodanlikus Eestis.

Alates 1947. a. pühendus J. Smuul täiesti kirjanduslikule tegevusele. Liikudes palju vabariigi eri rajoonides kogus ta rikkalikult elulisi tähelepanekuid ja avaldas üksteise järel terve rea silmapaistvaid luuletusi ja poeme. J. Smuuli kui luuletaja kasvamine toimus väga kiiresti. Sõjajärgse Eesti tegelikkust kujutades saavutas ta loominguks küpsuse. Sellel tõendiks on tema 1948. a. ilmunud värsikogu «J ä r v e s u u p o i s t e b r i g a a d». Järgmisel aastal avaldas luuletaja «Poeemi Stalinile», milles käsitleb nõukogude korra taaskehtestamisega eesti rahva elus toimunud ajaloolist murrangut ja võitlus sotsialistliku kodumaa vabaduse eest Suure Isamaasõja päevil. Mõlemad teosed leidsid hindavat esiletõstmist ja nende eest määrati J. Smuulile vabariiklikud preemiad (1949. ja 1950. a.).

1949. a. valmis luuletajal libreto ooperile «T o r m i d e r a n d» (G. Ernesaksa muusika), mis kujutab saarerahva võitlust mere-

röövimisega tegeleva julma ning ebainimliku feodaali vastu XIX sajandi algul.

Oma pingelise loomingulise tegevuse kõrval võttis J. Smuul aktiivselt osa ühiskondlikust elust. 1951. a. võeti poeet vastu Nõukogude Liidu Kommunistlikku Parteisse.

Luuletusi nõukogude inimeste sotsialistlikust ülesehitustööst, mineviku ja tänapäeva vastandlikkusest, rahu eest peetavast võitlusest sisaldab J. Smuuli 1951. a. ilmunud värsikogu «Et õunapuud õitseksid». Samal aastal anti Moskvas välja luuletaja värsiloomingu paremik venekeelse valikkoguna «Luuletused. Poemid». Eesti luuletaja värsid leidsid Nõukogudemaa kirjanduslikus avalikkuses sooja ja tunnustavat vastuvõttu. 1952. a. määrati J. Smuulile nimetatud valimiku eest Stalini preemia.

Juba neljakümnendate aastate lõpul hakkas J. Smuul kirjutama mahukat neljaosalist poemi «Mina — kommunistlik noor», mis käsitleb peamiselt Suure Isamaasõja perioodi. Teos valmis aastatepikkuse töö tulemusena: esimesed peatükid jõudsid lugejate ette juba 1949. a. («Loomingus»), tervikuna ilmus poem 1953. a.

J. Smuul on saavutanud väljapaistvaid tulemusi mitte ainult luule alal, vaid ka proosakirjanikuna. 1955. a. ilmus tema teos «Kirjad Sõgedate külast», milles kujutatakse rannakolhoosi elu ja inimesi. Teos kuulub eesti nõukogude kirjanduse parimate saavutuste hulka ja on äratanud tähelepanu üleliidulises ulatuses.

1956. a. debüteeris J. Smuul edukalt ka draamažanris näidendiga «Atlandi ookean». Selles huvitavas teoses kujutab kirjanik ühe nõukogude heeringapüügilaeva inimeste elu ja tööd kaugel kodurandadest — Põhja-Atlandil. Miljöö ja ainstiku lähemaks tundmaõppimiseks tegi J. Smuul ka ise (1955. a. suvel) kaasa püügiretke heeringalaeval. Selle reisiga seoses on ta kirjutanud samuti tsükli luuletusi ja humoorika proosateose «Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubeli-laulupeol» (ilmus ajalehes «Sirp ja Vasar» 1955, raamatuna 1957). 1958. a. avaldas J. Smuul noorsooraamatu «Meremees Murka».

Viimastel aastatel on J. Smuul teinud suurt ja vastutusrikast organisatsioonilist tööd Eesti NSV Kirjanike Liidus — 1951. a. alates oli ta Kirjanike Liidu juhatuse aseesimeheks, 1953. a. saadik töötab esimehena. Sageli on J. Smuul esinenud meie kirjanduse arenemise probleeme käsitlevate artiklite ja ettekannetega, võideldes eesti nõukogude kirjanduse ideelisuse ja kõrge kunsti-meisterlikkuse eest.

Nõukogude kirjanike teisel üleliidulisel kongressil 1954. a. detsembris valiti J. Smuul Nõukogude Liidu Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumi koosseisu. 1955. a. anti J. Smuulile Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus. Seoses eesti kirjanduse dekaadiga Moskvas (1956) autasustati J. Smuuli Tööpunalipu ordeniga.

1955. a. valisid Saaremaa töötajad poeedi oma saadikuks Eesti NSV Ülemnõukogusse. 1958. a. valiti J. Smuul NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks Rahvuste Nõukogusse.

J. Smuuli varasemast loomingust. Oma esimese värsikogu nimetusega «Karmi noorus» on luuletaja märkinud nii rasketes tingimustes möödunud kasvuaastaid kodurannas kui ka vaimse kasvamise karmi teed sõjapäevil. Põhiline osa nendest värsidest on kajastuseks autori enda, kuid sellega ühtlasi ka tuhandete teiste noorte inimeste elamustest, keda Suure Isamaasõja aastad karastasid võitlejateks sotsialistliku kodumaa eest. Lihtsalt ja südamliselt meenutab noor luuletaja kodust rannaküla ja omakseid («Mälestusi isast», «Mu noorim õde»), jutustab sõjaväehaiglat külastanud lapsest («Väike külaline»), kõneleb elamuslikult blokaadi surmarõngast vabastatud kangelaslinnast Leningradist («Purskkaev»). Juba «Karmi nooruse» luuletustes ilmneb väljapaistev inimeste kujutamise oskus, kui luuletaja kõneleb oma isast või sõdurina oma tööpostil seisvast vanast meremehest («Praamivaht»). Selgesti näeme siin ka J. Smuuli kalduvust eepilise luule poole, milles ta hiljem on andnud oma väljapaistvamad saavutused. Poeem «Pootsman», milles jutustatakse ühe meremehe-riendevõitleja elukäigust, ei ole küll veel küps teos, kuid luuletaja edasisele arengule iseloomulik on püüe kujutada nõukogude võimu taaskehtestamise ja Suure Isamaasõja ajajärku laias eepilises maalingus, näidata inimeste kasvamist ja karastumist. Selle suure teema juurde pöördub J. Smuul oma hilisemas loomingus korduvalt.

Poeemis «Tormi Poeg» on luuletaja püüdnud luua suurt üldistust eesti meremehe elusaatusest kodanliku korra tingimustes, anda meremehe jõu ja visaduse, mehisuse ja julguse võrdkuju (selleks tunduval määral kasutades ka romantika elemente), näidata tema heitlust loodusjõudude ja ühiskondliku ebaõigluse ning hundimoraaliga, mille ohvrina Tormi Poeg hukkub. Poeemi tugevamateks osadeks on autori le hästi tuntud rannaelu valdid: õnnestunud on kangelase lapsepõlve kujutuses edasi antud rõhuvat vaesust, rahutut väljapääsutungi ja kutsuvate mereavaruste karmi hingust. Märksa vähem õnnestunud on teose need osad, kus Tormi Poega näidatakse kaugetel mere-sõitudel; kujutusse sugeneb siin palju raamatulikku eksootikat ja ühekülgselt mereelu romantiseerimist; ka jääb kangelase karakter ja tema käitumisloogika paiguti ebaselgeks. Ent hoolimata nendest puudustest on «Tormi Poeg» huvitav ning omapärane teos eesti nõukogude luules ja märgib olulist astet poeedi arengus.

J. Smuul ei ole oma selleaegses loomingus veel jõudnud sotsialistliku realismi meetodi täieliku omandamiseni, ka andis end sageli tunda kirjanduslike kogemuste vähesus. Kuid algusest peale kõlab J. Smuuli värsides tema kui töötava rahva poja teadlikkus oma kohast elus, on ilmne tema püüe loomingu rahvalikkuse poole, avaldub loomupärane poeetiline anne. Visa töö ja pideva enesetäiendamise ületas luuletaja peagi oma varasema loomingu puudujääd, ikka selgemini hakkasid välja kujunema tema luule paremad küljed.

Suure tähtsusega olid J. Smuuli arengule partei Keskkomitee ajaloolised otsused kirjanduse ja kunsti küsimustes 1946. a., mis aitasid kujuneval autoril jõuda sotsialistliku realismi teele. Elu hoolikas tundmaõppimine ja sellele aktiivne kaasaelamine, intensiivsed loominguulised otsingud, ideeline kasvamine ja kunstimeisterlikkuse pidev täiendamine võimaldasid poeedil 1947. a. alates luua terve rea õnnestunud luuletusi, mis luuletaja välja andis kogus «Järvesuu poiste brigaad».

Selles värsiraamatus kõneleb poeet sotsialistlikule arenguteele asunud rahva elust ja tööst, suurtest muutustest ühiskonnas ja inimeste mõtteviisis. Lihtsas ja südamlikus sõnastuses on loodud saadikukandidaadi, töömehe ja rahva huvide eest võitleja kuju

(«Mu teeks on kogu rahva tee»). Haarava lüürikaga kujutab luuletaja nõukogude noori — kodulinna taastajaid («Tütarlaps» I, II). Pojaliku tänu- ja uhkustundega kõneleb J. Smuul nõukogude võimust: «nagu kõigile noortele», nii ka temale on nõukogude võim andnud selle, «mis eluks on vaja».

On andnud mull' elu ja õnne jaoks,
võiks ütelda, uued silmad
ja selle tunde, et ükski meist
pole asjata sündind maailma;

et kõigil on leiba ja kõigil on tööd,
— võid õppida, edasi jõuda,
et rahvale palju ma andma pean
ja elult võin rohkem nõuda.

(«Miks ma hääletan»)

Kaugele merereisile valmistuvate madruste laul jutustab aganendest maadest, kus rahva osaks on «nälg, orjus, dollar, käsi siduv kett», kus töötavatel inimestel pole tõelist kodumaad («Maiõhtu»).

Olulisest edasiminekest J. Smuuli loomingus kõneleb sisutihe ja kunstiküps lühipoem «Kuidas Koguva küla käis punavooris». Elulise veenvusega loodud tööpiltidest, kõnelustest ja üksikportreedest kerkib lugeja silmade ette see töökas küla — üks paljudest Eesti küladest, mis on jõudnud uue, sotsialistliku arenguetapi künnisele: veel püsib üksiktalude süsteem, kuid tunneme, et päevakorda on kerkimas juba kolhoosiliikumine. Pearõhu on luuletaja asetanud sotsialistliku teadlikkuse kasvu näitamisele, tehes seda tüüpiliste, tabavalt iseloomustatud ja meelde jäävate kujude kaudu (keskmik Uuetoa Jaan, uusmaasaaja Juuraku Juula, noor valla täitevkomitee sekretär). Teoses näidatakse, et küllalt on veel eelarvamusi ja omavahelisi vastuolusid, kuid nõukogude tegelikkus liidab inimesi ikka tihedamalt, aitab üle saada vanadest iganditest ja on aluseks ühiskondliku teadlikkuse kasvule. Tõepäraselt vihjatakse näiteks Uuetoa Jaani mõtiskluste kaudu keskmiku vabanemisele kulaku mõju alt, kujutatakse tema liitumist uusmaasaajatega; oma kohustuse riigi vastu täidab Uuetoa auga ja võib õigusega sõita punavoori eesotsas. Elu ise veenab neid lihtsaid tööinimesi isiklike ja riiklike huvide ühtsuses, näitab nõukogude korra eeliseid võrreldes eelnenud aegadega, kus ükskõik mis värvi lippude all «härra praalib ja talumees maksab», nagu kõneleb üks koguvalasi. Uhtlasi kerkib juba selles J. Smuuli teoses esile rahuteema; meie inimestele on rahu loovaks tööks vajalik, ja nimelt oma töösaavutustega aitavad nad ka rahu kindlustada:

«Vili riigil on relvaks ja rusikaks,
sõjast-kisajail hambaid mis murrab.
Vili on osa jõust, mis meid hoida võib
nälgjast, puudusest, sõjast ja surmast.»

Ühe küla töö ja elu kaudu on luuletaja osanud avada suuri ühiskondlikke küsimusi ja näiliselt nii kitsapiiriline Koguva argipäev seostub lahutamatu sündmustega kogu laias maailmas. Poem on kirjutatud heas rahvalikus vormis, see haarab lugejat oma karge ja helge põhimeeleoluga.

Poem «Järvesuu poiste brigaad» (1948).

Teose ainestik ja põhiprobleem. 1947. a. viibis J. Smuul pikeemat aega Leevaku hüdroelektrijaama taastamisel (Räpina rajoonis), kuhu komsomoli kutsel oli tulnud tööle noori lähemast ja kaugemast ümbruskonnast. See ehitustöö ei olnud suhteliselt suur oma välismõõdetelt, kuid siin ilmnesid olulised, meie tegelikkusele iseloomulikud nähtused: tähtis on ennekõike see kasvu- ja arenguprotsess, mida kollektiivses, sotsialistlikus töös läbi tegid jaama taastama tulnud külanoorukid. Noorte ehitajate hulgas elades ja töötades õppis luuletaja neid lähedalt tundma ja tal õnnestus luua tugev ning poeetiliselt haarav teos, millel on lai üldistav tähendus.

«Järvesuu poiste brigaadi» iseärasuseks on selle põhiline dokumentaalsus, sest nii sündmused kui ka enamus tegelasi on otseselt elust võetud, inimesed ja kohad kannavad oma tegelikke nimesidki. Ku'd see ei tähenda, nagu puuduks teoses kunstiline fantasia ja tüpiseerimine, nagu oleks siin tegemist ainult reportaažiga, elunähtuste registreerimisega. Luuletaja saavutas just seetõttu väljapaistvaid tulemusi, et ta ei piirdunud ainult tegelikkuse faktide näitamisega, vaid kasutades ainet loovalt, avas nende faktide sisu (ka üks keskeid kujusid — Jakob Karusoo — on puhtkirjanduslik üldistus). Oma ülesandeks ei seadnud luuletaja mitte Leevaku elektrijaama taastamistöö välise käigu protokollimist, vaid kogu tema tähelepanu on keskendatud elavatele inimestele, nende tegevusele ja sisemisele elule. Oma poemi kangelaseks on J. Smuul valinud ehitajate hulgast ühe väiksema kollektiivi — Järvesuust saabunud noormeeste brigaadi, kes tulid ehitusele tööoskuseta ja poliitiliselt väheteadlikena, kuid siin kasvasid mitte ainult tublideks meistrimeesteks, vaid ka teadlikeks ja aktiivseteks nõukogude inimesteks.

Noorte ehitajate kollektiivi iseloomustab luuletaja tabavate detailide ja üksiksündmuste kaudu, alates kaheteistkümnelt Järvesuu poisi kodukülalt lahkumisest. Ei materiaalne ega vaimne pagas paista neil eriti mahukas olevat:

... paar pesu ja sokid ja nõelad ja niit,
tüse leivakott igal mehel,
kaks lõõtsa ja timmitud mandoliin,
virn juttusid «Päevalehest».*

* Kodanlikus Eestis ilmunud ajaleht, mille kaasandena avaldati rohkesti mitmesuguseid (peamiselt tõlgitud) alaväärtuslikke seiklus- ning kriminaaljutte, nn. kollast kirjandust.

Tagasihoidud huumoritooniga kujutab poet kohalejõudnud järve-
suulaste küsitlemist nende tööoskuse kohta (3. ptk.): brigaad vas-
tab küsimustele hauavaikusega, sest poisid ei tunne ühtki ehitus-
töö ala. Kuid seda valjema häälega avaldavad nad kõik valmis-
olekut õppida ja on korrapealt «tähtsad kui meistrimehed». Aus
töötähe aitab neil üle saada kõigist esialgsetest raskustest ja pe-
agi õpivad nad hästi töötama. Veenvalt ja eluliselt on seejuures
näidatud koos tööalase meisterlikkuse omandamisega noorte tead-
likkuse kasvu: uut ehitades kujunevad nad ka i s e ümber, hakka-
vad õigesti nägema meie elu, töö ja võitluse suuri eesmärke. Nad
õpivad hindama seda, mida neile on andnud nõukogude võim,
kasvavad tõelisteks sotsialismi ehitajateks.

Poemile annab tema elulise haaravuse luuletaja tõsine ja aus
püüe kujutada tegelikkust, nagu ta oli, kõigi vastuolude ja kasvu-
raskustega. Ta ei idealiseeri mingil viisil ka Järvesuu poisse, ei
püüa neid paremaks teha, ei hakka salgama, et ka nendel on para-
tamatult küljes mineviku jälgi. Kuid ennekõike näitab ta meile
nende puhast ja tervet tuuma, nende vastuvõtlikkust kõigele heale
ja kaunile, nende nooruslikku hoogu ja tarmukust. Noorte paka-
tavale elurõõmule pole paljuku ka pärast rasket päevatööd lahti
lüüa «mürtsuv simman» (5. ptk.); hästi on kujutatud 7. peatükis,
kuidas nukra ja sünge sügisõhtu tujulangusest üles virgutab rah-
valik laul, mis liigutab ja haarab, rebib puruks kõik minevikust
säilinud halva:

Ja tunned — kõik räpane riivab
neid noori vaid pinnapealt,
aga laulude leekivad tiivad
teevad jälle nad puhtaks ja heaks.

Elamuslikult ja tõepäraselt näidatakse poemis, kuidas vana
«kollase kirjanduse» asemele tuleb noorte ehitajate ellu võimsa
kasvatusliku tegurina nõukogude kirjandus. Pavel Kortšagini vai-
mustav eeskuju, tema ja ta seltsimeeste raske töövõitlus Bojarkas
haarab noori hingepõhjani, paneb neid oma elu ja töö üle süga-
valt juurdlema.

Ja kuulavad, kuulavad kuuskümmend noort,
süda neis on kui leegitsev kera,
tõde, kuidas võiduni võideldi,
ja kuidas karastus teras.

Suur raamat! Ei ole sind kirjutand tint,
vaid punase võitleja veri!
Oled haaravaim, ausaim eksamitöö
inimhingede inseneril!

Suur raamat! Sa oled küll miljoneid
nende elule mõtlema pannud:
kas suudan, mida Kortšagin võis,
kanda seda, mis tema on kannud?

Töös ja võitluses kasvavad noored ehitajad, muutuvad tugevaks kollektiiviks.

Ja päevi on tulnud nii halbu kui häid,
neis kõigis on võitluste pinge.
Noored muutusid neis, noored kasvasid neis,
ja töösse tõid oma hinge.

Kollektiivi hulgast on luuletaja lähemalt kujutanud mõningaid Järvesuu poisse, kelles kui «koondportreedes» kõige selgemini ja ilmekamalt on väljendatud nende «ühine tee ja ühine arengurada». Jakob Karusool, Paul Haavaoksal ja Paul Külvijal on igauhel erinev karakter, kõne- ja käitumisviis, aga samal ajal on neis palju ühist, nooruslikult tervet ja head — õige tee otsimist, sisemist põlemist, liigutavat lihtsust ja ausust.

Jakob Karusoo. «... Karusoo, Jakob Jakobi poeg, / sündind kolmekümnendal aastal», on nagu ta kaaslasedki kasvanud kehvast kodus. Ta on pidanud jätma edasiõppimise lootuse, on orjanud sulasena kulaku juures — ja jäänud ilma väljateenitud palgast. Küllalt keerukas olukorras toimub Jakobi sõit Leevakule: kulakutütrest pruut katsub teda igati mõjutada sellest kavatsusest loobuma, kuid Jakob jääb kindlaks kaaslastele antud mehesõnale. Need kaks noort veel ei mõista täie selgusega, ent ometi aimavad, et nad kuuluvad teine teise leeri ja mõtlevad erinevaid mõtteid: kuigi väliselt jääb kõik endiseks, pole tegelikult nende vahel midagi ühist. Tüdruk oma sisemuses neab tingedalt Leevakut, mis end tema plaanidesse segab; Jakob aga saab aru, et tal selles loos poleks midagi paremat loota kui «kulaku väimehe koht».

Hästi on antud Jakobi telefonikõne «pruudiga» pärast õist võitlust vaenlaste tekitatud uputuse vastu (6. ptk.). Selles napolisõnalis, kuid paljuütlevas dialoogis avaldub selgesti kummagi asjassesuhtumine: tüdruku närune isekus ja vaenulikkus, noormehe uus kindlus ja kollektiivis omandatud teadlikkus. Kui ta Järvesuust lahkudes veel mõnevõrra kõhkles ja kahtles, siis seekord paneb ta poole jutu pealt telefonitoru sõnatult ära veendumusega, et kulakutütre meelitused ega etteheited ei vea teda enam õigelt teelt kõrvale.

Jakob Karusoo kasvamine ja areng viib teda seaduspäraselt elu õigele mõistmisele, temast saab kommunistlik noor. Vastuvõtu-koosolekul endast kõneldes ütleb ta:

«Nii palju kui nõukogude võimust tean,
selle põhjal, mis mulle ta toonud,
võin ütelda — vali, kuid õige ja hea,
nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.»

Seltsimehed hindavad Jakobit kui tublit töömeest, kes on brigaadi ennast austama pannud. Kuid tal on mõningaid puudusi: ta

on vahel riiakas ja igakord ei vali sõnu. Need kombes tunnistab Jakob ka ise halbadeks ja tooreiks ning tõotab, et ta kommunistliku noorena nendest üle saab. Jakob Karusoo kujus on tõepäraselt näidatud külakehvistust pärineva nooruki vabanemist kulakliku keskkonna mõjust ja mineviku igandlikest harjumustest. Jakob tunneb, et alles nõukogude ajal algas tema tõeline elu, et ta on muutunud paremaks, et tema «ellu peab tulema õige joon / kui kommunistlikul noorel».

Paul Haavaoks. Märksa erinev kuju on sõnakehv ja kinnise loomuga, tammena tugev Paul Haavaoks.

Ta on raske ja vaikne kui meri või mäed.
Kurvavõitu ja sinised silmad,
kindlad, uurivad. Näib, et ta läbi meist näeb,
kui ta nendega vaatab maailma.

Harva naerab. Kuid nutab — ei kujutle.
Kõik ta loomuse teravad tahud,
kõik, mida ta mõtleb ja mis temas keeb,
varjab mehine, karulik rahu.

Selle enesesetõmbunud, kuid sügava ja rikka sisemaailmaga noormehe olemust õpib luuletaja tundma Pauli «Laulude Vihu» kaudu, milles kõik on «nii aus ja nii uus, / kuid ometi kuidagi tuttav...» Nendes Haavaoksa enda värssides kuulemegi tema sügavatest, pingelistest mõtisklustest enne komsomoli astumist.

«Ma mõtlesin — kaua ma elan siis nii,
kaua kahevahel ma kõigun,
ja kuhu ma jõuan, kuhu elu mind viib,
milleks on, milleks pole mul õigust?»

Ma mõtlesin elust, mis mööda on läind,
ja muljunud mitut kanti,
kus ise ei teadnud, mis rada sa käid,
ja milleks see elu sull' anti.»

Kõike lihtsalt ja ausalt kaaludes ning läbi mõeldes mõistab ta selgesti, et võimatu on seista kahe maailma vahel, et ainult nõukogulik elu suudab inimestes esile tuua kõik väärtusliku. Ja nii jõuab Paul Haavaoks kindlale otsusele:

«Enam polnud mul mingeid «aga'sid»,
kõik sai puhtaks kui koiduvalgus.
Sillad põlesid. Teed polnud tagasi.
Täna — see on mu elu algus.

Koit uuele päevale vastu mind viis,
heites aknasse kullaseid kiiri.
Ja koiduga koos mina astusin
üle endise elu piiri...»

Luuletaja kogu oma suhtumisega rõhutab seejuures, et just niisugused sügavalt läbimõeldud ja kaalutud sammudega uude ellu

astujad on väärtuslikud ja kindlad inimesed («...eks pöördu raskelt ka lahingulaev, / kergelt keerab vaid kipakas julla»), erinevalt nendest, «kes muudavad kergelt vaateid kui ülikondi» ja võivad ühtviisi näruse eduga teenida ka rahvahulkadele vaenulikkude ühiskonnakorda.

Huvitav on siin ühtlasi märkida, et J. Smuuli poemi kangelasest Paul Haavaoksast on hiljem kujunenud andekas luuletaja — 1957. a. ilmus tema esimene värsikogu «Peipsi rannalt». See on üks omapärasemaid kirjandusloolisi episooide, kus kirjandusteostest tuntud tegelane otseselt astub oma loomingu kirjanduslikku ellu.

Paul Külvija. Väljapaistvaks kordaminekuks on poemis Paul Külvija kuju. Vaeste vanemate majas Peipsi kaldal tuli ta neljanda lapsena «purupaljalt» maailma.

Isalt perekonnanime,
ema mõtles Pauli nime —
rohkem vanematelt kaasa
ta ei saanud ega saa.

Juba väga varakult kadus piir lapsepõlve ja töö vahel, aastad möödusid loiult, elu oli külm ja hall. 17-aastasena Leevakule sõites on Paul eluloota, tema ees on veel kõik ebaselge, kuhu «veab sind aeg või tõukab juhus» — on ainult tahtmine välja pääseda elu senisest kitsusest. Napisõnaliselt ja tabavalt on poemis antud ehitusele saabunud Paul Külvija otsene portree:

Läbi parkind tuul ja päike.
Lapsekasvu. Kõhn ja väike.
Kitsas nirginäos ta silmad
suurelt, hallilt põlevad.
Kuub on veidi kitsavõitu,
püksid — veidi pikavõitu,
saapad on vist saadud isalt —
neli numbrit suuremad.

Kuid selle möödunud eluaastate kehvusest ja kitsikusest kõneleva väliskoore all peitub suurepärase, visa, mehine ja väsimatult õpimuline inimene. Tema ees avanenud võimaluste rohkuses tahab ta kõike head õppida, ta elab ja töötab täie innuga.

Paul Külvija eesmärgiks on omandada mitu tööala ja jõuda igal alal täieliku vilumuseni. Suure visadusega töös saavutab ta oma eesmärgi, õpib ära nii tisleri- kui ka müüritöö, töötab norme ületades, katusekatmisel aga on väljas kahe mehe eest.

Koidust pimedani püsis
katusel. Ta ümber rüsis,
kiskus hõimu, puges põue
külm ja lõikav sügistuul.
Lõigaku tuul nagu saega —
külma tunda pole aega.
Sindlid, naelad, naelad, sindlid,
töö on kiire, nahk on kuum!

Korduvatele küsimustele, kas ta komsomoli astub, oli Paul vastanud edasilükkavalt, ja alles kahe-normi-mehena annab ta ära

ankeedi. Kui vastuvõtukoosolekul temalt aru päritakse, miks ta end kolm korda paluda laskis, ja edevuses kahtlustatakse, vastab Paul Kõlvija:

«Kommunistlikuks nooreks ei paluta,
ega minda kui lasteaeda.
Seepärast mu süda valutab,
ja sellepärast läks aega.

— — — — —
Kortšagin mind kindlale mõttele viis:
ela õigesti, tööta ja tõtta!
Kommunistlikuks nooreks võid astuda siis,
kui midagi kaasa on võtta —

nimelt töömehe nimi. Ei tahtnud ma muud,
sellest mõttest end juhtida lasin.»

Peale nende kolme üksikasjalisemalt väljajoonistatud kuju näeme veel Viktor Kaarnat, kelle nõukogude tööstuskool «targaks puusepaks välja voolis», kes on «ikka hingega töö küljes kinni» ja on oma tööga võitnud ehitajate hulgas suure autoriteedi. Seal on samuti krohvijad Paul Allo, nooruke Juhanes Peli jt., kes kõik töötavad tubliult, noorusliku innuga, olles seotud «oma ühise auga ja nõuga».

Noorte ehitajate juhtijatest ja kasvatajatest on poemis kujutatud **Andrus Ojasood** komsomoli maakonnakomiteest. See on ka ise noor, kuid juba karastatud, raske sõjatee läbikäinud võitleja, kindel ja printsipiaalne.

Ta teab, mida tahab. Mida tahab — ta saab.
Ehtne kommunist — õiglane, visa.
Noored kõikidest valdadest Võrumaalt
teda austavad nii nagu isa.

Ojasoo ei kasvata noori ainult sõnaga, ta on kasvatavaks eeskujuks kogu oma olemusega. Eriti ilmneb see raskel, kriitilisel momendil — võitluses uputuse vastu, kus Ojasoo asub kohe kõige ohtlikumale kohale — turbiini kinni hoidma, «nagu tapva tule all külmunud maast / hoidis Luki all tuleliinil». Ojasoo kuju kaudu on luuletaja väheste värssidega suutnud palju anda partei juhtiva osa näitamiseks.

Töö kujutamine. «Järvesuu poiste brigaadi» suureks väärtuseks on töö novaatorlik kujutamine. Tööd on käsitletud kui inimeste väärtuse mõõdupuud ja meie elu peamist sisu, ühtlasi aga ka kui inimesi ümberkujundavat tegurit. Kollektiivne töö ja noorte meistriteeste teadlikkuse kasv on teoses lahutamatult seotud. Me näeme, et töö muutub kangelastele lihtsast «teenistusest» millekski hoopis rohkemaks — loovaks tegevuseks, auasjaks.

Luuletaja oskab elavalt ja meeldejäädvalt näidata tööd ja poiste sisemaailma. Niisugune on näiteks seinaladumise kujutus (4. ptk.), kus heas rahvapärases sõnastuses, toreda huumoriga kõneldakse

esimesest tööpäevast. Algul teeb telliskivi poiste käes sada imet ja sein «kisub välja, kisub sisse»; noortel meistritel on küllalt mõtlemist ja peamurdmist, mõõtmist ja arupidamist.

Neli paari noori käsi,
neli raskelt mõttes pead:
miks me, tellis, telliseke,
sinu saladust ei tea?

Kuid töö ise õpetab tegijat, silm ja käsi saavad õige vilumuse ning sein tuleb peagi juba seina moodi.

Kaval, punav telliskivi,
mõttesid — meid nurka lööd!
Aga sinu saladuse
leidsid poisid pingsas töös.

Niisama meeolukalt jutustatakse (8. ptk.) krohvitoöst: esialgu jõudsid poisid vähe edasi («näed seinast, et ruutjala kallal nad / terve meetri eest higistasid»), töö tuli halb, krohv sai laplik ja krobeline. Kuid «ometi iga tund / tõi kättesse osavust juurde» ja noored meistrid mõtleavad juba normiületamisele ning autahvlile. Konkreetselt ja huvitavalt annab luuletaja edasi kujutatava tööprotsessi üksikasiu ning omapära, kõneldes sellest, kuidas Paul Haavaoks ja Viktor Kaarna katavad vineeriga dünamosaali lage (11. ptk.). Ta näitab töötava inimese keskendatust ja hoolikust ning rõhutab, et inimest tuntakse tema töö tulemuste järgi. Meelde jäävalt on tööd ja töötavat inimest kujutatud Paul Külvi-jast kõneldes.

Klassivõitluse kajastusi. Poeemi tegevusajal toimus sotsialistlik ülesehitustöö Eestis ägeda klassivõitluse olukorras. Oma võitumsemise lõppu tundvad kulakud püüdsid kõigi vahenditega takistada uue elu arengut. Seda on tõepäraselt kajastanud J. Smuul ka «Järvesuu poiste brigaadis». Klassivaenlaste diversionikatse õpetab noori läbi nägema kõike vana ja võitlema selle vastu: öises töölahingus kuritahtlikult tekitatud uputuse vastu õpivad poisid tundma vaenlast ja teda kogu hingest vihkama; teisel päeval on külmas vees ligunemisest hääled kähedad, kuid «tööhoog on vihasem, suurem». Raevuga näevad kulakud kerkivat elektri jaama kui uue, sotsialistliku elu avaldust.

Ja kui mõne kulaku kambrisse
elekter kui taevast kukuks —
selle valgel ta koltunud lehtedelt
püüblist otsiks me ajastu hukku.

Uue häving ja endise uuestisünd
on kulaku söõmapalve.
Ja seepärast jaama ümber käib
palju õid juba relvades valve.

Kuid vaenlased ei tegele ainult otseste diversioonikatsetega — nad teevad samal ajal katseid ka noori ehitajaid moraalselt laostada. Selleks püüavad nad teeselda omamehi («Ja heldus, kui armastasti räägivad nad / nõukogude elust ja korrast!»), esinevad «süütute kannatajatena», kuid südames tunnevad suurimat rõõmu meie elus esinevatest puudustest ja mõtlevad verisest arveteõiendamisest. Poem kutsub valvsusele klassivaenlase vastu ja näitab, kuidas noorte ehitajate kasvav teadlikkus ära tunneb vaenlase ka maski tagant (10. ptk.). Kulaku jõuetuile, jampslikele ähvardustele vastab ehitaja üleolekuga ja teadmiseiga kollektiivi ning nõukoguliku elu jõust, vastab salvava ironiaga:

«See latern on raske, on minu käes!
Oleks pähe lüüa sul paras.
Muidu annaksin, kui poleks kahju mul
ära lõhkuda rahva varal!»

Klassivaenlaste tegutsemine paljastab nende tõelise palge; see aga kiirendab noorte ümberkujunemist.

Poemi kunstilisest teostusest. «Järvesuu poiste brigaadis» ei ole välja arendatud ühtset, pidevat sündmustikku, süžeed. Peamine tähelepanu on pööratud poemis kujudele, karakteritele, nende kasvule ja arengule. Teose kompositsiooniliselt erijooneks on see, et ta koosneb omaette terviklikest ja lõpetatud elupiltidest, mis kujutavad noori inimesi nii töös kui puhkehetkil, näitavad iseloomulikke olukordi ja sündmusi. Sellega on poemis välditud kõike liigset ja väheolulist ning saavutatud kaasakiskuv nooruslik hoog ja pinge. Teose ideelise arenduse ja kangelaste kasvamise kujutuse viib luuletaja lõpplahendusele viimases peatükis, komsomoli koosoleku pildis, näidates uute liikmete vastuvõtmist kuulsusrikka leninliku noorsooühingu ridadesse. Me mõistame, et need kangelased ei ole «koondportreed» ainult Järvesuu poiste brigaadist ega ka ainult Leevaku elektriijaama taastajatest, vaid kümnetest tuhandetest eesti noortest, kes astusid ellu sõjajärgsetel aastatel ja ausa, puhta hingega leidsid oma ainuõige tee. Ja kui luuletaja epiloogis kujutab elektriijaama käikulaskmist ning uue valguse läbimurdmist pimedasse sügisöösse, siis omandab see ühtlasi laiema, sümboolse tähenduse.

Päiksest taotud mõõga heidab
üle sädeleva vee.
Ja end põgenedes peidab
kaugele õõ tema eest.

See on rohkem kui elektrivalgus — see on uue elukäsituse ja maailmavaate valgus, noore põlvkonna uue teadlikkuse valgus, mis sunnib taanduma kõik vana, pimedana, minevikku kuuluva.

Oma vormilt on «Järvesuu poiste brigaad» luule rahvalikkuse heaks näiteks. Poem on kirjutatud lihtsates, lodusalt voo-

lavates värssides, kusjuures värsiehitus ja rütm vahelduvad vastavalt ainele. Kui võrdleme näiteks kaht kõrvuti seisvat osa — 4. ptk. tööpilti ja 5. ptk. alguse looduskirjeldust, siis näeme, kuidas esimesel juhul on luuletaja tabanud kiiret töörütm, teisel aga püüdnud edasi anda sügise Võhandu jõe tujukat voolamist. Hoogsates ja lõbusates värssides kujutatakse saunaskäiku (9. ptk.), ranget tõsidust tunneme komsomoli koosoleku pildis (13. ptk.), ülevalt ja pidulikult kõlavad värsid Kortšaginist (7. ptk.). Seda sama näeme ka üksikute kujude juures: rasket, vaikset ja pika-toimelist Haavaoksa iseloomustatakse ka selles laadis värssidega, kuna Külviija kuju (kelle kohta öeldakse, et «poiss on elavhõbedast») kerkib meie ette lühidais, rütakates, hoopis erinevates värssides ja stroofides.

Poemi keel on rahvapäraselt kujukas ja tabav, rohkesti leidub siin otse kõnekeelest võetud ilmekaid ütlusi (näiteks «löö peale lood»*, «silm on sirkel, nina vinkel», «praegu on sada pääl», «paremat sellest ei koida», «jutt on nagu tite nutt» jne.), aga ka uusi, ainult nõukogude noortele omaseid väljendusi ja mõisteid («võta üle loosung eluks ja tööks», «tööta nii nagu avangard», «kahe-normi-meess», «lahinguleht»), milles kajastub uus ellusuhtumine. Ometi esineb teoses ka mõningaid keelelise lohakuse jälgi, ebatäpsusi (näiteks võetakse Külviija «uljalt ja vihaselt kommunistlikuks nooreks vastu» — mõeldud on «uljana ja vihasena»). Leiame ka dialektisme (lasin, kannud, pääl), lühendusi (vaat'sid) jms.

Poemis «Järvesuu poiste brigaad» on värskust ja omapära, seda läbib nooruslik elurõõm, luuletaja aktiivne kaasaelamine oma kangelastega, nende töö ja kasvamisega. Mitte kõrvaltvaatajana, vaid seltsimehena ja võitluskaaslasena seisab luuletaja noorte ehitajate keskel, elab nendega koos läbi nii rõõme kui ka raskusi. Ja nagu kokkuvõttena kogu teost kandvast optimistlikust põhimeeleolust kõlavad värsid, millega lõpeb 11. ptk.:

Sest elada, sõbrad, on tore ja hea
nõukogude ajal maailmas!

Võitlus rahu eest J. Smuuli luules. Nõukogude rahvas on alati kalliks pidanud rahu ja välja astunud rahu eest, milleta ei saa olla inimkonna ainelist ega kultuurilist edu. Oma värsikogus «Et õunapuud õitseksid» on J. Smuul andnud olulise koha rahuteemalistele luuletustele, milles väljendub meie inimeste otsustavus kaitsta oma saavutusi, kaitsta rahu kogu maailmas.

Jõuliselt väljendub nõukogude inimeste rahutahe ja raevukas protest sõja vastu värsikogu nimiluuletuses «Et õunapuud õitseksid». Suvisel õhtul lohkava viljavälja vahel kõndides ja eelseisvast

* lood — ehitustöödel kasutatav abinõu vertikaal- ja horisontaalsihtide kindlaksmääramiseks.

kaunist elust unistades näevad noored inimesed järsku sõja sünget jälge — varemete kõrval kõrbenud, lehitut õunapuud, mida kunagi enam ei ehi õitega saabuv kevad. See kurvalt seisev puu kõneleb neile sõjast, hävingust ja surmast, on tummaks meeldetuletuseks,

... et nende kahe õnne kohal ripub
ta vari, valmis kõrist haarama,
et oma vaesuse- ja surmalipu
maailma kohale on tõstnud ta...

Mõtted kanduvad maadesse, kus rahu ja inimsuse vaenlased on lõkkele puhunud sõjaleegi, kasvab hukkamõist nendele, kes on valmis sõjatulle paiskama ka meie kaunist kodumaad, muutma kogu maailma haudadeks ja kõrbeks.

Eil
Muuta meie elu surnud aiaks,
meid orjadeks —
ei, iialgi ei saal

Luuletuses «Läksid kalurid hommikul hämaral» näeme, kuidas lihtsast elupildist kasvab välja mõte, et Nõukogudemaa võimsuse ja rahu tagatiseks on meie inimeste aus, sihiteadlik ja kohusetundlik töö. Luuletus algab elava, ilmeka kevadise mere kujutusega. Kalurid aga, kes koidueelses hämaruses on teel mõrdade juurde, mõtlevad ja kõnelevad paadis sellest, mis on südamel sadadel miljonitel inimestel — rahust. Nooruke kalamees, kes nagu teisedki soovib rahu, esitab küsimuse: kas sõda tuleb või enam ei tule? — ja sellest lihtsameelsest küsimusest võib mõista, et tema arvates otsustatakse seda kusagil hoopis «kõrgel ja kaugel», täiesti sõltumatult «väikestest» inimestest.

Noorukile selgitab asja lühidalt ja konkreetset kipper, Isamaasõja raske võitlustee läbikäinud patrioot. Ta näitab, et see, kas sõda õnnestub ära hoida või ei, oleneb igapäevast, ka küsijast endast.

«Ikka ühte pea meeles, et püügiplaan
rahuplaanina anti su kätte.
Õiget sõdurit rahu eest sinust ei saa
oma tonnisid täitmata jättes.

Tahad sõjata — ausasti, sõber, tee tööd,
— ega tugevus sünni ju vahust.
Plaani ületad — sellega vaenlast lööd,
sina sellega kaitsta saad rahu.»

Poet lõpetab luuletuse tabavalt ja meeldejäädvalt, suurt ning sügavat mõtet sisaldavate värssidega. Kohale jõudes küsib noor kalur äkki kipiilt: «Kuhu kohta siit vaadates Moskva jääb?», millele viimane vastab: «Kust päikene tõuseb.» Selle esimesel pilgul nagu ootamatu küsimuse taga tunneme noore inimese mõttekäiku, mis viis teda enda ja kaaslaste tööülesandeid siduma kogu suure kodumaa saavutustega ja suunas ta pilgu Moskva — võimsa

rahukindluse poole. Ja kipri lakoonilises vastuses pole mitte ainult geograafiline suunaosutus, vaid selles Moskva ja tõusva päikese üleva pildi seostamises kõlab midagi hoopis enamat: kindel usk tulevikku, meie kodumaa ja kogu maailma rahvaste helgesse homsesse, mille poole meid juhivad Moskva, partei.

«Läksid kalurid...» on näiteks, kuidas luuletaja tavalises, lihtsas argipäeva episoodis oskab näha ja esile tõsta suurt ning olulist, äratada mõtteid ja tundeid, viia lugejat eluliselt tähtsatele järeldustele.

Kaks Eestit J. Smuuli luules. Olulise osa oma loomingust on J. Smuul pühendanud eesti töötava rahva raske mineviku ja nõukoguliku tänapäeva vastandlikkuse näitamisele. Just püües täielikunalt, sügavamalt avada kaasaja tegelikkust ja meie elu arengu ajaloolist seaduspärasust juhivad luuletajat tõmbama võrdlusjooni minevikuga. Sõjajärgses eesti nõukogude luules on J. Smuul andnud kõige suurema paljastava jõuga tõepäraseid pilte kodanliku Eesti elust, tema värssides kõlab kirglik hukkamõist kodanluse diktatuuri, kogu õigluse ja ülekohtuse minevikuühiskonna vastu. Samal ajal näitab luuletaja sügava kaasaelamisega, kuidas ühiskondlike suhete muutumisega toimub murrang inimeste elusaatuses ja tõusevad esile uued kangelased, kuidas meie tegelikkuse avarad perspektiivid ja sotsialismi suured ideed valgustavad rahva elu.

Oma elust jutustades mäletab vana kalur talle osaksaanud ebaõiglust minevikus, mil ta pidi mõrrasulasena orjama rikast peremeest («Mida rääkis kalur Peeter Hülgekütt»). Samalaadset elukäigust kõneleb ka Joosep Malts, kes kogu oma senise elu on pidanud leppima mõru sulaseleivaga.

Oled popsipoiss, tähendab — madalast soost,
sest et mehe teeb talu ja raha.

Kõik, ka päike, on kulaku. Vihmagi toob
pilvist taevataat tema jaoks maha.

Oi, küll mind on peksetud, küll olen ma
elu käest saanud kibedalt vitsul!

Kuid ma ikkagi ootasin oma maad
keset sulasepäevade kitsust.

Alles kolhoosis on ta jäädavalt vabanenud kulaku-orjusest ja saanud ise tõeliseks peremeheks («Omi pühi, Oktoobripühi...»).

Kooliõpetaja, kes kodanlikul ajal ei saanud lahti kibedast tundeist, et kogu tema elul puudub alus, et see on ehitatud liivale, leidis nüüd kommunistliku partei ajalugu uurides võtme kaasaja suurte sündmuste mõistmiseks ja vaatamata aastate koormale saab temast nõukogude aktivist («Mida rääkis maakooliõpetaja Jaan Tamm»). Andekas inimene, kellele kodanlik kord sulges teed haridusele ja oma eelduste ning võimete kohasele tegevusele elus, läheb nüüd eesti kalurite saadikuna Kremli punaste tähtede alla — otsustama meie sotsialistliku riigi juhtimise suuri küsimusi («Kiri saarlaste kandidaadile seltsimees Pallasele»).

Poem «Mina — kommunistlik noor» on laiahaardeline kujutus kaluriküla noorukist mina-kangelase ja tema kaaslaste ning selle kaudu kogu eesti rahva kahest elust: vintsutustest kodanluse võimutsemise päevil ja kasvamisest ning karastumisest võitluse nõukogude võimu eest, sotsialistliku kodumaa eest Suure Isamaasõja aastail.

Poemi esimeses osas näidatakse elulise töepärasusega töötavate inimeste ja eriti noorte saatust kodanlikus Eestis, kus nagu tardunud sügiseutu või lämmatavasse tuisku hääbuvad kõik helged püüdlused ja eesmärgid.

Neetud udu on sinus, su silmade ees,
ta sind piinavalt piirab ja rusub.
Sesse valgesse seinu kui upuks su tee,
sinu elu.

Sa õnne ei usu.

Tolles ühiskonnas kehtis «hambaidnäitav huntide moraal», seal valitses raha, seal määrasid randlaste elusaatust teiste töövaeva eksploateerimise arvel rikastuvad «kalakuningad». Luuletaja kujutab nende kiskjate hulgast kaht, kelle mootorpaatide ja püünistega töötavad merel sulased ja kes ise «sajakroonistes on kõrist saadik». Töötava randlase seevastu rusub maha mure igapäevase leiva pärast, ja kuidas ta iganes töötaks, tema elu ei muutu paremaks, ei lange turjalt võlgade ja vaesuse koorem. Seda kalurielu troostitust on luuletaja näidanud, jutustades kangelase isast (peatükk «Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev»).

Kaks vokka ja pingid. Laud, voodi ja luud.
Paat rannas. Ja raha peab hoidma.
Meid, igas pikkuses lapsi on kuus,
neid kõiki peab katma ja toitma.

Ja irvitab mure. On tugev ta samm,
sinu unnegi sisse ta vaatab.

Noorukile rannakehviku perest jääb ainult üks tee — minna sulaseks «raudse, kalgi ja hirmsa» kalakulaku juurde. Peatükis «Sulased» jutustab luuletaja nende aeruorjade olukorrast. Mida saavad sulased elult?

Süüa. Koiku. Koti sisse põhku.
3—5 tuhandeni kuus.
Aerud. Paadipiida. Mereõhku...
Peremehe. Kummisäärikud.

Sulaste raske tööga ajab peremees kokku tohutuid tulusid, muutub järjest võimsamaks ja ikka ülbemaks tööinimeste vastu. Kuid rannakulakute hulgas on ka kavalamaid, «kultuursemaid» kiskjaid, kes Kaval-Antsu kombel riukalisi jutte heietades püüavad esineda sulaste «sõbrana» ja omamehena. Mitte lihtne pole kogemusteta ja teadmisteta sulasepoistel jõuda klassivõitluse olemuse mõistmiseni. Elu varjamatu ebaõiglus ja kisendavad vastuolud tekitavad neis küll stiihilist rahulolematust, kuid nad ei saa veel aru kodanlikule korrale omastest džungliseadustest, ei oska vahet teha puhta tõe ja tõena näiva vale vahel.

Poemis on näidatud, kuidas ühes paatkonnaski kajastub töötavate inimeste erinev teadlikkuse tase. Mina-kangelane ja tema kaaslane Kadak on noored poisid, kes veel kuigi palju ei mõista elu keerukusest ja valjusest; nad kuuluvad tööinimeste sellesse ossa, kes pole veel jõudnud teadliku võitluse teele, kuid varem või hiljem sinna jõuavad. Seevastu on paatkonna vanema Jakob Maadi kujus antud üldistus oma klassi reetnud, end 10-kroonise palga-

lisa eest peremeestele müünud inimesest. See on peremehe nuuskur, ta on rõhuga käes saanud nuudiks, mis peksab teisi tööinimesi.

Ja kui vaja — elus üle parda
kümne krooni eest sind heitma peab.

Kuid samas paatkonnas on ka endine poliitvang Sepp, kes näitab sulastele üksiku vastuhaku mõttetust, kõneleb vajadusest võidelda peremeeste vastu üheskoos, vihjab peatselt algavale uuele päevale.

Näen ta tarku silmi, kõrget laupa,
kitsast, veretut ja karmi suud.
Uhket pead, mis nagu salakaupa
varjab purustavat, varjab uut.
Tema juba pärivett ei ujul
Ta ei otsi elus kergeid teid.
Tema, vana vang, julge kaju
haarab, vaimustab ja suunab meid.

Lootusrikkalt, äreva rõõmu ja erutusega elavad sulased ja rannakehvikud kaasa 1940. a. pöördeliste sündmustele. Poemi keskne tegelane asub omalaadsele võitlusliinile maareformi teostamisel. Kuid uus, sotsialistlik elu on alles algamas ja kujunemas, kui hitlerliku röövarmee kallaletung kiskus inimesed ära ülesehitava töö juurest. Puhkenud sõda viib mina-tegelase koos kaaslastega kodumaa kaitsjate ridadesse, kaugele sünnisaarelt. Suure Isamaasõja esimeste, kõige raskemate aastate kujutamine kolmes järgnevas osas moodustabki poemi peamise sisu, sest (nagu rõhutatakse proloogis)

... alles sõja raputavas tormis,
kus kahte rada valida ei saa,
karm aeg mu südant karastas ja vormis,
ma leidsin tee ja leidsin Kodumaa.

Elu võitleva Nõukogudemaa tagalas võtab poemi tegelasi vastu kogu sõja-aegse ranguse ja nõudlikkusega. Kuid just seda on luuletaja tahtnudki näidata, kuidas sel karmil ajal, suuri väliseid raskusi ja sisemisi vastuolusid ületades kasvavad ümber vanast maailmast tulnud inimesed, karastuvad tõeliseks nõukogude patriootideks. Saadetuna tööpataljonis lennukitehast rajama, nurisevad paljud selle üle, et nad ei saa rindel, relv käes, võidelda töörahva võimu eest, tunnevad end kasutatuna. Alles pataljonikomissar Karamzini selgitused aitavad neil aru saada, et käsilolev ehitus on võiduks niisamuti hädava vajalik — ja need rahulolematudki hakkavad töötama ikka suurema hooga, töönorme mitmekordselt ületades. Ehitades rinde jaoks vajalikku tehast hakkavad nad end õigusega pidama sõjameesteks, pingutavad kogu oma jõudu töö kiiremaks lõpuleviimiseks.

Me nüüd ei nurise, ei taha puhkust,
ja tööle minnes kajab rüülaul.
Meis tõuseb püsti inimese uhkus,
meis kasvab juba sõjamehe au.

Kuid luuletaja ei lähe vaikides mööda ka negatiivsest, ei hakka tegelikult ilustama. Viha ja lõikava sarkasmiga kujutab ta neid näruseid hingi, mis rahuaia tingimustes jäid enam-vähem varjatuks, kuid nüüd avanevad mineviku võrdpiltidena kogu oma vastikuses. Spekuleerijates, «ennustajates» ja palvevendades näevad ausad inimesed otsekui suurendusklaasi läbi kõike seda, mis neis endis on veel vana ja igandlikku, ning püüavad veel teadlikumalt sellest vabaneda.

Ja möllavas Uraali tuisus juba rinde jaoks toodangut andvat tehast katuse alla viies tunnevad ehitajad, et kuigi mitte kõik elus pole neile veel selge,

ometi midagi «on valminud ja sarikate all» ka neis endis. See on teadmine, et isiklik saatus on lahutamatult seotud võitleva Nõukogudemaaga.

Poemi kolmandas osas on leidnud väljenduse nõukogude rahvaste vennalik sõprus. Töötades ühes gigantses Siberi sovhoosis, õpib teose keskne tegelane tundma ja austama vene inimesi, nende hingesuurust, tahtekindlust ja kangelasmeelt. Peatükis «Vene lased» pühendab luuletaja nendele vene rahva parimatele omadustele südamlilikud värsid:

Ma armastan neid inimesi,
ma leian nendes kindla toe,
nad selged on kui lättevesi,
neil nägudelt ma mõtteid loen;
nad iial murda end ei lase,
neid sõja raskus kokku seob...

Eesti noormees, kelle sõda on toonud kaugele, talle harjumatusse ümbrusse, ei saa end siin tunda võõrana, kodutuna. Raskeil sõjapäevil ulatasid vene inimesed eestlastele puhtast südamest toetava ja abistava käe, võtsid neid vastu omastena. Vene inimesed oma eeskujuga õpetavad kangelas armastama kodumaad ja vihkama vaenlast. Nende ennastsalgavus ja valmisolek anda kõik rinde, kõik võidu heaks paneb teda mõistma nõukogude rahva murdumatut jõudu.

Vene inimese monumentaalse, vägilasliku kuju on luuletaja loonud peatükis «K. L. Stepanovile». Tõelise kangelasena kaitses madrus Stepanov Odessat, kuni sai raskesti haavata. Pärast kuudepikkust kõikumist elu ja surma piiril võitis madruse tugev elujõud. Valu soikus, kuid teadmine, et ta on kasutu inimene nüüd, kus kogu rahvas peab otsustavat võitlust vaenlase vastu — see teadmine rõhub Stepanovit veskikivina. Ta rändab ringi ja otsib mingit kohta elus, sest tegevusetuks, ülalpeetavaks jäämine kohutab teda ja närtsitab ta hinge. Stepanov asub lõpuks traktoristina tööle Siberi sovhoosi. Tema juures sahapoisina töötades leiab poemi mina-tegelane Stepanovis vene inimese lihtsa suuruse kehastuse.

On sõda.

Kestab öö ja päeva
siin stepis meie vahetus.
Kaks korda kaksteist tundi langeb
stepp näoli mulda kümnes reas.
Öö-päeva raudseid juhikange
kabiinis madrus hoidma peab.

Stepanov on visa, otse üleiniimlikult nõudlik enese vastu, kuid mõnigi kord ei suuda ka tema raudne tahe ületada füüsilist valu ja nõrkust ning noorel abilisel tuleb mõneks ajaks juhihoovad enda kätte võtta. Noorukis kasvab suur hellus, sügav kiindumus selle kangelasliku vene meremehe vastu, kes on tema suhtes karm ja nõudlik. Stepanov tunneb end siingi võitlusliinil,

... ta teab, et koht on vaja täita
kui rivis, — ja ta sammu peab.
Ja nagu lahingusse minnes
ta rinnaga seal kattis maad —
nii siingi hoiab meie rinnet
ta raudselt, kümne küünega.

Oma elu ja tööga, oma tahtejõu ja püsivusega, kogu oma kommunisti-isiksusega saab Stepanov noorele töökaaslasele suureks eeskujuks, kelle sarnane viimane püüab olla kõiges.

Eru-meremeest

ma armastasin nagu venda.
Ja kaua, kaua kandsin endas
ta häält, ta silmi, ta portreed.
Et ma ei suutnud olla enam,
siis püüdsin olla nagu tema —
niisama kinnine ja karm.
Truult üle võtsin tema jooni,
ta kõnnaku, ta kõnetooni
ja et mul puudus haavaarm,
sest oli kahju...

Sügava kaasaelamisega loodud madrus Stepanovi vägilaskuju on luuletaja hinnatavaks saavutuseks.

Neljandas, viimases osas on poemi keskne tegelane jälle oma vanade kaaslaste keskel, eesti diviisi õppelaagris Tšerbakulis. Suurepärase peatüki moodustab kunagise paadikaaslase Kadaka jutustus sellest, kuidas marssal Vorosilov käis tutvumas eesti sõdurite väljaõppega. Luuletaja kujutab tulevasi rindemehi õppustel, siin kohtub keskne tegelane uuesti ka oma sulasepõlve tuttava Sepaga, kes on nüüd Nõukogude armee kapten. Vana seltsimehega kõneldes teeb noormees kindlaks otsuseks enne lahingusseminekut astuda kommunistlikuks nooreks — seni on teda tagasi hoidnud kahtlus, et ta pole veel ära teeninud õigust kanda kommunistliku noore nime. Ja kui noor sõjamees Velikije Luki all enne eesliinile asumist astub selle tähtsa sammu elus, siis teame kogu tema eelnenud arengutee järgi, et ta on nüüd saanud tõepoolest teadlikuks ja kindlaks võitlejaks kommunismi eest.

Olles ise komsomoli kasvandik, on J. Smuul loonud häid luuletusi komsomoli teemal ja andnud terve rea noorte kujusid, keda nende arengutee viib kommunistlike noorte ridadesse. «Järvesuu poiste brigaadi» kõrval on «Mina — kommunistlik noor» selle teema käsitlemisel luuletaja suureks loominguliseks võiduks, ehkki mahuka poemi kõik osad ja kujud ei ole üheväärselt õnnestunud. See on kirglik ja haarav teos, mis kisub lugejat kaasa oma elutõe ja tundesiiirusega. See on ühtlasi esimene teos eesti nõukogude luules, kus nii laiahaardeliselt ja sügavalt käsitletakse teed, mille käisid läbi eesti sõjamehed, kes hiljem võtsid kangelaslikult osa sünnimaa vabastamisest, omandasid kaardiväelase austava nime-tuse ja said vabastatud Eestis sotsialismi ülesehitajate avan-gardiiks.

«Kirjad Sõgedate külast». Proosakirjanikuna esines J. Smuul juba 1947. a., avaldades «Loomingus» pikema jutustuse «Endel Kangur», mis kõneleb ühe noore meremehe elukäigust kodanliku Eesti päevil. Kuigi see esimene katsetus uues žanris oli kunstiliselt veel mitmeti ebaküps, näitas ta ometi autori tugevaid proosakirjanduslikke eeldusi.

1951. a. hakkas J. Smuul avaldama «Kirju Sõgedate külast». Oma teose viis kirjanik lõpule 1955. a., mil see ilmus ka eri raamatuna. «Kirjad» leidsid lugejate poolt väga elavat vastuvõttu, juba esimesed ilmunud osad näitasid, et see kujuneb üheks tähelepanuväärsemaks kaasaega käsitlevaks teoseks eesti-nõukogude proosakirjanduses.

«Kirjad Sõgedate külast» kujutavad rannakolhoosi elu ja inimesi. Teos koosneb üheksast «kirjast», mille sündmustik on seotud «Majaka» kolhoosiga ja mille kangelasteks on Sõgedate küla inimesed. Iga «kiri» moodustab omaette jutustuse või olukirjelduse oma süžee ja põhiprobleemiga, kokku annavad nad aga värvika kujutuse elust kaasaegses eesti külas, näitavad sügavalt ja mitmekülgselt inimeste kasvamist.

Teose õnnestumise peamiseks eelduseks oli see, et kirjanik põhjalikult ja igakülgselt tunneb kujutatavaid rannaküla inimesi ja olusid, meie nõukogulikku tänapäeva. «Kirjade» lehekülgedel tajume otse elu enese vahetut hingust, teoses kujutatud väike saar oma uut elu ehitavate inimestega saab meile lähedaseks. Elupõliste kalurite Aerude, Piitade, Purjede, Saarte jt. arvukad pered on meelde jäävad elavad inimesed, nende keskel näeme ühe tegelasega alati ka autorit ennast. Kirjanik kujutab elu ja inimesi ausalt ning objektiivselt, tegelikkust ilustamata ja elus esinevaid raskusi varjamata. Tema eesmärgiks on näidata just seda, kuidas «Majaka» kolhoosi inimesed võitlevad oma puuduste ja vigade vastu ning neist ühiselt jagu saavad.

Kolhoosiküla inimeste vaimne ja moraalne kasvamine, sotsialistliku teadlikkuse tugevnemine võitluses igasuguste vanade eelarvamuste ja igandite ning nende kandjate vastu — see ongi «Kirjade» põhiteemaks. Teoses näidatakse veenvalt, et kiindumine oma töösse, töötava inimese uus väarikustunne nõukogude ühiskonnas aitab vabaneda sellest vanast ja kahjulikust, edasilükkumist takistavast risust, mille on inimhinge jätnud kodanlik ühiskond. Kirjanik suhtub nendesse lihtsatesse, headesse ja ausatesse inimestesse siira ja sügava armastusega, kõige vana ja igandliku vastu meie elus astub ta aga välja terava hukkamõistuga.

«Kirjad Sõgedate külast» näitavad ausate kolhoosnikute leppimatut võitlust kolhoosikorra õonestajate vastu, piitsutavad tööpõlgureid ja ühiskondliku omandi hävitajaid («Tapetud puud»). Suure taktitunde ja psühholoogilise meisterlikkusega jutustab kirjanik sellest, kuidas uus elu aitab inimesel üle saada usulistest eelarvamustest («Seafarmi juhataja»). Ta näitab kolhoosikorda kui eeldust selleks, et tegelikkuseks saaks naiste üheväärsus mees-

tega («Naised»). Halastamatult kisub teos päevavalguse ette parasiitluse, näruse egoismi ja individualismi, kaasinimestesse kalgi ja hoolimatu suhtumise avaldused («Hõbedased lained», «Ahas-tus»), mõistab hukka neid, kes meie ühiskonnas ei taha elada ja töötada täiel rinnal, peremeestena («Elu rentnikud»). Kirgliku poolehoiuga tõstab kirjanik esile inimestes kujunevat ja kasvavat uut, head ning üllast, milles me näeme kommunistliku homse võr-seid.

Põnevat sündmustikku ega keerukaid väliseid olukordi «Kirja-des» ei ole konstrueeritud, autor lihtsalt jutustab temale lähedastest inimestest ja nende elust. Tabavate, läbikaalutult valitud ja sügavalt mõtestatud eluliste episoodide kaudu avab J. Smuul meisterlikult karakterite tüüpilised ja individuaalsed jooned ning kujutatavad inimesed hakkavad lugeja ees elama oma iseseisvat elu.

«Kirjad Sõgedate külast» on kirjutatud väljendusrikkas ja hoogsas rahvalikus jutustamislaadis, kirjaniku tugeva isikupäraga proosastiil läheneb kõnekeelele ja annab hästi edasi kohalikku koloriiti. Sõnavara rikkus, rahvakeele kõnekäändude, tabavate ütluste ja võrdluste rohkus, väljenduse tihedus ja täpsus kõnelevad sellest, et autor proosavormi hästi valitseb. Nappide vahenditega suudab ta meeldejäädvalt kujutada inimesi, nende iseärasusi ja elusaatust, esitab värvikaid looduspilte, annab kujutamisel rohkesti ruumi nii lüürilisele kui ka humoristlikule elemendile. Kõige selle tõttu võib «Kirju Sõgedate külast» pidada eesti nõukogude proosakirjanduse üheks väljapaistvamaks teoseks.

KOKKUVÕTE.

Nõukogude kirjanikule omases tungis aktiivselt ellu vahele segada, võidelda kõige hea ning õige eest, selle nimel halba ja vaenulikku paljastada ja purustada, põlgusega häbimärgistada ning pilkega hävitada — selles väljendub J. Smuuli tuline patriotismitunne.

Olla eesmisel tulelinil! —
see poeetide jaoks pole fraas.
Nimelt seda, ei rohkem, ei vähem,
meilt nõuab suur Kodumaa.

Sügavalt mõistes kirjanduse ühiskondlikku osatähtsust, tema ideelist mõjujõudu, rõhutab poeet, et hea luuletus ei lõpe mitte seal, kuhu autor on asetanud viimase punkti, vaid kusagil hoopis kaugemal. «Lõpeb nimelt seal, kuhu ta meie mõtted viib; lõpeb järelustega, mida me tema mõjul teeme kunagi hiljem; lõpeb kangelasteo juures, mille stiimuliks luuletus on.» («Kirjad Sõgedate külast».) Kirjutada nii, et teosed ärataksid lugejas suuri mõtteid ja tundeid, tugevdaksid ja kasvataksid inimestes kõike head ja ilusat, üllast ning kangelaslikku — selles näeb ta nõukogude kirjanikuna oma loomingu suurt eesmärki.

J. Smuul hindab kõrgelt tihedat sidet rahvaga, lahutamatu

kokkukuuluvust töötavate inimestega, mida ta õigusega peab kirjaniku loomingulise kasvamise tähtsaimaks eelduseks.

*Heal laul - see on töötava rahva laul.
Muu ta lauliku nime ei väärin
kui sa, kelles töörahva ühtsus ja au
võime rõõm ja käärib*

Jakob Smuul:

Tuleb lähedalt, põhjalikult tundma õppida elu ja inimesi, oma teoste kangelasi, ütleb luuletaja. «Kirjutades «Järvesuu poiste brigadi», elasin ühes oma kangelastega, jälgisin nende kasvu ja muutumist tööprotsessis, kollektiivi mõju nendele, olin nende selt-simeheks ja pole selle tõttu kaotanud sidet nendega tänapäevani. Enne «Koguva meeste punavoori» kirjutamist peksin kaks nädalat rehte koos oma kangelaste prototüüpidega,» kirjutab J. Smuul artiklis «Kangelastest» (1950).

J. Smuuli luule on tõeliselt rahvalik. Kirjaniku kogu looming kõneleb sotsialistlikule arenguteele astumisega toimunud murrangust eesti rahva saatuses, tema teostes kajastub mitmekülg-selt, elulise veenvuse ja poetilise haaravusega meie kaasaeg oma revolutsioonilises arengus. J. Smuuli loominguga rahvalikkus põhineb eeskätt meie tegelikkuse ja inimeste heal tundmisel ning oskusel neid elavalt ja konkreetsetult kujutada. Sellest, kuidas mõtlevad, kõnelevad ja toimivad J. Smuuli kangelased — olgu Jakob Karusoo Järvesuust või Uuetoa Jaan Koguva külast, kalur Peeter Hülgekütt või kolhoosnik Joosep Malts — tunneme, et nad ei kannu ainult eesti nimesid: nendes väljenduvad tõepoolest rahvusliku karakteri erijooned ja ühtlasi ka need muutused inimeste arusaamistes ja mõtteviisis, need uued omadused, mis on iseloomustavad sotsialistlikule eesti rahvusele. Kirjaniku tugevaimaks küljeks on *inimese kujutamine tema töös ja võitluses, kasvamises ja arenemises*. Ta leiab ka elu argipäevasündmustes suurt ja üldist sisu; ränge tõepüüe ja teadlik hoidumine igasugusest tegelikkuse ilustamisest, «poetilisest sahariinist» annab tema loomingule elulise veenvuse. J. Smuuli teoseid iseloomustab parteiline kirglikkus ja võitlev hoiak, kaasaelamine oma kangelastele ja kujutatavatele sündmustele.

Suure oskusega kujutab J. Smuul eriti eesti kalurite tööd, nende olukorda minevikus ja tänapäeval — see temaatika on tema loomingus valdaval kohal. J. Smuuli võib pidada väljapaistvamaks rannaelu kujutajaks ja merelaulikuks kogu paljurahvuselises nõukogude luules.

Pidevalt on kasvanud J. Smuuli luule keeleline meisterlikkus. Poet väljendub elavas ja kujundirikkas rahvapärases keeles,

sageli sädeleb tema värssides elustav rahvalik huumor. Värskete ja lopsakate värvidega esitab ta üksikasju ja nähtusi, mis paeluvad kujutlust ja on otsekui meeltega tajutavad; tema kujutamisi iseloomustab konkreetsus. Oskuslikult ilmestab luuletaja oma kangelasi nende kõne kaudu, hästi tabab ta rahvakeele intonatsioone ka nende kõneluste ja mõtete kaudsel edasiandmisel. Palju on luuletaja õppinud eesti ja vene klassikalise luule parimatest traditsioonidest (näiteks Juhan Liivi ja Nekrassovi loomingust), samuti on tema meisterlikkuse kasvule tunduvat mõju avaldanud folkloor. Smuul on kasutanud peamiselt uuema ja kaasaegse rahvalaulu ning laialt tuntud rahvalike laulude eeskujusid (näiteks luuletustes «Maiõhtu», «Meie kolhoosis on pulmad», «Ennem Keselaid see liigub»), mis on soodustanud tema luule rahvapäraste erijoonte väljakujunemist. Neid traditsioone loovalt edasi arendades ja novaatorlikult rakendades on luuletaja oma loomingu paremikus saavutanud sotsialistliku sisu ja rahvusliku vormi vastavuse.

Sõjajärgses eesti nõukogude kirjanduses on J. Smuuli loomingul väljapaistev koht. Ennekõike väärivad hindamist J. Smuuli kui tugeva eepilise talendiga luuletaja saavutused poeemi viljelemisel, mille tõttu see žanr omandas sõjajärgses eesti luules erilise tähtsuse. J. Smuuli parimad poemid «Kuidas Koguva küla käis punavooris», «Järvesuu poiste brigaad» ja «Mina — kommunistlik noor» on olulise edasiliikumise tähisteks eesti nõukogude luules.

Seejuures on need teosed oma laadilt tunduvalt erinevad, mis näitab luuletaja pingelisi otsinguid kunstiliste võimaluste mitmekülgeks kasutamiseks. Võrreldes ajaliselt ja ruumiliselt üsna kitsapiirilise lühipoemiga Koguva küla punavooriga on «Mina — kommunistlik noor» otsekui suur, mitmeosaline pannoo oma paljude kujude, aastatepikkuse sündmustiku ja ruumiliste kaugustega. Kunstilises mõttes olulisi erinevusi näeme samuti siis, kui kõrvutame üht konkreetset sotsialistliku ülesehitustöö lõiku ja selle inimesi kujutavat «Järvesuu poiste brigaadi» teosega «Poeem Stalinile», kus laialt üldistavas lüürilis-publitsistlikus laadis kõneldakse meie rahva võitlusest vabaduse ja sotsialismi eest.

J. Smuuli looming on saanud rahva hulgas laialdaselt tuntuks. Tema värsse armastatakse sageli deklameerida, raamatukogudes on tema raamatute järele suur nõudmine, rida tema luuletusi on viisistatult saanud üldlauldavateks lauludeks. Eriti hindavad J. Smuuli luulet noored, ja õigusega on teda sageli nimetatud «nooruse laulikuks», sest tema loomingus kuulub oluline koht nõukogude noorsoo kujutamisele.

Noore kaluri kujunemine üleliiduliselt väljapaistvaks kirjaniikuks on tõendiks neist enneolematuist võimalusist, mida nõukogude kord on avanud rahva loovate jõudude igakülgeks arenguks; tema kiire loominguline kasvamine näitab sotsialistliku realismi meetodi tähtsust kirjandusliku ande kõige täielikumaks väljakujunemiseks.

DEBORA VAARANDI

Elulugu ja loominguline tee. Debora Vaarandi on sündinud 1. oktoobril 1916. a. Võrus postiametniku perekonnas. Tulevase luuletaja lapseõlv möödus aga Saaremaal: seal elas ta algul vanaisa juures, 1925. a. asusid ka vanemad Laimjalasse väiketalupeidajateks. Pärast kohaliku Kahtla algkooli lõpetamist tuli majanduslikel põhjustel kooliskäimine ajutiseks katkestada. Hiljem läks D. Vaarandil siiski korda pääseda Kuressaare (nüüdse Kingissepa) gümnaasiumi ja see 1935. a. lõpetada. Kuid mingisugust teenistusk kohta ta pärast küpsustunnistuse saamist ei leidnud.

Saaremaal ilmnnesid klassivastuolud eriti teravalt, töötav rahvas pidas meeles 1919. a. kodanlusevastast ülestõusu ning selle verist mahasurumist. Siin hakkasid ka alles elluastuvale noorele selgesti silma «vabariigi» tõelised palgejooned. Juba gümnaasiumis õppimise ajal tutvus D. Vaarandi ühe eesrindliku pedagoogi mõjul sotsialistliku maailmavaate alustega.

1936. a. asus D. Vaarandi elama Tartusse ning astus ülikooli keeli ja kirjandust õppima. 30-ndate aastate lõpul kujunes tal juba tihedam kokkupuude eesrindlike inimestega haritlaskonna hulgast, kes olid seotud töölisliikumisega. D. Vaarandi võttis aktiivselt osa vastavatest kultuurilistest üritustest ja õppis 1939/40. a. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajaloo salajases õpiringis.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel asus D. Vaarandi esimestest päevadest alates aktiivselt ja teadlikult uue elu ehitajate hulka. Töötanud lühemat aega «Rahva Hääle» toimetuses, nimetati ta hiljem «Sirbi ja Vasara» vastutava toimetaja asetäitjaks. 1940. a. murrangulistel päevadel võeti D. Vaarandi vastu Kommunistliku Partei liikmeks.

1940. a. suve revolutsiooniliste sündmuste kajastusena jõudsid ajakirja «Viisnurk» esimeses numbris lugejate ette ka D. Vaarandi esimesed luuletused (Sanni Nootama pseudonüümi all). Elavat huvi kirjanduse vastu oli ta tundnud koolipõlvest alates ja teinud ka mõningaid iseseisvaid katsetusi. Ülikoolis õppimise ajal leidis Vaarandi kõrvalteenistust tõlketööst, avaldas retsensioone jne. Kuid alles nõukogude korra tingimustes kujunes välja tema silmapaistev ja tugeva isikupäraga luuletajaanne.

D. Vaarandi pidevam kirjanduslik tegevus sai alguse Suure Isamaasõja karmidel ja kangelaslikel aastatel. Evakueerununa tagalasse — algul Tšeljabinski oblastisse, hiljem Kasahhi NSV-sse — nägi ta otsustavaks hiiglapingutuseks kõik oma jõud liitnud nõukogude rahva elu. Sõjapäevil tagalās elades ja töötades õppis ta vahetult tundma paljurahvuselise nõukogude rahva vankumatut ühtekuuluvust, nõukogude inimeste kindlat võiduveendumust. Kõik see oli noorele luuletajale tõeliseks suureks kooliks, mis kiirendas teadlikkuse kujunemist ja juhtis õigesse suunda ka loomingulised püüdlused. Lähem tutvumine nõukogude kirjandusega andis elavat eeskuju sotsialistliku realismi meetodi omandamiseks.

Töötanud mõnda aega Eesti Riiklike Kunstiansamblite juures Jaroslavlis, asus D. Vaarandi 1943. a. algusest tööle «Rahva Hääle» toimetusse, mis oli algul Moskvast, hiljem Leningradis. «Rahva Hääles» ja almanahhis «Sõjasarv» hakkasid ilmuma ka tema luuletused. 1945. a. avaldas luuletaja oma sõjaaegsed värsid esimese koguna «Põleva laotuse all».

Vabastatud Nõukogude Eestis asus D. Vaarandi tööle ajalehe «Sirp ja Vasar» vastutava toimetajana. 1946. a. algupoolele aga sundis järsult halvenenud tervislik seisukord teda sellelt tööpostilt lahkuma. Sellest ajast alates on D. Vaarandi tegelnud peaaesjalikult kirjandusliku loominguga, mõne aasta jooksul (1952—1954) täitis ta Eesti NSV Kirjanike Liidu luuleala konsultandi ülesandeid.

Partei Keskkomitee ajaloolised otsused 1946. a., milles rõhutati nõukogude kirjanduse ja kunsti suuri ning austusväärseid ülesandeid, said ka D. Vaarandi edasise loomingulise kasvu oluliseks teguriks. Luuletaja ületas otsustavalt subjektivismi jooned, mis olid ilmnunud tema mõningates vahetult pärast sõja lõppu avaldatud luuletustes. Teinud Keskkomitee otsustest sügavad järeldused, alustas D. Vaarandi pingelist loomingulist tööd, mille tulemusena juba 1946. a. lõpul ja 1947. a. ilmus terve rida väljapaistvaid luu-

letusi ja lühipoeme. Nendes on luuletaja andnud sügavalt poeetilisi kujutusi nõukogude inimeste sõjajärgsest ülesehitustööst, sotsialismi ehitamise algusest Eestis. 1948. a. avaldas D. Vaarandi need luuleteosed oma teise koguna «Kohavrand», mis on tõendiks luuletaja tähelepandavast ideelis-kunstilisest arengust. See on rikas ja sisukas, temaatikalt laiahaardeline värsiraamat, täis vaba ja tööka elu helget õnnetunnet ning nooruslikku hoogu.

Edasist loominguulist kasvu näitab D. Vaarandi kolmas värsikogu «Selgel hommikul» (1950), mis sisaldab rohkesti õnnestunud luuletusi ja kaks silmapaistvat poemi — «Tagamõisa randadel» ja «Alla-Mari». Kujutades meie inimeste elu ja tööd, nende loomisrõõmu ja tulevikuunistusi, argipäeva ja pidulikke sündmusi, väljendab luuletaja oma aktiivset kaasaeramist kogu nõukogude rahva tundeid ning mõtteid haaranud taotluste ja suurte ülesannetega.

1953. ja 1956. a. avaldati D. Vaarandi valikkogu «Luuletused», millesse peale eelmiste kogude paremiku on võetud ka arvukalt uusi luuletusi.

Oma luuleloomingu kõrval on D. Vaarandi pidevalt tegelnud nõukogude luule tõlkijana. Nii on tema tõlkes ilmunud vene poeedi Mihhail Issakovski, kasahhi lauliku Džambuli, leedu luuletaja Salomeja Nerise, armeenia luuletaja Silva Kaputikjani jt. luuletusi.

Rohkesti on D. Vaarandi avaldanud ajakirjanduses kirjanduslikke ja publitsistlikke *artikleid*, samuti on tema sulest ilmunud rida *olukirjeldusi*.

Seoses eesti kirjanduse dekaadiga Moskvas (1956) autasustati D. Vaarandit ordeniga «Austusmärk» ja anti Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

Suure Isamaasõja teema D. Vaarandi luules. D. Vaarandi sõja ajal loodud luule väljendab rahulikust loovast tööst, kodust ja omakseist sõja läbi lahkukistud inimese kurbust ja valu ning sellest väljakasvavat viha röövelliku vaenlase vastu. Nendes värsikes on suur tunnete ja elamuste tuly, piinav mure ajutiseks fašistliku ikke alla langenud sünnimaa ja rahva pärast (luuletused «Tallinna langemise päeval», «Mõtted kodumaast»). Reas luuletustes («Kõrbejaamas», «Kodulinn» jt.) on elamuslikult edasi antud patriotismitunde sisulist avardamist, vabanemist esialgsest kodust eemaloleku ja üksinduse tundest, tugevnevat sisemist kokkukuuluvust kogu võitleva nõukogude rahvaga.

Haaravalt väljendub luuletuses «Kasahstani noorus» tagala kangelaslik töö võidu nimel. Nooruke Agman, kes hommikul enne teisi ruttab puuvillaväljale ning töötades väsimatult kogu päeva mõtleb vennale rindel, tahab samuti saada võitlejaks vaenlase vastu. Luuletaja näitab, et enese teadmata saigi Agman oma ennastsalgava tööga sõdalaseks ja kodumaakaitsjaks.

Saabumisel blokaadist vabastatud kangelaslinna Leningradi 1944. a. kevadel on loodud luuletus «Tulek», milles on leidnud ela-

musliku kajastuse kodumaa ja nõukogude rahva üleva heroismi ning kustumatu au tunnetus. Nõukogude inimeste armastus kodumaa vastu, võidukindlus ja vaenlast hävitav viha väljenduvad luuletuses «V i h a p ä e v a d», mis on kirjutatud Eesti vabastamislahingute ajal. Luuletaja tunneb, nagu põleks temas endas «iga linn ja talu», ja tema valust tõuseb sõjamehelik kättemaksu- ja võitlusihä:

Nüüd viha päevad on. Las meid see viha toidab!
Ja tasuihast kasvagu me jõud!
Neist vihakobaraist kord haljaks saab me õu
ja võidupäev me kodumaale koidab.

D. Vaarandi esikkogu «Põleva laotuse all» näitas teda sõjapäevil esiletõusnud noorte luuletajate hulgas väljapaistva ande ja elamusjõuga autorina. Juba tema selleaegses luules on suurt värskust, uudsust ja eredust, siin haarab lugejat lüüriline tunde-rikkus. Kuid teiselt poolt ei suutnud noor luuletaja igakord leida kõige täpsemaid ja tabavamaid kujundeid, mistõttu mõnigi tema luuletus kannatas väljenduse kunstlikkuse, sõnastusliku iseäratsemise all. Ilmselt oli siin tegemist estetistliku luule mõningate järeelmõjudega, millest D. Vaarandi oma järgnevas loomingus peagi vabanes.

Seda näitab selgesti ka luuletuste-tsükkel «Õ i t s v a d õ h t u d», mis on alustatud sõjapäevil, kuid viimistletud hiljem (ilmus 1947. a.). Tsükkel on pühendatud sõjaaegsele Moskvale. Nendes luuletustes («Stalingradi aegu», «Lenini raamatukogus», «Moskva mai 1943» jt.) väljendub jõuliselt võidu poole sammuva maa ning rahva enesekindlus, uhkus kodumaa võimsuse üle, armastuse- ja tänutunne Moskva vastu. Moskvast viibides tundis luuletaja, et ta on seltsimeeste, töö- ja võitluskaaslaste keskel, kus ta iga päev õppis ja kasvas.

Ei üksnes koduks — Moskva, olid kooliks.
Su tunnid olid karedad ja head.

Suure Isamaasõja teema käsitlemisel kuulub D. Vaarandile eesti luules oluline koht J. Kärneri, J. Barbaruse, M. Raua ja J. Semperi kõrval. Omandatud loomingulised kogemused võimaldasid luuletajal jõuda veelgi väljapaistvamate saavutusteni sõjajärgse tegelikkuse kujutamisel.

Sotsialistliku ülesehitustöö rindel. Kõige ulatuslikuma osa D. Vaarandi loomingust moodustavad luuletused ja poemid, mis käsitlevad sõjajärgset sotsialistlikku ülesehitustööd mitmesugustel elualadel.

Poemis «T a l g u d L ö ö n e s o o s» (1946) kujutab luuletaja sookuivendamise ühistöö-pühapäevakut. Selle raames on antud eluline pilt inimeste liitumisest ja lähenemisest kollektiivses töös, näidatud uue ellu- ja töössesuhtumise tekkimist, vaba loova töö rõõmu ja elevust. Need mõtted on kokkuvõtlikult ja kujukalt väl-

jendatud ka miitingukõnes (see osa on lisatud 1953. a. ilmunud uues redaktsioonis). Kõneleja, ise vabadikuperest pärinev endine sulane, kraavihall ja meremees, nüüd aga rahvavõimu esindaja, rõhutab seda erinevust, mis on tööl vanas ja uues ühiskonnas: nüüd ei ole enam töötava talurahva turjal rõhujat-hallparunit, vaid kõik kuulub tööinimestele endile.

«Julgelt, kindlalt, rõõmsalt, vabalt
lähme üheskoos.
Koristame hallid rabad,
hävitame sood.

Elustugu kaunis komme
teha ühistööd!
Sellest kogu rahvas homme
kuuleb, kaasa lööb.»

Elustava huumori ja kauni lüürikaga kujutatakse poemi lõpuosas rahvapidu Saaremaa suveõisel heinamaal. Teosest õhkub meie inimeste elurõõmu ja usku oma töösaavutustesse.

Luuletuses «Sumisevad metsad» (1946) on mineviku ja tänapäeva vastandamise kaudu elavalt ja konkreetselt näidatud töö uut sisu meie ühiskonnas ja maa rikkuste kasutamist rahva enda hüvanguks. Ränk ja raske oli metsatöö, kui seda tuli teha rikaste äri jaoks, — kuid nüüd on ka siin kõik muutunud ja mets sumiseb viise uuest, paremast elust.

Mets see laulab kõrgeid maste,
aurikute raskeid laste. — —
Laulab tulvil suuri saake
tümisevaid mootorpaate. — —
Uusi valgusküllaid koole,
lasteaias väikseid voodeid.
Ja nii palju töökaid laudu,
milles ääres mõte haudub
imeasju ilmale. — —
Laulab teatreid lühtri säras,
vabrikute valju kära,
suuri hooneid, uhkeid saale
rahvale ja kodumaale.
Rahvale ja kodumaale!
Kõike meile endile!

Väljapaistvamaid taastamise teemal loodud teoseid eesti nõukogude luules on D. Vaarandi lühipoem «Ülemiste Vanake ja noor linnaehitaja» (1947). See omapärane ja värske teos on üles ehitatud folkloristliku motiivi leidlikule ärakasutamisele Tallinna taastamise ja rekonstrueerimise suure plaani poeetiliseks esitamiseks. Vanast rahvajutust tuntud Ülemiste Vanakese laseb luuletaja tema traditsioonilisel nääriõisel käigul kohtuda noore linnaehitajaga, nendes kujudes otsekui omalaadselt sümbo-

liseerides Tallinna paljusajandilise mineviku ja nõukoguliku tänapäeva elavat seostumist. Vastuseks vanakese küsimusele Tallinna valmisaamise kohta näitab nooruk talle uhkusega uut, sõjatuhast ja varemeist tõusvat sotsialistlikku linna, kõneleb tulise innuga ühistöödest ja joonistab haaravaid tulevikupilte. Ei, Tallinn pole veel kaugeltki valmis! Tema tõeline ehitamine nüüd alles algab, ja julged unistused aitavad nõukogude inimestel teostada oma suuri plaane — niisugune on poemi mõte. Teost läbib kirglik uue, sotsialistliku elu jaatamine, seda iseloomustab peremehelik ja teadlik suhtumine meie töö eesmärkidesse.

1952. a. avaldas luuletaja poemi noorsooraamatuna tunduvalt ümbertöötatud kujul, arvesse võttes vahepealseid saavutusi vabariigi pealinna taastamisel ja väljaehitamisel. Ulatuslikumalt on luuletaja uues redaktsioonis näidanud ka vennasrahvaste abi ja rõhutanud rahvaste sõpruse ideed.

Esimeseks tõsiseks saavutuseks sõjajärgses eesti luules tööliklassi elu ja võitluse kujutamisel oli D. Vaarandi lühipoem «V i r u k a e v u r i d» (1947). Põlevkivibasseini minevikku ja nõukogulikku tänapäeva vastandades näitab luuletaja siinses elus toimunud suurt murrangut. Kunagi pidid meie kaevurid «iseseisvuse ikke all» kulidena orjama «isandaid võõral maal ja omamaa vangivahte».

Oli elavaid haudu täis Virumaa pind,
et nendele tulu vaid tooks ta.
Aga kaevuri palk oli kähisev rind,
tühi tasku ja liigesejooksva.

Paljastades terava satiiriga «vabariigi» rahvavaenulikku olemust, näitab luuletaja kaevurite lootusi vabale Nõukogudemaale. Kui Eestis taaskestatakse nõukogude võim, saavad ka viru kaevurid ise oma saatuse määrajateks. Auga käivad nad läbi Isamaasõja rasked võitlusteed. Pöördunud tagasi hitlerlaste poolt purustatud ja uputatud kaevandustesse, taastavad kaevurid need ja hakkavad jälle tootma põlevkivi. Luuletaja on püüdnud edasi anda meie põlevkivibasseini, Eesti Donbassi ehitustööde hoogu ja ulatust sõjajärgseil aastail, võitlust toodangu suurendamise eest. Teoses ei ole loodud üksikasjaliselt väljajoonistatud kujusid, vaid kõneldakse eesti kaevuritest, nende tööst ja võitlusest üldistavas plaanis. Selles lüürilis-publitsistliku iseloomuga teoses tunneme innukat kaasaelamist nõukogude töölistega, kes «uhke! mõtlevad, karmilt murravad tööd / nagu tõelised peremehed».

Poemide kõrval on D. Vaarandi ka paljudes oma lüürilistes luuletustes väljendanud uut suhtumist töösse ja tööinimestesse meie ühiskonnas, näidanud tööd kui au ja kuulsuse asja. Niisugune on näiteks «K u u l u s k a n g u r» (1947) — luuletus meie sotsialistliku tööstuse eesrindlikest inimestest. Nagu lüürilisele luuletusele omane, ei näe me selles sündmustikku, tegevust ega kangelase arengut; luuletuse sisuks on imetlev ja vaimustatud

iseloomustus neijule, kes koob «nelja kangast korruga, / et need siidid sätendavad, / vabrik värve vikerdab». Kogu mõttearendus on luuletuses lihtne ja selge nagu seda kandev tunnegi, mis on kokku võetud lõpuvärsides:

Sel on käed, mis kulda väärt,
süda sula armu väärt!

D. Vaarandi parimate saavutuste hulka kuulub luuletus «Emale» (1947). See on teema, millele on oma värse pühendanud kõik klassikalise luule meistrid, ja nende värssid haaravad meid sügava ning tänuliku lapsearmastuse elamusega. Need on liigutavad, kuid enamasti kurvad, nukrad värssid, ikka on nad seotud elu karmuse, raskuse ja ebaõigluse motiividega. Hoopis teine meeoleolu kannab Vaarandi luuletust: ta kutsub meis esile helgeid, rõõmsaid tundeid.

See ei ole kangelanna, sirgepihtne,
kõigist väarikam, suursugusem,
kes seal läheb. Vaid mu kühmas, lihtne,
kõigist armsam soojasilmne memm.

Mitte küll väliselt kangelanna, kuid ometi vaprusmedaliga autasustatud on see lihtne emake oma «töö ja tubliduse eest» — see on juba uus, ainult nõukogude tegelikkusele iseloomulik motiiv, mis kõneleb austavast suhtumisest inimesesse ja tema töösse. Luuletaja meenutab raskeid sõja-aastaid kaugel tagalas, kuid rõhutab selle juures, et ema vaatab elu noorte silmadega ega halise minevikus talutud raskuste pärast. Ema elupäike on juba õhtusse kaldunud, kuid erinevalt kõigist varasema eesti luule samateemalistest värsssidest kõneldakse siin just ema hingelisest noorusest, sellest, et ema ja lapse vahel oleks nagu kadunud sugu-põlvi eraldav piir:

Ükskord oli vaene, ükskord oli pime,
väsi ju elu alguses.
Ei, me ühteaegu sündisime
Suure Juunipäeva valguses!

See hingeline kokkukuuluvustunne, töö- ja võitluskaaslus, mis meid haarab D. Vaarandi luuletuses, on uue, nõukoguliku elutunde väljenduseks, ja ema kuju esineb siin hoopis uues valgustuses. Seepärast tunneme liigutust ja heldimust, kuid oleme kaugel nukrusest ja haledusest. Luuletus «Emale» on kujukaks näiteks sellest, kuidas sotsialistlik tegelikkus annab täiesti uue kõlavuse klassikalistele, luules loendamatuid kordi kasutatud teemadele.

Vastav luuletuse lihtsale ja südamlikule sisule on ka tema kunstiline vorm. «Emale» on kirjutatud lihtsais ristiimilistes

nelikvärssides, rahvalaululähedases trohheilises värsimõõdus; luuletuse sõnastus on tagasihoidlik ja sundimatu, seda pole kujunditega üle kuhjatud. Esimene stroof («See ei ole kangelanna» jne.) moodustab nn. eitava võrdluse, mis eriti rahvalaulus on sageli kasutatav; sellele antiteesiks on järgnev stroof, mis rõhutatult toob esile mõtte, et ema näol siiski on tegemist kangelannaga. Edasi meenutatakse minevikku, läbikäidud teid, mille kaudu saab ikka selgema iseloomustuse ema kuju. Ka luuletuses esinevad lüürilised epiteedid (*soojasilmne memm*) teenivad seda eesmärki. Värskel ja elamuslikult on metonüümi kasutades kõneldud ema ja lapse vanusevahest («*Keskpäev* minu üle *kuumust valab, / sind ju riivab tema längus kiir*»). Luuletuses «Emale» on saavutatud sisu ja vormi vastavus ning kooskõla.

Esileulatuvaks teoseks eesti nõukogude luules on poem «**Tagamõisa randadel**» (1948). Selles on luuletaja edasi andnud kollektiviseerimisliikumisega meie külas toimunud suurt murrangut, algava uue elu tunnetust. Teosel ei ole laiahaardelist sündmustikku, siin kujutatakse ainult jaaniõhtu ühes esimestest eesti rannakolhoosidest, — kuid antud piltides tajume selgesti olulisi muutusi rahva käekäigus. Siin on tegelikkuse tõeliselt poeetiline kujutus, kõike seda on näinud ja edasi andnud sügava pilguga, teraselt elu jälgiv ja inimesi armastav kunstnik, kes elab kogu hingega kaasa uue elu kujunemisele. Poeemis ei ole hakatud tegelikkust ilustama, siin kõneldakse ka noore kalurikolhoosi ees seisvatest muredest ja raskustest — paatide vähesusest, vanadest nootadest, viletsast põllust, iganditest mõnede kalurite mõtteviisis, kulaku urgitsustest. Kuid üle kõige kõlab jõuliselt nõukogude inimeste usk homsesse, oma töökate kätega ehitatavasse paremasse tulevikku. Just nendes varem alatises puuduses kiratsenud rannakülades näeme erilise selgusega kollektiivse töö jõudu, mis toob põhjalikud muutused inimeste ellu.

Oma eelmiste lühipoemidega võrreldes on luuletaja selles teoses näidanud olulist edasiminekut *inimese kujutamisel*: nappide, kuid tabavate joontega toob ta meie ette rea elavaid ja meelde jäävaid kuusid. Siin on energiline ja visa, kindlalt tulevikuperspektiivi silmas pidav kolhoosi esimees, siin on need Tagamõisa töökad ja sitked kalurid, kes moodustavad Kalinini-nimelise kolhoosi tugeva kollektiivi. Uue kodu on siinseil randadel leidnud endine sõjamees Vanja, esirinnas sammub oma püügitulemustega Undva Peit; kuid teiste hulgas näeme ka isekat ja jonnakat Tõrila Jaani, kes tõrgub Vanjaga koos töötamast.

Poeemi keskseks kujuks on vana kaluritaat N u k a M i h k e l, kelle hilinenud kolhoosiastumisest teoses kõneldakse. Väheste värsiridadega on luuletaja andnud ununematu pildi nii Mihkli elujärjest («*Ühteainsasse hoonesse mahub pere, / lehm, hobune, pörsas või lambapaar*») kui ka tema väliskujust ja sisemaailmast, tema kahtlustest ja muredest, ausast ning lihtsast südamest. Mihkel läheneb juba seitsmekümnele ja hoidus esialgu artelli astumi-

sest, pidades end liiga vanaks. Küllap oli selles oma osa ka eidel, kes muret tunneb oma «kolmenisaga lehmaniru» pärast; võib-olla hoidsid Mihklit tagasi ka mõttet pojast, kes hitlerlaste mobilisatsioonini eest Rootsi põgenes ja ei ole ikka veel leidnud koduteed. Kuid elupõlise kaluri ja tubli töömehe süda ei luba kõrvale jääda ühisest asjast. Mihkel tunneb nõukogude võimu hoolitsust kalurite eest, ühistu abiga on ka tema nüüd saanud oma paadile mootori, millest nad pojaga nii palju aastaid asjata unistasid. Kohusetundlikult on ta täitnud oma püügiplaani ja ka tema kolhoosi astumine on läbikaalutud ning seaduspärane samm. Leidnud endale paarimehe Vanjas, mõtleb Mihkel: «On süda õige, ei sega siis keelgi. / Ja eks ta siis ole ka poja eest . . .» Suure soojuse ja kaasa- elamisega loodud Nuka Mihkli kuju on üks meeldejäävamaid sõja- järgses eesti luules.

«Tagamõisa randadel» näitab luuletaja oskust luua elavaid, meeleolukaid ja otsekui meeltega tajutavaid pilte ning elulisi *üksikepisoode* (näiteks Mihkli minek kolhoosikeskusesse, jaanituli Vaigu rannamäel jne.), millele on omane eredalt väljendatud kohalik koloriit. Meisterlikult kujutab D. Vaarandi *loodust*, millel on lahutamatu seos kõige toimuva põhimeeleoluga. Poeemi läbiv elujulge optimism ja kohatine leebe huumorivarjund nakatavad lugejat, annavad teosele värskuse ja paeluvuse. Poeem lõpeb värs- sidega, milles väljendub luuletaja tuline kaasaelamine kolhoosi- teele astunud kaluritega:

Peavad heldemaks muutuma lahtede süled,
ja heldemaks kivised kaldapaed.
Need rannad nukrusest, vaesusest üles
pea tõstab vabade töömeeste aeg!

Ja laulavad lained, ja tulevad tuuled,
ning valjusti tervitavad neid.
Ma tahaksin, et nii kuumalt mu luule,
nii kirglikult, tormiselt tervitaks neid!

Hiljem on D. Vaarandi reas lüürilistes luuletustes («Uus paat», «Laul kombainerist», «Kajakas» jt.) käsitletud kolhoosielu, kju- tanud uue, sotsialistliku küla inimesi.

Luuletuse «U u s p a a t» (1949) lüüriliseks kangelaseks on noor kalur, kes koos oma kaaslastega mootori mürisedes sõidab püügile. Värsseite naljatlevast, kelmikast toonist on näha, et see kalur on tore ja elurõõmus inimene, kes tunneb rahuldust oma tööst meie vabas ühiskonnas. Ka «konflikt» karjabrigadirist noo- rikuga on läbini humoorikas, ja lõbusa enesekindlusega kavatses kalur oma kallile varsti näha viia senisest hoopis toredamat saaki. Luuletuse sisu on «tavaline» ja lihtne, kuid seda läbivas meele- olus tunneme kirgast õnne töökast ja sisukast elust, julget opti- mismi, veendumust oma jõus ja meie ühiskonna edasiliikumises. Üksikinimese elamustes, teatavas konkreetses hingeseisundis on niiviisi väljendatud suure üldistava tähendusega, meie inimestele iseloomulikke, tüüpilisi mõtteid ja elamusi.

«L a u l k o m b a i n e r i s t» (1950) kujutab endast mõtisklust inimeste elus toimunud muutuse üle. Nähes tütarlast-kombainerit töötamas põllul, kus kunagi «... orjas popsipere, / vaarus vabamehe naine, / küürus sirbil kõveral», väljendab luuletaja suurt rõõmu selle üle, et kaugesse minevikku on vajunud reheliste raske vaev, et noore inimese saatus meie päevil on hoopis teine.

Tema elab ajal suurel.
Hoida oskab juba noorelt
kindlalt rooliratast ta.

Ja mitte ainult masinaid, vaid ka oma elu õigesti juhtida oskavad meie inimesed, nende tee on avar ning rõõmuküllane. See teadmine õnnestab ka luuletajat, paneb teda kogu hingega kaasa elama:

Sõida. tütrekene, sõidal
Kuule, kuidas kutsub, hõikab
suur ja rikas eluteel
Mis sa kõik veel kätte võidad,
millist vilja sa veel lõikad,
isegi ei aima veel!

1951. a. teostas D. Vaarandi matka kaugesse vennasvabariiki Turkmeeniasse, mille tulemusena ta avaldas tsükli luuletusi. Neid värse iseloomustab sügav ja siiras rahvaste sõpruse tunne, üheskoos kommunismi ehitavate nõukogude rahvaste vankumatu ühtsuse tunne (eriti näiteks luuletuses «Sõprade seas»). Tutvunud sotsialistliku ülesehitustöö edusammudega Turkmeenias ja looduse ümberkujundamise grandioossete plaanidega, väljendas luuletaja ka oma värssides nõukoguliku elu perspektiivide avarust ja meie inimeste helgeid tulevikuunistusi. Niisugune on näiteks luuletus «I s a k ü l v a b» (1952), mille aluseks on võetud huvitav fakt elust: metsa külvamine kõrbesse lennukilt. Luuletaja arendab sellest kaasakiskuva rõõmu ja elevusega välja kauni tulevikupildi: selleks ajaks, kui väike Batõr on sirgunud noormeheks, on isa külvatud metsa varjus tunane kõrb muudetud õitsvaks aiaks. Selles tunneme unistuste julget haaret ja lennukust, mis sütitab kujutlust ja paneb kaasa elama looduse ümberkujundamise suurtele töödele.

Poem «Alla Mari» (1949).

Sageli on uue elu kujutamine D. Vaarandi luules seotud vana ühiskonna ebaõigluse paljastamisega, töötavatele inimestele minevikus osaks saanud kannatuste ja alanduste meenutamisega, nagu nägime juba mitmes eespool vaadeldud teoses («Viru kaevurid», «Sumisevad metsad» jt.). Nendesamade teemadega, rõõmutu lapsepõlve ja noorusaastate motiividega kohtume luuletustes «Ranna-tüdruk», «Traktorist» jt. Suure üldistusena kõlab töörahva raske saatus kujutamine luuletuses «Oktoobris». See sagedane pöördu-

mine mineviku teemade juurde ei tähenda mitte luuletaja nõrka sidet kaasajaga, vaid vana ühiskonna hukkamõistust tõuseb seda suurem rõõm ning uhkus nõukogude tegelikkuse, meie tööka elu, kõigi meie kättevõidetud saavutuste ja meie inimeste üle.

Kujutades minevikku näitab luuletaja õiglusetust ja kannatusi, aga ühtlasi ka rahva lootust paremale tulevikule ja võitlust selle eest. Tema poem «Alla Mari» on eesti luules üks silmapaistvamaid teoseid töötava rahva revolutsioonilise võitluse ajaloo teemal.

Poemi ainestik. «Alla Mari» käsitleb 1919. a. Saaremaa töörahva ülestõusu võimule pääsenud kodanluse vastu; teos ilmus ülestõusu 30. aastapäevaks. Luuletaja ei ole seadnud endale eesmärgiks kirjutada nende ajalooliste sündmuste riimkroonikat, vaid on püüdnud seda kangelaslikku võitlusepisoodi näidata eriti kaasa-
kiskuva ja südamelähedase inimese, tütarlaps Mari (Marie Ellami) kuju kaudu, kes kasvab poemis otsekui töörahva vabaduseiha ja võitlusvaimu sümboliks. Just sellel teel on D. Vaarandi jõudnud sündmuste elulisele tuumale võrratult lähemale. Too aeg hakkab lugeja kujutluses elama hoopis selgemini kui mingi üldise ümberjutustuse järgi ja me tunneme nende võitlejate südamete hõõgumist Alla Mariis kui poeetilises üldistuses.

Poem algab saare naise raske mineviku kujutusega. Mõttlikult ja raskerütmiliselt kõlavad värsid tema töörohkest ja rõõmutust elust.

Väsimat, visa, kõike talub,
suudab raskemadki meestetööd.
Aga vokilauda, kätkijalust
tallab oma üksildased ööd.

Saare naine — nii ta meie ette
astub sajandite hallilt teelt.
Nagu rahvas, kandes orjakette,
aga rinnas murdumata meelt.

Sellel tagapõhjal joonistab luuletaja **Alla Mari kuju** temale omase noorusliku ägeduse ja tulise vabadusjanuga. Mehiste ja karmide revolutsionääride Ellamite perekonnas kasvanud Mari kogu elu — alates lapsepõlvemälestustega mõisate põlemisest 1905. a. — on lahutamatult seotud töörahva võitlusega rõhujate vastu.

Ta mäletab, kuis mehi viidi.
Nad läksid raudus, püsti päi.
Kuid karedad ning võimsad viisid
neist küladesse maha jäid.

Ja nagu nende uhked sõnad,
karm, trotslik, lootusrikas toon,
sestsaadik Mari hinges kõlab
see sõna — revolutsioon.

Venna julged kõned ja revolutsioonilised raamatud on Marile õpetanud valmisolekut võitluseks vabaduse, rahvavõimu eest. Ta

teab, et Peterburis, Venemaal on töörahva revolutsioon juba võitnud, kuid Saaremaa ägab 1918. a. suvel mõisnike, kroonuametnike ja saksa okupantide mitmekordse ikke all.

Luuletaja iseloomustab Mari karmi, uhke ja tugeva tütarlapsena, kes on äge ja õigust nõudes «annab kas või hinge seest». Temas on saare naisele omast jõudu ja visadust, kuid samal ajal ka revolutsioonilist hoogu ja rahulolematust. Ümbritseva elu vaesus, hallus ja õiglusetus tekitavad temas tahte võidelda oma rahva vabaduse eest.

Lai väli, kuhu hõikad, kutsud?
Tee — kuhu, Mari, viib ta sind?
Ju Mari teab. Nii julgelt tuksub,
nii võitlusvalmilt tuksub rind.

Ja valjult lendab suveõhus
laul üle välja lageda:
«Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!»

Okupantide minekul sai Eestis võimu enda kätte kodanlus. Rõhutud ja aastaid kestnud imperialistliku sõja raskustes vintsutatud rahvast tahetakse kiskuda uude verisesse taplusse — saata Punaväe vastu kaitsma härraste vabariiki. Karmides, järsusõnalistes värssides väljendub rahva rahulolematust ja viha, kõlab tagasihoitud ärevus ja otsustav võitlusvalmidus:

Troomisid purustav maru
üle maailma käis.
Aga härrad ja parun
meie kukile jäid.

Sini-must-valge plagu
ustavalt teenib neid.
Võim ju härraste jagu.
Võim ei arvesta meid.

Riigi nad toppisid tasku.
Aga meid sundida
sõtta tööliste vastu
— seda ei saa!

Saarte töörahvas teab, et töölised on omad, vennad, kelle punase lipu all on nendegi tõed ja tulevikulootused. Nii saab ikka kindlamaks otsus pöörata relvad uute võimumeeste endi vastu.

Puhkeb Saaremaa ülestõus — «vihane, äge ja murdev kui loodusejõud».

Astusid sulased, kehvikud, kaluritaadid,
astusid mehed, veel sõdurisineleis,
oma armeesse. Ja juhidki endi seast saadi.
Külades töörahva võim. Vaata, kui palju on meid!

Nad on relvastatud roostetanud vintpüssidega või ka tammenuudega nagu Mahtra sõjast osavõtjad. «Sama on viha. Kuid käistel

on punased linnid, / ühte mis liidavad maailma rõhutuid.» Siin on luuletaja näidanud väga napolisõnaliselt, kuid tabavalt ülestõusu seost varasemate talurahva väljaastumistega ning rõhutab ühtlasi, et nüüd on tegemist klassiteadliku revolutsioonilise võitlusega.

Mari nooruslik energia, tema vaprus ja võitlusvaim leiavad nüüd rakenduse. Aktiivse ülestõusust osavõtjana täidab ta olulisi ülesandeid, käib kulakutaludes võitlejatele moona ja haavatute jaoks sidemeid nõudmas, tunneb end töörahva võimu esindajana.

Mari neil päevil otsekui kasvas ja sirgus,
ühiseks võitluseks jäägitult andis ta end.
Suutis ja oskas. Kõik varjatud jõud temas virgus,
selgeks kõik muutus, mis ähmaselt igatsend.

Ülestõus kestab, ja juba piiravad ülestõusnud «sakste ja mõisnike pesakest Kuressaart». Kuid see ülestõus on isoleeritud, lahus uue ja vana maailma vahelise võitluse suurest rindest, ning valgete valitsus saadab oma karistussalga ülestõusu maha suruma. Jõuliselt on poemis edasi antud rahva viha rõhujate veriste palgasulaste vastu, mida väljendaks nagu saarte looduski:

Vihates haarab neid turjast
Muhumaa tuul.
Jälgib kibedalt, kurjalt
iga põõsas ja puu.

Vihates vaatavad hütid,
kõmiseb jalge all maa;
nurjatud verekütid,
needus on teiega!

Lõikava sarkasmi ja vihase irooniaga kujutab luuletaja karistusvägede ülemtimukat leitnant Klaari, kes inglise sigarit suhu vajutades mõtleb küüniliselt oma kodusaare «sõgedast» rahvast, kellele ka «lihtsamat tõde» on vaja «kätega seletada». Tääkide ja kuulipildujate keeles «seletataksegi» töötavale rahvale seda osa, mis temale on määratud kodanluse «vabariigis»:

«Saarlane, imetle saksu,
mustasajalist uut!
Tunne, kuis turjal p'aksub
omade härraste nuut!

Ku'limäel kruusa-augus
kõike, mis ihkasid, saad.
Annavad kogupaugud
rahu, leiba ja maad...»

Otsustavalt ja kartmatult läheb Mari vaenlaste kohta teateid tooma, kuid langeb nende kätte. Mehiselt talub ta peksu ja piinamisi, valged metslased ei kuule temalt midagi peale needuste. Ja kui teda öösel viiakse mahalaskmisele, vaatab ta uhkelt vaikides

surmale silma. Alla Mari pole nõrk naine, vaid vabadusvõitleja, kommunist.

Paks orduaegne kirik kõmab mornilt,
kui vastu müüri kajab üksik lask.
Parv hakke kohkununa sööstab tornist,
loik lumme sulab verest palavast.

Ja palju kordi saare rahva kange,
kuum veri sulatab sel talvel lund...
«Au kõigile, kes võitluses on langend!
Küll ükskord saabub teie tasutund!»

Saaremaa ülestõus suruti maha elajaliku julmusega, kuid oma verega kirjutasid need vaprad võitlejad eesti töörahva vabadusvõitluse ajalukku kustumatud leheküljed, mis said teetähiseks ja üleskutseks jätkata võitlust. Mari haul andsid ta vennad vande, et ei lakka võitlemast töörahva võidu eest.

Sidudes neid minevikusündmusi meie kättevõidetud nõukogude tänapäevaga, lõpetab luuletaja poemi värssidega Alla Mari kodukohas loodud kolhoosist.

Nüüd tuleb kevad... Sulab, soojalt tuksub,
end lumest vabastades künnimaa.
Ja Ellamite nimel kõiki kutsub
töövõitlusesse tubli, noor brigaad.

Võitlus vabaduse eest on olnud raske ja nõudnud töörahvalt suuri ohvreid, kuid need ohvrid ei ole olnud asjatud. Ja sellepärast jääb teosest, vaatamata sündmuste traagikale, jõuliselt kõlama optimistlik põhiheli, usk ellu ja uhkus vabadusvõitlejate inimliku suuruse ning heroismi üle.

Alla Mari on haaravamaid kujusid eesti nõukogude luules. Luuletajal on õnnestunud kangelases üldistada revolutsioonääri ja vabadusvõitleja iseloomulikke jooni, mistõttu tema elu ja kangelassurm panevad meid sügavalt kaasa elama ja jäävad meile rahva teenimise ülevaks eeskujuks. Alla Mari võib võrrelda niisuguse kujuga meie klassikalisest kirjandusest, nagu seda on Tasuja: ehkki nad võitlevad erinevatel ajaloojärgudel ja erinevates ühiskondlikes tingimustes, ehkki Tasuja on legendaarne ja Alla Mari otseselt ajaloolisest tegelikkusest võetud kuju, on nendes palju ühist. Kogu nende elu haarab suur võitlus ja kogu oma eluga nad ise otsekui kasvavad selle võitluse võrdkujudeks. Nii üks kui ka teine ülestõus uputati verre ja noored kangelased hukkusid, kuid oma kangelassurmaga valgustasid nad vabadusvõitluse edasist teed, kasvatasid ja kasvatavad meie inimestes kangelaslikkust ning vabadusearmastust.

Kompositsioon ja kunstilised iseärasused. Poem on üles ehitatud üksikuid episoodide, sündmuste erinevaid järke kujutatavatest osadest, mis eredalt iseloomustavad Alla Mari, ülestõusu ja sellest osavõtjaid. Teoses on valditud kõike üleliigset, iga värss on siin

oluline, sisuliselt vajalik, idee ja sündmustiku arenduse teenistuses. Selle kunstilise tihedusega on saavutatud oluliste joonte reljeefne esiletõusmine, sündmuste hoogne, dünaamiline areng, draamaatiline pinge, jõuline kogumulje. Peamine tähelepanu langeb *k a n g e l a s e k u j u l e*, ja kui tahaksime «Alla Mari» edasi anda kujutava kunsti vahenditega, siis võiks see olla revolutsioonilise võitleja portree ülestõusu-sündmuste taustal.

Teos on kirjutatud kirgliku kaasaelamisega, mis annab sellele suure poetilise jõu. Tähelepanvaid on see, kuidas vastavalt üksikosade sisulise iseloomu ja meeololu erinevusele erinevad ka nende vorm ja poeetiline struktuur. Võrdleme näiteks seda, kuidas kõlab värss saare naise raskest minevikust kõneldes ja millises rahunus, seesmiselt tunglevas rütmis iseloomustatakse Mari kuju. Jõuliste värssidega annab luuletaja edasi ülestõusu algust: selles kujutuses on monumentaalsust otsekui graniiti raiutud reljeefis. Täiesti vastandlikult kõlab karistussalga teema, mida läbib viha ja raevuka hukkamõistu tunne. Oskuslikult on luuletaja poeemis kasutanud «Internatsionaali» värssi ja revolutsiooniliste laulude intonatsioone. Vastavalt olukordade ja sündmuste iseloomule vahelduvad teose sõnastuses romantiliselt hoogsad ja lennukad stroofid lihtsate ja karmilt mehiste värssidega. Kõigest sellest võime selgesti näha, kuidas vormielemendid välja kasvavad sisust, on tingitud selle elamuslikult mõjuka edasiandmise püüdest.

«Alla Mari» on kaasakiskuv luuleteos, väärikas poeetiline mälestusmärk eesti töörahva revolutsioonilise võitluse kangelastele. Poeem näitab D. Vaarandi loomingu kõrget ideelisust ja väljapaistvat kunstimeisterlikkust.

Rahvusvahelise elu kajastusi D. Vaarandi luules. Kui oma kodumaa patrioot ja aktiivne osavõtja ühiskondlikust elust ei saa luuletaja oma loomingu vaikides mõõda minna suurtest rahvusvahelise tähtsusega poliitilistest küsimustest. Need on temale ja ta kangelastele nagu kõigile eesrindlikele inimestele samaaegselt sügavalt isiklikud küsimused, millega on seotud kogu vaimne elu.

D. Vaarandi patriootilise lüürika üheks eredamaks näiteks on luuletus «*M a o l e n u h k e s u l l e*» (1947), milles väljendub nõukogude inimese palav armastus sotsialistliku kodumaa vastu. Mitte ainult valgekaselise sünnimaa «paesed rannad mere hallis vines», vaid kogu ääretu Nõukogudemaa oma taigade, steppide ja lumitanud mägedega on omane ja kallid.

Me maa, see on ju tulevikumaa,
töö, loova vaimu unistustemaal
Rõõm milline sind koduks nimetada!

Luuletaja armastab oma sotsialistlikku kodumaad kui teenäitajat kõigile maailma rõhutud rahvastele, kui inimkonna parema tuleviku eest võitlejat.

Kui palju rahvaid neid, kes koduta
ka omal maalgi veel. Ja kellel rada
pikk, vaevaline alles astuda.
Sa neile, kes veel rõhujate saagiks,
nüüd oled valguslätteks, tulepaagiks.

Veel lasub maailma kohal «ähvardav ja õel» vari, veel seisab
rahvastel ees palju võitlusi ja kannatusi tõe ning vabaduse nimel
— kuid tulevik kuulub nendele.

Meid aeg ei ole iial hellitanud,
suur, tormiline aeg! Kuid ta on meiega.
On meiega. Ta kannab oma tiivul
me kodumaad. Ma õnne tunnen sest,
et oma elu üürikesel viivul
ma osa saan ta võidust, võitlusest.
Sest puhke lauluks, süda õnnekuum!
Ma olen uhke sulle, minu aeg ja ruum!

Sügavalt elamusliku luuletuse «Dolores Ibarruri» (1948) on
D. Vaarandi pühendanud hispaania vabadusvõitlejate juhile. See
luuletus on kantud tulisest proletaarse internatsionalismi tundest
ja rõhutab kogu maailma töörahva vabadusvõitluse ühtsust, väl-
jendab vabadusvõitlejate karmi otsustavust («kui elada meil tuleks
põlvili, / siis parem surra püsti seistes!»).

Tähelepanu väärivad samuti D. Vaarandi rahuteemalised luule-
tused «Päev Krimmis» (1947), «Noored kogu maailmas...» (1949),
«Löö puruks neetud sõja käed!» (1950) jt., milles ideeline sihikind-
lus ja publitsistlik löövus liitub lüürilise elamuslikkusega. Suur ja
valdav idee kasvab siin justkui iseenesest välja igapäevase elu
konkreetsest sündmusest või olukorrast. Nii antakse luuletuses
«Löö puruks neetud sõja käed!» algul laiajooneline, helge pilt
rahuaja töökast ja loovast elust.

Kuid selles päevas, laulust kumisevas,
nii sõbralikul, maasikasel mäel
üks süütekapsel varitsedes lebas.
Ta varitses. Ja lõhkes laste käes.

See masendav üksikjuhtum, taaselustades mälus ja kujutluses sõja
õudused, saab aluseks teravalt paljastavaile publitsistlikele värssi-
dele, mis luuletaja kõigi ausate inimeste nimel raevukalt näkku hei-
dab uute massimõrvade plaane hauduyatele sõjaõhutajatele. Sõja
küüsjad roimarikäed oma koletus verise kulla ihas, oma kuritegu-
dega inimsuse vastu ei saa jätta kedagi ükskõikseks kõrvaltvaata-
jaks. Luuletus paljastab sõjaõhutajate kuritegusid ja kutsub aktiiv-
sele võitlusele rahu eest.

D. Vaarandi luulemeisterlikkusest. Eesti nõukogude kirjandu-
ses on D. Vaarandi sõjajärgsel ajal väljapaistvamaid lüürilise
luule viljelejaid, tema lüürika on oma temaatikalt laiaulatuslik.
D. Vaarandi värssidele on omane eluline konkreetsus ning psüh-

hologiline veenvus, luuletaja püüab avada inimese sisemaailma, tuua esile selle häid ja kauneid külgi. Ta väljendab isikupäraselt ning emotsionaalselt patriootilisi tundeid ja töörõõmu, käsitleb elustava tundeküllusega inimeste mitmesuguseid elamusi ja suuri ühiskondlik-poliitilisi teemasid. Luuletaja oskab näha meie tänapäevas peamist, suurt ja kaunist, oskab sageli ka pealtnäha väikeses üksiknähtuses esile tõsta olulist, tüüpilist, oskab lihtsalt ja elamuslikult väljendada elu enese poeesiat.

Lüürika kujutab inimest n. ö. vahetult tema tunnete ja mõtete, mille on esile kutsunud ümbritsev tegelikkus, elu oma nähtuste mitmekesisuses. Kui eepilises teoses väljendab karakter end eeskätt tegevuses, sündmustest osavõtus, siis lüüriline luuletus haarab ainult teatavat momenti kangelas eiseelust, selle sisuks on inimese teatav üksikelamus. Kuid seetõttu, et luuletaja oma lüürilise kangelase kaudu väljendab meie inimeste tüüpilisi elamusi, mis on lahutamatult seotud kogu meie nõukoguliku eluga, omandavad need lüürilise kangelase mõtted ja tunded suure üldistava tähenduse: nad saavad meie sotsialistliku tegelikkuse elavaks kajastuseks, laiade hulkade mõtete ja tunnete poeetiliseks väljenduseks. Nimelt niisugune on D. Vaarandi lüürika paremik.

Luuletaja põhiolemuselt lüüriline anne ilmneb selgesti ka tema poemides. Poem kuulub lüürilis-eepiliste žanride hulka, kus ühinevad mõlemad kujutamisi viisid: ideeline mõte antakse siin edasi nii kujude ja tegevuse kaudu kui ka luuletaja vahetute elamuste ja mõtiskluste kaudu. Ülekaalukalt lüürilisteks võib pidada D. Vaarandi varasemaid lühipoeme, väga tunduv osa on lüürilisel elemendil ka tema parimates poemides «Tagamõisa randadel» ja «Alla Mari». Luuletaja kujutab inimesi, sündmusi ja olukordi, ent väljendab ühtlasi ka nende kohta oma mõtteid ja tundeid, oma kaasaelamist: nimelt see on D. Vaarandi poemides eriti tugev, kuna süžee, jutustav osa enamasti jääb suhteliselt vähemoluliseks. J. Smuuli ja M. Raua poemides on eepilisel elemendil märksa suurem osatähtsus.

D. Vaarandi luule paremikule on omane kunstiline lihtsus ja loomulikkus, mis on saavutatud pingelise ning keeruka loomingu- lise töö tulemusena. Luuletaja eesmärgiks on väljendada meie inimeste tunnete, mõtete ja elamuste rikkust vahetult ning üldmõistetavalt, teadlikult vältides kõike juhuslikku ja ebasiirast. Ta ei mõtle lugejat paeluda efektsete kujunditega väljaehitud kõne sāraga, vaid kasutab lihtsaid südamlikke ja näiliselt täiesti igapäevaseid sõnu, mis aga värsis, seemiselt valgustatuna poeetilise mõtte haaravast lürismist, omandavad suure värskuse, sisukuse ja väljendusrikkuse. Luuletaja näeb elu, inimesi ja loodust uudsetl ning isikupäraselt, tema tugev individuaalsus annab värssidele selgelt omapärase kujundlikkuse ja ereduse.

Rangus kunstiliste väljendusvahendite kasutamisel kõneleb luuletaja nõudlikkusest enese vastu, püüdest leida oma tajule ja tundele kõige vahetum, täpsem ning kujukam väljendus. Luule-

taja elav kunstiline mõõdutunne väldib tühja sõnadetegemist, ta on enim enesesetõmbunud kui ilukõnelusega paradeeriv. Palju on ta õppinud eesti rahvalauludest ja luuleklassikast, tunduvalt on teda mõjutanud suure saksa luuletaja H. Heine ja kaasaegse nõukogude luule väljapaistva meistri M. Issakovski looming.

D. Vaarandi luulemeisterlikkus avaldub tema luule paremikus saavutatud s i s u j a v o r m i v a s t a v u s e s. Sisu määrab kunstiliste vahendite valiku. See ilmneb keele rahvalikkuses ja poeetiliste vahendite — kujundite, värsimõõdu, rütm i j n e. kooskõlas värsside sisuga. «Alla Mari» käsitlemisel on märgitud näiteks seda, kuidas poemi erinevates lõikudes toimuvate sündmuste erinev iseloom tingib ka vormilise vaheldumise. Seevastu näeme teises poemis «Tagamõisa randadel», et see on läbi viidud ühtses värsistruktuuris, mis samuti on sisuliselt motiveeritud: see teos on meeleoluliselt ühtne ja terviklik, võrreldes oma iseloomult dramaatilise, järskude tõusude ja murdekohtadega «Alla Mari» sündmustikuga.

D. Vaarandi luules näeme sotsialistliku sisu ja rahvusliku vormi harmooniat. Tema sotsialistlikust ideelisusest kantud loomingle on omane tugev r a h v u s l i k o m a p ä r a, selles ilmnevad selgesti rahvusliku psüühika erijooned. Süvenemine rahvaluulesse on võimaldanud luuletajal kujundite süsteemis tabada seda spetsiifiliselt eestipärast mõtlemis- ja ütlemisviisi, mis näitab teda rahvusliku luule parimate traditsioonide jätkajana. Siin ei ole tegemist mitte mingi rahvusliku «ornamentika» külgeriputamisega nõukogulikkude elu kujutavatele luuletustele. Iseloomulik on just D. Vaarandi e d a s i a r e n d a v l ä h e n e m i n e folkloorile, rahvalaulu vormielementide loov kasutamine: ta ei hakka lihtsalt imiteerima vana regivärsilist rahvalaulu, ei suru uut sisu mehaaniliselt vanasse vormi, vaid kasutab ainult neid elemente, mis aitavad kaasa antud teema lahendamisele. D. Vaarandi ei too oma luulesse üle rahvalaulude arhailisi keelendeid, mis oleks täiesti põhjendamatu, kuid kasutab sageli alliteratsiooni ja parallelismi sagedeid, rahvalaulule omaseid kujundeid ja võrdpilte, rahvapärast hüperboliseerimist j n e., kui sisu seda tingib.

Nii võib tähele panna, kuidas «Laulus kombainerist» esimestes stroofides mineviku raske töö meenutamine kutsub esile ka vanade laulude intonatsioone: siin on olemas ilmne psühholoogiline seos (näiteks, «vaarus vabatmehe naine / küürus sirbil kõveral»). «Kolhooside võistulaulus» on hästi edasi antud võistlusägeduses lõbusalt liialdavat sõnastust, rahvalaulule väga iseloomulikkude hüperbooli (näiteks, «Soos me hein teid alla matab, / ristik rindu virutab»). Toreda huumoriga on rahvalaululisi algeid kasutatud luuletuses «Uus paat». Omapäraselt oskas luuletaja neid elemente rakendada ka kriitiliseks ainekäsitleks luuletuses «Laisad poisid», kus joodikute ja vanapoiste pihta sihitud traditsiooniliste pilkesalmide võtted aitavad välja naerda loodreid meie kaasaegses tegelikkuses. Head eeskujuga on D. Vaarandi näidanud rahvaluule

motiivide originaalsel ümberloomisel, neile uue mõtestuse ja uute intonatsioonide andmisel poemis «Ülemiste Vanake ja noor linnaehitaja». Täiesti ilmne on ka Vaarandi luule lüürilise põhikoe elav seos eesti rahvalauludele omase lürismiga.

Esiletõstmist väärib D. Vaarandi oskus kujutada loodust. Tema värsse meie sünnimaa looduse kargest põhjamaisest ilust võime kõrvutada eesti klassikalise realistliku luule parimate saavutustega selles valdkonnas.

Enamasti on loodus D. Vaarandi luules vahetult seotud inimeste elamustega ja toimuvate sündmustega, aitab süvendada ja elamuslikult tajuda teose põhimeeleolu. D. Vaarandi loodusekujutustele on üldiselt karakterne kogumuljet mõne iseloomuliku joonega edasiandev üldistav laad, mõnel puhul kasvab tal looduspilt aga otse sümboliks, teatava mõttekäigu väljenduseks (näiteks «Laul männile», mis sisuliselt on hümniks rahva sitkusele ja visadusele).

Üksikasjalise ja laiahaardelise maalingu kodumaa suvisest loodusest annab kirkast patriotilisest elamusest kantud luuletus «Põhjarannik»; samalaadne päikesepaistelisel helge ja avar, eredalt värviküllane pilt on loodud luuletuses «Sõit laulupeole». Tahtmatult mõtleme sellele, kui võrd erinevate tunnetega vaatab oma sünnimaad nõukogude luuletaja, võrreldes näiteks Juhan Liiviga, kelles armastus rõhutatud, vaesuses viरेleva kodumaa vastu tekitas valulisi, kurbi elamusi (meenutame luuletust «Eile nägin ma Eesti-maad . . .»).

Väheste, kuid tabavate, kujutlust paeluvate sõnadega loob D. Vaarandi looduspilte, mis meid rikastavad ja õpetavad selgemi-ni nägema kodumaa ilu. Süngtõsiselt kohisevad kauged lumised laaned («Sumisevad metsad»), näeme valgekaselisi heinamaid karge kevadeöö lummas («Talgud Lööne soos»), tajume ranna-maastikku tema üleva jõulise põhimeeleoluga:

Üle karide murduva valge vahu
veelindude huiked kõlavad.
Ja männid toetuvad uhkes rahus
vastu merd oma nurkliku õlaga.

Meeldejäävalt kujutab luuletaja poemis «Tagamõisa randadel» ka põhjamaise suveöö ainulaadset kaunidust:

Tuhmsinisel ududest auraval lahel
on tumepunane ehavööt.
Ja hõljudes kõrgete kuuskede vahel,
tuleb suitsuna hämar suveöö.

Ta värvid on erksad, ta lõhnad on valjud —
on saabunud randade õitsemisaeg.
Üle rihva ja liiva käib tormine haljus,
metsnelkidest punavad kaldapaed.

— — — — —
Õöhõlmad kõik põllud, õued ja aasad
nii muinasmaiseks muudavad.
Sa oleksid kõikjal, kõik teeksid kaasa!
Kuid igal pool olla ei suuda sa...

KOKKUVÕTE.

Pöördudes ühes oma kirjutuses nõukogude noorte poole, ütleb D. Vaarandi:

«On õnn kujutada nõukogude inimest, ehitajat-loojat, inimest, kes on asunud loodust ümber kujundama mitte sajanditepikkuse visa, sipelgaliku tööga, vaid otse muinashiiu tohutu haardega, «hoo süllaste hiiglasesammudega», nagu ütleb Majakovski.

Nõukogude kirjanduse ülesanne on leida «säärase jõuga sõnad», mis kujutaksid kommunismi ehitava inimese kogu sisetust kaunidust, tema elu rikkust, kõike uut tema suhtumises töösse, kaasinimestesse, ühiskonda.»

Sedasama mõtet väljendavad luuletuse «Oktoobris» lõpuvärsid:

*Ma unistan — ja näen uut rumppalet
Kuis tahaksin ma olla tema keel!
Kuis tahaksin ma sõnu leida, kus
on öeldud kõne, mis võrsuk tema hõnges
ja tegudesse puhkeb hügelhõnges —
rõõm, jõud ja ilu, sügav armastus*

D. Vaarandi

See on D. Vaarandi loominguline kreedo, tema luule eesmärk ja sisu. Luuletaja teostest näeme, et oma loomingu paremikus on ta suutnud neid oma taotlusi ka teostada. Paljastades vanas, ekspluataatorlikus ühiskonnas valitsenud õiglusetust, andes haaravaid kujutusi töötava rahva revolutsioonilise võitluse ajaloost, on luuletaja oma peamise loomingulise jõu keskendanud meie sotsialistliku tänapäeva näitamisele selle mitmekülgsuses ja ilus. Meie elu sügav ja õige tunnetamine, tuline nõukogude patriotism, ühiskondliku ja isikliku lahutamatu seos ning väsimatud kunstilised otsingud on olnud Vaarandi luule kasvu ja rikastumise aluseks. See pärast on tema looming leidnud rahva hulgas sooja vastuvõttu, paljud tema luuletused on viisistatud ning muutunud üldlauldavateks lauludeks.

D. Vaarandile kuulub kesksmaid kohti kaasaegses eesti nõukogude luules, tema loomingu paremik on vene ja teiste vennasrahvaste keeltesse tõlgituna leidnud laialdast tähelepanu kogu Nõukogudemaal.

SISUKORD

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS ESIMESEL AASTAL PÄRAST NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMIST JA SUURE ISAMAASOJA PERIOODIL (1940—1945)	3
Eesti nõukogude kirjandus esimesel aastal pärast nõukogude võimu taaskehtestamist (1940—1941). <i>E. Prink</i>	3
Eesti nõukogude kirjandus Suure Isamaasõja perioodil (1941—1945). <i>E. Prink</i>	11
Juhan Sütiste. <i>O. Kruus</i>	29
EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS SOJAJÄRGSE ÜLESEHITUSTÖÖ AASTAIL. <i>E. Nirk</i> (luule); <i>R. Alekõrs</i> (proosa, dramaturgia)	65
August Jakobson. <i>R. Alekõrs</i>	87
Aadu Hint. <i>A. Sokolov</i>	132
Hans Leberecht. <i>P. Izmeštjev</i>	153
Juhan Smuul. <i>E. Nirk</i>	167
Debora Vaarandi. <i>E. Nirk</i>	191

ИСТОРИЯ ЭСТОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ч. III

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja V. Parbo

Tehniline toimetaja E. Lumet

Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 1. XI 1958. Trükkimisele
antud 15. XII 1958. Paber 60×92, ¹/₁₆. Trüki-
poognaid 13,25. Arvutuspoognaid 15,23. Trüki-
arv 3000. Tellimise nr. 4244.

Trükikoda «Tartu Kommunist», Tartu,
Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 3.30

Rbl. 3.30

A

22131

259 758 3

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00259758 3